
ОЙ-ҚАЗЫНА АНТОЛОГИЯСЫ

Ой-қазына антологиясы

Мырзагелді КЕМЕЛ

АҚЫЛ ҚАЛТА

“АУДАРМА” БАСПАСЫ
АСТАНА — 2007

ББК 82. 3 Қаз
К 29

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ АҚПАРАТ МИНИСТРЛІГІ
АҚПАРАТ ЖӘНЕ МҰРАҒАТ КОМИТЕТІНІҢ “ӘЛЕУМЕТТІК МАҢЫЗДЫ ӘДЕБИЕТ ТҮРЛЕРІ”
БАҒДАРЛАМАСЫ БОЙЫНША ШЫҒАРЫЛДЫ

Кемел Мырзагелді.

К 29 Ақыл қалта. *Ой-қазына антологиясы.*
Астана, Аударма, 2007. – 776 бет.

ISBN 9965-18-198-5

Автор – даналық сөздерді жинақтаушы. Ұсынып отырған “Ақыл қалта” кітабы бұрын жарық көрген абзалдық әліппесінің жалғасы. Әліппе десе әліппеге келеді. Өмірді жаңадан бастаған жастар үшін де, ата сақалы аузына түссе де өз орнын өмірден таба алмай жүргендерге зерделеріне тоқырлық көптеген даналық ойлар бар. Ежелгі қытай даналары Лао Цзы, Конфуций, ежелгі грек және үрім пәлсапашылары, атақты испан Бальтасар Грасиан тұжырымдаған жазбалар адам санасының дамуына, ой-өрісінің кемелденуіне жол сілтейді.

Кітапқа Қазақстанның халық жазушысы Әбіш Кекілбай орнықты алғы сөз жазған.

К $\frac{4702250305 - 201}{00(05) - 07}$

ББК 82. 3 Қаз

ISBN 9965-18-198-5

© Кемел М., 2007

© «Аударма» баспасы, 2007

АВТОР ДАН

Оқыған және естіген қанатты сөздер мен соны ойларды жинай жүру 14-15 жасымнан бергі әдетім еді. Соларды саралап, ой елегінен өткізіп, арасында өз ойларым мен тұжырымдарымды қосып жүйелеудің сәті ересек тартқан кезде, XIII шақырылған Қазақстан Республикасы Парламентінің депутаты болған кезде түсті.

Науайы айтқан кәрілік, Абай айтқан жер ортасы жасқа келіп қалған кезде өмірге көзқарасымның қалыптасып жеткен деңгейін қағазға түсіруге талаптандым, таспаға бастыру ойда жоқ еді, әуелі өз балаларыма ғана арнап жазып едім, кейіннен өмірін өзгертуге тырысатын барлық жас азаматтарға осы ойлардан жәрдем болатындары табылар деп ойладым.

1995 жылдың күзінде жаңадан қабылданған Конституциямызға сәйкес құрылатын қос палаталы Парламентке тағы да бәсекеге түсуге ойланып, жазғандарымды қазақтың дана жазушысы, алдыңғы Жоғарғы Кеңесте бізге басшылық жасаған ғұлама жазушы Әбіш Кекілбаевқа алып барып, сайлау алды сайысында пайдалану үшін кітап етіп шығарғым келетінін айтып, бата беруін сұрадым. Ол кісі келесі күні-ақ мөлдіретіп бет ашар сөз жазып берді.

Кітаптың өзім қойған аты “Өзімді іздеп жүрмін” болатын. Әбіш ағаның алғы сөзінен кейін “Абзалдық әліппесі” аталды. Кітап әр түрлі таралыммен 7 рет жарық көрді.

Бұл жазбалар оқығандарымды, көргендерімді, біреулердің басынан кешіргендерін өз бойымнан өткізгенімнен туындаған түйін, толғамдар. Ой ортақ, сондықтан

басқалардың сөздеріне көп сүйенді деменіз, баяғыда дәлелденген жердің жұмыр екендігін қайта дәлелдеудің керегі жоқ деп ойлады, сондықтан даналар айтқан асыл сөздерді тірілтіп, содан бүгінгі өмірге лайық ой толғауға әрекеттендім.

Кітабымды жастарға арнадым, себебі: “Кәрі түйе ботасының соңында жүреді”, – дейді Шерхан Мұртаза. Яғни, есейе келе бізден күш кетеді, ол өмір заңы, біз жастардың жетегіне зәру боламыз. Сондықтан, бізді жетектейтін жас ақылды болса дедім.

Жас кезінде адам жазылмаған дәптер, ішіне ештеңе құйылмаған ыдыс сияқты. Сол дәптерге түзу ой, ұтымды есеп, ұшқыр білім тізіле ме, жоқ керекті-керексіз уақытша жазбаларға пайдаланылып, ертеңге жаратылатын ештеңесі қалмай, жарамсыз заттай әр жерде жатып жырымдалып, жыртыла ма; сол ыдысқа алдымен хош иісті зат құйыла ма, жоқ, сасық зат салына ма – адамның келешегі соған байланысты.

Осы кітап туралы көптеген пікірлер естідім, ондаған хаттар алдым. Кітаптың оқырмандар тарапынан дұрыс қабылдануы жаңа жазбаларды дүниеге әкелді, көптеген ұлыларды қазақша сөйлеттім. Қашан да халықтың оннан тоғызын құлық-сұмдықпен ісі жоқ, өз білгенінше өмір сүріп жатқан, ерекше ұмтылысқа да құштар емес қарапайым адамдар құрайды. Менің тілегім: әрбір азамат қалыпты өмірге көндіге бермейтін ізденгіш, жан-жақты хабардар, парасатты болып жетілсе деп ем.

Көлемі көп дүниені оқуға жұрт уақыт та, тағат та таба бермейтін кезде тұрмыз. Бұл күндер де бүгінгі заманымыз секілді өтпелі болып, ертерек өтіп кеткей. Соны ескеріп бір сөйлеммен біршама уақыт ойланатын, іштей келісіп-келіспейтін пікірлер беруге талпындым, онымен толық келісер деп есеп жасамадым, дегенмен бейтарап қалмасыңызға сендім. Қандай да болмасын идеялармен келісе тұрып, оларды қабылдамай өткізіп жіберіп отыра беру – біздің жүріп өткен дәуіріміздегі принцип, олай етпессіз деп үміттендім.

Осы жазбалардың ішіндегі ойларды бұрын кездестіргендер де болуы ықтимал, өзгенің ойын иемденейін демедім, ол аз ғана күндік абырой әкелетінін білемін.

Мен ешкімге кеңес бергім келген жоқ, бағыт бергім келді.

Барлық ойларымды бір түйіндеп айтар болсам: “егер сіз ылғи бұрынғы істегендеріңізді істей беретін болсаңыз, онда алатын нәтижеңіз де бұрынғыдай бола береді”. Бұл менің сөзім емес, американ менеджментінің қағидасы.

Өзім үшін, өзімдей түсінетіндер үшін жаздым. Оқығандар, қабыл алғандар болса жақсы. Оқымағандар мен қабыл алмағандарға өкпе жоқ. Абай айтқандай: “өз сөзім өзімдікі”.

Жұрттың бәрі мен ойлағандай ойлайды деп ойлауға болмайды. Үйренгісі келген бір сөз болса да үйренер, үйренгісі келмеген мұншама ділмәрсіді деп айыптамас. Осыған сендім.

Адамға түсінік беру ғана мүмкін, көзін жеткізу қиын. Көзі жететін жағдайға адам өзі баруы керек.

Нақыл сөзді бірінен соң бірін тізбектей берсең де қанша өнегелі болғанмен жалықтырады. Кітапты оқып болып, ысырып қойған соң біршама айлар, жылдар өткенде бойыңда сағыну, торығу, тарығу, өкіну секілді мұңды сезімдер мен сүйіну, шаттану, ырзалық секілді рахат сезімдер пайда болғанда, бір ой, бір ауыз сөз есіңізге түсіп, іздеп, қолыңызға қайтып бір рет алсаңыз (оны мен қалайда сезетін боламын), мен үшін үлкен бақыт сол.

Қымбатшылық деген сылтау шықты. 100 теңгесін бір шыны сыра алуға аямайтындар 100 теңгесіне құны баға жетпес Абайдың қара сөздерін алуға қимайды.

Гете: “Мені жұрт тағдырдың еркесі деп таниды, өз өмірім туралы өсек айтып, өкініш жұтып неғылайын. Маған бұйырғаны ауыр бейнет пен күш жұмсау ғана болыпты. Жетпіс беске дейін өз қалауымша бір ай өмір сүре алмаппын. Бейне өмір бойы қойтасты көтерумен өттім, әйтсе де әлгі тасты қалаған жеріме қоя алмай кетіп барамын”, – деген екен. Менің де төбемде өз қойтасым бар, соны қоятын жер іздеп жүрмін.

Пешенеге жазылғаннан қашып құтыла алмайсың, бірақ пешенеге екі нәрсе бірдей жазылады, соның жақсы жағына баруға болады. Ол әркімнің өзіне байланысты.

Б Е Т А Ш А Р

Жарық дүниеге келген пенденің арман құмауы қандай мүмкін болмаса, арманға жетуі де сондай мүмкін емес.

Бірақ аз тындыру бар, көп тындыру бар, қол құсырып құр отыру бар. Көп тындыру үшін құлық керек, білік керек, ыждаһат керек. Құлық жарыққа талпынған жан иесінің бәрінде де бар. Оның жүзеге асуы, дегенге жетуі білікке байланысты: Білік тапқан кісі ыждаһат та таба алады.

Білік – сана иесінің басты қасиеті. Бірақ оны молайту үшін бір басыңның көрген-білгені аздық етеді. Қаниша темір өзек жан болса да, адамзаттың әлденеше ұрпағының аузын күйдіріп, ақылын молайтқан ащы-тұщының бәрін бір басынан өткеріп үлгерер ұзақ ғұмыр сүруі мүмкін емес. Сондықтан есті құлақ замандастарының аузына, есті көз бұрынғылардың жазуына үңіліп бағады.

Қолыңыздағы кітапты сондай есті құлақ пен есті көз тудырған екен. Әлбетте ол екеуі бір басын емес, көптің қамын қамдай жүретін қайырымды пизгыл иесіне тән келеді.

Шығарманың әр бетінен, әр сөйлемінен сондай бір пәтуалы рахым лебі, парасат әуезі жібектей есіліп тұрады екен.

Тірлікке жаңа ұрпақ жетіліп келіп жатқан, бұрынғы бар ұрпақтың өзі тағдыр мен тарихтың талай таразысынан қайта өтіп жатқан қазіргідей кезеңде бұл тіптен керек кітап.

Қазір қайсымызға да, ақша да, басқа да қат болғанымен, ең басты қат нәрсе – ақыл. Жанашыр достың

ақылы. Көргені көп кемелдің, жеткені көп беделдің немесе солардың тереңіне бойлай білген зерде мен зейіннің айтатындары.

Бұл – сондай ыждаһатты зерде мен ысылған тәжірибенің жиынтығындай шынайы шығарма. Ағын суға кері ағызбай, уақытпен бірге алға адымдататын абзалдық әліппесі. Кәріге де, жасқа да бірдей қастерлі кітап. Өйткені, өмірдің алдында бәріміз шәкіртпіз. Ендеше, бұл шығарманы оқып шығыңыз. Ғасырлар бойы аузы дуалылар жақ жаппай баршамыз үшін – бүгін жер басып жүргендеріміз үшін де, бұл дүниеге бізден соң келетіндер үшін де қапы жібермей қадағалай тыңдайтындай қып айтып келе жатқан гибрат сабағына тағы да бір құлақ тосыңыз. Өкінбейсіз. Ақылдың артық болмайтынына тағы да көзіңіз жете түседі.

Жер бетінде сіз уайымдағанның бәріне дәл өзіңіздей толғанып, дәл өзіңіздей тебіреніп жүрген тағы бір парасат иесі бар екеніне көңіліңіз бітіп, бір кенеліп қаласыз. Кітап авторына дән разы боласыз.

Әбіш КЕКІЛБАЕВ

АБЗАЛДЫҚ ӘЛІППЕСІ

(Әкесінің өз ұлына өсиеті)

*Адамның басшысы – ақыл, жетекшісі – талап,
шолушысы – ой, жолдасы – кәсіп, қорғаны – сабыр,
қорғаушысы – мінез, сынаушысы – халық болсын.*

**Саққұлақ би,
Бөгенбай батырдың шөбересі.**

ӘЗИЗІМ!

Бұл өмірде менің көзім жеткені: адам ақылды болып жетілуіне жаратылысына біткен қасиетіне қосымша екі нәрсе себепкер болады, ол – тәжірибе мен білім. Тәжірибе – басыңнан өткенінді, көргенінді көңіліңе түю, одан тәлім алу болса, білім тек оқу арқылы келеді.

Атадан балаға қанмен тараған ақылдылық, байсалды мінезді тәжірибе мен білім толықтырса, төңірегіне нұр шашып тұратын азаматтар солардан шығады.

Сондықтан оқу, үйрену, тыңдау, іздену, талаптану әрбір өзін құрметтейтін адамның басты бағыты болуы керек.

БІЛІМ

Білім адамның ішінен шығатын нәрсе емес, сырттан келетін нәрсе. Оқымай білімді боламын дегендер, тормен су алғысы келгенмен тең. “Біз қанша білсек, сонша нәрсе қолымыздан келеді. Сондықтан да білім – күш”, – депті ағылшын философы Френсис Бэкон.

Өзен қайтсе үлкейеді? Өзіне келіп құйған бұлақтардың бәрін қабылдай берсе. Білімділік те солай, құр оқып қана қоймай, бойыңа сіңіре білсең ғана, білімдар боласың.

VII ғасырда өмір сүрген, мұсылмандардың алғашқы төрт халифасының бірі Әзірет Әлінің / Әбу Әли ибн Әбу Талиб/ ілімнің қақпасы аталып кеткенін сынау мақсатында жерлестері оған он адамды кезекпен жібермекші болған, олардың бәрі Әзірет Әліге бір сұрақ: “Білім артық па,

байлық артық па?”, – деп сұрайтын болып келіскен. Егер осы сұраққа он түрлі жауап берсе ғана халифаны мойындамақ болыпты. Сонда Әзірет Әлі сұрақтарға былай деген екен:

1. Білім артық, өйткені ол пайғамбарлардан қалған мирас, байлық бақылдардан қалған мұра.

2. Білім сені бағады, байлықты сен бағасың, сондықтан да білім артық.

3. Білім артық, ол досыңды көбейтеді, байлық дұшпаныңды көбейтеді.

4. Білім іздей берсең көбейеді, оны жұмсағанмен азаймайды, байлық жұмсасаң азаяды, білім артық болатыны осыдан.

5. Білім артық, оны ұрыдан сақтаудың керегі жоқ, ал жиған дүниенді ұрылардан күнде қорғау керек.

6. Білімнің көп болса сені құрметтейді, байлығың көп болса қызғанады, білімнің артық болатыны сол.

7. Білім артық, білімнің көп болғанмен есеп-қисап жүргізбейсің, байлығыңа ұдайы есеп жүргізіп тұруың керек.

8. Білім қанша көп болса да іріп-шіріп бүлінбейді, дүние-мал бүлінеді, сондықтан да білім артық.

9. Білім артық, ол жаныңды байытады, байлық жан дүниенді шектейді, өзінді тура жолдан тайдыруы мүмкін.

10. Білімді адам орнымен сөйлейді, мәдениеті артады, байлығы мол, бірақ білімсіз адам байлығына мастанып мақтанады, астамшылық көрсетеді, сондықтан білім артық, – деген екен.

Білімнің артықшылығын бұдан артық дәлелдеуге болмас.

Білім өмірде – таяныш, жолда – дос, жалғыздықта – жолдас, қуанышта – бастаушы, қайғыда – медет, күресте – құрал, зұлымдыққа қарсы айла деп діни хадистерде бекерге айтылмаған. Қараңғылық – бар бәленің бастауы, тасырлық та, тоғышарлық та содан, қараңғылықтың бұғауы мен надандықтың кісенінен азат ететін жалғыз күш – оқу.

“Білген адам – өкінбейді, мейірбан адам – мазасызданбайды, батыр адам – қорықпайды”, – дейді Конфуций. Өзі сүйіп көрмеген адамға махаббаттың не екенін түсіндіре алмайсың. Сондай-ақ өзін-өзі аяйтын, жанын

кешіп жұмыс істегісі келмейтін адам білімдар бола алмайды.

“Мәдениеттің үш түрі бар: тұрмыстық мәдениет, яғни, жаңа ақпараттарды жай ғана жиюшы; діни мәдениет, оның мағынасы, белгілі бір нұсқаулықтарды орындаумен шектеледі; санаулылардың мәдениеті – өзін-өзі дамыту”, – депті Худживри ұста.

Білу дегеніміз – жеңу. Ғылым, білім – тоғышарлыққа ем.

Өз қанатың болмаса өзгенің қанатымен ұша алмайсың.

“Іздеген сирек болса да табады, іздемеген ешуақытта таппайды”, – депті Бальзак. Білім көңілге күдік туғызады, ал күдік тағы да жетігірек білуге жетелейді, демек, білім қосыла береді. Білім – адамның ақылын қозғап отыратын керемет күш, адамзат ақиқатқа баратын жолда білу арқылы жапа шегіп жатады. Тоғышарлық болса ештеңеге күдіктенбеуімен, ештеңені білмеуімен, білгісі келмеуімен, солай бола тұра, бәрін білемін деуімен мықты болғысы келеді. Білімділік – күдіктену арқылы көзіңнің жетуіне, тоғышарлық – тоңмойындыққа алып келеді.

Исаак Ньютон өлерінде былай депті: “Мен Ұлы Мұхиттың жағалауынан бір ғана кішкентай тас тауып алған балаға ұқсаймын, таптым да қуандым... Ал ол Мұхиттың жағалауы мен түпсіз тереңінде ол секілді тастар қаншама”. Омар Хайямның соңғы сөзі былай болыпты: “Алла! Мені өзің берген білімім үшін кеше гөр!”.

Қазақтың тарихы келте, жөнді сақталмаған дегенді көп айтамыз. Бір өзі мыңға, миллионға татитын Абайымыздың қадіріне де енді жеткендейміз. Мен қазақты үшке бөлген болар едім: Абайды оқығандар, Абайды оқысам деп жүргендер және Абайды оқу керектігі ойына кіріп те шықпайтындар, – деп.

Ең жоғарғылар – туғаннан біліп туғандар, келесісі – оқып барып, танып-білгендер, одан кейінгісі – тал қармағанда ғана оқитындар, одан төменгі адамдар оқу керектігі ойына кіріп те шықпайтындар. Олар – надандар. Ал надандар – тірі өліктер.

Ең бағалы табиғи тасты алмаз дейді, оны қырландырып, тәртіпке келтірген соң ғана бриллиантқа айналады. Бриллиант үлкен болып, қыры көп болған сайын бағалы. Оқу-біліммен қырланған ақыл да солай.

“Білім – күш”, – дедік. Шын мәнінде, білім бар болғаны кілт қана, оның орнын тауып қолдана білсең ғана күш-қайратқа ие боласың.

“Білімсіздік – бұл ымырт, оны жамандық кезіп жүреді. Көшені жарықтандыруды ойласаңыздар, мархабат, ең бастысы ақыл ойды ағартуды ойласаңыздар екен”, – дейді Виктор Гюго.

Құр оқи бергенмен ештеңе шықпайды, әлсін-әлсін ойыңды қозғап қой, пайдаланылмай қалған ақылды тот басады.

Көп адам өзінің не тындырып жүргенін, ақыл-қабілеті қай деңгейде екенін біледі. Көп білген сайын адам білім-танымға тойымсыз келеді. Мұхаммед пайғамбар мен дана Шәкәрімді жылдап тау-дала кездіріп ойландырған сол білім-танымға асықтық. Осыған керісінше, адам аз білген сайын өзіне-өзі риза болады, тоқ көңіл келеді.

Білім де талпынсаң қонады. “Ит маржанды не қылсын”, – деп ұлы Абай айтқандай, маржанды қажетсінген адам, оны іздеп тереңге бойлай білген адам табады. Ал тереңге бойлау үшін талап керек.

Білімі ақылынан көбірек адам, білімінен таяқ жейді.

Өмірден үлкен ұстаз жоқ. Киікбай деген би айтқан екен: “Нағыз бақ еңбектіге бітеді, өмір үйретіп данышпан етеді. Ақылым – атам, білімім – бабам”, – деп.

“Білім деген зейін, ал ақыл басқа”, – деуші еді өмірінің 45 жылын ораза ұстап өткізген, сексеннен асып қайтыс болған Сақы нағашым. Дүниенің сыры тек білумен түгенделмейді.

Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие берілуі керек, тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның барлық өміріне апат әкеледі, – деген Әл-Фараби бабамыз.

Неміс халқында бала тәрбиелеуде екі ерекшелік бар, біріншісі: баласымен тең кісідей сөйлеседі, сөйлесе отырып мүмкіндігін байқайды, осал жерін байқатпай көтеріп отырады, екіншісі: баласын ең негізгі нәрсеге, сөйлеп тұрған адамның мінезіне, дауыс екпініне, қысқасы, биязы-оспадарлығына қарамастан тыңдай білуге үйретеді. Себебі тыңдай білмейтін адамның айтар ойы да аз болады.

Талантты деп ерекше қабілеті бар адамды айтамыз. Талант – ескі гректер мен римдіктерде табиғи сый мен қабілет.

Даль оны – жолы болу, табыс, бақыт деп бағалаған. Эдисон: Талант дегеніміз – бір процент қана қабілет, ал қалған 99 пайызы еңбек, – депті.

Талант асыл тас сияқты. Қанша үйкесең, соншама жалтырайды.

“Алаған қолым береген”, – деген қазақ. Біреуден үйрену үшін, оған да үйрете алатын бір нәрсең болуы керек.

Оқыған, естіген жақсы ой, пайдалы әңгімелерді тарата жүр, менен басқа ешкім білмесін деме. Ағаш саған өзінің саясын, жемісі мен гүлдерін беріп тұрса, мен ғана пайдаланамын деп түбімен көтеріп әкетсең, солады.

АДАМГЕРШЛІК

Нағыз адам жер бетінде өзін қарыз адамдай сезінеді, әйтпесе ол масыл ретінде сезінуі тиіс еді.

Адамға – адам болу, ойлай білу, тыңдай білу – осы үш қабілет керек.

Өзі үшін ғана өмір сүріп, өзіне ғана пайда болсын деген адам бақытты бола алмайды. “Өзің үшін өмір сүргің келсе, біреулер үшін өмір сүр”, – депті Сенека.

Кісі болар кісінің
Кісіменен ісі бар.
Кісі болмас кісінің?
Кісіменен несі бар, –

деген Ақсуат би.

Адам ағын су емес. Ағын су артына қарай алмайды. Артыңа қара, ізің қандай болып түсіпті, үңіл.

Адамды өзінің артықшылықтарын көрсету, басымдылық көрсету, жеңіске қол жеткізу мүмкіндіктерін иелену тілегі басқарады.

“Адамдардың мінез-құлқы қажеттілігіне байланысты өрбиді”, – деді бізге заң тарихынан сабақ берген Дюков деген заңгер.

“Адамда алдымен өзінің қажеттіліктерінің төңірегінде ғана қызығу болады, өзінің ауырған тісінің уайымы елдегі аштық пен апаттан зәрлірек”, – деп Д.Карнеги дұрыс айтқан.

“Жай адам өзінің күнәларын кешіруді сұрайды, тек таңдаулылары ғана өзінің абайсыздығы үшін тәңіріне жалбарынады”, – дейді суфизм ұстаздарының бірі Зуннун Мысыри.

Адам қандай болса, сөзі сондай.

“Адамды досына қарап таны”, – деген сөз бар. Бірақ адамның досына ғана қарап емес, жауына қарап та кім екенін тануға болады.

Үлкен істерде адамдар өзін сол іске лайықтап ұстауға тырысады, ал ұсақ істерде адамның шын бет пердесі анықталады.

Адамның бағасын өзі емес, өзгелер қояды. “Адамды бөлшек санға ұқсатуға болады. Оның төмені адамның өзі туралы ойлағаны, жоғарысы адам туралы өзгелердің ойлағаны. Төмені көп болған сайын қорытынды азая береді”, – дейді Лев Толстой.

Ой қуу бар, іс қуу бар, сөз қуу бар.

Көшеде келе жатсаң, түрлі иттерді көресің. Біреуі үлкен, біреуі кішкене. Әрқайсысының даусы да әр түрлі. Сонда да бір-бірінен тайсалмай, ұялмай, кезек күтіп отырмай үріп жатады. Адамның өзге мақұлықтардан айырмашылығы – саналылығында. Сол сана – кезек күттіретін. Біздің қазақта: “Салиқалы сана бер”, – деген бата бар. Санадағы өзгеріс тұрмыстағы өзгеріс секілді көрініп тұрмағанмен, тұрмыстың түзелуіне бірден-бір әсер ететін сол.

Мінің жоқ болып көрінуге тырыспа, кемшілігі жоқ адамның артықшылығы да жоқ. Тағдыр дегеніміз – адамның өзінің өміріндегі жіберіп алған кемшіліктерінің жиынтығы. “Ыстық пешке бір отырып қойған мысық қайтып ыстық пешке отырмайды. Суық пешке де”, – деген Марк Твен. Қателіктерді болдырмау да біздің тәжірибе-мізге, білімімізге, санамызға байланысты.

Адамды айыптауға асықпа. Әуелі өзіңе қара. Айыптайын деп тұрған сол мінез өз бойыңда жоқ па екен, біліп ал. Әбден азғындап кеткен адамнан да бір жақсы қасиет табылуы мүмкін. Қанішер де, қарақшы да адам баласы, мүмкін ол да бір кезде қой аузынан шөп алмайтын момын, әдептен озбайтын тәртіпті болған болар, оны бұзылып кетуге итермелеген бір нәрсе бар шығар.

Адам адал болған сайын өзге жұрттың адалдығына күмөндануы азаяды. “Адам неғұрлым ақылды, мейірімді болған сайын, соғұрлым өзгенің жақсылығын бағалағыш келеді”, – депті Блез Паскаль. Лұқпан хакім: “Адамның 362 тамырының біреуі ғана харам”, – деген.

“Тәрбиелі адамдар адамның жеке басын ардақтай біледі, сондықтан да ол әр уақытта мейірбанды, жайдары, сыпайы келеді”, – дейді Чехов.

Адал адам адалдығы үшін төлем төлеп тұрады.

Әркім әр нәрсенің құлы. Құл емес ешкім жоқ.

Бәрі ұғуға байланысты. “Барлығын айқын көріп тұрған адам бақытсыз”, – депті Пастер.

“Арық қазған адам суды өз ыркына көндіретіні секілді, мерген жебені өз қалағанына тигізетіні секілді, балташы ағаштан өз керегін жонып алатыны секілді шынайы азамат та өзін-өзі билей алады, ұстамды келеді”, – дейді Буддада.

Кемшіліксіз адам жоқ. Жан-жақты жетілген, үлгі боларлық деген адамды жақынырақ танысаң, бір жағымсыз қылығы табылады. Кейде теледидардан көріп, радиодан немесе мінберден сөзін естіп данышпан деп ойлаған адамыңды жақынырақ танып, үңіліп қарасаң, түңіліп қалатын кезің болады. Ал бір қарағанда тонтеріс немесе жеңілтек көрінген кейбірі сен ойлағаннан мүлде биік болып шығады. Сабан менен алтынның түсі ұқсас, салмағы бөлек. “Ұлы адамның үнін есті, үйіне барма”, – деп қазақ бекер айтпаған. Әйтеке бидің мынадай сөзі бар екен:

“Азынаған айғырды үйірінде көр,

Аңқылдаған жігітті үйінде көр”.

Өзіңе деген сенімдің үзгісі келетіндерден қаш, олай ету ұсақ адамдардың қылығы, қайта сенің мүмкіндігіңді бағалап, оны әрі қарай дамытқысы келетіндерге жанас. Әбу Саид ибн Әбу Қайыр шайық айтады: “Тоқырап қалған ой мен ұшқары пікірден қаш, бетінді тағдырың боларлық ойларға бүр”.

“Өзінің сеніміне қарай іс жасаған адамның бәрі парасатты емес, ол үшін оның сенімі де парасатты болуы керек”, – дейді Достоевский.

Өркениеттің дәрежесі халықтың жалпы мәдениетінің деңгейімен өлшенеді. Штраустың 60 жылдығына өзі туған кішкене қаладағы газетке: Штраус өзінің 60 жасқа толған тойына стадионда музыкалық қабілеті бар жерлестеріне “Көгілдір Дунайға” дирижерлік жасайды, сол тойға келіңіздер, – деген хабарландыруға 60 мың адам скрипкасымен келіп, бүкіл стадион оркестрге айналып, мерейтой иесі дирижерлік еткен екен. Ал біздің классикалық музыка

шеберіміз Мыңжасар Маңғытаевты осылай бағалай білеміз бе?! Мәдениеттің деңгейі дегеніміз осы және осы сияқты нәрселерден құралады.

“Есі бар адам өмірге икемделеді, ессіз адам өмірді өзіне икемдегісі келеді”, – дейді Бернард Шоу. – Қоғамның дамуы байсалды ақылдылардан гөрі шыдамсыз ізденушілерге көбірек байланысты”.

Неге біз біреу мақтаса: “міне мен қандаймын!”, – деп, ал ұрысса: “ол қандай, ә?”, – деп ойлаймыз.

Түсіну дегеніміз – сезіну. Түсіну дегеніміз – келісу. Бір нәрсені шындап түсіну үшін оны істеп көру керек. “Сіз мені түсінбедіңіз”, – дегеннен гөрі, “Мен сізге жеткізе алмадым-ау”, – десең ұтасың.

Қолынан іс келетіндерді көре алмау, дарындыларға зиян жасау, ұлыларға өшпенділік жасау – бұрыннан келе жатқан нәрсе.

Адам адамды өзіне ұқсастықтары үшін де жақсы көруі мүмкін.

“Жек көрсе жақсы көріп, жалғандықты – шындықпен, зорлықты – шыдаумен жеңу мүмкін”, – деген Махатма Ганди.

Егер өмірде көп нәрседен құр қалсаң, оған өзінді ғана айыпта.

Кісіні көлеңкесі жетелемейді, кісі көлеңкесін жетелейді.

“Ең алынуы қиын қамал – адамның бас сүйегі”, – депті Маркс.

Мені ешкім ауыстыра алмайды деген адам ыдыстағы суға саусағын сұғып, қайтып алып қарасын, саусақтың ізі қалар ма екен.

Түсініксіз болған жаман. Бірақ әбден түсінікті болса ол да жаман. Мені түсінбей қалады деп қорықпа, оны түсінбей қаламын ба деп қорық. Маған түсінікті нәрсе жұрттың бәріне түсінікті деп ойлап қалма.

Біреу сөзіңді түсінбей қалса күлме. Қанша түсіндірсең де ұқпайтын, мүмкіндігі шектеулі адамдар болады.

Жаның жалқау болмасын. “Пендеде бір іс бар – жалығу деген. Ол – тағдырда адаммен бірге жаратылған: оны өзі тапқан емес. Оған егер бір іліксе – адам баласы құтылмағы қиын”, – депті Абай.

“Енжарлық жан дүниенің сұмпайылығы”, – деген Лев Толстой.

Адамның ішінде дұрыс істемегенде, қате сөйлегенде, бұрыс ойлағанда соғылатын қоңырауы болады. Бірақ көп адам сол қоңырауды тоғышарлықпен, менмендікпен тұншықтырып тастап отырады.

“Адамгершілігің пәс болса әділетті бола алмайсың”, – дейді Вовенарг.

Адамдардың қатыгез, қайырымсыз, әділетсіз, өркөкірек, өзімшіл, енжар екеніне өкпелеу – тастың төмен қарай құлдырауына, жалынның жоғары қарай жануына таң қалғанмен бірдей.

Әпсана: – Тақсыр, мен өмірімде көп күнә жасадым. Күнәларымнан арылтып, алланың кешірімін әперші, – депті бір кісі имамға. – Сенің жаның бес арықтан лай су ағып құйылып жатқан бір тоғанға ұқсайды екен. Біріншісі – сенің көздерің, мұсылман әйелдерге көзіңді сүзбе. Екіншісі – сенің аузың, ораза ұстап, дұға оқып жүр, жақсы сөз айт. Шарифат қаламағанды ішіп-жеме. Үшіншісі – сенің миың, әділетсіздік пен зұлымдықтан, менмендік пен өркөкіректіктен арыл. Төртіншісі – сенің аяқтарың. Көргенсіз жолға баспа. Бесіншісі – сенің құлағың. Өсек пен кеселді сөзді терме, естімеген бол. Тек сонда ғана сенің арықтарыңның суы тұнықталады, сенің жаның мен жүрегің тазарады, сені күнәларыңнан мен арылта алмаймын, өзің арылтасың, – депті.

Адамға есекке қарағандай қарасаң, есек секілді бірбет етіп аласың.

Өркөкірек адам, қолындағы шамын желдің өтіне ұстағанмен тең. Бірақ маған жұдырығын түйіп келетіндерді, мен де жұдырығымды түйіп қарсы аламын, өйткені сырт киімді шешуге суық пен желге қарағанда күннің ықпалы көп болмақ: қаһар мен ашуға қарағанда, ізгілік, достық ыңғай мен ізеттілік адамдардың өз пікірінен айналуына анағұрлым көбірек ықпал етеді. Сондықтан біреудің жасаған ісі орынсыз деп есептесең де бірден жұдырық түйе барма. “Тікен ексең, жүзім шықпайды”, – дейді Ахмед Йүгінеки.

Бір жылдан кейін сенің қандай киім кигенің естен шығуы мүмкін, бірақ қандай адам екенің елдің есінен шықпайды.

Бақ қонса басшы да, бай да болу оңай, азамат болу бақ қонса да қиын.

Адам өмірінде атаққа, билікке, байлыққа, білімге, абыройға ұмтылады. Ұстай білмесең, бәрі де баянсыз.

АҚЫЛ

Ең ақылды адам – өзінің шамасын білетін адам.

Ақылың көп болған сайын өмір сүру қиындай түседі. Ақылдың азабы қарғыспен тең. Абай:

“Ойлы адамға қызық жоқ бұл жалғанда.

Көбінің сырты бүтін, іші түтін”, – дейді. “Сұм өмір абақты ғой саналыға”, – деген Мағжан. Әріректен қозғасақ, тегі өзімізбен тектес Анахарсис бір тоғышарға: “Мен үшін елім қайғы, ал сен – еліңе қайғысың”, – депті деседі.

Ақылды болуға жетелейтін үш жол бар: бірінші, тәжірибе жолы – ең ащы жол, екінші, ұқсау жолы – ең жеңіл жол, үшінші, ойлау жолы – ең таза жол, – дейді ежелгі қытай мақалында.

Еркекке түрден гөрі ақыл көбірек керек, ал сұлу әйелге ақыл одан да көбірек керек.

Ақылды адам ғана ыңғайсыз жағдайға түседі, өйткені ақылсыз ыңғайсыз жағдайға түскенін сезбейді де.

Алма ағашы жемісті көп салған сайын басы төмен иіле береді, ақылды адам да солай.

Жанып тұрған оттан ғана тұтатуға болады. Тұтатып алғаннан от өшіп қалмайды. Үйреткеннен білігін азайып қалмайды. Жақсы ұстазды оңбаған ғана ұмытады.

Біреудің ізімен жүрген адам ешуақытта оның алдына шыға алмайды. Пайдаланып жүрген кілтің жылтырап тұрады, – дейді Бенджамин Франклин. Ақылды пайдаланып тұрмасаң да тот басады, – депті Боуви. Ағынды су өрлейді, ағынсыз су сасиды.

“Ақылмен арыстан да ұстауға болады, ал күшпен тышқан да ұстай алмайсың,” – депті Махмұт Қашғари.

“Малда да бар жан мен тән,

Ақыл мен сезім болмаса”, – дейді Абай.

Жақсы адамды көргенде оған тенелу жайында ойлан да, ал жаман адамды көргенде өзінді-өзің зертте, – деген екен Конфуций.

“Өресі биік тұлғаларды алдыңғы қатарға шығара алмаған және солардың ақыл-ойы мен іс-әрекетінің игілігін пайдаланып, жемісін тұтына алмаған қоғам ауыр дағдарысқа ұшырайды”, – дейді Әл-Қайс.

Мен өзім жолықтырған әрбір адамнан өзімде жоқ жақсы қасиеттер көрем, олардан үйреніп жүремін. Менде

мынандай міндер бар: жалқаулық, уақытты босқа өткізуге бейімділік, болмашы нәрсеге ашулану, уайымшылдық, бір шешімге келудің қиындығы.

Мен алладан күндердің күнінде: артта қалып барасың деп белгі жасап тұрғанын тілер едім.

Абайда бір қасірет бар. Ол – тобырдан биіктеп кетіп, оны ерткісі келіп артына қайырылып, соңына еретін ешкімді таба алмағаны. Бүгінгі даналарға Абайдан гөрі жеңіл – сауаттылар көп, мәселе соларды ерте білуде.

“Өзгелерге көп нәрсені кешкенмен, өзіңе ештеңені кешпе”, – деген Публилий Сир.

“Әрбір адам лайланып аққан бұлақ, оны түгел қабылдап әрі таза қалу үшін сен бір шалқар теңіз болуың керек”, – депті Ницше.

Өмірден өнеге алмау – тоғышарлық. “Тоғышарлық ақылдың түні, айсыз және жұлдызсыз түн”, – деген Цицерон. Конфуций: “Қайғысыз – адамды сүйе білуге, адаспай – білімдар болуға, қорықпай – батырлыққа жетуге болмайды”, – деген екен.

Лао Цзы айтқан екен: “Ақиқатты тануға ақылы жетпегеннен адамшылық күтпе”, – деп.

Америка Президенті болған Бенджамин Франклин: Тәжірибе мектебі – өте қымбатқа түсетін мектеп, бірақ ақымақтар үшін одан басқа үйренетін мектеп жоқ, – депті.

Егер адамдарға ұнағың келсе, олардың ақылын бағалай біл.

Кенес беру парадоксы: Ақылды адамға кеңесіңнің керегі жоқ, ақылсыз оны бәрібір пайдаланбайды.

Тыңдай білмейтін адамның айтар ойы да аз болады.

“Дүниедегі ең оңай нәрсе кісіге ақыл айту, ең қиыны – өзінді-өзің түсіну”, – депті Әл Фараби.

Басқалардың ісіне ақылды пікір айту өз ісіңе ақыл айтудан жеңіл.

Француз моралисі Ларошфуко: Ылғи өзін жұрттан ақылдырақ етіп көрсеткісі келгеннен артық ақымақтық жоқ, – деген.

Осы орайда ілгеріректе оқыған бір үлгілі әңгіме есіме түседі: Бір патша таза қағазға бір сызық сызып, төңірегіндегілерге үнсіз сауал тастапты. Сарайдағылар жұмбақты шеше алмай ойланып қалыпты. Ақыры бір ақылдысы

оның жанына одан ұзынырақ сызық сызыпты. Ол – сен мінсіз болсаң, сенен де мықтылар бар дегені екен.

Ойлағаныңды айту – үлкен бақыт. Үш түрлі адам болады: біріншісі, ойлаған ойы, айтқан сөзі мен істеген ісі үш түрлі; екіншісі, ойлаған ойы мен істеген ісі бірдей, айтқан сөзі басқа, үшіншісі, ойлаған ойы, айтқан сөзі және істеген ісі бірдей адамдар. Нағыз адам – соңғысы.

Ойлағаныңды айта алатын кез де, айта алмай қалатын кез де кездеседі.

“Бидің айтқанын құл да айтады, бірақ аузының дуасы жоқ”, – дейді Төле би.

Қоғам ылғи үздік адамдардан құрылуы мүмкін емес; қайта онда елеусіз қарапайым топ пен орта деңгейдегі адамдар көбірек. Менделеев таблицасы тек алтын мен радийден тұрмайды ғой, онда да қарапайым елеусіз элементтер көп, оның әрбірінің табиғат анықтаған өз рөлі бар, оларсыз таблица толық бола алмайды.

Олжас Сүлейменовтің “Жер шетінде тұрғандағы бір минут үнсіздік” деген өлеңінде “қолтығына Лениннің томын қыса жүретіндердің де, академиктердің де, билік иелерінің де ішінде оңбағандары кездесе береді. Оларды сүреңсіз, сұрқай, енжар кейпінен танысың”, – дейді. Қалтасындағы дипломына немесе бүгінгі биік қызметіне қарап бағалаудың қажеті аз.

Эпиктет айтыпты: “Ақылды сөз айтқандардың бәрін ақылды деу, қолында балтасы бардың бәрін ұста деумен бірдей”.

Жыланды неге ақылдылықтың символы дейміз? Өйткені оның шағуы ақиқат секілді, жаныңды ауыртады, тіпті өлтіріп жіберуі мүмкін.

Егер барлық мисыздар бір адамға жабыла қарсы келіп жатса, оны данышпан дей бер, – депті Джонатан Свифт.

Конфуцийдің: аса ақылдылар мен аса ақымақтар ғана өзгермейді, – деген сөзі бар.

Ақылсыз адам ешқашан да тығырыққа тірелмейді, өйткені онда ақылды адамдарға толып тұр.

Ертеде маймылдарды асқабақпен аулаған: асқабақтың бүйірін кішкене ойып, ішіне күріш салған. Маймыл қолын салып, күрішті уыстап алған соң, қолы қайтып шықпай қалады. Қолын ашуға қорқаулық жібермейді, асқабақты ауналып күрішті түсіруге ақылы жетпейді.

Ауыз – адамның қақпасы. Егер ашық қалдырсаң ақылын сыртқа шығып кетеді. Жабық ауыз тістің сақталып қалуына да көмектеседі. Бірақ айтылуы тиіс, ретті сөзің бар болса, тартынба, айт. Момындық, ұяңдық жасама. “Жақсының бір аты бар залым деген, жаманның бір аты бар момын деген”, – дейді қазақ. Момындық көрсетсең жаман екен деуі мүмкін. Гамлеттің: “Вы можете расстроить меня, но играть на мне нельзя”, – дегенін де есіңде тұт.

Ақылдыларды жұрттың бәрі жақсы көреді деп ойлама. Тек жемісі бар ағашқа ғана таяқ лақтырады. Найзағай ұзын ағашты шалады. Құрт тәтті алмаға түседі. Семіз мал қасаптың пышағына алдымен ілінеді.

Құр бекерден тұрған желден пайда жоқ. Желге – желкен керек. Ақылдың желкені – шәкірт. “Неважно, есть ли у тебя исследователи, а важно, есть ли у тебя последователи”, – деген Е.Евтушенко.

“Ақылды керексіз ұштай берсең топастандырып аласың”, – депті Лихтенберг.

Қорғасынның жартылай ыдырауына 1700 жыл керек екен. Адамның толық тоқырауына одан мың есе аз уақыт та жетеді.

Қателіктің өзі – тәжірибе. “Қатенді дер кезінде мойындау, оны түзелмейтіндей жағдайға жібергеннен анағұрлым жақсы”, – деген Лев Толстой. Тағдыр солай шығар деп өзімізді-өзіміз жұбатамыз, шын мәнінде тағдыр дегеніміз – өмірде өзіміз жіберіп алған қателіктеріміздің жиынтығы.

Өзіңнің өмірлік бағытыңды дұрыс ұстанғың келсе өткен өміріңе жалтақтай берме, өйткені ол ешқашан да өзгермейді. Өткеніңді жіберіп алған қателіктеріңді болдырмау үшін ғана есіңе түсір.

Еңбектің рахатын адам өзі көре бермейді. “Төңкерісті ойлап шығаратындар – утопистер, орындаушылар – фанатиктер, ал оның пайдасын көретіндер – оңбағандар”, – дегенді оқығаным бар.

“Ішінде дәнегі жоқ жаңғақ шағылғанда ұятқа қалады”, – депті Саади. Үндемегеннің ақылды боп көрінетіні жаңғақтың шағылмай ішінің тола я қуыс екенін көрсетпей қалғанынан да болуы мүмкін.

Бірақ Монтескье: “Айтатын ойың жоқ болса, үндемегенің жақсы”, – деген.

Қарау басқа, көру басқа. Бәрі қарап, біреуі ғана көруі мүмкін. Шалшыққа қарап, шалшықты ғана көретіндер бар да, одан жұлдызды көретіндер бар.

Тауықтың суға тұмсығын батырып аспанға қарағаны – аузына алған суын жұтуға мүмкіндік берген тәңіріне тәубесі дейді. Шошқа аспанға қарай алмайды.

Күлді қанша үйгенмен төбе болмайды, – дейді Қорқыт баба.

Жас ұлғайғасын ақыл өзінен өзі толысады деген бекер. Бірақ жетілуге бейім адамның өмірге көзқарасы мен өзін қоршағандарға пікірі жасы ұлғая келе өзгеріп, ақылы толысып отырады. Моцартқа тұстас бір композитор әуелі: “мен ғанамын”, – дейді екен. Біраз жылдардан кейін “мен және Моцарт”, – дейтін болыпты, тағы біраз жылдан кейін “Моцарт және мен”, – депті. Аяғында “тек қана Моцарт”, – деген екен.

Марк Твен: мен 14 жасымда әкем топас сияқты көрінетін, оның сөздеріне зорға шыдайтынмын, бірақ 21 жасқа келгенде әкемнің 7 жыл ішінде қалай ақылды болып кеткеніне таң қалдым, – депті.

Әпсана: Баласы нашар болып өскен бір әке баласына әсер ететін барлық тәсілдері таусылған соң есік алдына бір бағана көміп, баласының әрбір нашар ісі үшін оған бір шегеден қаға беріпті. Біраз жылда бағана шегеге әбден толыпты. Балаға бұл әсер етіп түзеле бастапты. Енді әке баласының әрбір жақсы қылығы үшін бір шегеден суыра беріпті. Ең соңғы шегені суыратын мерекелік сәт келгенде бала жылап жіберіпті. Неге жыладың дегенде, шеге жұлынып таусылғанымен орындары үңірейіп тұр ғой, – деген екен.

ДЕНСАУЛЫҚ

Амандықта қадір жоқ,
Алдырған соң білерсің.
Денсаулықта қадір жоқ,
Ауырған соң білерсің, –

деген жыраулар сөзінде. Сол айтқандай, жастықта өзіміз қадірін біле бермейтін бір нәрсе – деннің саулығын күту. Шопенгауэр айтқандай: “Денсаулық – ең ұлы қазына, басқалар оның алдында ештеңе де емес”, – дегендей,

деніміз сау, өзімізді күшті сезінген кезде бізге де бір күні көрілік пен кесел жетеді деп ойлай бермейміз.

Американдықтар Ауди мен Данн төрт мың адамды зерттеп, солардың 10 пайызы ғана дені сап-сау, 30 пайызы – ауру, қалған 60 пайызы – білінбей өршіп келе жатқан кесел иелері екенін анықтаған.

Осынау заманда тәніңді аурудан қорғап қалудың мүмкіндігі бар ма? Жоқ-ау сірә. Адам жағдаяттар мен жайсыздықтарға төтеп бере алатын болуы керек.

Қоғамды салауатты ұстау үш нәрсе арқылы жүзеге асады: Әлеуметтік-экономикалық даму, қоршап тұрған ортаны таза ұстау арқылы ауруға қарсы күрес адамның қартаймауы үшін молекулярлық-гендік деңгейдегі медициналық күрес, ең негізгісі – адамның өз денсаулығына ұқыптылықпен қарауы. Өз уақытында Мечников айтқандай: “Баласын гигиена талаптарына сай тәрбиелемеген ана – болашақ алдында кінәлі”. Өз денсаулығымызға өзіміз темекі шегіп, арақ ішіп, жүйкемізді аямай тамақты көп жеп қиянат жасаймыз. Сөйтіп, француздар айтқандай денсаулықты бұзу үшін жаман ештеңе жасамай-ақ, жақсы нәрсені мөлшерінен артық пайдалансаң жетіп жатыр, мысалы: тәтті тамақ, ұйқы, құр жату.

Денсаулықты сақтау үшін адамға берілетін төрт-ақ кеңес бар: күш жұмсалатын еңбекке белсенді болу, дұрыс тамақтану, зиянды қылықтардан аулақ болу, жүйкені аяу. Бірақ көбіміз осы кеңестерді біле тұра ұстанбаймыз. Ұстай алмаймыз, ұстағымыз келмейді, жалқаулық жібермейді, ұмытып кетеміз, ұмытып кеткіміз келеді, сөйте келе денсаулық бұзылғанда ғана өкінеміз. Менің орнынан бір тұруға зар боп жатқан мектептес досым Берік айтады: “Осыдан тұрып кетсем дене шынықтырумен айналысар едім, бір тынбай еңбек етер едім, шаршадым деп айтпас едім”, – дейді. Ауырмай тұрып денсаулықтың қадірін біл. Соған орай, Вальтер Шененберг айтқан бесінші кеңес: “Деннің саулығы – тек өзің ғана ала алатын асу”.

Менің сүйікті дәрігерім Николай Амосов: Бүгінгі заманғы медицина емдеуді жақсы-ақ меңгерген, бірақ сап-сау етіп жібере алмайды”, – деген. Демек, ауырмай тұрып саулықты сақтаған жөн.

Қара жұмыстан шаршасаң, шаршағаның 3-4 сағатта басылып кетеді, ал жүйкең шаршаса қалпына келу үшін

ең болмағанда екі апта керек. Сол себепті ой еңбегінен шаршаудан абайла. Дәрігер-психотерапевт Введенский ой еңбегімен айналысатындардың денсаулығына нұқсан келтірмей еңбек өнімділігін арттырудың алты шартын айтады:

1. Жұмысқа біртіндеп кірігу;
2. Жұмыстың тәртібі және қалыптылығы;
3. Жұмыстың ұдайы және ретті орындалуы;
4. Еңбек пен демалыстың алмасып тұруы;
5. Қоғамның сіздің еңбегіңізге жылы көзқарасы;
6. Ұдайы шынығу және жұмысқа қалыптасу. Ақыл және мінез гигиенасы.

Амосов адам ағзасы денсаулығын қалпына келтіруді кез келген нүктеден бастап қайтарып алуға қабілетті деп сенеді. Сонда да уақыт өткізіп, әдеттеніп алып қиналғанша ертерек бастаған жақсы. Жігерсіздік, уайымшылдық, кінәмшілдік – мінездегі ауруға тікелей бастап баратын міндер. Сол міндердің ішіндегі бүгінгі біздер үшін қиыны ішімдікке мойынсұнған. Сөйтіп жігерсіздік таныту.

Адам баласына өте зиянды, халықтың сана сезімін уландырып, ұрпағын кемтарлыққа, жарымжандыққа және мәңгірттікке шалдықтыратын әдеттердің бірі – арақ-шарапқа әуестік. Ол бүгінгі күні қазақ үшін аса қауіпті дертке айналды. Тарихтан белгілі, Американы жаулап алған Еуропалық отаршылдар жергілікті үндістерді бағындыру үшін ішімдікке үйреткен. Денсаулықтары мықты, өжет халық тез арада елдік және жауынгерлік қасиеттерінен айырылып, келімсектердің айтқанына көніп, айдағанына жүрді. Бүгінгі қазақ халқының тағдыры да осы үндістердің тағдырына ұқсап кетуден қауіптенесін.

Маскүнемдік бойға біртіндеп сінеді. Аз ғана ішіп жүрмін ғой, салынып, соңына түсіп кеткен жағдайым жоқ деп кейбіреулер өзін-өзі алдайды. Германиялық дәрігер Ханс Мольдің зерттеуінше арақтан жеңілу, яғни, ішімдіктен азғындаудың алғашқы алты нышанының бірі – жылына ең азы төрт мәрте мас болу. Содан әрі асқанды маскүнем деп есептеуге болады. Маскүнемдіктің екінші белгісі ішкенін мойындамай, ант-су ішу.

Арақтың құрамында болатын алкаголь – тірі клеткалардың барлығы үшін зиянды у. Алкагольді іше салысымен ол асқазан сөлінің, қанның құрамына еніп, адамның

бауырына келеді. Оның уытын кетіріп, қайтадан залалсыздандырып, қан айналымына жіберетін бауырдың өз клеткалары алкогольдің зардабынан уланып, әуелі ісініп-қабынып, арақ ішілу тоқтатылмаса, бірте-бірте асқынып, бауырдың клеткалары іріп айықпайтын ауруға – бетегеге (цирроз) әкеліп соқтырады. Сонымен қатар маскүнемдікке салынған адамның миынан бастап, жүрек еттері, бүйрегі және басқа ағзалары да уланып, зақымданады. Ең бастысы адам рухынан, жігер-күшінен айырылады, араққа толық мойынсұнып, аңсары ауып тұрады, онсыз көңілінің қошы келмейтін бағынышты мақұлыққа, тәуелді құлға айналады.

Ұзақ және дені сау өмір кешкісі келген адам алдымен рухын таза сақтауы керек. Құзғын 100 жыл, қолтырауын 400 жыл өмір сүреді. Ал адамзаттың басым бөлігі 80 жас-тан артық өмір сүрмейді, оның 30-ы ұйқыға кетеді, 10-ы санасы жетілмеген мерзім десек, қалған жартысын ұқыптап пайдалана білу керек. Белсенді өмір кешкен, қоғам өмірінен тыс қалмағандар ұзақ өмір сүретіні ғылыми дәлелденген. Сондай-ақ шығармашылық еңбекпен айналысатындар: ғалымдар, жазушылар, артистер өзгелерден ұзағырақ өмір сүреді, себебі олар ой еңбегінің нәтижесін көріп, рахаттанады.

Зерттеуші В. Шепельдің дәлелдеуінше, адамға мынадай “гигиеналық үштікті” сақтау шарт:

1. Еңбек гигиенасы: қатты шаршамау, күндік кесте және тамақ тәртібін сақтау;

2. Байланыс гигиенасы: адамдармен сөйлесу мәдениетін сақтау, жақсы көңіл күймен жүру;

3. Жеке гигиена: өз тәнің мен жаныңның саулығын бақылау.

Мамандар адамдардың күнделікті тіршілігі мынадай ең төменгі дәрежедегі талапқа сай болуына үндейді:

- күніне 4-6 гимнастикалық үзіліс;
- күніне 6-10 км жаяу жүру;
- бір күнде 2000 калория қуат жұмсау /ол өмірді 28% ұзартады/;

- дұрыс тыныс алу, соған тиесілі жаттығуларды жасап тұру;

- күніне екі рет 5-ші қабатқа дейін шығып түсу/Н.Амосовтікі/.

Айтулы балерина Майя Плисецкая айтады: “Кім көп жұмыс істесе, соның күші көбейеді. Егер мен бір күн жұмыс істемесем оны өзім сезінемін, екі күн жұмыс істемесем әріптестерім сезіп қояды, үш күн істемесем жұрттың бәріне көрініп тұрады”, – дейді.

Менің ең алғашқы жазу дәптерлерімнің бірінде, 1960 жылғы, Бүкілдүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының Жарғысынан алынған мынадай сөздер бар екен: “Здоровье является состоянием полного физического, душевного и социального благополучия, а не только отсутствия болезни или физических дефектов”. Осы сөздер маған мынаны ұқтырды:

1. Денсаулық – тек ауырмау деген сөз емес.

2. Денсаулық – менің өз шаруам ғана емес.

Өзіме де, әйеліме де, балаларыма да, туыстарыма да, қоғамға да мен денім сау болса керегірекпін. Сондықтан өз денсаулығым үшін күрес – қоғамның денсаулығы үшін күрес.

МІНЕЗ

Қытайдың бір данағөйінен сұрапты. Жұмсақ өміршен бе, қатты өміршен бе? – деп. Жұмсақ, – депті де тілін көрсетіпті. Ал тісім болса жоқ.

“Кішкене кілт үлкен сандықты ашады”, – дейді Р.Гамзатов.

Лай суды жайына қойсаң, тұнық болады.

Кеудеңе өкпе-реніш жинама. Көзе тамшыдан толады, кеудеге де зіл біртіндеп жиналады.

“Ашу тасыса ақыл төгілер”, – дейді халқымыз. Көңілде кірбің қалмасын десең, ашуланба. Қайнаған судан шәйнектің қабырғасына қақ тұратынын білесің бе? Ашуланып, түтіккенің, ашуланған себебіңнен де зиян. “Ашу пышақ болғанда, ақыл – таяқ, кемиді сол таяғың жонғаннан соң”, – дейді Ақмолла ақын. “Бабаңнан жүз жас үлкен бол, Балаңнан жүз жас кіші бол”, – дейді Мұзафар Әлімбаев.

Тоғайға от түссе, құрғағы мен суы бірдей жанады. Үлкен дауыл ұзақ тұрмайды, нөсер де солай – құйып өтеді.

“Құмарлықтан асқан от, ашудан асқан бейнет, өтіріктен асқан қиянат, құштарлықтан асқан телегей теңіз жоқ”, – деген Будда.

“Дымы қалмай күйіп кету дегенді күл ғана біледі”, – дейді Иосиф Бродский.

Мен оңашалықты жақсы көрем. Керексіз отырыстарда өзімді қоярға жер таппай, шаршап кетемін.

Сыннан қорықпа, сын – тазартады. Сынаушылар қашанда толып жатады. Әрқайсысының әр түрлі мақсаты бар: біреулер көре алмағаннан, біреулер шынымен келісе алмай айтады. Салтыков-Шедрин айтқан: “На языке государство, а в мыслях – пирог с казенной начинкой”, – деп.

Бір нәрсе болып қалса: солай болатынын біліп едім, – дейтіндер табыла кетеді. Біліп тұрып су лайлайтын өсекшілер де толып жатыр. Өсек кейде өзінен озып бара жатқанды қаралау мақсатында арнайы шығарылады.

Арыз-құрыз, жік, жала, есеп өссе,
Бір-бірінді жоқ қылар өсек ессе.
Өз шешеннің емшегін өзің турап,
Итке тастау дегенің осы емес пе?!

– деген Сүйінбай ақын. Әбділдә Тәжібаевтың поэзиясының шыңы: “Не тапты қазақ Құлагерді ұрып жыққаннан”, – деген бір қатар өлең ғой деп ойлаймын.

“Күллі адам баласын қор қылатын үш нәрсе бар. Содан қашпақ керек. Әуелі – надандық, екіншісі – еріншектік, үшіншісі – залымдық деп білесің”, – дейді данышпан Абай.

Адам баласының бойындағы ең нашар қасиет – күншілдік. Күншіл болма, ол неге менен озып кетеді деме, мен неге оған жетіп, озып кетпеймін де. “Кісінің денсаулығын титімдей сатқындықтың өзі бұзады”, – деген Николай Рерих “Жанды этика” деген кітабында.

“Көп білгенге көп надан болады қас,
Маужуд пенен мансұхты ол айырмас.
Бәйтерек те күндейді көлеңкесін,
Байқап тұрсаң осы жұрт соған ұқсас”,

– дейді Абай.

“Пенденің сауабы таразыға түскенде, жақсы мінезден пайдалы ештеңе болмайды. Жақсы мінездің дәрежесі ораза ұстап, намаз оқығанмен бірдей”, – дейді пайғамбардың хадистерінде. “Шын кішіпейілділік адам таңдамайды, шын әділдік өз адамдарын өзгелерден айырып қарамайды, шын білімге зұлымдық жат, шын жанашырлық туыстарға ғана

болмайды, шын сенім алтын көрсе де айнымайды”, – дейді Конфуций.

Мінезің қабілетіңе дұшпан болмасын. Ішкі жан дүниен сайрап, еркін өзінде болғандықтан да ақылгөйсіп қажеті жоқ. Санаң тайталасып тұрғанда сезімге бас ұрып және қажеті жоқ.

“Мінез-құлық – әркім өзінің кейпін көрсететін айна” – дейді Гете.

Біздің халық ат жарыстырады, бір елдерде ит таластырады, қораз шоқыстырады. Бұл да мінез.

Көрсеқызар болма. Қызықты қуып іздеме. “Ненің қызығын көп іздесең, соның азабын бір тартарсың”, – деген Абай.

Қарғыстан абай бол. Дүниеде қарғыс жаман, біліп айып жасағанға зауал бар.

Алданудың ең төте жолы – өзінді өзгелерден қумын деп есептеу, – депті Ларошфуко. Бір адамнан немесе бір топ адамнан қу болып шығу мүмкін шығар, бірақ барлық адамнан қу болып шығу мүмкін емес, бәрібір біреу болмаса біреу ішінде не жатқанын біліп қояды.

Сыр жасырғысы келген адам, өзінде жасырын сыр бар екенін жасырғаны дұрыс.

Ұстамды бол. Ол мінезділіктің белгісі.

Нар түйеге оқ тисе
Жай түйедей бақырмас
Артқы аяғын бір сілкер,

– деген Жаншуақтың Құлиязы.

Рухыңды биік ұста. “Тән үшін сүрген өмірдің рахаты болмайды, тән үшін сүрген өмір азап шектіреді. Рух үшін сүрген өмір ғана рахатқа жеткізеді”, – деген екен Лев Толстой.

Бірінші тілегінді басып тастамасаң, кейінгілерінен қашып құтыла алмай қаласың.

“Өзіңе тілемеген жамандықты басқаға да тілеме. Өзіңе тілеген жақсылықты басқадан қызғанба”, – деген Ғабиден Мұстафин.

Біреу мақтай қалса күпінбе. Мақтауға лайықсың ба, жоқ, бекер айтылып тұр ма, ішің біліп тұрады, өзінді алдама. Евгений Евтушенконың “Жарамсақтану” деген өлеңінде мынадай ой бар: “Шәуілдек қанденді бульдогсың

деп қайта-қайта көтермелей берсең, шынымен бульдог шығармын деп қалады”, – деген.

Жағдайың қалай деп сұрай салғанға бар шыныңмен жағдайыңды айта жөнелудің қажеті жоқ.

Егер біреуді нашар деп, оңбаған деп, болмағыр деп айта берсең, ол шынымен солай болып кетеді. Өзі құлдырап жүрген адамға барлық дүние құлдырап бара жатқандай болады. Ларошфуко айтыпты: “Жаманға ылғи жаман көзбен қарау дұрыс емес, жақсылықты жаман көңілге де егуге болады, өйткені ол тас емес, көңіл ғой”.

Екі құлаққа бір тіл келетіні екі есе тыңдап, бір рет сөйле дегені емес пе?!

Анахарсис айтыпты: “Тілің мен нәпсіңе ие бол”, – депті.

Н.Рерих айтқан екен: “Бос сөздерді алып тастауға кеңес беремін”, – деп.

Қалай сөйлеуді үйрену қаншалықты керек болса, қалай, қай жерде сөйлемей соншалықты керек.

Менің сөзім – менің уәдем. Сөзден тайсам – уәдесіз болғаным. Патшалардың сөзі ісіне ылғи сай келе бермейді, өйткені сарайда олай еттірмейтін күштер болады.

Айтылуы тиіс сөзінді айтпай қалып, ішіңе жинай берсең – ол да жаман. “Атылмаған оқтан – айтылмаған сөз жаман”, – деген Мұхтар Әуезов. Түтін шыққан жерден от та шығады, айтылмаған сөзің – түтін, одан от шығып кетуі мүмкін.

Аңдамай сөйлеген ауырмай өледі, – дейді қазақ. Британ парламентіндегі таусылмайтын айтыс-тартыстардың бірінде бір лейбористка Черчилльге: “Мен сіздің әйеліңіз болсам, кофеңізге у салып берер едім”, – депті. Черчилль кішкене уақыт өткізіп, жұрттың мысқыл күлкілері басылған кезде: “Егер сіз менің әйелім болсаңыз, ол уды ойланбай-ақ ішіп салар едім”, – деген екен.

Тіл ақылдың алдына түсіп кетпеуін қадағала.

Біреудің айтқысы келмей тұрған сөзін сұрап мазалама. Сұрақ қою біреудің ішкі жан дүниесіне зорлықпен ену секілді. Өйткені, кейде, айтқысы келмейтін, есіне түсіргісі келмейтін нәрселерді сұрап адамның жанын ауырту мүмкін ғой. “Сөзіңді қанша түрлендіріп айтқанмен, бәрібір, ар жағында не жатқаны көрініп тұрады”, – дейді американ философы Ральф Эмерсон.

Өзгені өзінен де артық түсінсең қанеки.

“Францияның ең әдемі қызының өзі тек өзінде барды ғана бере алады”, – деген француз мәтелі бар. Сөзің мағыналы болу үшін айтатын ойың болуы керек.

Өз пікіріңді алдымен өзің құрметте, айтылып, аяқсыз қалып қоятын сөзді айтпа. Айтқан әрбір сөзің мен жасаған әр ісің өзіңнің табиғатыңа, өмірлік принциптеріңе сай болса, адамдар қалай ойлап қалар екен деп жалтақтама, ал егер сенің ісің мақұлдана қалар болса, менің ісіме берілген баға артық болып кетті-ау деп те қысылма. Дұрыстығыңа сенсең өз бетіңше, еркін өмір сүр.

Сөз бен ақиқат екі түрлі болған кезде сөзіңнен тез қайтқаның дұрыс.

Айтқан сөзің түсініксіз болса, айтар ойың түсініксіз болғаны.

Кейде үндемей қалу да үлкен сөз айтқанмен бірдей. “Үндемесем өзіме-өзім төремін, үндесем – сөзім өзіме төре”, – депті Саади.

Өзіңді-өзің тежеуді үйрен және оны ұдайы жаса, себебі өзін-өзі тоқтата алмайтын адам, тежегіші жоқ машина сияқты.

Қызғанба және қызықпа. Адамның көзі өзгенікін өзінікінен бұрын көреді, оған әдеттенбе. “Алтын тақта алтын асықпен ойнап отырып, көршілерінің күміс қасығына көзін сатады”, – деген мәтел бар.

Көршінің сиыры өліп қалса, қуанып қалатындар да кездеседі.

Орыста “злорадство” деген сөз бар, ол – табалау, қиянатқа қуану деген сөз. Мен бір басшы қызметкер инфаркт болып, қозғала алмай үйінде жатып қалғанда, қарамағындағы, одан аз-маз қысым көрген бір директордың “мен де барып, оның жанының қалай қиналып, пенде болып жатқанын көрейінші”, – дегенін естігенде төбе шашым тік тұрған.

Шыдамсыз болма. Шыдамсыздарға қымбатқа түсетін нәрсені шыдамдылар тегін пайдаланады.

Ішіндегі ойын жасырамын деп те көп сөйлейтін мылжыңдар болады, ештеңе ойламайды демесін деп те көп сөйлейтін мылжыңдар болады. Көп сөйлеу мен көп айту екі басқа.

Біреудің әзілін көтеріп үйрен, бірақ өзің әзіл айтуға абайла: оның әзілді қалай қабылдайтынын қайдан білесің.

Өзінде бардың барлығын бір ақ рет көрсетіп қойма, ертең де күн бар. Адам – жұмбақ, ол түгел шешіліп болған соң, қызық болмай қалады.

Екі нәрсе есінде болсын: лажы барынша мұң шақпа және ешкімнен ештеңе тіленбе. Көбісі мұңыңды бәрібір түсінбейді, сөз етеді, көңілің қалады. “Сұраушының сүйген асын кім берер”, – дейді Мұқағали. Кімнен, нені, қай көлемде сұрағаның – сенің ақыл-парасатыңның, мүмкіндігіңнің, ұятыңның өлшемі.

Жақсылық жасасаң міндет етпе деген қағиданы білетін боларсың, ал абырой-атаққа ие бола қалсаң, оны да міндет етпе. Сенің алған мемлекеттік атағың немесе үлкен орденің бүгінгі еңбегіңе берілген баға, өмір бақи атақты болуға берілген вексель емес.

Кішіпейіл жандардың бір қасиеті – бойына біткен қарапайымдылығынан көзге түссем деуден аулақ, елеусізденіп, кішірейіп жүре береді. Ал шын мәнінде олардың бойында асыл қасиеттер мол болады. Бірақ оны жұрттың бәрі біле бермейді, екінің бірі көре бермейді. Себебі, адамшылыққа астасқан жан сұлулығы жүректің тереңіндегі нәрсе, бір сәті түсе кетпесе жарқ етіп жарыққа шыға бермейді ғой.

ХҮІІ ғасырда өмір сүрген қытай ғұламасы Хун цзы чен: “Қызулықпен уәде берме. Мастықпен ашуланба. Қуаныш үстінде жоспарлар жасама. Шаршап отырғанда келешектегі істерің туралы ойлама”, – деген екен.

Біреу жайында айтылғанда күлме. Мүмкін оның орнында сенің атың аталуын мегзеп тұрған шығар.

Жақсылық та, жамандық та бойға біртіндеп сіңеді. Бара-бара оған қалай көндігіп, билігіңнен айырылып қалғаныңды білмей қаласың.

Лао-цзының мына сөздері ылғи есте жүретін екен:

“Үй ішіндегі құпияны сыртқа шашпа;

Өз ата-анаңның кінәсін еш уақытта аузыңа алма;

Қайырымдылық қылсаң, қайтарымын дәметпе;

Өзіңнің өтінішіңді орындамағандарға өшпенділік жасама;

Өзгенің кемтарлығын келеке қылма;

Жаңа мүлікке есіңнен танып, ескіні ұмытып кетпе”.

“Бес нәрсені бұрын болжап, ойластыр: 1. Өлмей тұрып, тіршіліктің қадірін біл. 2. Ауырмай тұрып, денсаулықтың қадірін біл. 3. Басыңа іс түспей тұрып, бостандықтың қадірін біл. 4. Кедейлік келмей тұрып, барлықтың қадірін біл. 5. Кәрілік келмей тұрып, жастықтың қадірін біл”, – делінген Мұхаммед пайғамбардың хадистерінде.

“Сабырлы ғана ағып жатқан өзен терең болғаны”, – дейді Шекспир.

Ұятың мақұлдамай тұрған іске кіріспе. Айтып жіберген сөздерім үшін көп қызардым, айтпай бүгіп қалғандарым үшін бір рет те олай болған жоқ.

Ұяты бар адамның ғана мойнындағы қарызы есте жүреді.

Қорқақтық та ұяттың бір аты.

Ұят түтін емес көзінді ашытпайды, бірақ ұяты бар адамның жанын ауыртады.

Вольтер айтыпты: “Адамдар өз тіршілігінде тәртіпке айналып кеткен кейбір қылықтарының ұят екенін сезінбейтін болып кетеді”.

Ашумен басталған іс ұятпен тынады.

Шіркеуден попты сақалынан сүйреп сыртқа алып шыққан төңкерісшіл топтың ішінен біреу: Қайда құдайың? Бар болса бізге неге ештеңе істей алмай тұр, – десе, поп: саған осыдан басқа тағы не істеу мүмкін, – депті.

Абыройын жабу мен киім киюді адам бастапқыда әдеп үшін емес, суықтан, желден, жаңбырдан, күннен қорғанып жасаған, ұят адамға қажеттіліктен кейін келген сезім.

Фашизм идеологтарының бірі Геббельс: “Басыңды жоғалтудан қорықпа, бет-бейнеңді жоғалтудан қорық”, – депті.

Аспанға тас лақтырма, төбеңе қайтып түседі.

Ағысқа қарсы жүзем десең, әуелі ойланып ал. Өзіңдікі жөн бе, күреске дайынсың ба, зерделеп көр. Қалыптасып, заңдылыққа айналып кеткен әдеттерді бұзамын деп талайлардың мойны қайырылған.

Ешкімді қудалама. Құдай қудаланғандардың жағында болатынын ұмытпа.

Сенің алдыңда келе жатқандарға қаһарлы баға берме, өйткені сенің артыңда да келе жатқандар бар.

Сенің айтқаның ылғи дұрыс бола бермейді. Патша да, данышпан да қателеседі. Бала кезімізде біреу ұрды деп

үйге жылап келсек, әкеміз: мені неге ұрмайды, – дейтін. Өмірде келіспеушілік кездессе алдымен өзіңнен көр, өзінді ақтай алсаң ғана өзгені айыпта.

“Жақсылық көрсем – өзімнен,
Жамандық көрсем – өзімнен,
Тағдыр қылды дегенді
Шығарамын сөзімнен”, –

дейді Сұлтанмахмұт.

Еркіндікті меңгерем десең, оны шектей біл.

Барлығын естуге құмартпа, өйткені өзінді жамандағанды да естіп қаласың.

Қазақта қандай нашар қылық-мінез бар екенін ой таразысына салсақ, соның біріншісі – жалқаулық пен енжарлық. Одан басқа ішімдікке құмарлық, дінді қастерлемей, жікшілдік пен алауыздық секілді дерттері бар.

Біздің мінезімізге XX ғасырда терең ендеп кірген тағы бір нашар қасиет бар, ол – қызметі үлкенге табыну. Адамзат жаратылғалы әуелі қара күшке табыну, кейін мықты топқа бағыну, кейіннен барып, лауазымға бас иіп, пара арқылы ойлағаныңа жету жолдары болған болса, бүгінде ақыл мен қабілетке қарап, билік пен байлықты иелену жолы басталды. Ең дұрыс, ең әділ жол – осы.

Аш адамды ақылға салу оңайға түспейді. “Сананы тұрмыс билейді” деген қағида да осыған саяды. Өзінде жоқ затты өзгенің үйінен көрсең, аз ба, көп пе, қызғаныш болады. Сәнді сарайдың ішінде еденге түкірмейсің. Тұрмысы оңды адамдар көбейсе – әлеуметтік орта өзгереді. Әлеуметтік орта өзгерсе – адам өзгереді, сонда ішімдік те, жезөкшелік те, жікшілдік те өз-өзінен қойылады, рулық намыстан ұлттық намысты қорғауға, одан тұрақты даму жолына түсеміз.

Құлдық пиғыл соғыс жағдайынан да жаман, өйткені соғыс кезінде сені жігерленуге өмір өзі мәжбүр етеді. Ал құлдық психология жігерінді құм етеді, жалтақ боп жаман үйренесің. Мұса пайғамбар өзінің халқын 40 жыл шөл далада соңынан ертіп жүруін екі себеппен түсіндіріпті: біріншіден, артымнан ергендерді құлдық рухынан арылтқым келді, екіншіден, нашарлардан, жарамсыздардан құтылғым келді, – депті.

Қазақтағы өзге ұлттардан ерекшеленіп тұратын ерекше қабілет – нені болса да оңай түсінетіндігі, жаңаны тез қабылдайтындығы, өмірге тез үйлесіп кетуі біздің жалпы-адамзаттық өркениетте көштен кейін қалып қоймауымызға мүмкіндік береді.

Қазақ жайлы мынадай бір өлең бар:

Қазақ десе тиеді бәрімізге,
Қызарамыз жасымыз; кәріміз де.
Елдік деген қасиеттің бір мысқалы,
Бұйырмапты-ау, ағайын, әлі бізге.
Мардымсыз сөз, жарытпас жұтаң ақыл
Шөлге айналған шөп шықпас ойы тақыр.
Сәл байыса мақтанып, күмбілдеген,
Оқығаны қоқиған неткен пақыр.
Ішкен-жеген қазақтың бір олжасы,
Міндет үшін бергішпіз қонақасы.

Дұрыс та шығар. Бірақ барлық қазаққа бір баға қоюға бола ма? Еврейлер өз адамы әдепсіз қылық жасап алса: өзін сондай ақылды азаматсын, тегің таза, ұят іске қалай барғаныңды түсінбеймін дейді. Біз: оңбайсын, тегінде де ештеңе жоқ, бар қазақ солай, – дейміз. “Оңбайсыңнан” гөрі “саған не болған” дұрыс-ау сірә. Кісіге баға қоярда, көп алдында сөйлегенде осы да есінде болсын.

Қазыбек би қайтыс болғанда жерлеуге Арқадан Түркістанға түйемен он бес күнде жеткізген қазақ аруақты ерлерін қандай ардақтаған. Қос түйенің ортасына ком жасап, тоқтамастан суыт жүріп отырған. Жолдағы ел алдынан шығып, мәйітті тоқтатпастан, әйелдері жоқтау айтып, ерлері өз қонысынан ұзағанша артынан еріп отырған. Жолаушыларға сусын ұсынылып, шалдыққан түйелер ауыстырылған. Дәстүр тазалығы, рух биіктігі деп осыны айтпаймыз ба?!

Әубәкір Смайылов деген жас ақын жігіт 25 жасында мынадай өлең жазды:

Жақсыны даттап – жоқ қылдық,
Жаманды мақтап – көптірдік.
Қанденге қасқыр алғызып,
Құмайға тышқан соқтырдық.
Жалғанның жалған екенін,
Қос мүшел жасқа кеп білдік.

Әр ненің айтып әділін,
Білейік сөздің қадірін:
Бүгін бар, ертең жоқ тірлік!
“Көз құрты, көңіл – қос арсыз,
Дініңіз болса бос, әлсіз,
Дүние бокқа бой ұрып
Ұятты қылық жасарсыз”.
Көз құрты көңіл – қос арсыз
Қалмасын бір сәт назарсыз.
Дүниеден бойды тез жидым,
Бөз жимай, асыл сөз жидым,
Дүниеде сөз ғой ажалсыз!

Бұл өлең “Сөз” деп аталады. Сөздің ақтығына, ниеттің тазалығына үндейді. Өркениетке ұмтылудың белгісі.

Адам табиғаттың бір бөлшегі. Сондықтан адамда тіршіліктен өліге айналған минералдардың, өсімдік әлемінің және жануарлардың мінезі болады. Мәселен, сіз ашуланшақ, қызғаншақ және сезімтал болсаңыз – сіздің жануарларға көбірек ұқсағаныңыз. Егер сіз романтик (қиялшыл, ерме) болсаңыз – өсімдік мінездессіз, егер сіз ұқыпты, қимылыңыз есептеулі, киім киісіңізге дейін тәртіпті, өзіңізге өзіңіз қатал болсаңыз, онда сіз минералсыз.

АР-ИМАН

“Жақсы ниет – ниет қана қарасаң,
Дұрысы оны іс қылуға жарасаң”, –

дейді Жүсіп Баласағұн. Ниет тазалығы дегеніміз арлылық, имандылық. Інжілде мынадай сөз бар: “Ниетіңе орай жаза аласың, өлшеміңе қарай үлес аласың”.

“Есті адамдардың мынадай үш үлкен қасиеті болады: біріншіден – жұртқа берген ақыл-кеңесін өзі орындайтын болады, екіншіден – еш уақытта әділдікке қарсы шықпайды, үшіншіден – төңірегіндегі жандардың қателіктеріне кешірімшіл келеді”, – дейді Лев Толстой. Сол үш қасиет те адамның ішінен шығатын ар-иман үкімінен болады. Сондықтан да Менандрдың: “Әр адамның құдайы – өзінің ары” дегеніне мойынсұнамыз.

Адамға ащы татпай тәтті қайда?
Тер төгіп тапқан абзал адал пайда.

Әркімді жаратпаған тәңір жайға
Өлшемі адамшылық, туралықта!

– деп Қожа Ахмед Иасауи ақылман ертеде-ақ айтып кетіпті. Біз оқушы кезімізде орысша киімі мен жан жағы келісті етіп қырылған сақалын көріп атеист деп ойлайтын Ыбырай Алтынсарин айтады: “Әрбір жақсы амалдардың асыл түбі иманнан, яғни иланудан келеді. Иманнан бұрын намаз, ораза мәнісін үйретіп мұсылман етемін деуші кісі күнәһар болар”, – дейді. “Ар мен ұятқа терістіктен сілкініп, бойын жиып ала алмаған кісі, үнемі жаманшылыққа, мақтанға салынып, өз бойын өзі тексермей кеткен кісі тәуір жігіт түгілі, әуелі адам ба өзі”, – дейді Абай.

Мейірімді болу үшін әдепті болу керек. Әдепті болу үшін ақылды болу керек. Ақылды болу үшін оқу, оқығаныңды тоқи білу керек. “Адамдағы нысап, әділет, мейірім – үшеуін қосып айтқанда, мұсылманша ождан деген ұғым туады. Мұны орысша совесть деп атайды”, – дейді Шәкәрім “Үш анықта”. Тағы да:

“Ақылды сол – нысап пен ар сақтайды,
Арсыз сол – арамдықпен жан сақтайды.
Адал сол – таза еңбекпен күнін көріп,
Жаны үшін адамшылық ар сатпайды”.

Және:

“Сабыр, сақтық, ой, талап болмаған жан,
Анық төмен болмай ма хайуаннан.
Ынсап, рахым, ар, ұят табылмаса,
Өлген артық дүниені былғағаннан”, – дейді.

Үмітіңді үзбе. Үміт түнгі аспан сияқты, қай жағынан қарасаң да жаңа жұлдыздар көргендей боласың.

Жақсылық пен жамандықтың тағдыры бір Алладан деп мойынсұнып, шүкіршілік ете отырып, болашақтан үміт ету, өзіңнен артылып өзгеге жақсылық жасай алатын дәрежеге жетуге тырыс, ол үшін білім алуға, ізденуге, заңдарға бейімделіп, қолға алған кәсібіңді мықтап меңгеруге ұмтылу керек. Азға тоқмейілсгеннің алар үлесі аз болады. Адам үмітсіз өмір сүруі мүмкін емес, бірақ үміттену талаптылыққа, жетілуге ұмтылумен негізделмесе, үміті қиял күйінде қалып қояды. Жалған сеніммен құр қарап отырған адам өз өмірін жақсарту үшін күрестен аулақтайды.

Ар қайда? Рахым қайда? Әдеп қайда?
Быт-шыт боп неге жүрміз әрбір сайда?
Көз жұмып, “көппен көрген ұлы той” деп,
Береді бұл надандық кімге пайда? –

деп қазаққа Шәкәрім 100 жыл бұрын айтып кеткен.

Күнәдан арылудың жолы – тәубеге келу. “Қай елде діннен безу және Құдайдан баз кешу бел алса, ел-жұрт түрлі азғырушыларға еріп ынтымақ-бірліктен айырылса, ол елдің ақырзаманы жақын”, – деген екен Әмір Темір.

“Мұсылманшылық кімде жоқ,
Тілде бар да, ділде жоқ”, –

деп Базар жырау дінге шын сену мен жай әдетке айналып кеткен, жұрттың бәрі жасағаны үшін жасайтын рәсімді ғана ұстану екі басқа екенін айтқан.

Аңыз: Адамдық ақыл-парасат, шарифат, хадистерден мың сұрақ қойып, кім шешсе соған тұрмысқа шықпақ болған патша қыз Мәликенің барлық сұрақтарына жауап берген Әбділдәға Мәлике басын иген. Соның бірі: “Өзінде бар, оны беруге асықпайды, өзінде жоқты алуға өзгеге жұмсайды, ол қандай адам, – деген сұрақ еді. Оған Әбділдә: Бұл ақырзаманның дүмше молдалары, олар халыққа насихат айтады, бірақ сол насихатқа лайық қасиеттерді өзінің бойына сақтамайды, – деп жауап берген екен.

Екіншісі: – Шыққан тесігіне қайтып сыймайтын не?

– Бұл – жаман сөз, ауыздан шықты, қайтып кіргізе алмайсың.

Әбу Насыр әл-Фарабидың “Азаматтық саясат” деген еңбегін оқысаң, оның дүние жайлы ойларын, адам өмірі, оның рухани өмірі жолдарын қалай түсіндіретінін білесің, адамға сенім қажеттілігін, өзіне-өзі сену керектігін, сол арқылы ішкі рухани патшалықтың көктегі күшпен тілдесе алатынын, адамның ғаламдық дәрежедегі көре білу қабілетінің қасиетін сезінесің. Сөйтесің де рухани тазарасың, ішкі дүниен босап, жаның рахаттанып қалады.

Мұхаммед пайғамбардың хадистерінде: “бір сағат ілім үйрену бір кеш бойы құлшылық студен жақсы, бір күн бойы дәріс алу – үш ай ораза тұтқаннан жақсы”, – дейді. Пайғамбардың өзі де құр күтіп отыра беретін соқыр

сенімді емес, оқуға, ілім-білімге, ізденуге үндегені осыдан-ақ көрініп тұр.

“Сенімнің үздік белгісі – төзімділік, екі жақты шыдамдылық”, – дейді тағы да. Жақсылық пен жамандықтың бәрі Құдайдан болса мен ізденгенмен, ұмтылғанмен не болар дейсің демей білімге, өнерге ұмтылу арқылы жетілу иманның басты қағидасы деп тану керек. Жеңіске өзінің ақтығына, адалдығына, сонымен бірге, қабілеті мен жігер-күшіне сенген адам ғана жетеді. Сондықтан адам иманға сенім келтіре отырып өзінің танымдық қабілеттерін жетілдіріп отыруы керек. “Таным мен сенім – кісінің қос қанаты”, – дейтін ұлағатты сөздің астары осы.

Түгел алғың келсе өмірдің ырысын

Таза болсын сөзің, ойың, жұмысың, –

деп Жүсіп Баласағұн жырлағандай діни сенім ой тазалығы, сөз тазалығына жетелесе, ғылым-таным, оқу, іздену, өзін-өзі шыңдау арқылы жұмыс ілгері жүреді, осылайша ілгері баса бергенде ғана өзгелерден қалмай өркениетке жетеміз.

Сенім туралы бір мысал: Мәшһүр Жүсіпке бала көтермей жүрген бір әйел: “Тұмар жазып беріңіз, септігі тиер ме екен”, – деп өтініпті.

Тұмарды алған соң екі ұлды болған әйел, оны қастерлеп сақтапты. Қартайып, өлерінде тұмарды балаларына тапсырып жатып, осы тұмарды алған соң олардың дүниеге келгенін айтыпты. Бірнеше жылдардан кейін екі ұл тұмарды ашып оқыса, ондағы дұға араб қарпімен жазылған: “Я, Алла, мені Мәшһүр Жүсіп етіп жаратқаның рас болса осы әйелге бала бер”, – деген сөздер екен. Сенімнің күші деп осыны айтпаймыз ба?!

“Қиянаты бардың иманы жоқ”, – депті Шәкәрім қажы.

“Қазақ тілінде “таза” адам деп үсті-басының тазалығын ғана емес, ар ұятының тазалығын айтады”, – деген екен Ғабит Мүсірепов.

Өмір – ылғи жұпарлы жеміс, гүл ме

Ой-жырасы болады тегістің де

Адал, мөлдір қалпыңда қалу деген

Оңай емес құбылған жер үстінде, –

дейді Фариза Оңғарсынова.

“Арлы бол, жарлы болма”, – дейді қазақ: “Малым – жанымның садағасы, жаным арымның садағасы”, – дейді

тағы да. Алдымен керегі – ар, одан кейінгі керегі – жан, ал мал осылар үшін садаға, ол тек аштан өлмеу үшін керек дегені. Демек, адамдықтың ең жоғарғы өлшемі – ар. Ол – жан қиюға болар қасиет. “Өлімнен ұят күшті” дегенде қазақ осы арды айтқан. Арыңа, атыңа, атаңа, тегіңе лайықсыз нәрсе жасап өмір сүргенше, өлген артық дегені. Ауыр айтылған, бірақ әділ айтылған.

Адамдықты ойласаң,
Мал мен бастан ар жақсы”, –

деген екен Майлықожа ақын. “Малының көптігін иманын жоғалтқан мақтан етеді”, – дейді Бөлітірік шешен.

“Жақсылыққа үлгі көрсетіп жетпесе, уағыз айтумен жету қиын”, – деген екен Сенека.

Ақтабан-шұбырынды дәуіріндегі Жоңғар шапқыншылығында алты алашқа аты жайылған данагөй Әнет баба тоқсаннан асып, жүзге жақындаған шағы екен. Жолындағыны жаппай қырғыншылыққа ұшыратып келе жатқан жаудың тегеурініне шыдамай ел кері шегініп, ауа жөнелгенде, әлі бұғанасы қатып үлгермеген екі баласын үріккен елмен бірге аттандырып: “Өсер кіндігім өркен жаяр еліммен бірге болсын, өз сүйегім туған жерімде қалсын, қайта оралар кейінгі ұрпаққа тілеулес болып ата мекенінде жатар!” деп көшкендерге ілеспей жұртта қалып қойған деседі. Үлгі деген осылай болар.

Әйтеуір анадан тәуірмін ғой деме. “Жаманға салысып жақсы бола ма? Жақсыға салысып жаман болады-дағы”, – дейді Абай.

ОТБАСЫ

Іскер азамат үшін қиын нәрсенің бірі – үй ішімен, туыстарыңмен қарым-қатынас.

Ата-анаңа сенің жан-жақты жеткілікті етіп қойғаның аз, оларға сенің жақсы сөзің, көңілің де керек. Соған бір мезгіл уақыт тап. Уақыт жоқ деп жүре беріп, алшақтап кетпе.

Анаңды әйеліңнен кейін қойма.

Әйелің ісіңнен хабардар болсын. Опасыз әйел болмаса, сенің ісіңе әйеліңдей жаны ашитын адам аз. Сен іскерлікпен айналыса жүріп жетілесің, ойың ілгері озады, өмірге көзқарасың өзгереді. Ал әйелің үйде отырып қалса, онымен ой бөлісіп тұрмасаң, бара-бара әйелің сені, сен

әйелінді түсінбейтін боласың, араларыңа сызат түседі, әйелің саған тәуелді секілді болып қалады, керексіз адамға айналады, ол, сөз жоқ қауіпті. Ел басқарып отырған адамдардың әйелдері қоғамдық жұмыстармен айналысатыны, бірдене жетпегендіктен емес, ерінің көлеңкесінде қалып қоймау тілегінен туындайтын нәрсе.

Ағайынға жағамын десең қазанды бол, ол үшін әйелің жақсы болуы керек.

Әпсана: Бір жігіт серілік қуып, үстіндегі жанат ішігінен айырылып үйіне келіп, түрлі себептер айтқанда, әйелі көргенді елдің қызы екен, былай деп басу айтыпты:

– Ішікті атқа айырбастағаның жақсы болған екен, ат жігіттің қанаты ғой. Атты сиырға айырбастағаның да жөн болыпты, сүтке сүт қосылсын, елге-ел қосылсын деген шығарсың. Сиырды тымаққа айырбастағаның да дұрыс болған, жігіттің басы түзелмей, ісі түзелмейді, басыңды түзегенің орынды ақ. Тымығыңның суға кеткені – басыңа төнген бір қауіптен құтылғаның, шығасы шықпай, кіресі кірмейді, енді ісің оңалар, – деген екен.

Туысқандар – табиғаттың өзі сыйлаған достарың. Досың өзгеруі мүмкін, тіпті әйелің де өзгеруі мүмкін, бірақ туысыңды өзгерте алмайсың, оның аты сенімен мәңгі бақи бірге аталады.

Өмірде туған-туысқансыз, ағайынсыз адам кемде-кем. Тағдыр тауқыметімен балалар үйінде тәрбие алған адамдар да, өз елінен түрлі себеппен сырттап кеткендердің өзі де есін жинай келе тым болмаса жамағайын туыстарын іздеп табуға тырысатыны біздің халыққа тән қасиет. Кім де болса адамнан тараған, ал адам көп тамырлы, жапырақ-бұтақты ағашқа ұқсайды, туыстар дегеніміз сол ағаштың бұтақтары.

Туыстарға негізінен бауырмалдық тән. Туыстық сезімі ерекше, бауырлас адамдар бір-біріне асығып, бірін-бірі сағынып тұрады. Өмірдегі қызық-қуаныштарда, түрлі жағдайларда бірінің жанынан бірі табылады.

Бауырмалдық сезім татулыққа алып келеді.

Туыстық қарым-қатынас рушылдық емес, екеуі екі басқа. Рушылдық – ағайындас немесе ірі рулардың адамдарының бірігуінің нәтижесі. Рушылдық немесе соған ұқсас қасиет-пиғылды барлық халықтар басынан өткізген, өткізіп те жатыр. Ежелгі Рим мемлекетінде де бұдан үш

мың жылдай бұрын рулық бөлініс болған. Сананың жетілуіне байланысты рулық намыс ұлттық намысқа, сөйтіп бірте-бірте жалпыадамзаттық мәселелер үшін күресетін парасат деңгейіне дейін жетеді. Рушылдықты төңкеріс жолымен ешкім тоқтата алмайды. Санамыз рушылдықты мақұлдайтын деңгейден көтерілгенде, оның керегі жоқтығы анық болады, сонда ол өзінен-өзі, ұрансыз-ақ жойылады.

Өткен өмірінде талай-талай өзгерістерге ұшыраған халқымыздың туыстарға тән бауырмалдық қасиеті түсінбестікке, кейде қатыгездік пен тасбауырлыққа алып келетін жағдайлар кездесіп қалады. Мұхаммед пайғамбардың хадистерінде құдайдың екі түрлі адамға қиямет күнінде рахым етпейтіні айтылады. Соның бірі – жаман көрші, екіншісі – туған-туысқаннан мүлдем қол үзіп кеткен тасбауырлар.

Елден қол үзіп кеткен, жаңа қонысқа да сіңісіп кете алмайтындарға Андрей Вознесенскийдің “Құмырсқа” деген кішкене ғана өлеңінің оқиғасын мысал етейін: Бір құмырсқа өзеннің арғы бетіне өткендермен бірге, сондағы өмірді көргісі келіп, қайыққа жармасып, бірге өтіпті. Арғы беттегі құмырсқалар оны бөтенсіп, жабыла талапты. Қайық қайтқан кезде, қайтпасам болмас деп қайта тырмысып қайыққа мініп, бергі беттегі өз құмырсқаларына келсе: бізді неге тастап кетіп едің, – деп олар да талаған екен.

“Балам дейтін жұрт болмаса, жұртым дейтін бала шықпайды”, – депті Ахмет Байтұрсынұлы.

Туыстарға байланысты ұсақ-түйек ұғыспастыққа еш уақытта барма, ниеті бұзықтар мен сөз тасушылар жетерлік, оған ерме. Дүние-пұлға қарамай, әрқашан береке-бірліктің өзегін сақта. Бауырмалдық сезімі жоқ адам өзгелерге мейірбан бола алмайды. Туысқанның арын өз арындай ардақтау, қайғы мен қуанышын бөлісу, қиындығына ортақтасу мен бірге қызықтау, тарыққанда мүмкін болса қол ұшын беру – туыстар арасында бұлжытпай сақталатын, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан жақсы қасиет, соны сақта, жалғастыр.

Кейбір адамдар “таза жүремін, ешкімге қарыз болмаймын, ешкімді қарыз қылмай-ақ қояйын”, – деп ойлайды да, төңірегінен байланысын үзіп алады. Өмір сүрудің құпия мәнінің бірі – айналадағылардан қара үзіп қалмаудың

сыры – тұрмыстық деңгейдегі байланысты үзбей, ағайын-туыс, дос-жаранның қызығы мен қиыншылығында бірге болу, хабар алып тұру, шақырғанда бару, сұрағанда аз да болса беру, ақыл-кеңес сұраса жөнін айту. Әрине, жол көрсету адалдыққа, арлылыққа бағытталсын.

Туыстарыңмен қатынаста қиыны: бар болып бере алмау (ондай жағдай да кездеседі), немесе, жоқ болып қалса, жоқ екенін түсіндіре алмау. Қанша рет жағдайын реттеп беріп, бір рет қараса алмай қалсаң, сені жек көретін туыс та табылуы мүмкін. Адамның қызметі немесе байлығы өскен сайын туыс-жекжаты көбейеді. Олардың қажеті таусылмайды, бірін реттесең, бірі шығады. Ащы болса да ақиқат осындай. Сондықтан, оны да бір іске үйрет, мына қағида есінде болсын: “ашты бағамын десең балық бер, аш болмасын десең балық аулауды үйрет”. Жас парторг кезімде Лениннің ескерткішіне көп роза көшеттерін ектіріп, ертеңіне адамдар ұрлап түгелдей суырып алып кеткен кезде бір тәжірибелі ағаның айтқаны есімде: ұрламау үшін төңіректегі үйлерге гүл көшеттерін тегін таратып беру керек, – дегені. Өзгенікіне сұқтану заманнан-заманға қалмай көшіп, ертеден келе жатқан нәрсе. Сұқтанбасын десең өз бетімен күн көретін жолды нұсқа.

Ер жігіттің басында он пәле бар, соның тоғызы ағайын мен қатыннан, – деген сөзді бір биден естіген едім деп Мәшһүр Жүсіп айтып жүреді екен.

Әйелінді ісіңе араластырма. Мен жоғарыда әйелің ісіңнен хабардар болсын дегем, екеуі екі басқа. Ақылды болса жақсы, ақылсыз болса абыройыңа нұқсан келеді. Жалпы, әйеліңе иелік ете алмаған еркектен нағыз азамат еш уақытта шықпайды, жақсы болғанда үйде басқа, түзде басқа, екіжүзді өмір кешеді.

Үйінде бақытты адам – ең бақытты адам.

Өзіңді қоршағандарды таластырмай, ұрыстырмай, нала қылмай жүргенде ғана жігітсің. Жігіттік те оңай емес. Жігіт деп онымен пікірлескенде өзіңді жігітше сезіне алатын адамды айтуға болады.

Ер жігіттің қадірін

Жақыны білмес, жат білер, –

деген ескіден қалған сөз бар. Жат білген қадіріңді жақының да білгені жақсы. Білмесе жақындарыңмен арыздас,

мойындат немесе мойында. Мойындасаң жөндел, жақының да қадіріңді білетін болсын.

Берекең кетпесін.
Бетеге кетсе – бел қалады,
Бектер кетсе – ел қалады,
Берекең кетсе, нең қалады? –

деген сөз бар қазақта.

“Бірлігі жоқ ұлыстың
Көптігінен не пайда?
Ұстары жоқ қылыштың
Өткірінен не пайда?
Бір-біріне от шашқан
Ерлеріңнен не пайда?
Құлқын үшін топтасқан
Ездеріңнен не пайда?” –

дейді Фариза ақын.

“Бірлік жоқта байлық та берекесіз,
Бауырмалдық болмаса, бақ та келте”.

Бұл да Фаризанікі.

Ағайын-туысқа бір әулеттің жалғасымыз деген сезіммен қарау, соған лайық жақындық жасап, ілтипат көрсете жүру, хал-жағдай сұрасып, қажет жәрдем-көмек көрсету, сөйтіп бауырластық сезімді нығайта беру басты парызымының бірі де.

Жан жағыңды тең ұста – ата-ананды, әйел-балаларыңды, туыстарыңды, достарыңды, қызметтес әріптестеріңді. Олардың қызығын бірге қызықта, олардың барлығы сенің тіректерің, егер бүгін тірек болғысы келмей тұрса – айыпты өзіңнен ізде. “Ошақтың үш бұтының біреуі құласа – қазандағы сүт төгіледі”, – деген қырғыз мақалы бар. Сол ошақтың үш аяғын тең ұстай тұра, жанатын оты бол. Әкенің үлгісіздігі – балаға, баланың нашарлығы – әкеге сор. Тегіңнің нашарлығын ойласаң арғы-бергіңді, туыс-нағашыларыңды қатар күйтте.

Мен үлкенмін, мені сыйлауға үйдегілер міндетті деп есептеме. Сені сыйласын десең, сыйлы болатындай үлгіде бол. Жұмысқа барып келуді ғана білетін, отбасында ақшаның тапшылығы ғана ортақ сөз болатын, көңіл-күйінің көтеріңкілігі тек арақ-шарапқа байланысты бір әке келініне Зейнеп Ахметованың “Шуақты күндер” деген кітабын көрсетіп: “Көрдің бе, Бауыржанның келіні атасы

туралы кітап жазыпты, сендер қашан сондай болар екенсіңдер? – десе керек. “Келіні атасы туралы кітап жазу үшін, атасы Бауыржандай болуы керек қой”, – деген екен келіні.

Эрих Мария Ремарктың: “Что может дать один человек другому кроме капли тепла. И что может быть больше этого”, – деген сөзі бар. Бұдан дәл айту қиын шығар. Тарата жүретін жылуың мол болсын.

ДОСТЫҚ ПЕН МАХАББАТ

“Тым болмаса бір нағыз досы жоқ адам өмір сүрмей-ақ қойса болады”, – дейді Демокрит.

Мінсіз дос іздеген адам доссыз қалады.

“Жұрттың бәріне бірдей дос боламын дегендер ешкімге де дос бола алмайды”, – деген Аристотель.

“Өз достарыңды бағалай біл, бірақ әкеңнің достарын құрметте”, – депті Омар Хайям. Оның мәнісі: ол әбден сыналған достық дегені.

“Дос – жаманшылықта, батыр – шайқаста, адал – қарызын қайтаруда, әйел – кедейлікте, туған-туыс – кемдік тарлықта танылады” – дейді үнді нақылы.

Тегі түрік Анахарсистің анасы грек қызы болған: Өз тілімен қатар грек тілін жете меңгерген ол елінен терезесі тең адам таппай Грекияға, Солон атты философты іздеп барып: “Мен саған дос болайын деп келдім”, – дейді. “Досты өз елінен іздер болар”, – депті бөтенді қабылдағысы келмеген Солон. Сәл тосылып: “Сен өз еліңдесің, өз сөзіңе өзің жауап беріп тұрсың, бұл менімен достасқың келгені болар”, – деген Анахарсис. Келушінің тегін адам емес екенін сезген Солон Анахарсисти жылы қабылдапты, соңы өмір бойғы достыққа ұласыпты, екеуі де сол замандағы жеті ақылманның тізіміне еніп, тарихта қалған.

Адамдардың өзара жақындасып, үйлесіп кетуі бір-бірінің пікір-көзқарастарына деген құрметтен, жолдастық жолымен басталады. Базбіреу жолдастық дегенді достық деп ұғады. Жолдастықтың достыққа ұласатыны бар, бірақ бәрі бірдей достық дәрежесіне жетпейді. Бір-біріне әбден үйренісіп, сіңісіп, бірінсіз-бірі өмір сүре алмайтындай боп кеткен ерлі-зайыптылар мен туыстар да кездеседі. Жолдастықтан да, махаббаттан да, туыстықтан да

туындайтын бұл сезім – достық сезімі, ол бәрінен биік, шынайы. Бірақ өте сирек.

Кейде достық деп жүргеніміздің көбінің есепке құрылғанын көреміз. Кей досыңның есептеп жүргенінен шықпай қалған күні теріс айналады, соның өзі жақсы. Өз тарапыңнан адал болсаң, пейілің түзу болса, мойыма. Қанша әдемілегенмен шындық сондай. Иманжүсіп: “Дос болып, қас қылғаннан сақта, Құдай”, – деген.

Досыңның кемшілігіне төзе берсең өзіңе жұғады. “Ат пен есектің ақыры бір болса, мінездес болады”, – дейді Мәшһүр Жүсіп. “Достарыңның арасындағы келіспеушілікке шешім айтқаннан жауларыңның келіспеушілігіне ара түскенің жақсы, өйткені екі досыңның арасына билік айтсаң, бірінен айырыласың, ал екі жауыңа төрелік айтсаң, біреуімен достасасың”, – депті жеті ақылманның бірі Биант.

“Бүгінгі достарыңа ертеңгі дұшпаныңа қарағандай қара, өйткені ертең сондай болып қалуы мүмкін”, – депті Б.Грасиан.

Осыған орай лак елінің мынадай аңызы есіме түседі: Түлкі жыланмен дос болыпты. Бір күні олар өзеннің арғы бетіне өткісі келіпті. “Мен жүзе білмеймін, мені мойныңа орап өт”, – депті жылан. Өзеннің ортасына келгенде жылан түлкінің мойнынан қыса бастапты. “Қой” деп қойдыра алмаған түлкі қулыққа көшіпті: “Біздер жақсы дос едік, су түбіне кетерде бет-жүзіңе бір рет қарайыншы” – депті. Жылан түлкінің қарсы алдына басын тіктеп қарай қалғанда, түлкі жыланның басын қыршып үзіп тастапты. Өзеннің арғы бетіне өткен соң жыланның жансыз денесін жолға ұзынынан жатқызып жатып түлкі: “Адал дос осылайша түзу болуы керек”, – депті.

Достың жалған бола беруі мүмкін, бірақ дұшпанның жалған болуы мүмкін емес. Достық қолын созғандардың көбісі келеді де кетеді, ал дұшпандар топтала, көбейе береді.

Марзбан намада: “Дұшпандарыңның көптігінен қорықпа, олардың бірігіп кетуінен қорық”, – депті.

“Егер жау табам десең, өз достарыңнан асып кетуге тырыс, дос іздесең, достарыңа өзіңнен асып түсуге жағдай жаса”, – деген Ларошфуко. Мұның ақиқат болатын себебі не? Егер достарымыз өзімізден асып түссе, бұл оларға

салиқалы ретінде сезінуге мүмкіндік береді, ал егер сен олардан асып түссең, бұл оларды кемсітеді, көре алмаушылық және қызғаныш сезімдерін туғызады.

Сондықтан, сенің достарыңның барлығы болмаса да, кейбірі табысыңа қарағанда, сәтсіздіктеріңнен көп қанағат алары рас.

“Өзіне лайық, немесе өзінен асып түсерлік серік таппаған жолаушының сапарға жалғыз шыққаны жөн”, – дейді Буддада.

Қарға қарғаның көзін шұқымайды, – деген бір мақал бар. Әкем айтқан еді: соғыс кезінде өлген адамдардың қарға алдымен көзін шоқып жегенін көрдім деп. Сөйткен қарға өз қарғасының көзін шоқымаса, адамдардың осы қасаң мінезден де үйренерлік бір нәрсесі бар екен-ау деп ойладым.

Жауынды жеңе алмасаң, онымен одақтас. Жауынды жену үшін оны әлсізірек етуге тырысудан гөрі, одан күштірек болуға тырыс. Ақтабан-шұбырынды кейбір тарихшылар айтатындай тұтқиыл шабуылдың нәтижесінде болған төтенше бақытсыздық емес, ондағы жоңғарлардың жеңісі мылтық атуды үйреніп, оны өздерінде жасап шығарып, қаруланғанының нәтижесі.

Дұшпандасқан кісіңе жақсылық жасау арқылы да өш алуға болады.

“Дұшпандарың сенің көлеңкең. Билігіңнің көптігін көлеңкеңнің ұзындығымен өлшей бер”, – деген Акбар деген билікшінің сөзі бар.

Жауларым жоқ дегенің – жетістіктерім жоқ дегенің.

“Өзіне-өзі дос адам, жұрттың бәрімен дос бола алады”, –

деген Сенеканың сөзін Н.Рерих жиі мысалға келтіреді екен.

Махаббат өте биік ұғым, сирек кездесетін нәрсе. Оны бір ауыз сөзбен түсіндірсек: саған жақсы болуын қалаймын... Егер: “бізге жақсы болса екен” делінсе, онда теңдік бар, бірақ саудаласу да бар, ол махаббат емес.

Любовью заболеть каждый сможет,

Любовью исцелять не каждый способен, –

депті XVIII ғасырда өмір сүрген өзбектің ақын қызы Увайсий.

Жан қалауынан – махаббат, сана қалауынан – достық, тән қалауынан – құмарлық туады. Демек махаббат пен құмарлық екі басқа. Қайың отпен достасуға құмартыпты. От қайыңға өзінің жалындаған гүлін ұсыныпты. Жас қайыңның күлі ғана қалыпты.

Жұбайлар бірінің-бірі көңіл күйі уақытша болмай қалу құқығын сыйлағаны дұрыс, үйлену өз құқығыңды басқаға беріп, оның міндеттерін бөлісу деген сөз.

Тең теңіне өте сирек кездесетініне еркегінің билігі мен байлығын әйелінің жүріс-тұрысын көргенде көзің жетеді. Әйеліне қарап еркегін бағала, – дегенді осыған да жатқызуға болады.

АҚИҚАТ ПЕН БАҚЫТ

Шындық қолға ұстап келе жатқан алау секілді, ұстағанның қолын күйдіреді.

Адам шындыққа кездеспей тұрмайды, бірақ көбісі оны айналып өткісі келеді.

Шындық жек көргізеді.

Шындық майысуы мүмкін, бірақ сынбайды.

Шындықты айт, ашуланба, сұрағанға азғантай болса да бер. Осылай ғана Құдайтағаланың дегеніне жақындауға болады, – дейді Будда.

Шындық көп, ақиқат біреу.

Тұмаудың жұқпалылығы, тез тарайтыны, денсаулықтың жұқпалы еместігі, бос сөз оңай тарап, ақиқаттың тарауының қиын екендігі сияқты.

Қателесіп, қайғы шекпеген, қиындық көрмеген кісі ақиқаттың да, бақыттың да не екенін білмейді.

Ақиқат жол-жөнекей жұлып ала салатын гүл емес, ол ұзақ жолдың түпкі мақсаты, – деген Гераклит.

“Саған ұнамағаны үшін ақиқатты жоққа шығарма”, – депті Чернышевский.

Таң қалу үшін бір сәт қана жетеді, ал таң қалдыру үшін бір өмір де жетпей қалуы мүмкін.

Картаға қарасаң, бүкіл бір құрлық алақандай жерде екенін көресің. Бірақ сен тұрған қала сол картада бір ак нүкте. Содан қорытынды жасай бер.

Піл мен масаның суретін бір жерге салсаң, пілді кішкене, масаны үлкен етіп салуға мәжбүр боласың.

Ит құйрығын бұлғаңдатса, сүйек тастаймыз; үрсе, таяқтағымыз келеді.

Оңбағандарды іздеме. Оңбағандықты жақсы адамдар да жасайды. Мың қарғаны бір кесекпен үркітуге болатынындай, ойсыз тобырды бір ауыз сөзбен ертіп кетуге болады.

Көзсіз берілу – сатқындықтан онша алыс емес.

Алдымен дастарханның төрінде тұрып, босаған соң лақтырып тастайтын бөтелкеден, төменде жылы орны бар, пайдаланып болған соң тазалап жоғары алып қоятын шәйнек жақсы.

Әр ісін қағида бұзады, біреуі – адамгершілік қағидасын, біреуі – Құдай сөзін, біреуі – өз қағидаларыңды.

Оттың ертеңі – күл. Қатты жанған алау тезірек сөнеді.

Шөпті арнайы, жұмсақ, құнарлы топыраққа ексең, түгел шықпайды да, асфальттың жарығына түсіп кеткен бір-екі дән өседі.

Бір кеселге көп дәрі қолданып жатса оның жазылуы қиын болғаны.

Үлкен тасқа сүрінбейді, айналып өтеді.

Әкке сөндіру үшін су құйса, жанады.

Жай тұрғанда сені бағындырып тұратын адамдар болады.

Ұжымда жұмыс істегенде, бір жұмысты басқалардан гөрі тәуірірек атқарсаң, алдағы кезде сол секілді жұмыс сені табатын болады.

Өзіңе жәрдем беретін сөзді өзіңе-өзің айта алмайсың.

Шөлдеп тұрғанда көзенің әсемдігін көзің көрмейді.

Теңіз ойыншық бола алмайды, ал аквариум керісінше. Кішкене нәрселерге қызығасың, үлкен нәрселерге құрметпен қарайсың.

Жаман адамдар бізде көп деген бекер сөз. Бірақ жақсы адамдар азы рас.

Өмір түрлі заңдылықтар мен ережелерден тұрады. Ол күнделікті тәжірибеден жинақталады. Артур Блох деген американ жазушысы 1977 жылы “Мэрфи заңы” кітабын бастырды, сонда мынадай ойнақы тұспал бар: “Егер бір жайсыздық болуы тиіс болса, ол міндетті түрде болады”. Бұл ой өмірде Мэрфи заңы аталып қалып қойды. Осы секілді заңдылықтар мен ережелердің өзім кездестіргендерімді келтіре кетуді жөн көрдім:

1. *Питердің принципі*: Адам қызмет сатысында өзінің қабілеті жете алмайтын биікке дейін көтеріледі.

2. *Гамперсон заңы*: Күткен нәтижеңізге қол жеткізу мүмкіндігі сіздің қалауыңызға кері пропорционал болады.

3. *Мескимен заңы*: Бір жұмысты тыңғылықты етіп орындауға уақыт табылмай қалғанымен, оны қайта жасауға уақыт табылады.

4. *Оулд және Кан заңы*: Мәжілістің тиімділігі оған қатысқан адамдардың саны мен өткізуге кеткен уақытқа кері пропорционал болады.

5. *Джексон заңы*: Идея жұрттың бәріне түсінікті бола сала оны дереу ауыстыру керек.

6. *Росс заңы*: Алдын ала айтайын деп отырған ойыңыздың маңыздылығын айтып қоймаңыз.

7. *Тыңдау аксиомасы*: Әсершіл адамдар бірнәрсеге көңілі толмағанда, сөйлескен адамынан ақылшыны емес түсіне білетіндерді көргісі келеді.

8. *Көзқарас иллюзиясы*: Адам басқа біреуге өзі қандай көзбен қараса, оның да өзіне сондай көзбен қарауын тілейді.

9. *Пардоның бірінші постулаты*: Өмірдегі жақсы нәрселердің барлығы я заңсыз, я ұят, я семіртетін болып шығады.

10. *Питердің байқауы*: Жұмысқа лайықсыздық қандай қажетсіз болса, әсіре лайықтылық та соншалықты қажетсіз.

11. *Зимерги заңы*: Қажет болмай қалған жұмысты істеп тастауға дайын адамдар көптеп табыла кетеді.

12. *Паркинсон формуласы*: Аса ірі фирмалардың бәріне ортақ басқару тәсілі: адамды жұмысқа алып, көнбіс етіп, шығарып жіберу.

13. *Шайтанның суретін салу ережесі*: Шайтанның суретін салу қораздың суретін салудан оңай, өйткені шайтанды ешкім көрген емес, сондықтан ұқсамайды деп ешкім айта алмайды.

14. *Лерманның байқауы*: Сізге әрқашанда я уақыт, я ақша жетпей тұрады.

15. *Тоддтың алғашқы екі саяси принципі*:

– Сізге не айтып жатса да, барлық шындықты түгел ақтарып айтпайды.

– Не туралы айтылса да, сайып келгенде, әңгіме қашан да ақша туралы болып шығады.

16. *Уотергейт принципі*: Үкіметтегі коррупция қашан да ол үкімет орнынан түскен соң хабарланады.

17. *Алинскийдің радикалдарға арнаған ережесі*: Мәселеге араласудан аулағырақ тұрған адамның өз пәктігін сақтап қалу мүмкіндігі көбірек.

18. *Эванс заңы*: Жаныңыздағылардың бәрі басын жоғалтып жатқанда сіз сақтап қалған болсаңыз, онда ол сіздің жағдайды түсінбегеніңізді көрсетеді.

19. *Мейердің заңы*: Күрделендіру оңай, жеңілдету қиын.

20. *Хэнлонның заңдылығы*: Есуастық деп түсіндірілетін нәрседен терең мағына мен себеп іздеме.

21. *Люст заңы*: Барлық әйел жалғыз ғана данасы қалған затты сатып алғысы келеді.

22. *Ширлидің заңы*: Адамдардың көбісі бір-біріне лайық.

23. *Бір бөлмеде жату ережесі*: Қорылдайтын адам алдымен ұйықтап кетеді.

24. *Кольвардтың логикалық ережесі*: Барлық болжамның орындалу мүмкіндігі 50 пайыз: я болады, я болмайды.

25. *Таныстардың кездесіп қалу принципі*: Егер сен көшеде біреумен келе жатып, мені ешкім көрмесе екен деп тілесең, таныстар кездесе беретін әдеті бар.

26. *Гейтс заңдылығы*: Біреуге қиналғанда жәрдем берсең, кейін ол қарамай кеткенмен, қинала қалса, алдымен есіне сен түсесің.

27. *Деннистон заңы*: Қайырымдылықтың өзі – жаза.

28. *Якоб заңы*: Қателесу адамға тән нәрсе, бірақ өз қатесін біреуге аудару одан да жиі кездеседі.

29. *Эдельштейннің ақылы*: Сіз жайында өзгелер не ойлайтынына бас ауыртпаңыз. Олар сіздің өздері туралы не ойлайтыныңызда білгісі келіп мазасызданып жүр.

30. *Мидер заңы*: Егер бір оқиға кездесе, ол тек менің басымда ғана болған екен деп ойлайсың.

31. *Свипл ережесі*: Кім қаттырақ айғайласа соған сөз беріп құтылады.

32. *Паттон заңы*: Бүгінгі жақсы жоспар ертеңгі еш мінсіз жоспардан артық.

33. *Паркинсонның тоқтата тұру заңы*: “Кейінге қалдырайық” деу орындамаудың ең шошынарлық түрі.

34. *Питердің салыстырмалы заңы:* Шыбындарды қорға, ал пілдер өздері үшін өздері ақ күреседі.

35. *Паркинсонның аксиомасы:* Әрбір бастық қарсылас-тардың емес бағыныштылардың санын көбейтуге тырысады.

36. *Корнуэлл заңы:* Бастықтар жұмысты орындауға қабілеті жетпейтіндерге сол жұмысты тапсыруға бейім болады.

37. *Джейдің басқарудағы бірінші заңы:* Жағдайды өзгерту – басшының басты қасиеті, ал жағдайды басқалардан бұрын өзгерту – білікті басшының белгісі.

38. *Мэтчтің нақылы:* Жоғары қызметке ие болған ақымақ адам, таудың басында тұрған адам сияқты: төмендегілер оған ұсақ болып көрінеді, ал төмендегілерге өзі ұсақ болып көрініп тұрғанын сезбейді.

39. *Ранэмон заңы:* Адамдардың төрт түрі болады: тыныш отырып, ештеңе істемейтіндер; тыныш отыруды және ештеңе істемеуді айтып отыратындар; істеу керек екендігін айтып отыратындар және істейтіндер.

40. *Сегалдың заңы:* Бір сағаты бар адам уақыты дұрыс екеніне сенімді. Үш сағаты бар адам уақыттың дұрыс көрсетілгеніне сенбейді.

41. *Миллердің заңы:* Шалшыққа түсіп кетпесең, оның тереңдігін білмейсің.

42. *Коулдың аксиомасы:* Жер жүзіндегі саналылықтың көлемі ылғи бір деңгейде, ал жер жүзіндегі адам саны асып барады.

43. *Тришменнің кері пікірі:* Біреуге темекінің трубкасы ойлану үшін керек, ал баз біреулерге ол бірденені аузына салып тұру үшін ғана керек.

44. *Хансеннің баяны:* Адам мезгіл-мезгіл шындыққа сүрініп тұрады, бірақ әрқашан ұшып тұрып, ештеңе болмағандай әрі қарай жүре береді.

45. *Менкен заңы:* Қолынан келетін адам жұмыс істейді. Қолынан келмейтін біреулерге үйретеді. Үйрету қолынан келмейтіндер – басқарады. Басқару да қолынан келмегендер – билік етеді. /соңғысы – Мартиннің қосымшасы/.

46. *Ерегістің бірінші заңы:* Еш уақытта ақымақпен ерегіспе, адамдар екеуіңнің айырмашылығыңды байқамай қалуы мүмкін.

47. *Мерфидің термодинамикадағы бірінші заңы:* Қысымның нәтижесінде бәрі де өзгереді.

48. *Букер заңы:* Ең кішкене тәжірибе үлкен теориядан артық.

49. *Жас инженерлерге арналған бесаспап заң:* Егер есептеудегі қателікке бірден көп адам жауап беретін болса, айыптыны таба алмайсыз.

50. *Бридж ойынының бірінші заңы:* Айыпты қашанда өріптесің.

51. *Рейберн ережесі:* Келісіммен өмір сүргің келсе – келіс.

52. *Поттер заңы:* Зат төңірегінде болатын жарнама даңғазасы оның шын бағасына кері пропорционал.

53. *Басшылықтың толыққанды еместігінің бірінші заңы:* Бастыққа өзіңнің ақылдырақ екенінді білдіре көрме.

54. *Перкинс заңы:* Төмен отырған сайын таяқты көп жейсің.

55. *Стюарттың кері әсер заңы:* Келісіп алғаннан сұрап алған жеңіл.

56. *Уитцлер заңы:* кімдікі дұрыс екені білінбейтін жерде кім жауапты екені көрініп тұрады.

57. *Шредер заңы:* Бір шешімге келе алмаудың өзі жұмсақтықтың белгісі.

58. *Матцтың нақылы:* Қорытынды – мәтіндегі сіз ойлауға шаршаған жер.

59. *Хлейдтің заңы:* Күрделі мәселені шешуді жалқау қызметкерге тапсырса, ол ең оңай жолын табады.

60. *Купердің метазаңы:* Жаңа заңдарды орындамауға болатын жаңа жолдар табылады.

61. *Хеблук заңы:* Егер тауар жақсы болса, оны шығаруды доғарады.

Өмірге байсалды көзқарас принципі біздің ағзамызға күніне тым болмаса жиырма минут тыныш жалғыздық керегін айтады. Ішкі дүниенің тыныштығы бізді ең негізгілерді қосалқылардан айыруға, жүйкені қалпына келтіруге, кездейсоқтыққа дайын болуға, көрегендікке, байқағыштыққа, түсіністікке және ақылға келуге үндейді.

Африкандықтардың ұлттық поэзиясының алты шарты – бүкіладамзаттық постулаттардың жиынтығы мынау:

Бірінші – жастай жер жастанбау;

Екінші – кедейшілікке ұрынбау;

Үшінші – қиындықты көп көрмеу;
Төртінші – өмірдің дәмін ұғыну;
Бесінші – балалардан бақыт сезіну;
Алтыншы – соңғы ұйқыға алаңдамай, жаныңның
киналмай аттануы.

“Бақыт – бостандықта, байлық – еңбекте”, – дейді қазақтар. Бальзак: “Бақыт – өжеттік пен еңбек арқылы келеді”, – дейді. Американ экономисі Ю. Стэнли бақыттың мынадай формуласын ұсынады:

Бақыт = Игілік : Қалау.

Демек, үсті көп болып, асты азая берсе, қорытынды ұлғаймақ. Басқаша айтсақ: бақытқа қол жеткізу игілігінің көбейіп, көңіл қалауына кететін бейнет пен шығын азайғанда жүзеге асады.

“Бақыттың мәні – парасаттылықта, әркімнің өз алдына игілікті мақсат қоя білуінде, адамның мінез-құлқын, іс-әрекетін ерікті түрде өзгертіп, игілікке бағыттап отыруында”, – дейді Әл Фараби.

Ақиқат пен бақыт бір біріне байланысты. “Басқа бақыт қонғанда сенен асқан данышпан жоқ, бақыт бастан тайған күні өзіңнің кім екеніңді сезесің”, – дейді біздің қазақта.

Бақытқа қол жеткізгісі келгендер күнделікті рахат пен қажеттілігін шектей білу керек, өйткені рахат сезімнің көбейіп кетуі бақытқа кедергі келтіреді.

Сенека бекер айтпаған: “Бақытты деп біздер рахатқа жирене қараудан рахат ала білетіндерді айтамыз”, – деп.

УАҚЫТ

Лұқпан хакім қартайып, өлерінде: “Есіктегі басым төрге жеткендей болған жоқпын”, – деген екен. Өмірдің байқаусыз зырғып өте шығатынына мысал бұл. Бір күнің өткенде жай ғана бір күнім өтті деме, өмірімнің бір бөлігі өтті де. Солып, төгіле бастаған гүл жапырақтарына қарап, кейін сен де солай болатыныңды ойла.

Жаңа күнге жеңетініне сенімді күреске, жаңа өмірге кіргендей жарқын көңілмен кір. “Ағарып атқан әрбір таң қиындықтан шығу жолын көрсетеді”, – депті Омар Хайям наурыз хадистерінде.

Дұрыс пайдалана білгендерге өмір қысқа емес. Дұрыс пайдалана білмегендерге уақыт жетпей қалған сияқты болады. Тығырыққа тірелдім деп түңілгендер – өзіне

берілген уақытты өздері қысқартып жүргендер. Өмірден өш алғысы келгендер өзіне-өзі қол жұмсайды, өзіне-өзі наразы адамдар өмірден өш алғысы келгендей етіп жұмыс істейді.

Адамзат тарихындағы ең алғашқы философиялық трактаттардың бірі – египет папирусына жазылған “Өмірден түңілген адамның өзінің рухымен әңгімесі” деп аталатын шығарма. Бұнда адам өзінің рухымен сөйлесіп, оған: бұл өмір нашар, сондықтан мен өзіме-өзім қол жұмсап, тезірек жоғарғы өмірмен қауышсам, – дейді. Оған рухы: төменде қалай болса, жоғарыда да солай, – деп жауап қатады. Демек, жоғарғы жақта жақсы болуы үшін, төменгі жақ дамыған болуы керек. Жоғарыда, аспанда, ең төменнен өсіп жетілмеген ештеңе жоқ.

Бұл өте ерте заманғы ақыл. Оның белгілі болғанына үш мыңдай жыл болды. Бүгін бұл әңгімені еске түсіру арқылы біз әрқашан өзіміздің даму мүмкіндігімізден асып түсуге ұмтылған асығыстығымыздың негізсіздігін еске түсіруіміз керек.

Бір күннің өткеніне өкінетін жағдайға жеткенде ғана өмірдің қадірін сезіне бастадым де. Жетістік деген үлгеру деген сөз.

“Өмір ойын сияқты, біреу күресу үшін келеді, біреу саудаласу үшін, ал ең бақыттылары қарап тұру үшін”, – депті Пифагор.

Бізде уақытты босқа өлтіру деген қылмыс бар, ол қылмыстың ең көп тараған түрі.

“Уақыт – өмірді жасайтын материал. Ол шіркін ақсүйектікті мойындамайды. Ханға да, қараға да берілетін мерзім – тәулігіне 24 сағат. Адамның босқа кеткен әрбір сәті отқа жаққан ақшамен тең, кісінің кісілігі уақытты сезінуден басталады”, – депті бизнесті насихаттаушы англиялық Кэссон.

Замана – соққан жел. Мағыналы өмір сүргің келсе оған желкен бол. Желкен болу, ұдайы желдің өтінде тұру – айтуға ғана оңай. Оған мықтылық керек. Жай мата желкен бола алмайды.

Өмір сүру тақтайдай тегіс жолдың басынан соңына шығу емес, оның бұрылыс-бұлталаңы, өткел бермес асулары, қиын қыстау кезеңдері өміріңнің қуанышты сәттерімен араласып, сапырылысып жататын нәрсе.

Адамның тууы мен өлуін ең қысқа сөзбен бейнеле десе, мен айтар едім: сүт, сия, қан. Сүт – келу, яғни, тумақ; сия – білу, тану, яғни, өмір сүрмек; қан – біту, яғни, өлмек. Немесе, таңның атуы, күні бойғы өмір, күннің батуы.

Барлық жаман нәрселерді екі түрлі жолмен емдеуге болады: біріншісі – уақыт, екіншісі – үндемеу. Өткенге қарап басыңды и, ертеңге қарап білегіңді сыбан, – деген.

Өмір мейрам емес, сондықтан өмірде ылғи көңілді бола беру мүмкін емес. Біз таңданумен, үміттенумен, сүйемен өмір сүреміз. Өмір заңы – алда атқаратын іс көп, көретін қызық көп.

Өмір сұрқай дейміз біз. Өмірді сұрқай ететін өзіміз. “Өткеніңнен қызулы от алуың да, өртеніп біткен күл алуың да мүмкін”, – деген Жорес.

Уақыт өтіп бара жатыр дейміз біз. Талмудта: “Уақыт өтіп бара жатқан жоқ, уақыт тоқтап тұр, біз өтіп бара жатырмыз”, – дейді. Нақ осы ойды Лев Толстой былай айтыпты: “Дүниеде жүрмін деп ойлама, дүниеден өтіп барамын деп ойла”.

Әпсана: Ескендір Зұлқарнайын (Александр Македонский-ді шығыста солай атаған, Құранда да ол “қос мүйізді Зұлқарнайын” деген атпен белгілі) бір елді жаулап алып, сол елдегі ең атақты адамды алып келіндер, осы жерге өмірші етемін дейді. Ол елдің ең атақты адамы бұрынғы падишаның ұлы, бірақ бұл дүниенің қызығынан безіп, зиратты мекендейтін жігіт екен. Ол Ескендірге келгісі келмейді, қарсылығына қарамай, зорлап алып келеді.

– Уа, падишам. Мен сізге екі сүйек берейін, бірі патшанікі, бірі қайыршынікі, соның қайсысы кімдікі екенін ажырата аласыз ба?– дейді. Ескендір қарап көріп, басын шайқайды.

– Түбінде патша мен қайыршының арасында айырмашылық болмайтын болса, онда қайыршыдан падишаға айналудың маған қажеті бар ма?– дейді жігіт.

– Сені жұрт өз бақытын қайтарған жарымес қайыршы деп еді сен данышпан екенсің, билікті қолыңа ал, сенің қойған шартыңның бәріне көнейін, – дейді Ескендір.

Сонда жігіт:

– Уа, падиша! Сіздің қолыңыздан бәрі келетіні рас болса, онда маған өлмейтін өмір, қартаймайтын жастық, сарқылмайтын байлық, қайғыға айналмайтын қуаныш бер.

Осы төрт шартымды орындасаң, елге әмірші болайын дейді. Ескендір өзінің айтқандарының бәрі бола бермейтінін, жер жүзін жаулап алу ниетінің мағынасыз екенін осы жолы түсінген екен деседі.

Өмір қарызға берілген нәрсе сияқты, қандай қарызды болсын қайтаруды ұдайы есте сақтау керек.

Өзіне-өзі жаны ашымайтын адамға көмектесудің пайдасы жоқ. “Сатылап көтерілгісі келмейтін адамды онымен сүйретіп шығара алмайсың”, – деген Эндрю Карнеги. Саған баспалдақ ұсынса, онымен көтеріп шығармады деме. Баспалдақпен көтерілуге жүрегі дауаламайтындардың одан түсуі тіпті де қиын болады.

Айнаға өкпелеме. Ұрпағың – айнадағы өзің. Ұрпағыңа бүгін еккенінді бірнеше жылдардан кейін аласың: мінез, тағдыр, келешек.

Балаларыңа жәрдем бере тұрып, оларды өздеріне өздері жәрдем беруін талап ет, әйтпесе оларда кедергіні бұзу қабілеті табандылық, мінезділік болмай қалады. Байқайсың ба, құс балапандарына аузымен тамақ береді, бірақ өз бетімен ұшуды үйрету үшін көтеріп ұшып, биікке шыққанда тастап жібереді.

Өмірде жеңіс пен жеңіліс кезек келеді. Жеңсең, әрине, жақсы. Жеңген жақтың жарасы тезірек жазылады.

“Жеңген иттің құйрығының қайқысы-ай,
Артын ашып, абыройын жаппаған”, –

деген Иран-Ғайыптың өлеңдерінде.

Жендім деп тасыма. Дүние кезек екені есіңнен шықпасын. Жеңгендердің жеңілгендерге қызыға қарайтын кезі болады, алдыңнан кездескен кедергілерге қуанатын кезің де болады.

Александр Македонский мен Диоген екеуі Аристотельдің шәкірттері болған. Македонский жеңімпаз патша болды, Диоген тәркі дүние болып, бөшкені баспана етті. Кезекті жорыққа аттанып бара жатқанда Македонский Диогеннің бөшкесінің жанына тоқтап, “не тілегің бар айт, орындап кетейін”, – депті. “Күннің көзін қалқаламай былай тұршы”, – депті Диоген. “Егер мен Александр болмасам, Диоген болар едім”, – деген екен сонда Македонский серіктестеріне. Даңқтың, атақтың, жаулап алған жерді сақтап қалудың міндеті мен жауапкершілік

салмағы патшаның өзіне оңай соқпайтынын осыдан білуге болады. Жеңістің бақытымен бірге соры да бар.

Омар Хайямның “Наурызнамасында” мынадай мысал бар: Ескендір Зұлқарнайын жер жүзін адақтап шыққанға дейін жер-жаһанды жаулап алуды көксейтін бірнеше түстер көрген екен. Солардың бірінде жәми жаһан оның саусағына жүзік болып тағылғанға ұқсайды. Бірақ бұл жүзіктің тасы болмапты. Бұл түсі жайлы Аристотельден сұрағанда, ол: сен жаһанды жаулап аласың, бірақ одан саған келіп-кетер пайда болмайды, себебі, түсінде көрген жүзігің мемлекет, тасы оның сұлтандары мен халқы, мемлекетті басып алғандарға халық түгел мойынсұна салмайды, – депті.

Сол Александр өлер алдында өзі түсетін табытының екі жанын тесіп, қолын шығарып жерлеуді өтініпті. Бұныыз қалай дегендерге: менің жер дүниені түгел жаулап алуға тырысуымда ешқандай мағына жоқтығын, о дүниеге өзіммен бірге ештеңе алып бара жатпағанымды кейінгілер көріп, ғибрат алсын, – деген екен.

Өмір бақи біз екі қатерлі күштің қарамағында боламыз: біреуі өлім, екіншісі – адамдардың пікірі.

Сені ешкім іздемей қоятын жағдайдан сақтан. Үйінде телефоның мен есігіңнің шылдыры естілмей, сағаттың шылдыры ғана естілсе, сол жаман.

Жасың ұлғайған сайын айналайын деген сөзді көп айт, сонда сүйкімді боласың. Бірақ “айналайының” шын болсын, шын болмаса бәрібір сезіп қояды, алдай саламын деп ойлама. Қартая білу де өнер. Қазына боп қартаю бар, қазымыр боп қартаю бар.

Өзіңнің қажетті екеніңді сезін, бірақ қажетті екенмін деп өзің ғана ойлап жүрме. Тіптен қажетсіз адамдар болмайды, белгіленген мерзімге дейін ғана қажетті адамдар болады.

Бұлақтың суын ішіп болып жөніне кетіп бара жатқандарды көріп ойладым: адамды да осылай пайдаланып болып, жөнімізге кетіп жатады екенбіз-ау деп.

Бенджамин Франклин күнделікті ұсақ тіршіліктің мынадай 13 принципін ұстанады екен: ұстамдылық, үндеместік, тәртіп, тәуекел, қабілеттілік, ашықтық, әділдік, тиімділік, шаманы білу, таза тәбеттілік, тыныштық, ниет тазалығы, қарапайымдылық.

“Өз ойларыңды қанатым деп есепте, тілегінді ұрпағым де”, – дейді қытай нақылы.

Бір нәрсеге қиналғанда немесе қайғы басқанда, бір жерде басқа біреу сенен де бетер қиналып немесе қайғыланып жүргенін ойла. Сөйт те тәубеге кел. “Аяқ киім жоқтығынан жалаңаяқ жаркештілігіме зығырданым қайнап жүргенде, аяғы жоқ адамды көріп, тәңіріме тәубе еттім”, – дейді қытай нақылы.

Сүлеймен патшаның сақинасының сыртында “Бәрі өткінші”, – деген сөз бар екен. Қиналғанда, қайғы басқанда соны көріп өзін-өзі жұбатады екен. Бір күні жазуды оқып, жұбанудың орнына ызасы келіп, сақинасын алып, лақтырып жібергенде, сақинаның ішкі жағында тағы бір жазу барын байқайды. Сақинаны алып, оқып қараса: “Бұл да өтеді”, – деген сөз екен. Ащы мысқылмен Сүлеймен патша сақинаны қайта киіпті және бұдан былай қолынан тастамаған екен деседі.

ЕҢБЕК

Жан иелерінің өзге жаратылыстан айырмашылығы – өз корегін өзі табуға тырысатындығы. Адам да алдымен дайынды жеген, кейін дайынды көбейтуге әрекет жасаған, қолдан өсірген, сақтаған, етін, жүнін, терісін пайдалануды үйренген.

Қашан да болса жұмысқа қабілеті бар адамдардың 20 пайызы қандай жағдайда да жұмыс істейтіндер, 15 пайызы еш уақытта жұмыс істемейтіндер, ендігі 65 пайызы стимул болғанда ғана жұмыс істейтіндер.

Бізде мен үшін өкімет не істеп жатыр? – деп ойлау көп, мен өзім үшін не істеп жатырмын деп ойлау аз.

Адам жұмыстан өлмейді, жалғыздықтан, құсадан, керексіздіктен өледі, құсқа қанат қандай керек болса, жұмыс адамға сондай керек.

Арманың биік болсын. Өзеннің арғы бетіне тура осы тұсқа өтуі керек адам жоғарырақ алады. Сонда ғана ағыспен керекті тұсыңа барасың.

“Істеп жүрген жұмысыңнан бақыт табам десең, оның үш шарты орындалсын: бірінші, атқаруға тиіс жұмысыңа шамаң келетін болсын, екінші, ол жұмысты шектен тыс ауырламайтын бол, үшінші, істеген жұмысыңның қорытындысы болсын”, – деген Рескин.

Бүгін істеу керек нәрсені бүгін істе, ал көңілің қалаған нәрсені ертең не бүрсігүні істесең де болады. Лажы болса көңілің қалаған нәрсе қажет нәрсе болсын.

Өзбектерде: “бекер жүргенше, бекер (өзбекшеден қазақшаға аударғандағы мағынасы – тегін) істе”, – деген мақал бар. Сол рас, тым болмаса жұмыс үйренесің, уақытың босқа кетпейді, қабілетің мен жұмыскерлік қалпыңды айнытпайсың, тәжірибең артады.

Жігіт адамға бас кесір – еріншектік, ортаншы кесір – ұйқышылдық, кенже кесір – кедейлік, – дейді Төле би.

“Өзің жете алатын нәрсені құдайдан сұрап қайтесің”, – депті Эпикур.

Басқа жәрдем жоқ кезде суға батып кетпеудің амалы – қолмен есе беру, есе беру.

Былай қарасаң, біреулердің жолы болғыш та, біреулер қанша тырбанса да ештеңе шығара алмағандай болып көрінеді. Мүмкін кейбіреуге сәттілік жиірек жолығатын шығар, бірақ мен жолы болғыштарға сенемін, қанша қадалып жұмыс істесем, сонша жолым болады.

Абылай хан Төле бидің малын бағып жүріп: “мен қазақ хан боламын” деп мәлімдеп, соған жетуге талаптанған. Сол талаптың нәтижесінде қазақтың ең ұлы, ең ардақты ханы болды.

“Сен кім болсаң да мейлің, тіпті, көр қазушы болсаң да, өз ісіңнің ең шебер маманы болуың керек”, – деп өсиеттепті Джозеф Кеннеди, Америкадағы президенттер әулетінің басшысы, Джон, Роберт Кеннедилердің әкесі.

Әрбір оқиға біз оған дайын болған кезде бізге тап болады.

“Жизнь не против тебя, она всегда на твоей стороне”, – деген Далай-лама.

Бойдағы өзің білмейтін қасиетің кездейсоқ ашылуы мүмкін.

Кез келген уақытша бақытсыздықтың өзі адамдағы жасырын мүмкіндіктерді оятатынын жиі кездестірдім.

“Сені суық суға тастап жіберсе, өзіңнен-өзің мықты жүзгіш боп кетесің”, – дейді Сократ.

Өмір сағат сияқты – бұрап тұрмасаң тоқтап қалады, қатты бұрап жіберсең серіппесі үзіледі.

Қазіргі жасөспірімдерге қызығамын. Оларда компьютерлік жаңа технология арқылы “саусағының ұшында” тұрған білімді игеру мүмкіндігі бар. Жаңа технологиялар әр адамға өз мүмкіндігін ашуға және өз өмірінің қожасы болуға қажетті құрал. Тек ұмтылыс керек.

Бүгінде өмірде өзінді лайықты сезінуге ең керектілердің бірі – тіл білу. Тіл мен іскерлікте шекара болмайды. Еңбегің жемісті болу үшін, өзге мемлекеттермен байланысып, өзге тілділермен сөйлесуге мәжбүр боласың. Біреу арқылы сөйлескенің ауызба-ауыз сөйлесіп, өз құлағыңмен есітіп, бірден түсінгендей болмайды. Тілін білмейтін елге барсаң – қой сияқтысың. “Қанша елдің тілін білсең, сонша рет адамсың” деген.

Бақытты болу дегеніміз – рахат сезімде жүру. Адамның өмірінің басым көпшілігі жұмыспен өтеді, сондықтан алдымен істеген жұмысыңнан рахат ал.

Біреуге жәрдем беру рахатын сезін. Өзіңді өзің қадағала, қандай жағдайда көңіл күйің көтеріңкі болады, біліп ал, егер ол оңды іс болса, жиі жаса. “Бұлақ көрсең көзің аш деген ұлағатты нақылды орындауға дайынмын, жолымда бұлақ кездескен жоқ” деп ақталуға бола ма? Сәл жәрдеммен мүмкіндігі ашылып, қабілеті дами кететін талант, тапшылықтан алға жылжымай тұрған, келешегі мол табыс беруі мүмкін іс – көзің ашуға арзитын бұлақ емес пе?!

Белсенділігіңді төмендетіп алма.

Біздің жақта жаз ұзақ, әрі ыстық. Сол ыстықта аттың жұмыр тезегін домалатып, әлдебір жаққа алып кетіп жататын нән қара қоңыздарды көретінімін. Өздері өте үлкен, көлемі алдындағы домалай-домалай жұп-жұмыр болған тезегімен шамалас. Қоңыз жайымен, өз табысын дөңгелете кетіп бара жатады. Өзге дүниемен шаруасы жоқ. Ешкімге зияны да жоқ ау сірә. Кейбіреулердің өмір сүру тәртібін сол қоңызға теңеймін. Жұмысқа барады, келеді. Берген айлықты үйіне әкеледі. Басқа ештеңемен шаруасы жоқ. Жұмыссыз отырмын деп те, жұмыс көбейіп кетті деп те шағынбайды. Бәрібір.

Бұл – әдеттенуден. Бір қалыпты өмір, өзгермейтін тіршілік, біркелкі тамақтану адамды әдеттендіреді. Ештеңені өзгерткің келмей қалады. Сондықтан әдеттенуден

сақтан. Үй ішімен қарым-қатынаста да әдеттенуге бой алдырма.

Жалтақ болма. “Бір мақсатты көздеп үлкен жолға шыққанда саған үрген кез келген итке тұра қап таяқ ата берсең, онда еш уақытта көздеген мақсатыңа жете алмайсың”, – депті Федор Достоевский.

Сағаттың механизмі қанша қарапайым болса, сонша аз бұзылады. Бақыт та сол сияқты.

Бақыт та, бейбақтық та алдын ала маңдайға жазулы, ал адам өзінің пейілінен екеуінің біріне тап болады, – дейді Лао-цзы.

“Бақыт күле қарап тұрған адаммен салғыласу – жағасынан асып, төгіліп тұрған өзеннің жиегінде жайбарақат тұрумен бірдей”, – дейді XII ғасырда өмір сүрген ассириялық ақылман Ахикар.

Асқар Сүлейменов “бақ” деген сөз бен “сор” деген сөздің екеуінің де үш әріптен тұратынынан сәйкестік көреді.

“Бақытта дос болмайды. Бақытты адам таудың ең басындағы адам. Жол тек төменге – бақытсыздыққа қарай”, – депті Төле би соңғы сөзінде.

БАСҚАРУ

Бір өзің ештеңе жасай алмайсың. 200 жыл өмір сүретін үйеңкі де жаңа отырғызылған кезде жалғыз болса өліп қалады. Сондықтан төңірегіне тілеулестеріңді топта, оларды шашау шығармай басқаруды үйрен.

“Көпте ақыл жоқ. Көптің соңынан итше ере бермей, адасқан көптің атының басын бір бұруға жарағандық – ерлік”, – дейді Абай.

Басқару – өзгелерді барлық жұмыстарды өздері істеуге мәжбүр ету өнері.

Басқаруда шаруаның тірлігін өнеге ет: жақсы ауа райы болса, тыңайтқыш бер, сөйт те адамдардың өзімен-өзі өсуіне мүмкіндік жаса: сонда адамдар сені таңқалдыратындай өнім береді.

Проблема айсберг сияқты, еш уақытта түгел көрінбейді.

Жұмысты қалай жүргізуді білмейтін адам оны басқаруға ұмтылмас болар, ол автомашина жүргізуді білмейтін адамның рульге отыруымен бірдей.

Ақылды басшы таудан төмен аққан суларды өзіне жинап алатын өзен сияқты өзін қарамағындағылардан төмен қоюы керек.

Өзінді өзің зертте. Түркістандағы қасиетті Қожа Ахмед Иасауидың кесенесінің қақпасында: “Дүние – уақыт, оны өзіңе бағындыра біл”, – деп жазылған, және “Егер кімде-кім өзін-өзі таныса, ол адам өзінің Құдайын да таниды”, – делінген.

“Күштен – күдірет, жарықтан – нұр алып пайдалануға болады. Тек қана жарық пен күштің шыққан тегін түсініп алған жөн”, – дейді Николай Рерих.

“Өзгені жеңсең мықтысың, өзінді жеңсең күдіреттісің”, – депті Лао-цзы.

Еврей халқында өзім ұнататын мынадай қасиет бар: олар өзін-өзі зерттей, тани жүреді. Жастары білім алған соң он-он бес жыл түрлі, бір-біріне ұқсамайтын жұмыстарды істеп өзінің қабілетін, қандай іске қызығатынын өзі тексереді. Сөйтеді де жақсы білетін, жақсы көретін, осы салада өз мүмкіндігімді толық игеремін-ау дегенін ұстайды, біреуі саясатты, біреуі дінді, біреуі кәсіпкерлікті, біреуі етікшілікті таңдайды, бірақ әрбірі өз ісінде жетістікке жетеді, сол істе үздік болуға ұмтылады.

Сөйлей білуді үйрен. Қай жерде не айтатыныңды біл. Бір ойды бірнеше түрлі мағынамен жеткізуге болады. “Сөзбен айтып өлтіруге де болады, мылтықпен атып өлтіруге де болады”, – дейді Қазбек би. “Сөйлей білуді үйренбеген карьера жасай алмайды”, – деген Наполеон.

Болжай біл, көру оңай – болжау қиын, қарамағыңдағыларға сен. Салқынқанды бол. Тәуекелден қорықпа. Қарамағыңдағылардан көп біл. Әр түрлі пікірде болуды қолда.

Әуелі қарамағыңдағылардың пікірін тыңда. Ортақ тіл табу үшін өз тіліңді тістей тұруға әдеттен. Егер қызметкерлердің пікірі дұрыс болса, менің айтқаным болуы керек деп еш уақытта қасарыспа. Ол іске зиянын тигізеді.

Қалмақтарда “өзің білме, білгеннің тілін алма”, – деген қарғыс бар.

Қарамағыңдағылардың бәрін бірдей көр, бірақ қабілетіне қарай бағала. Ракқа да, суықтап қалғанға да бірдей аспирин беретін дәрігерлер бар, оған ұқсама.

Табанды болу дегенді бірбеткейлікпен шатастырма. Табандылықта принциптілік бар: “бұл менің өмірлік қағидам, бұдан айни алмаймын”, – деген. Ал бірбеткейліктің негізінде принципіздік жатыр. Қарамағындағылар саған келгенде мәселені талқылау үшін келмесін, оны зерттеп, нақты ұсыныспен келетін болсын. Сонда ғана олардың қабілетін тани аласың. Аузыңа қарап отырып, сенің идеяларыңды мақұлдай жөнелетіндерден пайда аз. Жарамсақтанғандар, пысық көрінгендер, басшының ойын өрбітіп, ертеңіне өзіне қайтып жаңа ой ретінде айтып ойлы атанып жүретіндер айналаңда толып жүреді. Біреудің баласы немесе жиені болғаны үшін қабілетсіз болса да бірге істеуге мәжбүр болған кездер қазірге дейін бар, бірақ өтіп бара жатыр. Кімнің қабілеті қандай болса, соған лайық жұмыс істейтін заман туып келеді.

Ізден. Гелийді ойлап тапқан Содди деген ғалым. Ол оны іздеген соң тапқан. Ұдайы іздеген. Армандаушы арманынан күштірек болуы керек. “Тайды күтіп мінген ат та мінеді”, – деген Әмір Темір.

Басшы қандай болса, ұжым сондай. Хатшысы бұлғақтап бос жүрген мекеменің өмірі қысқа. Фирма туралы пікір фирмаға соғылған бірінші телефон қоңырауына берілген жауаптан-ақ қалыптасады.

Әр адамның кілті өзгеше, соны тап. Сонда ғана басқара аласың. Өзің ғана істеп, төңірегіндегілер істемесе, сен істі тоқтатқан күні керек болмай қаласың. Төңірегіндегілерге іс үйретсең, олар сені өмір бойы құрметтейді.

Гете айтыпты: “Майдалардың арасында жүрсең ұсақтайсың, ірілердің арасында өзің де өсесің”, – деп. Жақсылармен жанас.

Бізде басқару туралы ілім болған емес. Кім тәртіпті болып, нашар жағынан көзге түспесе, қызмет сатысында өсе берген.

Өзіңді-өзің басқара біл. “Өзін-өзі басқара алмаған, басқаны да басқара алмайды”, – деген ағылшын мәтелін есінде тұт.

Әнсана: Жыланның басы мен құйрығы келіспей қалады. Құйрық: мен алдында жүруім керек, – дейді. Бас: бұрыннан мен алдында жүретінмін, енді неге соңына түсуім керек, – деп көнбейді. Оған риза болмаған құйрық ағашқа оралып қалады да, бас ілгері жылжи алмай қалады. Содан

бас амалсыз құйрықты алға жібереді. Құйрықта көз жоқ, жанып тұрған отқа түсті де кетті. Ұстаз бен шәкірттің, бастық пен орынбасардың арасында да осындай жағдайлар жиі ұшырасады.

Адамды басшы қызмет беріп сына деген сөз бар. Қарамағындағыларға айқайлама. Қызметінің өсуі даусыңнан білінбесін. Жақсы қойшы қойдың жүнін қырыққанда жұлмайды, терісін кеспейді, өйткені одан жүн көбеймейді. Біреуді жерлеп ұрысқанда шектен шықпа. “Біреуге кісінің көзінше ақыл айтсаң, ескерту жасағандай болады”, – деген Қабуснамада. Оны есінде тұт.

Жүре тыңдама, ол қарамағындағыларды менсінбегенің. Қарамағындағыларды еркінірек ұста. Николай I: “Россияны мен басқарып отырған жоқпын, 35000 шенеунік басқарып отыр”, – деген екен.

Скрипканың ішегін жай сүйкесең жақсы дыбыс шығарып, қатты ұрып қалсаң барқырап кететіні де ойландыратын нәрсе емес пе.

Қарамағындағыларға жобалап отырған ісінің тиімділігін түсіндір. Императрица Екатерина II-ден бір шетелдік елші: “Басқаларға көне қоймайтын дворяндарыңыз сіз айтқанда ылғи тыңдайтынының мәнісі қалай?” – дегенде: “Мен оларды еш уақытта өздеріне тиімсіз жұмысқа жұмсамаймын”, – депті.

Істің бастапқы кезінде қателеспеуге тырыс. Жолдың бас жағында бір қадамға қателессең, аяғында басқа жақтан шығасың.

Тапсырманың орындалуын мезгіл-мезгіл қадағалап отыр. Жоғарыдан төмен түскен ақпарат пен нұсқаулар өзгермеуі мүмкін емес, соны ең төменгі қызметкерлерден біліп тұр.

Кеңестік тәрбие көрген біздегі басшы қызметкерлер қызметі өскен сайын жұмысым жеңілдеді, рахатын көруім керек деп ойлайды. Жәрдемші көп, айтқан тапсырманы қағып алып, орындап жатқанда оған үйрену, қалыптасу қиын емес. Өздігіңнен іздену, үйрену, өз сөзіңді өзін дайындауға өзінді зорлау осы жерде керек. Ол – қабілеттіліктің, біліктіліктің, парасаттың белгісі.

Асып-саспа. Үрейге берілме. Қарамағындағылар титімдей солқылдақтығыңды сезсе, құрметтемей қояды. Кеме ойылғанда, ойықты бітендер деп басқару пультінде тұрып

қалған капитан, орнынан кетіп, кеменің тесігін бітеуге қатыса кеткен капитаннан дұрыс.

Өмір – театр, айыпты қашан да – режиссер.

Мәселені “кімдікі дұрыс” деп емес, “қайсысы дұрыс”, – деп қой. “Мәселені дұрыс қоя білудің өзі оны жартылай шешу деген сөз”, – депті Менделеев. Оны күрделі ету оңай, қарапайым ету қиын.

Бір күн түсіндіргенше, бір сағат істеп көрсеткен жақсы.

Өзгерте беруге құмар болма. “Алтын балық” туралы ертегі есінде ме? Өзгерте бергісі келетін адам бастапқы жағдайына қайта оралып қалуы ықтимал.

Біреуге берген тапсырмаңның орындалуын қайта-қайта тексере берсең, еккен өсімдігіңді күніне суырып алып, өніп жатыр ма, жоқ па деп тексеріп көргенмен бірдей.

Басшы өз қателіктерінен тәжірибе жинап жұмыс жүргізгенмен мықты басшы бола алмайды. Ол алдымен ең қымбат нәрсені – уақытты жоғалтады. Басшының қателесе беруге қақысы жоқ. Оның бетіне көптеген адамдар қарап отыр, ал басшының қатесі қарамағындағылардың болашағын бұлыңғыр етеді. Сол себепті басшы өз қатесінен емес, өзгенің қатесінен сабақ алуы керек.

“Ер үстінде ұйықтамасаң,
Атқа мініп нең бар?
Халық қамын ойламасаң,
Датқа болып нең бар?” –

депті Саттар Ерубаев 23 жасында.

Ер жігіт ел үшін туады, жау шапса ерге айтады, артылып қалған жүкті нарға артады.

Өзім білем дегенінді өзің көтер. Қай мәселеде болсын жауапкершілік жеке болуы керек.

Жақсы орынға нашар қызметкер отырғанша бос тұрғаны жақсы. Егер адам қызметке лайық болмаса адамды өзгертемін деп әуре болма, қызметті өзгерт. Сенің өміріңді өксітетіндер жұмыстан босатылғандар емес, жұмыстан босатылмағандар.

Қарамағындағы қызметкердің пікірі сенің пікіріңе қарама-қарсы болғаны үшін қудалама. “Саған қарсы келуге батылы жететін адамға ғана сенуге болады” – деген Екатерина II.

Ұраншылдықтан сақтан. Жақсы кәсіпорында жақсы жұмыс істеу жайлы ұранның керегі жоқ.

Бір жұмысты бітіруге нақты күн белгілеме. Ол асығыстыққа алып барады. “Асығыс жұмыстан ақаулы бала туады”, – деген М.Шолохов.

Басқару ісіне еш уақытта уақытша адамды қоюға болмайды. Ол, уақытты сұрасаң, өзіңнің сағатыңды алып, қанша уақыт болғанын айтқан соң, сағатыңды қайтармай кете баратын адамға ұқсас.

Орманшы ормандағы аңның санын білу үшін әрбір түп ағашты аралап, санап шыққаннан, суатқа келген аңдарды санағаны нақтырақ болады.

Мұхиттан жүзіп өту үшін өзің корабль құруың шарт емес. Дайын нәрселерді пайдалану, өзің жасап шығарғаннан тиімді кезде басыңды ауыртып жатпа. “Иті бар адамға өзі үруінің қажеті жоқ”, – депті бір американдық жарнама агенті.

“Біледі” деген сөз, өзінен-өзі “қолынан келеді”, – деген сөзбен алмасып кетпеуі керек.

“Ақыл асқазанға байланысты”, – деген сөзді Энгельс немістің әскери теоретигі Клаузевицтің сөздерінде кездестірдім деп жиі айтып жүреді екен.

Екі түрлі менеджер болады. Біреуі: “бұл қанша тұрады?” деп сұрайды, екіншісі “бұл не береді?” дейді. Соның екіншісін басшылыққа ал.

Басшының есінде үш нәрсе тұруы керек: кісіге құрмет, сатып алушыға ілтипат, сапа. Бағасына сапасы лайық зат шығарғанда ғана ол салада ұшпаққа жетуге болады.

“Сатып тұрған мен емес, затымның өзі” – деген қағида бар.

Басқарушының 10 ұлағаты: адалдық, тәрбиелілік, кісіге құрмет, ұйымдасып жұмыс істеуге бейімділік, зерттей білу, жаңашылдық, істің сапасы, жұмысқа кірігіп кету, азаматтық сезім, тиімділік.

Пешке отын салғанда біреулеп салады. Бір құшақ ағашты бірден саламын десең, есікке тіреліп қалады. Көп жобаны бірден қолға алу да сол сияқты.

Бір биіктен бір биікке көтерілу үшін әуелі төмен түсіп, сосын көтеріледі.

Үлкендерге жастарды көмекке беруден, жастарға үлкендерді көмекке берген дұрыс.

Қарны тоқ адамға нан беріп жұмыс істете алмайсың. Нан наны жоқ адамға ғана қымбат.

Сенімді жоғалтпа. Ары итеріп жіберу оңай, солай жаса деп сыбырлайтындар толып жатыр. Сақтап қалсаң дұшпаның болса да, достасып кетуіне жол ашылады.

Әпсана: Бір патшаға “төңірегіңіздегілердің бәрі дүние-қоңыз және сенімсіз, оларды ауыстырып, орнына әлі биліктен бүлінбеген, сенімді адамдарды қойыңыз”, – деп кеңес беріпті. Сонда патша ойланып отырып: Жақында мен базарға бардым. Бір бұрышта үсті басы шыбыннан көрінбейтін бір қайыршыны көріп, жаным ашып, шыбындарын үркіттім. Қайыршы болса: уа, мырзам, неге олай еттің? Менің үстімдегі шыбындар әбден тойып, құр ғана қонақтап отыр еді. Енді оның орнына аш шыбындар келіп, мені тағы да талайтын болды ғой, – деді. Менің жаңадан қойған қызметкерлерім де алдымен өздері тойынуға тырыспас па екен? – депті.

Бір адамды жұмысқа қабылдағанда сен бір ақ адамның жауапкершілігін емес, оның отбасының жауапкершілігін мойныма жүктедім де. Оның үй-іші, балалары, ертеңі есінде болсын. Балаларын аяққа тұрғызуға, кәрі әкешешесін қамтамасыз етуге сен берген қаржы жетпейтін қызметкердің көңілі ылғи алаң болады.

Ешқандай кінәсі жоқ адамды жұмыстан шығарып жіберу – үлкен күнә. Олай етпеу үшін жұмыс орнын қысқартпауға әрекет жаса, жаңа жүйелерді іске қос, өркімге қабілетіне қарай іс бер.

Егер адамдар ертеңгі күніне сенбесе бәрі де құлдырайды. “Америка ештеңе істемейді. Істеп жатқандар американдықтар” – дейді американ саясаткерлері. Ұйым ештеңе істемейді, істейтіндер ұйымдағы әрбір қызметкердің өзі және оларды үйіріп басқара білетін басшы.

Бос қапты тұрғызып қоя алмайсың. Қанша сүйегенмен отырған орнында ештеңе тындырмайтын адамдар сол сияқты.

Тобыр орташа қабілеті бар адамнан да топас болады. Балаларды топқа бөліп оқытатын себебі, ол мұғалімге өзінің білгенін ғана үйретуге мүмкіндік береді.

Адамды үндетпей тастап, келісті, мойындады, мақұлдады деу біз өскен заманда ғана дұрыс деп есептелді.

Ананың орнында болсам қанша іс тындырар едім деп ойлайтындар өзі отырған қызметінде ештеңе тындырмаған адамдар.

Алдыңа келген адам өз пікірімен келіп, сенің пікіріңмен кетсе жұмысыңның рахаты да, қызығы да сол.

Жағдаяттарымының бәрін реттеп алайың, сосын елге қызмет етемін деп жүргендер өз жағдаяттарының құлдығынан еш уақытта босай алмайды.

Көлеңкесі қою ағаштың астында ештеңе өспейді. Біреудің көлеңкесімен келе жатқан, өзі ештеңе үйренбеген адамның қызмет сатысында биікке көтеріле алмайтыны, көтеріле қалғаны тез құлайтыны содан.

Еркін боламын десең “жоқ” деуді үйрен.

Ескірген бөтеңкені бірден тастамайды, біраз сақтайды, үй жұмыстарына киеді, жыртылса, жамайды. Үйінді жөндегенде артылған ширек құты сырларды қимай қаңсығанша сақтайсың. Ескі достары мен қызметтестерін қимай жүк етіп соңына ертіп жүру осы психологиядан ауысқан.

“Үлкен ағаш көлеңкесімен талайды қорғауы мүмкін, бірақ өзі күнге шығып қалып қояды”, – деген үнді нақылы.

Адам биіктеген сайын, оның төңірегіндегілерге көлеңкесі көбірек түседі. Ол көлеңке пайдалы, әрі, пайдасыз болуы мүмкін.

Салтыков-Щедринді губернатор етіп жіберіп тұрып Александр II: Ал енді өзің сынап жазғандарыңды өзің жаса, – депті.

“Карьера жасаймын десең: сұр киімдер ки, өзіңді қалтарыста ұста, инициатива жасаушы болма”, – дейті Талейран.

“Менің халқым”, – деген сөзді біреулер “менің мүлкім, не істесем де өз еркім”, – деп түсінеді. Билікке, не байлыққа жете қалсаң адамдардың басынан асыра қарама, халықтан биік болған ешкім жоқ. Бауыржан Момышұлы айтыпты: “Халық жүрген жолмен жүр – адаспайсың. Халықпен бірге бол – жалғыздық көрмейсің”, – деп. Тағы да: “Халықтың әр сөзінде атомның өзегіндегідей сығымдалған ой жатады, оны атомды бұзғандай бұза білсең, атомның қуаты секілді ұлы күш шығады, ол жер бетіне бұрынғыдан да ойлырақ сана әкеледі”, – депті.

Адамды қолына билік беріп сына деген. Қаймақ әуелі сүттің бетіне жиналады, бірақ ашыған қаймақ сүттің түбіне түседі. Билікке барған азаматтың кейбірі осыған ұқсайды емес пе?! Демек билік иесі болу мен азамат басшы болу

екеуі екі басқа. Шынымен мықты тұлғалар үлкен қызметке барса да ұсақ пиғылды шенеуніктер құсап қызметін пайдаланып, үлесті молырақ қармауға тырыспайды. Олар елдің, ұлттың атын төмендетпеу үшін жұмыс істейді. “Айлығым аз, тартпақтамағанда қайтемін” – дегендерді айлығы аз, тартпақтайтыны жоқ жерге жіберу керек.

Билік деген сөз – адамдардың үстінен билік құру деген сөз. Адамдардың үстінен билік құру үшін олардың жанын ауырту керек. Билік дегеніміз, сонда, адамның жанын ауырту және қорлау болып шығады. Сондықтан даңқ пен билік, байлық пен пайда – бұлар өктемдіктің құралы дейміз.

Билік жайлы Фариза ақын былай деген:

Қадір қалмай талант пен өнерде түк,
Өмір кетіп барады өлеңдетіп.
Адамдар жүр Жердегі адам құнын
Жылдан жылға өздері төмендетіп.
Жаныңа үміт құймасын жалын сенім.
Қадіріңнің өлшемі – тағың, шенің.
Билік болса болғаны қолыңда тек,
Көк тиындай қажетсіз арың сенің.
Құрығы ұзын адамның құны да артық,
Құны артықтар жүзіне нұры қалқып,
Күлімдесе – көн дала кең болады,
Қабак шытса – демінен шыны балқып.
Биліктіге бәрі дос, бәрі жақын,
Әулие сол – тобырлар табынатын.
Жекжатына жарбақтар “әулиенің”,
Келе алмаса маңайлап жанына тым.
Күш, билігі болмаса данышпан да
Адам емес – басынан бақ ұшқанда.
Ожау ұстау – бәрінің мұраттары –
Атан ба, әңгі есек пе, арыстан ба.

Билік теңіздің суы сияқты, іше сала қайта ішкің келеді. “Елді билеуден адамның өзін-өзі билеуі қиын, жағдайы келгенде бақ көтеріп, таққа отыру бола береді. Бірақ соның буымен өзін-өзі ұстай алмай, абыройын ашатындар көп”, – дейді данышпан Абай.

Д. Менделеев: “Даңқты болуға ұмтылсаң отырыстардан, әсемпаздықтан, әйелдерден аулақ бол. Таныстарың көп болмағаны дұрыс”, – деген екен.

Ылғи биікте болады екем деп қалма. Биікке жақындаған сайын құлап кету қаупі көп. Ұдайы жеңе бермейсің. Сондықтан бір күні жеңіліп қалуың мүмкін екені естен шықпасын.

Лажы болса, әрине, ұшқан жақсы. Бірақ құлаған жаман да.

Ең биіктен алға баратын жол тек төменге бастайды.

Іскер әлемде бақыт деген сөз болмайды. Бақыт жоғары жетістік жолындағы күрес бар жерде, жетістік пен табыс бар жерде болмайды. Өйткені онда тоқтау жоқ, соңы жоқ.

БИЗНЕС ПЕН БАЙЛЫҚ

Бизнес пен байлықты қысқа ғана сөзбен түсіндірер болсақ: Тап, Таны, Игер, Иелен, Тұтын.

Белгілі бір мақсатқа жету үшін қарапайым нәрседен ақ бастау керек. Алдымен темірдей тәртіп пен айқын логика керек.

Бизнесті сезіне білу табиғи дарындылықпен бірге, асқан төзімділік пен еңбекқорлықты қажет етеді. Сонымен бірге біліктілік, адами мәдениеттілік қажет. Өзін-өзі ұстай білу, сыпайыгершілік, қиындыққа мойынсұнбайтын табандылық керек.

Ең бастысы – жауапкершілік. Бизнес адамы үшін берген уәдесінің үдесінен шығу, сөзінде тұру шарт, себебі сенің сөзіңе сеніп әріптесің сенің ақпаратыңды жан-жаққа таратып жібереді, соған сәйкес түрлі жоспар-жобалар құрылады.

Сонан соң – сәттілік. Ол өзінен-өзі келмейді. Ол бизнес-тік тәжірибелерді меңгеру, оны іс жүзіне асыру қабілетіне байланысты. Сәттілік кездейсоқтық емес. Өмірде кездейсоқтықтан гөрі заңдылық басым, кездейсоқтық кинода көбірек кездеседі. Луи Пастер өзінің дәрісін кездейсоқ ашқанын сынағандарға: “Ол рас, бірақ жан-жақты даярланған адамға ғана қолайлы жағдай туып, бақ қонады”, – деген екен.

“Кездейсоқтық біздің тұрақсыз немесе сезімсіз екенімізді көрсетіп тұрған жоқ, біздің қандай екенімізді абайсызда ашып алды”, – дейді Плутарх.

Аз ғана тәжірибе үлкен теориядан пайдалырақ. Түсіну-дің ең жақсы жолы – өзіңнің көзің жетуі. Сондықтан

тәжірибе жасап көруден қашпа. Он ісіңнің тоғызы шығынға батырса да, оныншы іс соның бәрін жауып кетеді, соған сеніп жұмыс істе.

Өнімді нашар алған диқан ендігі жылы тұқым сеппей қойса, арғы жылы өнім алуы тіптен қиындайды.

Шығыста ертеден келе жатқан мынадай ұлағат бар: “Я, Алла, маған қолымнан келетін істі атқаратын қуат бер, қолымнан келмейтін іске ұмтылмайтын ерлік бер, осы екеуін бір-бірінен айыра алатын ақыл бер”.

Қай істі болсын атқаруға кіріскенде қорқыныш, бір шешімге келе алмау, күдік – осы үшеуімен күресе біл, – депті Р. Уотермен. Ештеңеге тәуекел етпеген адам ештеңе ұта алмайды.

Машинаның бұзылып тұрғанын, оны жүргізудің қауіпті екенін білмейтін адам қорықпастан рульге отыратыны сияқты, қиындықтың қай-қайсысы болса да маманға ғана белгілі. Білмейтінге қиындық қарапайым ғана нәрсе.

Үлкен жолға шығар алдында үрейленетіндерден алдағы мақсатын, бұл өмірде неге қол жеткізгісі келетінін сұрап тұр. Бұл ой көкжиегін кеңейтеді.

Бір жерде отырып күтіп отырған адам бір жерде тұрған зат сияқты, оны шаң басады.

Пеш салғанмен жылы бола салмайды. “Салып бердім ғой, не қыл дейсің”, – деу біз басып өткен заманның түрді мазмұнмен шатастыратын қателігі. Пеш салғаннан кейін отын табу, оны пешке салу, тұтату, мезгіл-мезгіл қарап, отынын толықтырып тұру керек, сонда ғана жылы болады. Бизнесте де солай.

Мақсатқа жету үшін мақсат еткен нәрсенді айқын білуің, соның орындалатынына сенуің керек.

Сенбесең – бастама. Бастадың ба, аяғына жеткіз. Орта жолда тоқтағаннан қайтуға да күш кетеді. Орта жолға барғанда, көп жүрдім-ау, тағы қанша жүрер екенмін, – деген уайымшылдың сөзі, жақсы жүрдім, енді азғана қалды, – деген дұрыс.

Істі бастамай тұрып ойланған, қорытынды шығара алмай ойланғаннан жақсы.

“Бір істі қолға алған кісі құдық қазушының кебін киеді. Егерде ол құдықты терең қазып судың көзіне жетпей тоқтаса, онда бар еңбегінің зая кеткені”, – депті Конфуций.

“Бір тәуекел бұзады
Мың қайғының қаласын,
Бір жақсы сөз жазады
Мың көңілдің жарасын”, –

деген нақыл сөз бар қазақта.

Асықпа. Черчилльдің Хрущевқа айтқаны есінде болсын: “Апанды екі басып, аттап өтуге болмайды. Ішіне түсіп кетуің мүмкін”.

Жайбасар да болма. “Ақырын жүрсең сорың сені қуып жетеді, жылдам жүрсең сен сорыңды қуып жетесің”, – деген Мұқағали.

“Бір жұмысты тындыруға құлқың болмаса, оның нәтижесі де ойдағыдай болмайды”. Бұл Гамперсон заңы. Бір жұмысты ойдағыдай етіп істеуге шалағайлық жасаған адам, оны қайта істеуге уақыт пен күш жұмсауға мәжбүр болады.

Қолға алған ісің орындалмай қалса, болмашы себептерді айтып, өзінді-өзің алдарқатпа, ең басты себебін тап, соны келешекте болдырмауға тырыс. Асанбай Асқаров айтқан бір мысал есіме түседі: Архиерей өзінің қол астындағы діншілдерін аралап, өз көзімен көріп қайтқалы елге шығыпты. Ол жақындаған кезде, тәртіп бойынша, шіркеуде қоңырау соғылып қарсы алуы тиіс екен. Бір жердегі шіркеуде қоңырау соғылмапты.

Жергілікті шіркеу ұстаушы дьяконды шақырып оның себебін сұрағанда, ол, қоңыраудың соғылмауына он екі себеп айтқан екен. Соның ең соңғысы: “ол жерде қоңырау жоқ еді” болыпты. Соғылар қоңырау болмаса алдыңғы он бір себептің керегі бар ма еді?!

Ағаш кесіп жатқан араң өтпей қалса, уақытым кетіп қалады деме, қайрап ал, әйтпесе өтпес арамен ағаш кесуге көп күш босқа кетеді, ол жігерінді құм етіп, уақытынды алады.

Біреудің соңынан қалмай, тәптіштеп түсіндіре бастасаң, түсіндіре алмайсың. Пайда іздеп жүр ме деп ойлап қалуы мүмкін.

Шыңға бір ғана үлкен секіріспен шығамын деп дөмелеңбе. Өздері бір нәрсе істеуге тырысқан адамдарға ғана тағдыр оңынан келеді. Биікке тек бір текпішекпен шығады. Өзіңді-өзің жігерлендір, жетекте, үйренуге зорла, басқа

адамдар мені қашан жетелейді деп күтіп отырма. “Жұмысты істеуге ықыласты адам білетін адамнан артық істейді”, – дейді Г.Мурей.

“Біреудің жоғын біреу ысқырып жүріп іздейді”, – деген мәтел бар қазақта. Өз жоғыңды өзің ізде. Сонда ғана табылады.

Үлкен істерге ұмтылғандарды құрметте, оны жүзеге асыра алмаса да, оның талабының өзі құрметтеуге лайық.

Маңдай терімен табыс табуға ұмтылмайтындардан аулақ жүр. Ертегілеріміздің жолдан кездескен немесе тауып алған байлыққа үндейтінімен келіспеймін.

Жұмыс ылғи қызық болмайды. Өмір бақи бұранда бұрап немесе темір тесіп тұратын адамдар болады, олар да керек. Оларға жұмысының қызықсыз болғаны үшін қымбатырақ төле. Бір мезгіл ақыл-ойын жұмсай алатын басқа жұмыс бер.

Ешкімді жалынып, зорлап ұстап қалуға болмайды, қанша басы алтын қызметкер болса да істегісі келмегендерде ықылас, құлшыныс болмайды. “Осында істейсің бе, кетесің бе өзің шеш, қалсаң біздің жұмыс тәртібімізбен істе”, – деу керек.

Қарамағындағылар ақшаның қалай жасалып жатқанын білмесе, қызықпайды. “Жұмысты жақсы істеу керек, сонда табыс та мол болады”, – деген әншейін ұран ғана. Табысқа қалай қол жететінін айту керек. Есеп-қисаптан хабары болып, соның қаншалықты тиімді екенін білмеген адам жұмыс істемейді, әншейін жұмыс істеген түр білдіріп жүре береді. “Мен кішкентай адаммын”, – деген ойдан айыр, шын мәнінде өндірістің бір қожасы сол екеніне көзін жеткіз.

“Айтқанды істе, өз жұмысыңнан басқада ісің болмасын”, – деген дұрыс емес. Адамда қызығу, шығармашылық ұмтылыс болмай қалады. Таңертең жұмысқа асыққаныңда не істеп, не қоятыныңды білген рахат емес пе?!

Қызметтестеріңді есеп-қисап жасауға үйретпесең, оның еңбегіне төленіп жатқан айлығы ылғи да аз секілді көрінеді. Чжуан-цзы айтты деген бір аңыз бар. Маймылдардың патшасы таңертең каштан жаңғақтарын таратып тұрып: қазір үшеуден берсем, кешке төртеуден жетер еді, – депті. Оны жақтырмай маймылдар шулап кетіпті. Онда қазір төртеуден, кешке үшеуден берейін, – депті патшасы.

Маймылдар қуанып сандарын шапалақтапты. Еңбекақыны көп төлеген жақсы, бірақ кіріс пен шығыстың арасы жақын немесе тепе-тең болса, онда тосыннан болған баға немесе салықтағы өзгерістерден, жаңадан пайда болған бәсекелестерден мекеме көпке бармай күйреуі оңай.

Айналанда жүргендердің көзінде оты жоқ, жансыз, құр сүлдесі жүргендер болса мекеменің келешегі жоқ. Сені қоршағандар рахат үшін емес, бала-шағасын бағу немесе уақытын өткізу үшін ғана жүргендер.

Армандай білуді үйрет. “Бақыт құсы деген бар, бірақ оны ұстау көп еңбекті қажет етеді. Сен бақытты болуға міндеттісің. Өзіңнің бақытыңды іздеп табатын өзің” де.

Отыз адам отыз қап ұнды отыз көлікпен әкелгенше, отыз қап ұнды бір адам бір ғана көлікпен әкелген тиімді ғой. Сондықтан бірігу, кооперация жасау керек. Өзім тоқ болсам болды дегендер солай жасайды. Мешітке жинаған ақшаны жеп қойып жатқан заманда біріккендердің басына адал адам табу қиын. Бірақ сондай адамдарды тәрбиелеп жеткізу керек.

Бізде бүгінгі күндері ұжымдық құрылым жоққа шығарылып, жеке тұлғаның рөлі биікке көтеріліп отырғанын байқау қиын емес. Бұл дұрыс та. Қоғамның жұмысын өзінің жұмысындай беріліп істейтін адам аз. Халық айтса қалып айтпайды: “Өзімдікі дегенде өгіз қара күшім бар”, – деген ғой. Бірақ адам баласы қоғамнан тыс, жеке өзі өмір сүре алмайды, ондайлар бірен-саран бар, олар адам кейпін жоғалтқандар. Адамзат қоғамын құмырсқаның илеуіне ұқсата бер, онда әркімнің міндеті бар, әрқайсысы әр түрлі әлеуметтік топқа жатады. Оларда өзара жәрдем дамыған, сүйреп келе жатқан табысына шамасы келмей жатса басқа біреуі сүйресіп жатқанын көресің. Зерттеулерге сүйенсек, жалғыз құмырсқаны жеке қамағанда он құмырсқаны бірге қамағаннан гөрі үш есе қысқа өмір сүрген.

Халықты алдауға болмайды. “Халық деген бейшара ғой, сойыл соғысқанда бірге соғысады, үлеске келгенде құм асайды”, – деп Мұхтар Әуезов осы қағиданы ұстанбағандарға ашынғаннан айтқан.

Бизнеспен айналысуға түрткі болатын заттар – пайда мен мақтаныш.

Егер адамдарда эгоистік қызығу болмаса, толық қайтарым болуы қиын. Адамның табиғаты солай. “Адам өзі үшін істегенде ғана шын ықыласпен істейді”, – дейді Герцен.

Рейнольдс Додсонның тығырықтан жол табу жөніндегі кеңестері:

1. Ойдағыдай болар деп ойла, бірақ ойдағыдай болмай қалатын жағдайға дайындал. Мұндайға іштей алдын ала әзір адам әрдайым тез оңалады. Тығырыққа тірелетін жағдайды бажайлаудың амалы: басыңа күн туатын ауыр ахуалдарды ойша өткеру. Бұл тұйыққа тірелген сәттің кесапатынан аман-сау өтуіне кепілдік береді.

2. Әрекет жасамас бұрын әуелі бұл ісіннің пайда-зиянын ой елегінен өткіз. Асығыстық арандатуы мүмкін. Батылдық әрекет бастар алдында асықпай ойлану қажеттігін жоққа шығармайды.

3. Ақыры тәуекелге бел буған екенсің, енді ештеңеге алаңдама.

4. Орайы келіп жатса, жәрдем сұраудан да жалтарма. Әдетте осындай өмір өткелдерінен өткен адамдардың қолғабыс-көмегі арқасында ғана ойдағыдай нәтижеге қол жетеді. Жеке-дара қимылдауға талап қылғандар таудай қиындықтарға жолығады.

5. Болмашы нәрселерге алданып, шырматыла берме. Бірінен соң бірі туындап жатқан шұғыл мәселелерді шешу үстінде ең басты мақсатыңды екі елі естен шығарма.

6. Қандай қиын жағдай тумасын, шыншыл бол. Қиын түйінге кінәлі өзін болған шақтарда жалған сөйлеп, жалтаруға немесе жылы жауып қоюға құштарлық оянуы да мүмкін. Ақталудың ұят екені өз алдына, пәлендей пайдасы да жоқ. Шындық ақыры анықталған кезде жалған сөздің зардабы алғашқы ағат істен әлдеқайда зор зиян әкелуі мүмкін.

7. Үнемі “ойдағыдай болар” деп үміттен. Қиын түйіндер әлдеқашан пісіп-жетілген мәселені шешудің енді шегінерге жол қалмағанының көрінісі. Дағдарыс өзгеріс жасауға итермелейді.

Тығырыққа тірелген шақтарда қандай ауыр ахуалға тап болғаныңмен, мұның өзі саған жаңа мүмкіндіктер беретінін жадында ұста. Ұтылсаң мұның бәрі болашағыңа сабақ. Ұтып шықсаң – бұл өмірдегі ең үлкен жеңісің болуы да ықтимал.

Бұл кеңестер өзіне, жолдастарыңа бірде болмаса бірде керек болады.

Халқымызда: “Кімнің бай болғысы келмейді – Құдайы қаламайды, кімнің батыр болғысы келмейді – жүрегі дауаламайды”, – деген сөз бар.

Етті көп жейтінімізге мақтанамыз. Ол мақтаныш етерлік нәрсе емес, ескі замандағы ұстаған аңын бұтарлап, бөліп жегеннен қалған, ұмыта алмай келе жатқан әдет.

Қазақ жүз теңгесі бірден екі жүз теңге болып кетпесе менсінбейді. Ағамның ұстазы, самарқандық өзбек академикі біздің үйде қонақта отырып: “Біздер, өзбек халқы құдай несібе үлестіргенде өз қолынан емес, біреулер арқылы алған екенбіз, ұдайы біреудің қолына қарайтынымыз содан, ал сіздер, қазақтар несібені құдайдың өз қолынан алғансыздар” дегенде: біз қандай ұлы халықпыз деп мақтаныш етіп едім. Сөйтсем несібе желмен келетін емес, еңбекпен, ұқсатумен, саудамен, есеппен, тәуекелмен молаятын нәрсе екен. Сол кезде мен отыздан асып кеткен едім, осы қарапайым нәрсеге ақылым жетпепті.

Ескі машинаны жөндеп, сапасы өзге мата шығара алмайсың. “Ескіні жамасаң есің кетеді” деген. Қимағанмен, қымбатқа түскенімен технологияны өзгертіп тұруың керек. Келешегін ойлаған кәсіпкер төрт-бес жыл пайдаланған соң, өмірден әлі қала қоймаған жүйені жақсы істеп тұрса да, сатып жіберіп, ең жаңа жүйені іске қосады. Бір қарияға етегіндегі алжапқышы ескіріп, сетіней бастағанын байқап, қаладағы студент немересі жаңа алжапқыш сатып әкеліп береді. Ертесіне қараса, кемпір шешей немересі әкелген алжапқышты қырқып, ескі алжапқышқа жамау етіпті. Немересі тағы бір оралып келгенде, әжесі басқа жерінен сетінеген алжапқышын қолымен басып тұрып, өткенде бекер істегеніне өкінген екен. Ескі технологияға жаңа тетіктер жамап, жөндеп, жақсы тауар шығара беремін деп жүргенінде ескі алжапқыш секілденіп тағы бір жері жарамсызданып жыртылады. Аз шығынмен көп пайда табу қиын.

Пайда да ақыл бар жерге үйіріледі.

Кеше ерте сияқты болып тұрып, ертең кеш болып қалуы мүмкін. Ерте сияқты болуы – батылсыздықтан. Көңілің шауып тұр, бірақ бастауға батылың бармайды. “Пустое

желание целого мешка. Не стоит кисета табака” деген – орыс мақалы.

Біздің қазақ жалқау халық. Бірақ жалқау бізге теңессін деп өмір тоқтап тұрмайды, қатардан қалып қоймауға тырысу керек. “Уайымсыз салғырттық деген нәрсе бар, ол Алланың, халықтың, дәулеттің, ғибраттың, ақылдың, ардың дұшпаны, бірі бар жерде бірі болмайды”, – дейді Абай. Адамы жалқау ел – кедей. Жалқаулық – кедейлік кепілі.

Адам өмірінде көлгірсудің, пысықтықтың, ішкі есептің, бақ пен тақтың керек болмай қалатын кездері болады.

Бизнестің ұраны: “Жоғары өрле немесе жолды босат, сатыда тоқтама”. Әрі қарай өсуге ұмтылмасаң іскер азамат ретінде біттім дей бер.

Біреудің идеясын өзгерту оның ісіне араласумен тең. Одан да өз идеянды ұсын, идеясын өзгертсе өзі өзгертсін. Біреуге бірнәрсе үйреткің келіп тұрса да, үйреткің келіп тұрғанын әшкерелеме, ол білмейтінін бетіне басқандай болып қабылдануы мүмкін.

“Менде бір алма бар, сенде бір алма. Екеуін алмастырсақ екеумізде де бір-бір алма күйінде қалады. Менде бір идея бар, сенде бір идея. Екеуін алмастырсақ сенде екі идея, менде екі идея болады”, – дейді американдықтар.

Зат пайдалы болса ғана керек. Қанша әдемі болғанымен жазылмайтын қаламды жаныңа салып жүрмейсің.

Темірді қызған кезде әркім де соғады, әңгіме темірді қыздыра білуде.

Міндеттерін орындау өз құқын білуден жауапты. Осыған орай мынаны есіңе тұт: еш уақытта заңды бұзуға әдеттенбе. Рас, заңнан сәл ғана аттасаң, көрініп тұрған табысқа ие бола кететін кезің көп. Сонда да заң бұзуға барма. Қыл көпірді көзіңе елестет. Арғы беті – мол табыс. Арқан үсті – шекара, екі беті – заңсыздық. Тепе-теңдікті ұстай алмасаң құлайсың. Уақытша пайда үшін қыл көпірге өзінді итермелеме. Заңды бұза салу, орындамау бүгін оңай болғанмен, ертең-ақ заңды құрметтейтін, оны мүлтіксіз орындайтын заман келеді. Платон ақылман айтыпты: “Заңы әлсіз, әлдебіреулердің билігінің астында жататын елдің келешегі жоқ. Заң биліктегілерден биік болып,

биліктегілер заңның құлы болған ел – Құдайдың мейірімі түскен ел”, – депті.

Алған өнімің шеккен бейнетіңнің көрінісі. Жеңіске жетсең, өзім жеттім деп, жеңіліп қалсаң өзгелер айыпты деме.

Жолыңда көп кедергі кездеседі, ал кездеспесе сенің ешкім болмағаның.

Кедергіні ұсақ деп қарама. Ірі істердің жүзеге асуы көбіне ұсақ нәрселерге байланысты.

Наның жүріп, тасың өрге домаласа тасыма, тауың шағылып, өзгелерден үстемдік көрсең жасыма.

Саған жақсы сөйлеп отырып, басқалардың бәрін жамандап отыратындарға сенбе.

Көп адамдар бірінші сәтсіздіктен кейін өзінің мақсаттары мен жоспарларынан бірден бас тартады. Табандылықтың жоқтығы – мыңдаған адамдардың ең осал жері.

Картопты Америкадан бір священник әуелі Францияға әкеліп егіп көбейтіп жұртқа сатпақ болған. Үйренбеген адамдар сатып алмақ түгілі, тегін де алып жемеген, Сосын священник картоп сақтаған қойманы күндіз король әскерімен күзеттіріп, түнде күзетсіз қалдырған. Төңіректегі адамдар түнде ұрлап, жеп көріп, егіп көбейтіп аз жылда картоп бүкіл Еуропаға тарапты деседі. Бұл бейтаныс нәрсені өмірге ендірудің қиындығына, тиме деген нәрсеге жұрттың құмар болатынына мысал.

“Пісіп қалған құрбақа” феномені: Су құйылған кастрюльге құрбақаны салып отқа қойып қыздыра бастағанда құрбақа жылуды біртіндеп сезіп, алай-бұлай жүзіп, ақыры пісіп өлген. Екінші құрбақаны қайнаған су толы кастрюльге тастап жібергенде, құрбақа бірден ырғып, құтылып кеткен. Өзге тірлікке біртіндеп үйлесермін, келген қауіптен жайлап құтылармын дегендерге үлгі бұл.

Күрескендер жеңілуі мүмкін. Күреспегендер – жеңіліп қалғандар. Ақиқатты үйренгеннен басынан өткізген жөн.

Жеңілсең мойыңда, өзіңді өзің алдама. “Бейқамның және бейқамсыған адамның сыбағасы бір, өйткені бейқамдық адамды сәтсіздікке бастайтыны сияқты, бейқамсыған адамның өтірік бейқамдығы да сәтсіздікке бастайды”, – дейді Фараби баба.

Күресуден шаршап, енжар күйге көшкен адам, онысын біле тұра мойындағысы келмей, ақылдырақ болып көрінгісі келіп тұратыны бар, олай жұбату өзіне зиян. Бір істі жүзеге

асырғысы келмегендерге я уақыт, я ақша жетпей тұрады. “Үйтейін деп едім, бүйтпей қалды” деп, өзінді алдарқату – ол да зиян. Ол табансыздыққа, сәл қиындыққа шыдай алмайтын жігерсіздікке бастап апарады.

Құламасаң – тұрмайсың. Сәтсіздікті солай бағала. Менің құлауым орнымнан тұрып тағы ұмтылуым үшін керек деп ойла.

Жоғалтпасаң – таппайсың, болмаса – жоғалтпайсың.

Жеңістің жүз әкесі бар, жеңіліс – жетім.

“Тез істеп, нашар істесең, тез істегенің ұмытылып, нашар істегенің есте қалады. Ал, егер, жайлап істеп, жақсы бітірсең, жайлап істегенің естен шығады да, жақсы бітіргенің есте қалады”. Бұл сөзді Сергей Королев айтқан.

Адам боп өмірге келген соң лайықты өмір сүру керек. Ол үшін сенің тұрмысың оңды болсын.

“Атаның малы балаға мал болмайды”, – деген қазақ сөзі әкең бай болған болса да, сен ол байлықтың қалай жасалып жатқанын білмейтін болсаң, оны ұстап қалуың қиын, өз бетіне жіберсең, ол малдан ештеңе де қалмайды, – дегені.

Адамға мал бітуі – ақыл мен еңбектің нәтижесі.

“Бастаған ісің автомобиль сияқты – өз бетімен ол тек жоғарыдан төмен қарай ғана жүреді”, – деген американ менеджерлерінің қағидасы бар. Істі бағыттай алмай бетімен жіберсең, нәтижесі құлдырайды, атам қазақ әкенің малы балаға мал болмайды дегенде, әкеге ұқсап әрі қарай алып кетудің қиындығын ойлап айтқан.

Табысқа тек білімнің арқасында және табысқа жетудің тексерілген әдістерін қолдану арқылы жетуге болады.

Кедей болып қала беруден гөрі байып кету оңай. Себебі, кедейге барлығы қиын, қиын болып қала береді де.

“Аспайды аштың ойы астан” деген.

Адамның алдында ой-шеңберін шектейтін, көрінбейтін қабырға болады. Соны барынша әрірек ысырсаң, кеңістігін ұлғаяды. Мынадай бір әпсана бар: Графтың кір жуушысы жас қыз кір жуып шаршап орындықта отырып ойланыпты: “Мен ертең өскен соң графқа тұрмысқа шығамын, сонда өз кірімді ғана жуатын боламын”, – деп. Графтың әйелі кір жуу тұрмақ, баласын да бағып-қақпайтынына ол қыздың ой-өрісі жетпейді, өйткені оның алдындағы қабырғасы тиіп тұр.

Табыстан табысқа жетіп дәулетті болу үшін қарапайым екі-ақ тәсілді білу керек: қалай әрекеттенуді және сол әрекетке қажетсіз артық нәрселерді болдырмауды.

Бизнес ойын сияқты. Ол кәдімгі спорт ойындары сияқты, сол ойындардан қиын да емес. Бірақ спортшыдан өзгешелігің – бұнда намыс, өз мүмкіндігіңді ашу секілді категориялармен қатар, отбасыңның игілігі, бүкіл армандарың ойын таразысында тұрады.

Бизнесте жарқырап шығу үшін соншалықты данышпан болудың керегі жоқ. Жалпы қағидалар – ұқыптылық, тәуекел, есеп. Сосын ойын тәртібін жете білу, ең керегі сол. Басқарушы ғана емес, бүкіл команда жете білсін. Ұжым команда емес, команда біртұтас, түйін болып еңбек ететін, тірліктен толық хабардар, ақшаның қалай жасалып, қайда жұмсалып жатқанын білетіндер. Ойынға бүкіл командаңды тарта біл, олар Ойынға қаншалықты деңгейде тартылса, өзі-ақ үйренуге, көп білуге ұмтылады.

Сөзден бұрын сәлем, істен бұрын ынтымақ, – дейді өзбектер.

Кедей болу, ең қажетті заттарың болмауы – үлкен бақытсыздық, бірақ бай болып туудың бақытсыздығы да одан кейін емес. Өйткені өз басыңнан қиындық пен нағыз өмірді өткізе алмайсың.

Американдық әйгілі миллионер Фордтың өмірінде мынадай бір оқиға болған: Клубта қайырымдылық қорына арналған жәшікке Форд 10 доллар ақша салыпты, сәлден кейін оның ұлы кіріп, қор жәшігіне 1000 доллар ақша тастапты. Сонда үлкен Фордтан: сіз миллионерсіз, балаңыздан жүз есе кем ақша салғаныңыз қалай, – деп сұрағандарға: “Мен миллионердің баласы емеспін ғой”, – деп жауап қайырған екен. Өзің тапқан дүниені әкенің дүниесіндей ғып шашып-төкпейсің, өйткені оның қалай жиналғанының бағасын білесің.

Балаңды кішкентайынан қолына ақша беріп үйрет. Отбасыңның бюджетін алдына жайып сал, қалай жұмсалғаны дұрыс болатынын ойланып өссін. Мектепте бизнесті үйретпейтіні өкінішті.

Балаларыңа үлкен байлық қалдырсам қадірлі болам деме. Ол онша атаулы сый емес. Одан да сол байлық қалай жасалатынын үйрет.

“Тойсаң тоба қыл”, – деген қазақ атамыз. Қанша бай болсаң да қарапайымдылықпен өмір сүр. Өзіңе тыныш болады. Ұдайы қара уылдырық алып тұруға ақшаң жетуі уайымынан, ол уылдырықтың шын дәмін сезіну уайымы басым болсын. Ең өзімшіл нәрсе – еркіне жіберілген қарын, ол не жегенін ертең-ақ ұмытып, жей беруден басқаны білмейді.

“Адамды адам ететін ақша. Ешқашан тас кедей лайықты және айтулы бола алмайды”, – дейді біздің ғасырымыздан 600 жыл бұрын өткен грек ақыны Алкей. Мен бұл пікірді бұрын да өмірде көп кездестіре жүріп мойындамаушы едім, жасым қырықтан асқанда амалсыз келістім.

Ешуақытта өте байып кетпе, уақытында тежел. Байлық өскен сайын, уайым да өседі. Көлдің тақырға, байдың пақырға оп-оңай ақ айналып кететініне мысал көп.

Қаржы еркіндігі белгілі бір деңгейге жеткенде ақша онша үлкен шешуші маңызға ие болмай қалады. Сіз бұдан былай жақсырақ тамақтануға, көбірек саяхат жасауға немесе жақсы машина мінуге ұмтылмайтын халге жетесіз.

Қарау бай байлықты молайтып, оны жұмсамай да қоғамға пайда келтіруі мүмкін, өйткені оның байлығы ерте ме, кеш пе қоғамға қайта оралады.

Байлықты жасыруға болады, кедейлікті жасыруға болмайды. Байлық ақылға келеді.

Америкада: ақылды болсаң, неге бай емессің, – деген мәтел бар.

Шахмат ойнауды әркім біледі, бірақ гроссмейстерлер санаулы.

Үлкен дәулетке ие болған адамдар туралы мынадай қате пікір тарап кеткен: олардың барлығы қатыгез, салқынқанды қанішерлер, аяусыз адамдар сияқты. Шынына келсек, олардың басқалардан айырмасы – жігер-күшінің көптігі, оның табандылықпен астасуы. Сондықтан байдан жиренбе, оған кесір келтіруге тырыспа. Бүгіндегі аса бай елдердің көбінің бастапқы капиталы көпестердің мүлкі болған. Жеткілікті адамдар кедейлерден көп болмай елдің өркениетке жетуі қиын.

Ақшаның көмегімен жүзеге асатын арман-тілектер тек бизнес арқылы жүзеге асады.

Бизнес деген сөзді көп адам алыпсатарлық, тонау деп түсінеді. Бизнес ең алдымен интеллект, табандылық пен тәжірибе, содан кейін барып ақша.

Кәсіпкерлік – пайда табу ғана емес, ол – еркіндік, ешкімге тәуелді болмау, өз күшінді байқау, оған сенімді болу әрі оны орынды арнаға жұмсау, ол, керек болса абырой, мәртебе! “Сауданы жасағанда тек пайда табуды көздеме, халықтың мұқтажын өтеу үшін жаса, сонда жаның рахат алады”, – дейді Мұхаммед пайғамбар.

Кісінің сақилығы біреуге өзінде барын берумен емес, өзі онсыз қиындық көретін нәрсесін берумен бағаланады.

Аш адам аш адамның жағдайын ылғи да түсінеді, жақсы болсаң тоқ кезінде аштың жағдайын түсіне біл.

Ештеңесі жоқ адамнан, болған үстіне бола берсе деген адам кедейірек. Қанағат керек. Ауданда сот болып істеген бір кісі, істі болған адамның жазасын жеңілдету үшін әкеліп берген парасының тең жартысын өзіне қайтарып береді екен. Неге олай етесіз, өздері әкеп беріп тұрғанды қайтарып беруіңіз қалай?– деп сұраса: “Біріншіден, бұл мені қанағатқа үйретеді, екіншіден, түгел айырылдым деп есептеп келген ақшасының жарымын қайтарып алған адам менен сый алғандай болады, еш уақытта мені жамандамайды және қарғамайды, мүмкін ол біреуден қарыз алған шығар, онысын бірден қайтарып береді, үшіншіден үкімді жеңілдетуді де ебімен, заңнан алшақтап кетпейтіндей етіп жасаймын” – деген екен.

Тоқтыққа үш жолмен жетуге болады: еңбекпен, тілем-сектікпен және ұрлықпен. Соңғы екеуі кездейсоқ тоқтық. Кездейсоқ келген жеткіліктілікті, байлықты ұстап қалу қиын, тіпті мүмкін емес. Желмен келген несібе желмен ұшып кетеді.

Егер өзіндегі енжарлықты сезінсең, онда сен еш уақытта ақша категориясымен ойлана аламын демей-ақ қой және сен ешуақытта бай бола алмайсың. Кедейлік өзінің ақыл-есі кедей болуға тартып тұратын адамдарға жабысқақ келеді. Байлық та сол заңдылыққа бағынады. Кедейлікке мойынсұну – кедейліктен шықпау деген сөз.

Нан қарынды іздемейді, қарын нанды іздейді.

Жазықта кетіп бара жатып тек көкжиекті ғана көресің, бизнесте ол жеткіліксіз, көңілің көкжиектен әріректі көріп тұруы керек.

Балықты аулаудың рахаты, ауланған балыққа тойыну рахатынан көп биік. Бір нәрсені іздеп табу құштарлығы табылған нәрсеге рахаттанудан басым.

Ақша кез келген адамға керек. Сол үшін де ол қасиетті.

Сенің бір өзің ғана баға деңгейін өзгертуге шамаң келмейді. Ендеше, жалғыз жол – құнының арзан-қымбаттығына қарамастан не қаласаң да сатып ала алатындай жағдайға жету.

Бірақ ақшаның құлы болма. Әңгіме ақша табуда емес, мағыналы өмір сүруде. “Адамдардың пайдалысы – адамдарға пайда келтіргендер”, – дейді Омар Хайям.

Ақша жасау үшін адамға тез қимылдай білу қажет. Ол үшін түрлі жағдайға бейімделе біліп, өз болмысын толығымен бір ғана мақсатқа бағындыру шарт. Тек тынымсыз ізденіп, қимылдап, шешім қабылдап, мүмкіндіктерді пайдалана білген адам ғана бизнесмен бола алады.

Бүкіл саналы ғұмырында өз еркімен бірде-бір батыл қадам жасай алмайтын адамдар болады. Олар өмір бойы көпшіліктің соңынан ілесіп отырады. Ал қаржы мәселесінде көпшілік әрқашанда жеңіліс табады. Қаржы дегеніміз – саясатқа тікелей қарама-қарсы дүние. Саясатта көпшілікке қосылған жеңеді, қаржыда – керісінше.

Сатушылардан сатып алушылар көп болған жағдайда еш нәрсе сатып алмауға тырыс, сатып алушылардан сатушылар көп болған жағдайда еш нәрсе сатпа.

Көпшіліктен алшақ тұрып, бағаның ауытқуы тудырған мүмкіндіктерді қалт жібермей де баюға болады. Тек батылдығы жетерлік бірлі-жарым адамдар ғана осылай байиды.

Бизнестің бар мәні айырбаста. Ақшаға – тауар, тауарға – ақша, ақшаға тағы да тауар. Пайданың нормасы бағаның жоғарылағанына емес, сауданың жылдамдығына байланысты. Жыл бойына 30 пайыз пайда түсіргеннен, ай сайын 5 пайыз пайда тапқан тиімді.

Ақшаң әрқашанда айналымда болсын. Әрбір теңге – кішкене жұмысшы. Соған жұмыс істете біл.

Чарльз Диккенстің формуласы: “Бір жылғы табысың 20 фунт болып, шығының 19 фунт 19 шиллинг және 6 пенс болса – жақсы. Табыс 20 фунт болып, шығын 20 фунт 6 пенс болса – ол кедейлікке бастайтын жол”.

“Ақша жоқ” – дей бергенмен ештеңе өнбейді, одан да ақша болуы үшін кішкене бір әрекет жасап көр.

“Қараңғыны қараңғы деп сөккенше, қолдан келсе бір май шамды жақсайшы”, – деген бар. Сондықтан “ақша жоқ” деп көз жасыңды төккенше, тәуекел деп теріңді төк.

Он теңгені жиырма теңге ету мен мың теңгені екі мың теңге етудің бейнеті шамалас, біріншісінде он теңге пайда қылсаң, екіншісінде одан жүз есе көп пайда қыласың. Айналымда жүрген ақшанды басқа нәрсеге жұмсама, әсіресе бастапқы кезде. “Енді байып келе жатқан адамнан қарыз сұрама”, – деген ескі сөз бар, ол бизнесін енді жолға қойып келе жатқан адам, есі болса қарыз сұрағаныңмен бермейді, көңілің қалады, – дегені.

“Бастарың қосылғанда бірінді-бірін жамандап, теріс пиғыл таратып күнаһар болғанша нәпақаны айт” деген Құранда. Нәпақаны табудың жолы – саудаға икемділік. Сауда – күніге сауылатын сиыр. Егіншілікпен айналыссаң да, табысың арту үшін сауда керек. Бүгінде тауар өндіруге 30 пайыз бейнет кетсе, оны лайықты сатуға 70 пайыз бейнет кетеді.

Артық зат сатып алма. Қашан да тауарыңнан сатып алушыларың, офисіңнен бизнесің басым болсын.

Қазақ, еркелік жасап қойған балаға ескерту жасай бастасаң: “Ұрыспа, патша ғой бұлар”, – деп жатады. Ал нарық әлемінде патша – сатып алушы. Оған ұрысуға болмайды, өйткені сатып алушы саған тәуелді емес, сен оған тәуелдісің. Сатып алушы сенен зат сатып алса, саған пайдасы тиеді, сол себепті сатып алушымен дауласуға болмайды, онымен әзілдеспе де, түсінбей қалса тағы да табысыңа зиян. “Сен алмасаң, тауарымды басқа біреу алар” дегеніңді қабағыңнан танып жүрмесін.

Сенің затыңды сатып алмай, көршіңнің затын сатып алғандарды жек көрме. Сатып алушы – патша, өзі біледі, ол сенімен емес, сен онымен санасасың, амал жоқ.

Сататын затың неғұрлым жақсы әрі ерекше болса, сатып алушыны табу да соғұрлым қиын болады. Ал зат неғұрлым қарапайым әрі үйреншікті болса, сатып алушылар да соғұрлым көп болады. Қарапайым адамдарға қарапайым заттар керек. Ал әлемдегі адамдардың оннан тоғызы қарапайым адамдар.

Жасаған затым арзан болсын деп, арзан шикізат іздей берме, арзаннан арзанқол бұйым шығады. Арзанның сорпасы татымайды, арзан затқа жұрт күдікпен қарайды.

Ал тегіннен-тегін еш уақытта беруші болма, тегін нәрседе қадір болмайды, тегінді теуіп кетеді, онымен жақсы көріне алмайсың, бағасыздық жауапсыздыққа әкеледі. Біреудің көңілін жықпау үшін, тіпті атыңды шығару үшін де қаржыңды жай бере салудан тартын, олай істеудің салмақтырақ себебі болсын. Алла Пугачева айтады: мен ауру балаларға қайырымдылық үшін жәрдем беруім мүмкін, бірақ неге дені сап-сау адамдарға қайырымдылық деп тегін концерт беруім керек, – деп. Соныкі дұрыс.

Бар қаржыңды бір іске жұмсама. Жолың болмай қалса қайтесің. Кейде екі есе пайда болады деп жобалаған жұмысыңа жұмсалған ақшаның өзі қайтпай қалатын кезі болады. Орыста: “Барлық жұмыртқаны бір корзинаға салма”, – деген мәтел бар. Бизнесе жолы болғандар ақшалы болады, жолы болмағандар ақшасыз қалады, ал сұмырайлар ақша үшін жанын жалдап, шерменде күй кешеді.

Біреуден алған ақша тез жұмсалады, кісінің қолынан алған несібе баянсыз, несібенді алладан сұра.

Азар болса қарыз алармын деп лажы болса ойлама. Ол өте қауіпті. Уақтылы қайтара алмасаң, ең алдымен сенімнен шығасың. Сенім де несиеге берілетін нәрсе. Несие алып, қайтара алмағаның – сенімнен шықпағаның. Біреуден қарызға ақша аларда кейін қалай қайтаратынына берік есебің болсын, ол есеп тәуекелге сүйенсе сүйенсін, бірақ есепті тәуекел бол-сын, кейін көре жатармыз болмасын.

Егер нақтылы жоспарға несие алсаң, бөрі ойдағыдай. Ал несиені тұрмысыңа жұмсау үшін алсаң жақсы ат алмайсың.

Қаржы саласында ешқашан да естіген нәрсеге сенуге болмайды. Сол себепті біреудің ауызша идеясын еш уақытта қаржыландырма, ақшаны нақты іске жұмса.

Барды жоқ деме, жоқты бар деме. “Барды жоққа, табылғанды табылмағанға айырбастама, өйткені мұндай саудадан сен ұтылып қаласың”, – деген Рашид ад-дин Хамадани деген монғол династиясының жоғарғы дәрежелі уәзірі.

Меншік иесі болған екенсің, сезімге, жанашырлыққа бой алдыра берме. Сенен біреу қарыз сұрай қалса, оның қайтуына сенімің болмаған жағдайда жауабын кейінге қалдыр. Көптеген шығындардан сақтанудың жолы осы. Кейінге қалдыру – өтінішті орындамаудың ең сыпайы түрі.

Егер біреудің жағдайын ескеріп қарыз бере қалсаң қайтарауға шамасы келетіндей етіп бер, сонда ол өзін қарыздар сезінеді, егер қайтара алмайтындай етіп қарыз берсең, жауласасың. “Қарыздың азы борышты қылады, көбі жек көргізеді”, – деген Сенека. Тек сұрағаны үшін қарыз бере отырып, адамгершілік тұрғысынан сен ол адамға опасыздық істейсің. Оның өз күшіне деген сенімі әлсірейді. Өзін-өзі қадірлемейтін болады. Ол ақшаны қарызға сұрағанымен, түбі, сен оны кешіп жіберер ме екен деп дәмеленумен болады. Әкемнің: “жақын жолдастарыңнан қарыз алма, ақшаға карта ойнама, қарызыңды қайтара алмасаң немесе ұтып қойсаң, ақшаның ашуы араларыңды ащы қылады” деген ақылының да дұрыстығына уақыт өте келе көзім жетті.

Ешкімнің ақыл алғысы келмейді, бәрінің ақша алғысы келеді.

Алған тез ұмытады, берген еш уақытта ұмытпайды.

Халқымыздың: “қарны тойған карта боқ сасиды”, – деген мақалы бар. Тойым ағам айтқан еді: “Адамның жиған дүниесі өзінің құнынан асып бара жатқаны мінезінен көрініп тұрады”, – деп. Мен де осы сөзге қосыламын. Байыған сайын қарапайым болып, өркөкірек пейіл, артық істер жасамасаң құның жоғары болғаны.

Біреуді ақшасы көп болғаны үшін мақтап, жарамсақтанба. Әрине, бай адам ақылды да, мәдениетті де болуы мүмкін. Бірақ байлығы үшін оны жақсы көруге де, жек көруге де болмайды. Бәрін ақшаға сатып алуға болады деп ойлайтындар, өздері ақшаға тез-ақ сатылатындар.

Дүниеде ақшаға сатып алуға болмайтын екі нәрсе бар, ол денсаулық пен адамгершілік. Осы екеуі болмаса байлық та, билік те ештеңе емес.

Байлықты – барлық, қызықты – жұбаныш, саулықты – мәңгілік кепілі деп ұқпа.

І.1995 – ІХ.1995

ӨЗІМЕ САБАҚ

*Умным становится
тот, кто считает ум
необходимым для себя*

Ницше

I. УАҚЫТТЫ БЕЗБЕНДЕУ

XX ғасырдың басында Чикаго қаласының басшылары ғасыр аяғында қала көшелері қандай жағдайда болуы мүмкін екенін айтып беруге болашақты болжаушы мамандарға тапсырыс беріпті. Сонда олар: “Ғасыр аяғында қала көшелері күнде тазаланып тұрмаса, ат тезегінің астында қалады” деп болжам айтқан екен. Сол ғасырдың алғашқы ширегінде-ақ қалаларда атты пайдалану азайып, болжаушылардың көрегендігіне нұқсан келді.

Орыстың ұлы тарихшысы, жазушы Василий Ключевский 1905 жылы ғасырлар тоғысында болашаққа көз тастап, Чикаголықтардан гөрі шындыққа жақынырақ пайымдау жасапты: “Пролог XX века – пороховой завод, эпилог – барак Красного Креста”. Бірақ бұл да шындыққа толық сәйкес келген жоқ.

1889 жылы американдық патент бюросының бастығы Чарльз Г. Дуэлл: “Енді ешқандай жаңалық болмайды. Барлық ашылуы мүмкін болған нәрсенің бәрі жасалып қойылған” – депті. Осы өзімшіл пікірге керісінше, жаңалықтар ашылуы жағынан XX ғасыр адамзат тарихындағы төңкеріс ғасыры болды.

XX ғасыр аяғы – ғасырдан ғасырға кезекті ауысу емес, ол – мыңжылдықтардың да тоғысатын кезеңі. Сондықтан да оған мыңжылдықтар тоғысында болатын өзгерістерге орай талдау жасаған жөн. Мұндай ауысым кезінде, әдетте, бұрын қиялға да келмеген жаңалықтар ашылуы мүмкін. Адамзаттың ұяты ғаламдық деңгейде оянуын күтуге болады.

Соңғы үш ғасыр ішінде Шығыс пен Батыстың қайсысы озық, кім кімнен үйренген, болашақ кімнің қолында деген сияқты сауалдар мен оның түрлі жауаптары туды. Бүгінде Батыстық өркениеттің алға жылжып кеткені, солай жалғаса беретіні баса айтылады. Шығыс бірте-бірте Батысты қамтамасыз етуші ретінде ғана аталатын болып жүр.

Ойлап көрсек, Шығыс табиғатты сатады, Батыс сатып алады. Демек, бүлдіру Батыстан Шығысқа қарай. Бұл – Күнге қарсы қимыл. Бұндай бағыт шаман дінінде ақылға сыймайтын іс деп бағаланған, оны әлемдік тәртіпті бұзу деп атаған.

Батыстың дұрыс дамуы үшін Шығыс керек еді. Бір мемлекеттердегі демократияны тану үшін каталдық пен өктемдік жайлаған мемлекеттермен салыстырады. Ал демократияның жамылғысымен ғаламдық билікке құштарлық та өршіп келеді. Сондықтан Кеңес Өкіметі тарап, қарсы тұрар кері көзқарастағы ешбір мемлекет қалмаған кезде Америка жер жүзін өзінің жеке озбырлығына бағындыруға мәжбүрлеу ниетін ұлғайта беруі күтілетін жағдай.

Бір нәрсе ақиқат: Шығыс өркениеті өзімен санасуға мәжбүр етеді. Шығыс халықтарының рухани мәдениеті өзге халықтардың мәдениеттерін бойына сіңіріп, бірге әрекет етуден бас тартпаған, өйткені ол көшпелілерге тән нәрсе. Рухани мәдениеттің маңызды құндылығының бірі – бабаларды қасиет тұту, ата-анаға, үлкендерге құрмет. Рухани мәдениеттің тағы бір құндылығы – бабалардың орнын, олардың өмірдегі биік рөлін түйсіну.

Шығыс халықтарының философиясында адамды табиғаттың қожайыны деп қабылдау ешқашан болған емес.

Батыстың еркегі жөргектегі баласының астын ауыстырады, шомылдырады, тамақ береді. Шығыстың еркегі – ореол.

Батыс халықтарының көбісіне жігер-күштің молдығы, орасан зор қажыр-қайрат, ықпалдылық, өзін-өзі ұстаудың биік мәдениеті, тәуелсіздік сезімі, діндарлық, терең адамгершілік, сөзге сену және сөзінде тұру, парыз туралы нақты түйсіну тән. Бұл мінез ішінара емес, тұтас халықтарға тиесілі.

Алпыс мың ағылшын халқы 200 миллион адамы бар Үнді елін бірнеше ғасырлар бойы бағындыруы, олардың

Солтүстік Американы үндістерден тартып алуы, бүкіл әлемнің жартысына үстемдік жүргізуі жоғарыда аталған мінезге байланысты.

ЮНЕСКО тарапынан жасалған “Мыңжылдықтардың ең атақты адамы кім?” – деген сауалнамаға бірінші мыңжылдық бойынша Мұхаммед пайғамбардың, екінші мыңжылдық бойынша ұлы қолбасшы Шыңғысханның аталуы кездейсоқ болмаса керек.

Мұхаммед пайғамбар жайында ұзақ айтып жату қажетсіз, оның ілімін бүкіл әлем мойындаған, он бес ғасырдан бері дамып-өрлеп келе жатыр. Өзі сауатсыз, жоқ-жұқана болғанмен ыждаһатты, арлы болуының арқасында, Аспан мен Жердегі тіршілік арасында байланыс бар екенін көңілімен сезіп, оның заңдылықтарын зерттей келе үлкен ілімнің бастауында болды. Зеректігі, қисыны мен ойлау қабілеті жоғары болды. Төрт жыл дала кезіп, тылсым табиғатпен, шексіз Аспанмен тілдесіп, ой түбіне бойлады. Батыс даналары Гете мен Толстой Мұхаммед ілімінің тереңдігін мойындап, өмірлерінің соңғы жылдарында мұсылман дінін қабылдаған.

Мұхаммедтің құлағына Құдай сыбырлаған пікірлерден жинақталған Құран Кәрімнің жүйелілігіне, сауаттылығына, ағып тұрған ақындық стиліне таңырқамасқа амал жоқ.

Мұхаммед пайғамбардың ауызша айтылып, ел аузында хадистер деген атпен сақталып қалған даналық сөздері өз алдына бір төбе. Осы заманға хадистердің алпыс мыңнан астам нұсқасы жеткен, хадистердің жинақтаушылары мен зерттеушілері оның ойлы да мазмұнды сөздерін халыққа таратумен келеді.

Хадистердің бір парасы мыналар:

– бір кеш бойы құлшылық еткеннен бір сағат ілім үйрену жақсы, бір күн бойы дәріс алу – үш ай ораза тұтқаннан жақсы;

– рахым етпегенге рахым жасалмайды, кешпеген кешірілмейді және біреудің кешірімін қабыл алмаған адамның тәубесі қабыл болмайды;

– екі байлық бар, көп адамдар соларға жете алмай қасірет шегеді: бірі – тәнді сау ұстау, екіншісі – салиқалы мінез;

– адамдарды татуластыру үшін, араздасқандарды жарастыру үшін өтірік айтқанның залалы жоқ;

- сәлем беру, шақырса бару, ауырса көңіл сұрау, өлсе жаназаға қатысу – мұсылманның басты міндеттері;
- күнәсін біліп, тәубе етуші, оны қайталамауға өмірін арнаған адам – күнәсіз адаммен бірдей;
- екі жағың мен екі аяғыңның арасындағы ағзаларыңның нәпсісін тыйыңдар;
- кімде-кім ақылды болса, ол айлалы да;
- араларыңдағы ең күшті адам, ол – ашуы келгенде өзін-өзі ұстай алатын адам.

Мұхаммед пайғамбар бірде: “екі адам өлгеніне бейіл болып аяусыз ұрысса, сөйтіп біреуі өлсе, олардың екеуі де тозаққа барады” – депті. “Я, Расулалла, неге өлген кісі тозаққа барады?” деп сұрағандарға: “Себебі, өлген кісі өлемін деген жоқ, өлтіремін деп ниеттенді, сонысы үшін оның да орны – тозақта”, – деген екен.

Шыңғыс (Темуджин) деген сөздің аудармасы – мұхит. Яғни, мұхиттай шексіз, терең, айбынды. Кейбір батыстық немесе батысшыл көзқарастағы зерттеушілер оны біржақты қанішер ретінде көрсетуге ұмтылады.

Шыңғысхан – қаталдығымен, басқыншылық ниетімен қоса, басып алған елдерінің жағдайына қарап, олардың дамуына септігін тигізуші қолбасшы. Оған ұзақ тоқталмастан екі ғана дәлел келтіруге болады: біріншісі, Шыңғысхан басып алған елдерден алатын алым мөлшерін ешқашан он пайыздан асырмаған. “Мына ел бай екен, жиырма пайыз салық салсақ қайтеді?” дегендерге: “бүгін жиырма пайыз салық алып, ертең ештеңе де ала алмай қалғаннан гөрі осынымыз дұрыс, тимендер” дейді екен.

Екіншіден, Шыңғыс жергілікті жердің әдет-ғұрпына, ұстанған дініне тиіспеген. Түркістанды жаулап алған соң Шыңғысхан жергілікті халықтардың ұстанған дінін зерттеп көрмек болып: “Осы елдің ең ғұлама дін иесін алып келіндер, сөйлесейін” – депті. Бұхардың ғұлама молдаларының бірі Шыңғыстың алдына келтіріліпті. Хан молдадан мұсылман дінінің негізі, талаптары мен тәртібі жайлы асықпай мағлұмат алыпты. Соңында мұсылман діні туралы өз ойын былай тұжырымдапты: “Діндерің жақсы екен, артық-оғаш ештеңесін көрмедім, бірақ, Меккеге зиярат ету дегенді мақұл көрмеймін, әркімнің жүрген жері өзіне қасиетті, сондықтан тағы бір табынарлық жерді белгілеудің керегі жоқ еді” – деген екен.

Шыңғысханды Батыс Александр Македонскиймен және Наполеонмен теңестіргісі келеді. Бірақ тереңірек үңіліп қараған кісіге айырмашылығы айқын: Александр Македонскийдің көзі жұмылар-жұмылмаста ол құрған империя құлап тынды, Наполеон көзі тірісінде-ақ биліктен айырылып, мүсәпір күй кешіп, қамалып, жер аударылды. Шыңғысхан билігі болса, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасты. 5 миллион адам 700 миллион адамды бағындырды. Ол өз дінін тарату яки байлығын арттыру үшін соғыспады. Құштарлық, негізінен, бағыныштылардың барынша көп болуына, оларға өз үстемдігін танытуға бағытталды. Қарапайым шекпенмен жүрді, есепсіз байлық қумады.

“Әр тайпа өз тілінде сөйлей берсін. Оны менің тілімде сөйле деп зорламайық. Әр құсты тәңір жаратқан, әрқайсысы өзінше сайрайды. Егер дүниеде тек қара қарға қалса қайтер еді, немесе тек бүркіт, тек тотықұс қалғанмен қызық болмас еді. Ал күшіген ғана жайласа тіпті сорақы болар еді”. Шыңғыстың бұл сөзін бізге жеткізген тарихшы Рашид-ад-дин. Ол Шыңғысханның мына өсиеттерін де жазып қалдырыпты:

– Егер ұлдары әкесінің жолын кумаса, інілері ағасының сөзін тыңдамаса, күйеуінің әйеліне сенімі болмаса, әйелі күйеуін жүре тыңдаса, енелер келіндерін ұнатпаса, басшылар қызметкерлерінің жүрегіне жол таба алмаса, айнала-сындағы адамдарды өз соңына ерте алмаса, игілікті басқа жандардан молырақ игеріп байығандар басқалардың да баюына көмектесіп, қол ұшын бермесе, басқа халықтың әдет-ғұрпы мен заңына, ақыл парасаты мен адамгершілігіне менмендікпен қараса, мемлекет тәртібін мойындамаса, ондай елде айлакерлер мен ұрылар, қылмыскерлер мен басқа жолға түскендер өз Отанының басына қара түнек орнатады. Басқаша айтқанда ол елдің байлығы ұстағанның қолында, тістегеннің аузында кетеді, бүкіл халық дәрменсіз бейшараға айналады.

– Егер әркім өз пиғылын арамдық ойдан тазартатын болса, бүкіл ел ұры-қарыдан ада болып, зиянды әдеттен пәк болар еді.

– Момын халықтың арасында жүргенде қошақандай момын бол, ал шайқасқа шыққанда жемтік көрген аш бүркіттей шүйлік.

– Сөзді айттың ба, ол жақсы ма, жаман ба, әзіл ме, шын ба, бәрібір оны қайтарып ала алмайсың, сондықтан әр сөзінді безбендеп өлшегендей салмақтап айт.

– Ер кісі бір мезгілде барлық жерді жарық етіп отыратын Күн емес. Олай болса, ері аңға шыққанда я жорыққа кеткенде, әйелі ерінің отбасын жақсы сақтап, үй ішін үлбіретіп отыруы керек. Әйел парықсыз болса, өз абыройымен қоса ерінің де абыройын аяққа таптайды.

– Арақ-шараптан ақыл да, пайда да, абырой да, қайырымды мінез-құлық та, адамгершілік те күтпе. Ішуді тыюға жігерің жетпесе, шамаңды байқап, мөлшермен іш, мүлдем ішпейтін кісі – ең қадірлі адам.

Дегенмен Шыңғысханды бірыңғай ақтап, табыну басқыншылық ниеттің иесін көтермелеу болып шығар еді. Өмір Темір де өз заманының озық адамы болған, оның артында қалған көптеген ұлағатты еңбектері бар. Бірақ, алып Түрік империясы соның іс-әрекетінің нәтижесінде ыдырағаны да тарихи шындық.

Шығыс адамында мынадай кемшіліктер бар: әлі күнге дейін ірі қызмет иеленуді мақсат тұтудан арыла алмай келеді. Көбі тойымсыз, байыған үстіне байысам, болған үстіне бола берсе дейді. Ақ жолмен байи алмаса, барымташылауға, бардікін тартып алуға әзір тұрады. Билікті, құрмет-қошаметті жақсы көреді. Қонақжайлылықтың өзін ішкі есеп пен парықсыздыққа бағындырып кетеді.

Шығыста жаңа ғасырға лайық ояну аз, әсіресе ауылдық жерде. Ауылды жерде жаппай сауаттанғаннан басқа ілгерілеу жоқ, қайта рушылдық секілді елдің дамуын тежейтін мінез өршіп, жетіліп жатыр. Рубасыларына ақылдысын емес, айлалысын, залымын сайлайды. Олар бұрынғы есепшілер мен сауда қызметкерлері, бақылаушы не құқық орындарында қызмет еткендер, ондайлар ардагерлердің бас қосуы мен ауыл жиындарында да төрбасылық жасайды. Мұндай басшылықта қарапайым жұмысшы түгілі, мұғалім мен дәрігер де жүрмейді. Заман өзгеріп, құндылықтар ауысқанда бұл мінезді түбегейлі қайта әдіптеген жөн.

Сыйлық жасау рәсімінде де Батыс пен Шығыста айырмашылық бар: Шығыста біреуге ісі түсетіндей болса, кездесіп, күтпеген қомақты ақшаны тастай салады. Сыйлықтың үлкендігі сондай, сыйлық алғандар: “сіздің

шешілуі тиіс бір мәселеніз бар ма еді” деп сұрауға мәжбүр болады. Батыс өйтпейді. Олар ісі түскен жағдайда ол адамға кездесіп: “Бізде пәлендей қаржылай жәрдем жасауға мүмкіндік бар, егер мынадай өтініштеріміз орындалса, келісімге келген болар едік” дейді.

Батыста семіз адамның қалтасы қалың деп ойламайды. Қайта семіз болса – дұрыс тамақтанбағаны, тренажерлық залдың есігін ашпағаны, оған жігер таппағаны деп кінәлайды. Оларда бай адамды қымбат костюмі мен жылтырақ машинасынан емес, өзін ұстауы мен сөз мәнерінен таниды. Ал, Шығыста болса, әлі күнге дейін семіз кісіні бай адам ретінде қабылдайды және оған құрметпен қарайды. Адамның қоғамдағы беделі өсіңкі қарын мен бұғаққа, адамның өзін-өзі үстем ұстауына қарап бағаланатыны әлі қалмаған.

Жаңа дәуірде заман жаңаша дамиды, алдағы уақыт – білім мен біліктің дәуірі. Жаңа диктаторлар болмайды, ескіден қалғандары да ойына не келсе, соны жасай алмай қалады, яғни, шексіз билік болмайды. Соғыс бола қалса, ол – идеялар соғысы болады. Жалпы, адамзат дамуының түбіне жететін нәрсе – өркениеттер қақтығысы. Экономикалық тоқыраулар мен саяси катаклизмдер онымен салыстырғанда жолда қалады.

XIX ғасырдың аяғы дүрбелеңдер мен төңкерістерге толып, тобырлар дәуірінің басталуымен ерекшеленді. XX ғасыр басында сол тобыр алып бір елдің басқару ісіне араласты. Ғасырдың екінші бөлігінде білім нақты жеңіске жетті, сол жетілген білімнің кейбір нәтижелері өзін ойлап тапқан адамзаттың тағдырына қауіп төндіруге айналды. Ғасыр аяғы, сонымен бірге, жаһандық ақпараттың жүзеге асуын және “homo globalis” – “жаһандық адамды” дүниеге әкелді.

Нағыз адамды елеусіз жүргендердің арасынан іздеген жөн. Бұрын да солай еді, қазір бұл мінез-құлық тіпті бағалы. Елеусіз болуды мінез ете алу – ұлылықтың белгісі. Нағыз еңбек адамдары осылар және өзінің парызын да өзгелерден жоғарырақ сезінетіндер солар. Әлемнің тұтқасы да осы адамдар.

“Ешқандай құндылықты мойындамайтын, ешқандай ақиқатқа бағынбайтын, ақшадан басқа ештеңені құрметтей алмайтын ұрпақ келді” дейді біреулер. Рас та шығар.

Біздіңше, бір кезде қазіргі адамдардың орнына олардың “homo – ештеңе оқымайтын” жаңа түрі келуі мүмкін. Бұл homo – асып-сасу, қорқыныш, қауіп, өзара сенімсіздік болып жалғасып кете беретін бағыттарда дамуы да ғажап емес.

Басым көпшілік ғасыр басында кірді қолмен жуса, ғасыр аяғында да солай жасап келеді. Атқа міну әлі бар, резеңке кебіс те сол күйінше. Ошақ та, жағатын отын да онша көп өзгеріске ұшыраған жоқ.

Мемлекеттік жарлықпен барлық нәрсені бірдей реттей салуға болмайды. Мәселен, мәдениет, тіл мен дін жарлықпен биіктемейді, өшіп те кетпейді. Олардың өркендеуі адамдардың санасындағы өзгеріске байланысты.

Біздің ертеңіміз – мәдениетіміздің деңгейіне байланысты. Қарап отырсақ, адамзат жаратылғалы жақсы өмір сүрудің жолын іздеумен, әділеттілікке, бостандыққа, лайықты тұрмысқа ұмтылумен келеді екен... Осы мақсатты жүзеге асыру ниетімен пайғамбар дәрежесіне көтерілген патшалар Мұса мен Сүлеймен, қазақ хандары Тәуке мен Абылай түрлі заңдар мен ережелер шығарды. Платон, Томас Мор, Кампанелла, Бұқар секілді ақылмандар өз басшыларына қиялдағыдай қоғам құрудың мемлекеттік жобаларын жасады. Олар мемлекеттегі әрбір адамның қарны тоқ, дені сау, шат-шадыман күн кешуін армандады. Бірақ түптеп келгенде арман орындалмады. Себебі, олардың идеялары бұл мәселелердің бәрін мемлекет тарапынан күшпен реттеуге бағытталған болатын: олар әділетсіздікті болдырмау үшін бардан жоққа алып беруді ұсынды, адамның бәрі бірдей, демек, байлық адал жолмен келмейді, сондықтан оны әділеттілікпен қайта үлестіру керек деді. Олар құлдықты болдырмау, адамдардың бірі-біріне үстемдік етпеуі, кедейлікті жою адамдардың лайықты тұрмыс кешуіне жол ашады деп есептеді.

Олар мінезі, әрекет-қимылы, ұмтылысы әр түрлі, тоғышары мен икемдісі бар, үйлесе жұмыс істей алмайтын мінезсіздері бар адамдардан өзіне де, өзгелерге де дән риза, кіммен болса да бірігіп жұмыс істей алатындардың қоғамын құру мүмкін деді.

Бірақ олардың идеясы бостандық пен әсіре ұйымдас-тырушылықты, тыныштықты, тұрақтылық пен дамуды,

еңбек қабілеті әртүрлілер мен әділеттілікті бір-біріне үйлестіре алмады. Бастамаға жол берілмесе – тоқырау, іру, бостандық берілсе – бетімен кету бола берді.

Нақ осы жерде екі негізгі нәрсе: адамдардың әр істі атқаруға жеке қабілетінің іс жүзінде тең еместігі мен әлеуметтік институттарды әлеуметтік ортаның құбылып жатқан жағдайына орай ұдайы бейімдеу қажеттігі есепке алынбаған еді. Заңдарда белгіленген шектеулер теңдікті де, әділеттілікті де қамтамасыз ете алмады, керісінше дамуды тежеді. Тарихтағы ереуілдер, бүліктер азамат соғыстары осы себептерден болды. Олар тарихтың ең басты мазмұнына айналды, адамзаттың тиімсіз өмір сүру үрдісін қалыптастырды.

Қоғамның ілгері қарай жылжуы біркелкі болмады, ол бірде тез, бірде жай жүрді. Әлеуметтік ұйымдардың біріндегі тоқырау ерте ме, кеш пе жаппай наразылық, тақтан құлату, қантөгіс пен бүлінуге алып келді. Қалпына келтіру кезеңі қоғамды қайтадан жаңа, биігірек сатыға көтерді, бірақ көп мезгіл өтпей тағы да тоқырауға ұшырады. Алға серпінді жылжудың көбі кері кетумен бітіп жатты.

Ғалымдар осының сырын ашты. Бақсақ, мәселе қоғамның құқықтық немесе әкімшілік құрылымында емес, бөрінен бұрын қоғам мәдениетінің сипатында, яғни оның сапасында екен.

Мәніс әлеуметтік құрылымда болып шықты: ол әділетті ме, әділетсіз бе, адамды адам пайдалана ма, жоқ па, бәрібір екен. Айталық, бір мекеменің немесе кәсіпкердің жұмысы жақсы жүреді, біреулерінікі қанша әрекеттенсе де жүрмейді, әйтеуір бір кедергі табылады да тұрады. Фирма ылғи құлдырауда, жабылып қалу алдында болады, бәсекелестері озып кетеді. Неге бұлай? Басқару дұрыс емес пе? Әлде, басқа себебі бар ма?

XX ғасырдың 60-жылдарының ортасында ғалымдар Уэнделл Френч пен Сесил Белл “табыс құпиясын” тапты, мәселе ұйымның сыртқы өзгерістерді қалай қабылдауында болып шықты. Нақтылай айтқанда, барлығы мекеменің сырттан келетін мүмкіндік пен қауіпті бағалау қабілетіне байланысты екен. Мекеменің болашағы – ол өзінің төңірегіне және өз қызметіне бұдан он жыл бұрынғыдай көзқараспен қарай ма, жоқ, өзінің мақсаты мен мүддесін,

тәсілдерін, бүгіні мен болашағын ескере отырып ұдайы өзгертуге дайын ба, осыған байланыстылығы арқылы дәлелденді.

Сонымен мәдениеттің мәні бүкіл даму проблемасының негізгі факторы екені мойындалды. Бұл жерде мәселе – ұжымда (елде, ортада) қалыптасқан мінез-құлық нормаларында, адамдардың арақатынасы мен әлеуметтік құндылықтарды қалай қабылдайтынында. Мекеменің мәдениеті – оның мүшелерінің мінез-құлқының жиынтығы (мемлекеттік де солай). Адамның бәрі табысына масаттанады, еңбегінің зейнетін жұмсап демалғысы келеді. Бірақ адамдар әрқилы. Біреулер өзіне-өзі сын көзбен қарайды, мекеменің жолы болмаса, оның жауапкершілігін өз мойнына алуға әзір, жетілуге тырысады, бір сөзбен айтқанда, дамуға ұдайы дайын. Ал кейбіреулер жауапкершіліктен қашады, себепті басқа біреуден іздеуге бейім. Олар дамуға әзір емес, тоқкөңіл. Ондайлар әдетте кінәмшіл де өшпенді. Мұндай адам басшы болса, оған өзін-өзі өзгерту керек екенін түсіндіру де аса қиын.

Бұл құпия анықталғаннан бері мекемеде ұйымдық дамуды, яки жүйелілікті бақылап отыратын топтар құру қажеттігі туындады. Мәселен, олар мекеме ісін ұйымдық жағынан ұдайы қайта қарап, мекеменің болашағын болжау мен жоспарлауды, оны қалай жүзеге асыруды ойластыруы керек. Қазіргі тұрақты даму теориясы деп жүргеніміз де осы.

Бұл теорияда үш басты ереже бар. Біріншісі, ұжымдағы адамдар арасындағы, оның ішінде басшы мен бағыныштының арасындағы қатынас мәдениеті. Мәдениеттің өлшемдері басқару тәсілі, клиентке құрметпен қарау, фирма өнімінің сапасын басты назарда ұстау, жаңалықтарға, бәсекелестерге жіті қарау.

Мекемедегі мәдени ахуалға орай туатын сәтсіздік себебін нарық бағасынан, бәсекелестердің аяқтан шалуынан, өнімнің болмай қалуынан, саяси тұрақсыздықтан, әлемдік тығырықтан т.с.с. сыртқы факторлардан көргісі келетіндер көп-ақ. Мұндай мекемелерде тиімді басқару шешімдерінің қабылдануы қиын. Сондықтан да олардың жағдайы нашар, қызметкерлері наразы, өзара алақөз, бастыққа мәймөңкешіл келеді.

Бұған керісінше, төңіректегі болып жатқан жағдайды мұқият бақылап отыратын, байқалған кемшіліктерді өз мекемесінде болдырмауға тырысатын басшылар жоғарыдағы кемшіліктерді жоюға қабілетті.

Екінші мәселе – даму жөніндегі сарапшыларды пайдалану. Мекеме басшылары өздеріне дәлелді сын айтып отырғаны үшін сарапшыларға ақы төлейді. Сарапшылар мекеменің жеткен жетістігіне тоқмейілсіп, тоқтап қалмауын қадағалайды.

Үшіншіден, сарапшылар бастықты мекеменің жұмыс ұйымдастыру тәсілін, оның құрылымын, басқару тәсілін өзгертетін уақыт болған жоқ па деген ойға шақырады. Бірақ өз шешімін тықпаламайды. Басшы да өзгерту керек деп таппаса, сарапшы пікірімен келіспейді, келіссе ғана талдау жасауға кіріседі. Өзгеріс қажеттігіне келіскен соң барып ұйымдық өзгертулер жасайды. Оны ұжыммен ақылдасып жасамайды, олай ету мүмкін де емес. Бірақ өзгертудің нәтижесінде ұжымда нендей жақсылық болатыны айтылады. Ұжымға ғана емес, әрбір қызметкер үшін не болатыны айтылады. Бұл оларды ынталандырады.

Тұрақты ұйымдық даму теориясы мекеме деңгейінде талқыланып оң нәтиже бере бастаса, ондай мекемелердің саны ұдайы өсіп отырса, бүкіл ел көлемінде жетістіктер болады.

Өмірдің уайымы көбейіп, онда тартсаң мұнда жетпей, кәрілік үшін қайғы басып, балаларға білім беру қиындап тұрғанда адамдар білімге емес, қызыққа ұмтылады. Түрлі қисынсыз оқиғалар, өлгеннен кейінгі оралу, ұрыс-керіс, шоу, біреулердің істі болуы жайлы оқиға, басып алу мен тартып алу, секс секілді көлеңкелі нәрселер қызықталады. Олар бизнес көзіне айналады. Ақша жоғары бағаланады, нәтижесінен ақша өнбейтін нәрсенің бәрі қызықсыз секілді болады.

Осы дәлелдеулерге бүгін көзі жетпегеннің ертең көзі жетеді. Өмірде зерттелмеген, дәлелденбеген нәрсе аз. Барлығы өз ырғағымен, өз орнында жылжып келеді, тек оның солай екені мен себебін сезіне бермейміз.

Мәдениетті қолдау десе оны шығармашыл адамдарды қолдау деп түсінетіндер бар. Мәдениетті қолдаудың формасын келтіруге социалистік қоғамдық құрылым икемдірек екені рас еді. Біз экономикалық тәсілдің басқа

түріне көшейін деп емес, мәжбүр болған соң көштік. Әйтпесе қарапайым адамдар үшін бұрынғы құрылым барлық жағынан жақсы өмір еді. Оны ұстап тұру мүмкін болмады. Өмірдің жасанды дамуын эволюциялық дамуға өзгерту жолына – бүкіл жер жүзі түгелдей дерлік ғұмыр кешіп жатқан нарық жолына біз де түстік. Оның біз үшін ең басты жетістігі тәуелсіздік пен еркіндіктің барлығы. Бұрынғы кезде басқан ізің аңдулы болатын, қарапайым адамның ақшасы бастықтың ақшасынан құнсыз болды, бар ақшасына лайықты нәрсе алудың өзі қиын болушы еді.

Өмір бір орнында тұрмайды, бір саланы басқа бір жетіліңкіреген сала алмастырып немесе одан озып тұратынын мойындау керектігін де айтқан жөн ғой деймін. Станиславский көзі тірісінде “кәсіби театрдың түбіне халық театрлары жетеді-ау” деп қауіп еткен екен. Оның айтқаны келер ме еді, қайтер еді, ғылыми-техникалық даму өз дегенін істемесе, әр адам өз үйінде отырып ақ ел иелерін, ең соңғы жаңалықтарды, ұлылар мен айтулы өнер адамдарын қасында отырғандай болып көре алатын болмаса.

Қазақ елі мен жерін білектің күшімен, найзаның ұшымен қорғаған. Бүгінгі чешендердің рухы бұрынғы қазақтарда болған. Бүгінде заман өзгерді, білек пен найзаны білім мен ақыл алмастырған заман туды. Өткенді көксеу кейінге шегіндіреді.

Осы орайда, Елбасының мына бір сөздері еріксіз еске түседі: “Біз тарихи тұрғыдан көштен қалып қойған халыққа айнала бастадық”... Түп-түгел рас. Қанша көкірек керсек те, қанша мойындағымыз келмесе де, расы сол! Әрбіріміздің ендігі мақсатымыз — көштен қалып қоймауға тырысу болуы керек, “мені баяғы қызметтерім үшін немесе елге еткен еңбегім бар еді, сол үшін неге ұдайы құрметтемейді” – деу емес. Халық тарапынан қабылданған өнерпаз көрерменсіз қалмайды. Ал көрермен дегеніміз – ақша. Егер орташа қабілетімен, бетінің жылтырына сеніп немесе туыс жағалап әдеттенгендердің бәрінің қолын бұрынғыша жылы суға малып қойсын дегенге келсек, ол қателік болар еді, себебі, ол нарық талабына сәйкес келмейді.

Президентіміз 1998 жылы наурызда зиялылармен кездескенде: “Жер байлығы, ел байлығы деген ұғымдар

бұрыннан бар. Сонымен қатар ер байлығы деген ұғым да болуға тиіс. Ол – ұлттың биік рухы. Оны көтеру халықтың өзіне деген сенімін арттырады”, – деді.

Рухымыз қайтсе биік болады?

Менің ойымша, ұлттың рухы – халқының мәдениеті биік болса көтеріңкі болады.

Бізде экономикалық өмірдегі масылдық пиғыл мәдениетте де қалыптасқан. Өзін кісімін деп жүрген көп адамдардың пікіріне қарасаң мәдениетті мемлекет көтеруі, қолдауы, қорғауы тиіс, ол – мемлекеттің міндеті, біз қол қусырып қарап отырсақ та болатын секілді.

Мемлекетіміз бір жылды мәдениетті қолдауға арнап, өз міндеттерін белгілеп алып, оны жүйелі түрде жүзеге асырып жатыр. Мемлекеттен басқа мәдениетті тарататындар мен өмірге ендіретіндер кімдер, мәдениетті деп кімді айтамыз? Мәдениеттің өлшемі жалпы көпшіліктің мәдениетінің биік деңгейі ме, мәдениеттілігі жағынан елге үлгі боларлық зиялы азаматтардың көптігі ме, жоқ, аса дара, данышпан азаматына көбірек байланысты ма? Зиялы деген ұғымды қалай түсінеміз, зиялы екеніміздің бағасы мен атауын кім береді, кім белгілейді?

Мәдениетті зиялылар жасайтын болса, зиялы дегеніміз кімдер?

Елдегі зиялы қауым өкілдері октын-октын республика Президентіне үндеуі жарияланды. Дұрыс. Барлығы да елге белгілі азаматтар. Бірақ олардың барлығы бірдей зиялы ма? Олардың зиялы екенін кім белгілепті, маған осы түсініксіз. Зиялыны қызметімен өлшейміз бе, оған жазушы мен артисті, депутат пен мемлекеттік шенеунікті жатқызамыз ба, некрологқа қол қоюға жеткендерді айтамыз ба, өлшемін кім белгілейді. Жоқ, әрқайсымыз өзімізді-өзіміз зиялы деп белгілеп аламыз ба?

Италияның ғұламасы Антони Грамши зиялылардың екі түрі болады дейді. Бірі, қарапайым халықтың ортасынан шыққан естияр, көзі ашық азаматтар. Екіншісі, сауатты, білімдар, кәсібі маман деңгейіне көтерілгендер.

Шын мәнінде зиялы (интеллигент) болуға жету үшін уақытты босқа өлтірмеу керек. Зиялылық – алдымен көп білу, сонан соң сонысын өмірге пайдалана білу, тәрбиелілік, үлгілілік. Адалдық, арлылық. Уақыты елтең-селтеңмен өткен адам зиялы бола ала ма? Әсем галстук, қымбат

көзілдірік немесе сұлу таяқ зиялы етіп көрсететін кез өтті. Тауысты әсем етіп тұрған құйрығы. Егер құйрығын кесіп тастасаң, жай құстан айырмашылығы шамалы.

Халықтың халық болмағы алдыңғы қатарда жол көрсетіп жүрген азаматтарында. Елді өсіру де, өшіру де солардың қолында. Егер олар жетілген, озық ойлы болмаса, онда қиын. Қарапайым халық бәріне сенеді, қайда жетелесең, сонда ереді.

Достоевский зиялыларды екіге бөлген: табаны жерге тиіп тұрғандар мен тимей тұрғандар, – деп. Табаны жерге тиіп тұрғандар дегеніміз – ұлттық ділі бар, ұлттық рухқа арқа сүйейтін және оны көтеруге тырысатын, ұлтына ұстын болуға әрқашан дайын азаматтар, ал табаны жерге тимей тұрғандар – ол ұлттың жақсысы болса пайдаланып, жаманын түзетуге ат салыспайтындар, өз ұлтының басынан асыра қарағысы келетіндер. Олар биік мансапты шенеунік те, пайдасыз интеллектуал да, замана бағытын түсініп алған “приспособленец” те болуы мүмкін. Етікшінің пиғылындағы уәзірлер мен депутаттар да кездеседі. Өз сөздерінде ең қымбат нәрсе халық деп, халықты алдап қана қойғысы келетін, шын мәнінде халыққа емес қара басына ғана қызмет ететіндердің бәрін соларға жатқызуға болады.

Ашыған қаймақ сүттің түбіне шөгеді, ол – ащы, сүйкімсіз. Жақсы зиялы сүттің бетіндегі қаймақ сияқты сүйкімді, ал өзін зиялымын дейтін, бірақ көңіл түкпірі менмендік пен үстемдікке толы, өзін халықтан биік ұстайтындар, биік болуға құқылымын деп есептейтіндер, шын мәнінде ыдыстың түбіне шөккен ашыған қаймақ секілді.

Ницшеде мынадай ой бар: “У кого есть зачем жить, может вынести почти любое как”. Өмір сүруден мағына тапқан адам, өмірде қандай ауыртпалық болса да төзуге дайын тұрады деп түсіндіруге болады. Шынында, ең негізгісі мағыналы өмір сүре білу ғой. Сен өлгенде бір адам да сен туралы жаман айту түгілі жаман ойлай алмаса, нағыз мағыналы өмір сол. Шын зиялы адам да сол болса керек...

Мәселені “Өмір сүруге зияныңды тигізбе” деп қойған дұрыс. Ол: рұқсат, өмір сүр, ізден, қимылда, ойлан, пайдаңды тигіз дегені. Мәдениетті деп осы талапқа жауап беретіндерді де айтамыз.

Көп уақыт біздер қоғам үшін маңыздысы жоспарлар мен идеялардың болуы деп қабылдадық. Ұзақты күн қара жұмыс істеген адамға: сен бай адамнан гөрі ақылдысың, парасаттысың, ізгісің дедік. Мемлекетті басқару ісіне кәсібилікті меңгерген маманды емес, тәртіпті кедейді қойған дұрыс дедік. Үлкен қызметке жеткендер бара сала ақылды, білімді бола қалып, ақыл үйрете бастайтын болды. Біз осындай иллюзияға сендік, ал иллюзия – идеалдардан, үміттерден, принциптер мен мақсаттардан тұрады. Бұларды бағалау арқылы өмірді таныған адам оның құлы екенін білмедік. Оның үстіне біз осының төртеуінен де ауытқыдық.

Ұлы Абай: “Қазақ салған егіндей”, – дегенде қазақтың өмірге икемсіз екенін айтқан. Диханшылыққа бейімделу бізде әлі де қиын жүріп жатыр. Түгін тартсаң майы шығатын жерде тұрып, қазақтың кейбірі ғана болмаса іскерсінгендердің өздері жерлерін біреулерге жалға беріп, қызығын соларға көрсетіп қойып, қарап отыр.

Бізде бүгін адамдардың ерекше бір тобы бар. Еңбекке епсіздігін өзінен көрмейді. “Өзің диуанасың, кімге пір боласың”, – дегендей шөптің басын сындырмайтын кедейдің кербезі бола тұрып, сөз айтқанда аузымен орақ орады. Ауыл ағасынан бастап, ел басына дейін оның көңілінен шықпайды. Кеңес үкіметі ондайларға қолайлы еді, ашық айтып, сәлем айтып, тұспалдап, атын қоймай жазып, наразы біреулерге ақыл қосып “аптариқа” жинайтын, сонысы арқылы айтқанын болдыратын, сұрағанын алатын. Нарық келсе де олар сол тәсілін көксейді. Бірақ жеке меншік одан несіне қорықсын. Шын пиғылы тілеулестік емес жұлмалау екенін сезген соң аузына су да тамызбайды.

Мәдениеттің бастауы — бесік жыры, бізде оны айта білетін аналар азайып барады, тіпті қалмады десе боларлық.

Мәдениет дегеніміз – көшеде бара жатқан әрбір адамның тротуарға түкірмеуінен бастап, үлкенге ізет, кішіге құрмет жасауы.

Мәдениет деп бағзы заманнан келе жатқан әдет-ғұрыптың жақсысын, өнер үлгілерінің озықтарын бүгінге ұқыптап жеткізуді, ұрпақтан-ұрпаққа жалғастыруды да айтамыз.

Қазақ жас ел. Кәрі елдер бар, мысалы – Қытай, Үрім т.с.с. Еліміздің жастығы мінезімізден қылаң беріп тұрады. Еліккіштік, билікқұмарлық соның белгісі. Биліктен айырылып қалған қазақ мәңгіреді де қалады. Өзбек өйтпейді, олардың бастығы жұмыстан босаса кетпенін иығына салып жүре береді, орыс өйтпейді, бірер күн арағын есепсіз ішіп, “жазылады” да жұмыс іздейді. Қазақ неге бүк түсіп жатып алады?! Бұл да мәдениетке қатысты.

Сосын біз ұраншылмыз. Семей полигонын аруақ шақырып, аттандап жаба салмақ болғандар болған. Жүз мыңдап ат жинайық, сөйтіп атпен атойлап, полигонды жабуды талап етейік деген. Жүз мың аттыны жолшыбай кім түстендіреді, түнетеді? Ал, бара қойды делік. Барғанда не қылады? Атын сабалап, айқайлап-айқайлап, арып-ашып кері қайтады. Баяғы заман емес, киіз үйді аударатын. Бұл да кей топтың мәдениетінің деңгейі.

Бірер жыл бұрын газеттерде елу мен алпыстың арасындағы қазақтың алты-жеті айтулы азаматы халыққа хат жариялады. Ұраны арақ ішпелік, үйде арақ сақтамалық деген. Дұрыс. Керек. Бірақ, олардың кейбірін жақсы танимын, кезінде әбден ішкендер. Олардың бұрынғы жағдайын көргендер, естігендер оларға сене ме?! Сосын, неге өздері өмір сайранын өткізіп содан кейін ұран тастайды, неге бізде жасынан сопылыққа тәрбиелегендер аз. Неге отыздағылар көтермейді осы ұранды. Әлде, қазақтың ақылы алпысқа келгенде кіре ме?! Өткен ғасырдың тоқсаныншы жылдарының басындағы нарыққа бетбұрыс Шығыс Еуропадағы социалистік елдерде алдымен Польша мемлекетінде басталған. Өз ресурстары аз, артта қалған елде жекешелендіру басталғанда жан-жақтан жұлмалау, әркім өз пайдасын көздеп талан-таражға жол беру белең алғанда, елдің озық ойлы жиырма-отыз азаматы: “өзімізді-өзіміз таламайық, ертеңіміздің тамырына балта шаппайық, келер ұрпақтың алдында күнәһар болмай, бірлігімізді, елдігімізді сақтайық, алдымен еліміздің көркеюіне қызмет етейік” – деп үндеу көтерген. Ол бүкілхалықтық қолдау тауып, ел еңсесі барынша тез көтерілді.

Егер қазақтың ең жақсы, ең жаман қасиеті қайсы десе, жақсысы – тез қабылдайтын алғырлығы, жаманы – сол тез қабылдайтын алғырлықтың есебінен жаман қасиетті де тез жүқтыратыны дер едім. Сонда бүкіл болмыс тепе-

теңдіктен тұратын болғаны ғой. Ақ пен қара, жақсы мен жаман, мейірімділік пен залымдық, т.с.с.

Өзін өзгелермен салыстырып көргісі келгендер, алдымен өзгенің озығын, артықшылығын танысын. Оның жақсысын көре алмаса, немесе аз ғана көрсе, соны түйсіну барысында кемшіліктері өзі-ақ көрінеді. Өзгенің жеткен биігіне өзі жете алатынына сенімді адам оны күндемейді, күндейтіндер оның жеткен жеріне жете алмасын білетіндер.

Питердің принципі деген бар: “Әркім қызмет сатысында өзі шамасы келмейтін биікке көтеріледі”, – дейді. 1628 жылы теңізге ең үлкен кеме суға түсірілді, ол шведтердің соғыс кораблі “Васа” еді. Қорғаныс министрі корабльдің аса үлкендігі ғана емес, үлкен екі палубасындағы зеңбіректердің саны да ең көп болғанын қалады, сөйтіп корабльге жоспарланғаннан екі есе көп – 64 зеңбірек орнатылды. Корабль суға түсірілген бетте шөгіп кетті, өйткені конструкторлық есеп бұзылған еді, корабльдің астыңғы бөлігінен үстіңгі бөлігі ауыр болып кетті.

Баз біреулер көшеде ағызып өтіп бара жатқан шетелдік машинаға тас атқысы келіп тұрады. Ол мінез: “осы адам машинаны адал емес жолмен алып, мініп жүр-ау” деген күдіктен туады. Ол пиғыл өзгеру үшін адамдар мемлекеттегі жағдайды бақылап, өз уысында ұстап отырғанына сенуі, “егер бұл мерседес мініп жүрсе, онда мықты кәсіпкер болғаны, ұры болса түрмеде отырар еді” деген ойда жүруі керек, соған сенуі керек. Бұл да мәдениет. Көп адам жақсы өмір сүргісі келе тұра, сол үшін ештеңе еткісі келмейді. Біртіндеп бұл қойылады, сонымен бірге әрбір бай адамды ұры немесе барымташы деп ойлау да қойылады.

Бізге әлемдік іліммен сусындамай болмайды. Ол үшін интернетті пайдалану дәрежесіне жетуіміз керек. Ал интернетте орысша ақпарат 2-3% қана, 50%-тейі ағылшынша. Бүгінде интернетті пайдаланушылар саны 113 миллион адам, оның 62 миллионы АҚШ-та, 20 миллионы Еуропада, 14 миллионы Азия мен Таяу Шығыста. Америка халқының 30%-і интернетті пайдаланады, ТМД елдерінде 0,6% қана адам пайдаланады, оның төрттен үші ресейліктер.

Мейірбандық, әділдік, ізгілік, имандылық, қайырымдылық, төзімділік қазақтың қанында бар, соны сақтау,

дамыту керек. Қазақ жамандық жақсылыққа, жалған шындыққа, әділетсіздік әділетке, жасандылық ақиқатқа, түн күнге, құмарпаздық ожданға, жиреніш сүйіспеншілікке, тозақ жәннатқа айналатынына, надандық Аллаға мойынсұнумен, бет бұрумен, бағытталумен аяқталатынына сеніп келе жатқан халық.

Күпі мен шекпен, киіз үй бүгінгі тұрмысқа лайықсыз болса, аңсай беру керек пе?! Ұлттық киімді тек наурыз мейрамында киіп, киіз үйді де сонда ғана тіксек, ол, оның өмірге қайта оралғаны емес, белгілі бір шараға декорация ретінде ғана қалғаны. Жеті жарғыны қанша мақтағанмен бүгінгі өмірімізді құқықтық жолмен реттеуге жарай ма?

Бізде ауызды қу шөппен сүртетін жыламсақтық бар. Ол әсіресе шығармашыл азаматтарымызда басым. Оның мәнісі – бұрынғы күні олар бүгінгіден гөрі қадірлі де сыйлы болған. Ол кезде менмен басшы да, қарапайымдау халқымыз да “теріс жағымыздан айтып барса, жазып жіберсе, хатқа түсіп мәңгілік қалып кетемін бе, жеп отырған нанымыздан айырылып қаламыз ба” деп қорыққан.

“Сыртым – бүтін, ішім – түтін” дегенді кешегі Мұхтар Әуезовтер айтса жарасады. Ал бүгінгі егемендік пен еркіндікте ішін түтетудің кеселден басқа ап келетіні бар ма? Айтатын ойың бар болса айт, егер қанша үрлесек де түтеген күйінде қалатын бықсық болса – өшір.

Біреулер Қонаевқа да, Колбинге де, Назарбаевқа да ақыл айттым деп мақтанады. Сөйтеді де өзіне сөз тілеп алады. Әйтпесе, үшеуі үш дәуірдің, үш мінездің адамдары, бәрінің бірдей сеніміне кіріп, ойынан шығу мүмкін емес. Қонаевтың адалдығы, іскерлігі, қарым-қабілеті бес бірдей басшымен ширек ғасыр жұмыс істеуге мүмкіндік берді. Ол кезде Жоғарысыз ешқандай мәселе шеше алмады, қабілетіне сенбейтін, мүмкіндігі шектеулі адамдарды Жоғарыға ұнағаны үшін қызметке қоюға мәжбүр болды, көпе-көрінеу зорлық көрді, солардың арасында жүріп-ақ өзін адал, мөлдір қалпында сақтады, елін талай ауырлықтан, ауытқулардан аман алып қалды. Ол маған ұдайы жар жағасында жер жыртқан диханға ұқсайды.

Колбиннің арқа сүйері мықты болды. Ештеңеден тайсалмай қимылдағысы келді. Өзі орнына келген Адамнан озық көрінгісі келді. Соның жинаған 89 миллиард долларын үш жылда шашып-төгіп жұмсады. Өзіне жергілікті

халықтан сүйеніш іздеді. Мақтап, жарамсақтанғандардың басынан сипағыш болды. Назарбаев ел басына келген кез елдің нарық заңына төзгісі келмей алабұртып тұрған кез еді. Міністе жүрген, арбаға жегілген аттарды тоғайға қоя беріп, қайтадан басын біріктіруге тырысқан жылқышыдай көп жетелеумен келе жатыр. Осы үш Елбасына бірдей ақыл айту үшін, залым демесек те, әдемілеп айтқанда, аса қу болу керек-ау. Оның несі мақтаныш?!

“Ол үй дегенде, мен бүй деген едім”, – деп өлілер жайлы өзінікін дұрыстап мақала жазғандар көбейді. Ол сөз кімге үлгі болады. Өлі аруақ жауап бере алмасын біліп, құрас-тырып жатпасын кім білген. Ана жаққа барып, рухтары жолыққанда не дейді?!

Қазақты рухсыз деп айту – теріс. Рухсыз болсақ жоңғар-ларға жеңіліп, тоз-тоз болған болар едік. Рухсыз болсақ желтоқсан оқиғасы болмас еді. Олай болса, өткен ғасыр ортасындағы алапат соғысқа қатысқан 900 мұсылман қызының ішінде екі батырдың екеуі де қазақ болмас еді. Шетелге барған қазақ баласы тез арада сол елдің тәртібіне үйреніп, сіңісіп кетеді. Соның бәрі кездейсоқтық емес. Өмірде кездейсоқтық болмайды, бәрі – заңдылық.

Вьетнамға қарсы қытай елі жиырма шақты рет соғыс-қан. Кей жерлерін, тіпті 400 жылға дейін иеленіп тұрған. Бірақ вьетнамдықтар өз мемлекеттілігін сақтап қалды. Ғасыр ортасындағы АҚШ-тың Вьетнамға қарсы соғысы да жеңіліс тапты. Себеп неде? Вьетнамдықтар өз рухын жоғалтпады, күрескерлігін ұштап, соғыс жүргізудің жаңа тәсілдерін ұдайы меңгеріп, жетіліп отырды. Бүгінгі күні Вьетнам елі өз қабілетін кәсіпкерлік пен қайраткерлікке жұмсауда. Қазіргі кезде Вьетнам елі жедел дамып келе жатқан төрт елдің бірі. Біз ше? Кеше өр едік деп мақтана аламыз, ендігі өмірімізді вьетнамдықтарға ұқсата аламыз ба, жоқ, арақ рухынан айырған американ үндістеріне ұқсап рухымыздан айырылып қаламыз ба, өзімізге байланысты.

Құлдық пиғыл соғыс жағдайынан да жаман, өйткені соғыс жағдайында өмір сені жігерленуге мәжбүр етеді. Бұрынғы танкист, соғыс ардагері бір ағамыз: “ішімізде ұрысқа енді кіре бергенде танкісі кенет істен шығып, артта қалып қоя беретін біреу болды” дейді, онысы арам да қорқақ пиғылдан қасақана болып жүрген әрекет екенін

байқаған командир бір күні ол солдатты топтың алдына шығарып атып тастапты.

Құлдық психология жігерінді құм етеді, жалтақ боп жаман үйренесің. Балтық жағалауындағы кеңес елінің құрамындағы елдерге сол кезде барғанда мен бір нәрсені байқадым: адамдары алшаңдай басып жүреді, мен өз елімдемің, өз елімнің қожасымын дегені ісі мен қимылынан сезіліп тұрады. Рух көтеріңкілігі деген осы.

“Жазушы беделді болса – мемлекет беделді” дей отырып, “менің беделімді көтеруге мемлекет міндетті емес, өзім мүдделімін, ал беделім көтеріліп, соның есебінен мемлекетімнің беделіне бедел қосылып жатса, ол – ортақ қуаныш” деп қарау керек.

Кеңес үкіметі кезінде шығармашыл адамдардан ардақты, олардан қадірлі, олардан бай (мемлекет есебінен) ешкім болмаған. Кеңес кезінде ел ішінде мынадай сөз болатын: Шолоховқа: “мынадай бір жағдай болып тұр, соны қолдауға ақша аударып берсеңіз” деп бір кісілер барыпты дейді. Сонда Шолохов: “Симонов қанша берді?” деп сұрапты. Сөйтіп Симоновтың бергенінен үш есе көп жаздырыпты деседі.

Жазушының еңбегі кітабын жазып, баспадан шығарып елге жеткізген соң-ақ қайтады. Суретшінікі де, композитордікі де солай. Оны міндет етудің керегі жоқ. Мысалы, бала – Құдайдың сыйы. Баланы бақтым, қақтым, жеткіздім, сол еңбегім қайтпады деу дұрыс емес. Бала уілдеп, күле бастаған, тәй-тәй жүрген, былдырап сөйлей бастаған кезде-ақ ата-ананың еңбегі қайтады. Сондықтан, мен халыққа осындай да осындай еңбектер беріп едім, сол үшін менің еңбегім ұдайы бағаланып отыруы керек, менің айтқаным ылғи дұрыс болуы керек деген қалай болады?! Әрине, берерін беріп, жетер биігіне жеткен, абыз қария дәрежесіндегілерді құрметтеу, марапаттап тұру басқа мәселе.

Елге орталықтан барған кісілердің көбі бұрындары адырайып, айбат шеге баратын. Оларға көбіне кездейсоқ адамдар кездесетін, шын оқырман немесе ізденуші азамат олардың келіп кеткенін соңынан біліп жататын. Кездесуге қатысатындардың көбі – жиналыстан әбден мезі болған маскалар болатын. Көбіне оларға айтқан сөз – далаға

атылған оқпен тең боп шығады. Бірақ кездесу ұйымдастырып, көз бояп шығарып салу шарт еді. Солардың көбі темір сағат берсең ренжіп, шатақ шығарып, қомақты нәрсе берсең сүйісіп әрең айырылысқанын талай көрдім.

Бүгінгі күні шығармашыл адамдарға қиянат жасап, қолбайлау болып отырған ешкім жоқ. Олар кітабымды шығар, концертімді көр, көрмеме бар дегеннен гөрі шығармасы бағалы болып, ол дұрыс насихатталса, соған риза болу керек. Адамды оқымаса, бармаса, көрмесе болмайтындай құмарлыққа жеткізуіміз керек.

Шет елдерде клуб деп тілектестер мен тілеулестер өз еркімен біріккен ұйым аталады, біздегі клубтар ондай болмаған, олар мәжбүрлік клубтары еді. Олар белгіленген нәрселерді міндетті түрде атқаруы тиіс болды. Зорлап толтырылған залдар мен зорлап жаздырылған газеттердің заманы енді-енді өтіп келеді.

Ілік іздеймін дегенге сөз көп. Феминистер әйелдің еркектің үстінде жатпайтынын да теңсіздік деп есептейді.

Японияда “аспаннан жерге түсу” деп аталатын бір тәртіп бар – барлық министрлер 60 жасында жайлы креслоларын тастап жеке құрылымдарға кетеді. Одан жасы үлкендері тек сайлануға ғана құқылы, тағайындалуға құқы жоқ. Осы тәртіпті біздің кейбір зиялымын деп жүрген азаматтарымызға ендірсе, бір кезде берген жақсы шығармасын, бұрынғы атақ-даңқын, немесе биік болған қызметін міндет еткенді қойып, өмірге, нарық экономикасы жағдайына өзгеше көзқараспен қарар ма еді деп ойлаймын кейде. Шын сыйлы болса, құрметті өзі ұйымдастырмай ақ, өзгелер жасайды.

Тегінде, бүркіт жұмыртқасын қақаған суықта жарады, балапанын дауыл тұрған кезде ұшырады. Өмірдің басты мағынасы бойындағы барды бере білу. Біз көптен күтіп, қиналып алған тәуелсіздігімізге он жыл да толмаған елімізге берерімізді осы кезде берейік. Ұшатын құсқа көмек оның қанаты енді қатайып келе жатқанда керек. Ендеше мемлекеттілігі жаңа қалыптасып келе жатқан елімізге біріміз қанат, біріміз құйрық болғанымыз жөн болар.

Тентектің екі түрі бар. Біреуі біреуге қиянат жасайтын тентектік, екіншісі, біреудің қиянатын көтере алмай жасалатын тентектік. Тек менікі дұрыс деп тентектік жасауға болмайды. Біздің кей зиялыларымызда, нақтырақ

айтқанда, өзін белгілі адаммын деп есептейтін кісілерімізде, тек менің ғана айтқаным дұрыс деу бар. Жалпы, біреудің айтқаны дұрыс боп тұрғанның өзінде, айтқанды ғана орындау адамның ойлау қабілетін кемітеді. Ойлау қабілеті шектелген адамның өмірі қызықты болмайды. Ол жаппай құбылысқа айналса, ондай елдің болашағы бұлдыр.

Адамдардың мақалаларын оқып, теледидар мен радиодан сөзін тындап, концерттерде көріп тұр-қимылына, сөзіне қарап баға қойып жүресің. Кейіннен жолығасың, қызметтес, сапарлас боласың, сонда бұрынғы қойған бағаңа өзгеріс енеді. Біреуі сен ойлағаннан биік, біреуі сен ойлаған биіктен табылмайтындай аласа.

Біздегі отырыс – шақыруларға таң қаламын. Міндетті түрде 4-5 сағат үстелге отырасың. Міндетті түрде қатысушылардың тайлы-таяғы қалмай сөйлейді. Ең ұнамайтыны барлық тост үй иесін мақтауға арналады. Сөз берер алдында сөз айтушыны парықсыз мақтайды. Мақтау сөздердің шеннен шығып кететіні сонша, ол даттау сөзге айналып кеткендей болады. Осының мәдениетке қатысы қалай, бұны кім жөндеуі керек?!

Біз, неге, бір нәрсе жасасақ көрсетіп жасағанды тәуір көреміз, оған мақтау күтеміз? Өзімізге қимағанды басқаға шашуға бейімбіз. Біреу мақтаса екен дейміз де тұрамыз. Үйімізде теледидарымыз жоғымыз да қалаға барсақ ресторандатқымыз келеді. Той жасасақ аста-төк болуы керек деп шығынданамыз. Түгі жоғымыз да сөйтеміз. Шамаңа қара, тойды ойланып бер, қарызданып қалма деуші шықса, оны жек көреміз. Оңтүстіктің мал базарына бара қалсаңыз өзбектің саудагерлерін көресіз. Бірінен соң бірі келіп қазақтардың салмағы үш пұттан асатын үш-төрт жасар қошқарларын саудалайды. Бірақ бірінің берген бағасынан екіншісі аспайды. Ал біздің қазақтың алымсағы біреу саудаласып тұрса, екпіндеп, одан асыра бағалап, жеңіп алуға құмар.

Неге олаймыз? Азғантай мал бітсе неге әуелейміз. Таққа мінсек – елді көрмей, атқа мінсек – жерді көрмей аспандайтынымыз неміз? Кімнің де болса шыққан тағын ел көтеріп, мінген атын жер көтеріп тұрғанын неге тез ұмытамыз. Мақтап тұрған кісінің сөзінің жалған екенін көріп тұрып несіне көтеріліп қаламыз. Мәдениетсіздік дегенге бұл да жатады. Бұл да білімсіздіктен.

“Басқадан кем болмас үшін білімді, бай һәм күшті болуымыз керек. Білімді болуға оқу керек. Бай болуға кәсіп керек. Күшті болуға бірлік керек” – дейді Ахмет Байтұрсынов. Бұдан артық айтып болмас.

Уақыт өзгерді. Заман да өзгерді. Сол өзгерісті тезірек сезінгендер ұтып жатыр. Ұдайы өзгеру, қысқарту, айлықтың уақытылы берілмеуі жүйкені жейді. Сондықтан қосымша бір кәсіпті мықтап меңгеру керек. Ол аз болса да табыс кіргізіп отырсын. Біреулер әлі кешегі замандағыдай “аузыма сал, мен тек аузымды ашып отырамын” деп отыр.

Кәсіпкер болып қалыптасу үшін білімнің өзі аздық етеді, оған, әуелі, мінез керек, төзімділік керек. Кейбіреулер тарақтағы бит сияқты: бір жағынан қысылып өліп қаламын ба деп ұдайы қалтырауда болады, бір жағынан жылыжұмсақты барынша сорады.

Зерттеушілер соғыс кезінде ұл балалардың көп туылатындығын анықтаған. Бір дәрігер асқазан тесілгенде, асқазанның сыртындағы бүкіл іш майлары жабыла жиырылып, иненің жасуындай ғана тесікті бітеуге әрекеттенеді дейді. Бұл – табиғи жұмылу, өмір үшін өзінше күрестің белгісі.

Экономикалық теория ғылымында “экономикалық адам” – “homo economicus” – деген термин бар. Ол адамның экономикалық қызметін, оның негізін, алғышартын, өмір сүру жағдайын немесе тұтас қоғамның мүмкіндігін ашу қабілетін мінездеп береді.

Библияда да экономикалық уағыздар бар.

Аристотель философ болумен қатар экономист болған.

Адамның экономикалық белсенділігінің негізгі стимулы – жеке қызығу.

Жеке меншік – адамзаттың қалыпты қозғалысының негізі. Одан дұрысырақ даму жолы жоқ, немесе әлі ашылып дәлелденген жоқ.

Мүмкіндік пен қалау екеуі бірдей өссін, мүмкін емес нәрсені қалағаннан артық қиыншылық жоқ.

Мәдениеттіліктің бір белгісі – өз ана тіліңе деген құрмет. Бүгінде тұрмыстық дәрежеге дейін төмендеп, қайта көтеріле бастаған тілімізді зорлап қайта ендіруге тырысудамыз, олай болмайды. Нені болса да бұзуға кететін уақыттан жөндеуге кететін уақыт бірнеше есе көп болады.

Өзге тілді білуге адамды итермелейтін нәрсе мәжбүрлік. Керек болса, немесе ертең керек болады деп есептесең – тезірек үйренесің. Мысалы, менде мектепте жүргенде орыс тілінің қадірін түсінерлік ақыл болмады. Кейіннен, керек болған кезде сөйлесіп жүріп, газет оқып-ақ үйреніп кеттік. Қазақ тіліне де сондай қажеттілік қалыптастыра алсақ – тілдің қадірі болады.

Кейбіреулер “рух әлсіреп барады” деп айта беруді әдетке айналдырып алды. Сол рухты сақтау, көтеру үшін Сен, Мен, Ол не істеп жатырмыз деп әуелі өзімізден-өзіміз сұрап алуымыз керек. Жезөкшелікті жамандайтын журналист іссапарға барған жерінде мейманхананың айналасындағы жезөкшелерді жағаламасын. Менің сөзім мен сезімім – менің арымның өлшемі деп әрбіріміз айта алсақ, нағыз зиялылық, мәдениеттілік сол. Нәпсісін тыюға ожданы жеткен адам – мәдениетті адам. Сондай жағдайға әрбіріміз өзімізді-өзіміз біртіндеп жетелесек, сөйте-сөйте көбейсек, ұлттың мәдениеті сонда артады. Жаппай имандылық солай орнығады.

Мұсылманның бес парызының өзі рет-ретімен келеді. Бүгінде бізде ораза ұстайтындар көбейді, ол жақсы, бірақ алдымен ораза ұстаудан бастамайды, әуелі адам өзінің ішкі пиғылын тазартып, тәубеге келіп алады, оны иман дейді. Одан кейін намазға жығылады. Содан кейін барып ораза ұстаса оның мағынасы түсінікті болады. Қажыға бару – содан соң. Мұхамед пайғамбар қажылықты міндетті деп есептемеген.

Біздегі діннің бұлай ете берсек, “осы кісі дініне берік” дейтін формасы ғана қалып, мазмұнынан айырыламыз ба, ішкі салмағы қалмай қала ма, сөйте-сөйте діннің тек аты ғана қала ма деп ойлаймын кейде. Өздерін мұсылманбыз деп есептейтіндерді бақылай жүрем, сонда байқайтыным – көбі қалай дұрыстап құлшылық етуді білмейді. Тілді кәлимаға келтіруді “Я, Алла” дегеннен әрі асыра алмайды. Ораза айты Құдайға жақындаудың қуанышы ретінде жасалатынын, ораза ұстағандарды құрметтеу үшін мейрамдайтынын білмейді. Бұрындары тойланатын 1 мамыр, 7 қараша мейрамдарымен теңестіріп жібергендер көп. Өзге діндегілер айтта “С праздником” десе қуанып қалады.

Олардың да діни мейрамына құтты болсындар айтылады, мұнымыз екіжүзді моральдың бір көрінісі емес пе?

Дінді ұстауға да, жалпы рухани өсудің қайсысына болса да, тілді пайдаланудағы сияқты ішкі қажеттілік, намыс болу керек.

Менандрдың “Адамның Құдайы – өзінің ары” деген сөзіне мойынсұнып, әр кісінің Өз Құдайы – ары биік болуын тілей жүргеніміз жөн.

Көбіміз кедейміз, сол себепті қазақша кітап, ұнтаспаларды сатып алмай, жанынан өте шығамыз. Шамасы келетін топ бар, бірақ оларда руханилықты жетілдіруге қажеттілік жоқ, олар бәрін білеміз, сондықтан өзгелерден озықпыз деп есептейді. Осы жерде кінәні рухани дүниені қалыптастырушыларымызға артамыз. Ауыл, аудандардағы кітапханаларымыздағы социализмді насихаттайтын кітаптардан жиреніп, керектілерін де жойдық. Халыққа тек бай әншінің ғана даусы жететін болып барады. Олардың да биліктегілерге ғана қызмет ететіндері көбейіп кетті. Халық пен шығармашыл адамдарды тегін жақындастыруға тырысып жүргендерді шенеуніктер әпенді санайды.

Шынымен мәдениетті, рухты көтеруге ат салысқымыз келсе, бұл іске әркім қолынан келген көмегін жасасын. Біреу бизнесте жеткен жетістігім ұлтымның рухын көтеруге де тиесілі деп қаржылай жәрдем беріп тұрсын. Біреу оқулық жазсын, біреулер аудармалар жасап, қазақ тілінде оқитындарды сусындатсын. Біреу кітаптарды арзан басып шығарсын, көп табыс болмаса ұлты үшін қызметі болар. Ана дүниеге артылдырып алып кетіп жатқан ешкім жоқ. Аш болмай, жоқ болмай жүрсем болды, ұлтыма қызмет еттім дегенді мақтаныш етейік. Осының бәрі ұрансыз, жарнамасыз, мақтансыз, мақтау күтусіз жасалсын.

Мәдениет – өмір сүрудің үлгісі.

Мәдениет саясаттан аулағырақ, көзге түссем деген пенделік пиғылдан, тақ, бақ, билік, құмарлықтан биік болуы керек. Адам өз деңгейін, өзінің не тындырып жүргенін, не атқара алатынын біледі, сол секілді, өз мәдениетінің деңгейі де өзіне аян. Соны мезгіл-мезгіл ойша жаныңа қатар қойып байқап, болуы тиіс деңгейден жоғары ма, төмен бе, салыстыра жүрген жөн. Бұл орайда өзін алдарқату немесе аяу керексіз.

Катарсис деген сөз бар. Мағынасы – қиналу мен қорқу арқылы рухтың тазаруы десе болады. Бірақ ол тек рухтың тазаруы ғана емес, қиналу арқылы әркімнің өзін-өзі тазартуы. Ол – төзімділік қана емес, жеңу.

Адамның бойында ұдайы қатысып тұратын өз соты бар, оның аты – ұят.

Бостандық тек мақтаныш ететін ғана нәрсе емес, оны әр күні, әр қимылыңмен, әр пиғылыңмен қорғау керек. Біз бостандықтың қадірін білетіндей қиындықтарды басымыздан кешірген халықпыз.

Имам дегенді әл-Фараби жол көрсетуші, жетекші деп ұғындырған. Жазушы да, депутат та, өнерпаз да сынаушы болғанша, жетекші болсын, имам дәрежесіне көтерілсін.

“Ақырзаман келе қалса, адамдардың мінез-құлқы қалай өзгерер еді?” деген француз газетінің сұрағына Марсель Пруст: “Онда өмір бірден кереметтей көрініп, адамдар жалқаулығын тастап Лувр галереясын көруге баруға; қыздың аяғына жығылып, ғашықтығын дәлелдеуге; я болмаса Үндістанға сапар шегуге уақыт тапқан болар еді” – депті. Өзі өлер жылы демікпе сырқаты мендеп тұрғанына қарамастан, Тюльери галереясына барып, рахаттана қызықтаған, сол жолдан қайтып келе жатып қайтыс болған.

XX ғасыр адамның мүмкіндігі шексіз екенін көрсетті. Уақытты мейлі саясат, мейлі адамдардың бақ-берекесі, мейлі өнердің өрлеуі немесе жұмыр басты пенденің әлі де тіршілік жасау мүмкіндігі тұрғысынан қарастырсақ, соңғы жүзжылдықтың тұла бойды тітіренткен қос үрей, қорқынышты сезімін түсінеміз: адамды қауіп-қатер билеген. Сөйтіп, бұл ғасыр ең қанқұйлы ғасыр ретінде тарихта қалды. Ғасыр ішінде үш рет адамзат саны жартылай азайып барып, қалпына келді. Бүгінде соғыс жоқ, бірақ қасірет күту бар, әркім-ақ ол қай жақтан келіп қалар екен деп абыржығандай күй кешуде. Нью-Йорктегі қыркүйек оқиғасы осы жағымсыз қасиеттердің ХХІ ғасырда да жалғасып келе жатқанын дәлелдеді. Қорқынышты сезімнің бұлай жалғаса бермеуі үшін пәлсапа да, адамгершілік нормалары да, геосаясат та, қорқыныш жауапкершілігі де емес, ең бастысы тиімділік керек. Адамдар өзіне де, өзгеге де, яки бәрімізге бірдей тиімді жолды таңдауға бет алатын болады.

Адамның тағдыры екі алақанының арасында. Біреулердің ойы мен қолының қалай қимылдауына өзінің ғана емес, бүкіл адам баласының тағдыры тәуелді. Адамзаттың әрбір жаңашыл іске барарда осы әрекетім еліме, адамзатқа қаншалықты тиімді, ол бүкілғаламдық зиян әкелмес пе екен деп ойлағаны жөн болады. Шын білім, шын ғылым қатыгездікке алып бармайды. Сахаровтың атом бомбасын ойлап тауып, кейін оның адамзатқа келтіруі мүмкін қасіретін сезінгенде бұл тапқырлығынан бас тартып, бүкіл өмірін ядролық күшті саяси ойындарда пайдалануға қарсы болуға арнауы осы тиімді ойлаудың нәтижесі.

Дәуірді алға сүйрейтін шикізат яки ақша емес, зерде (интеллект). Қазба байлық өз-өзінен халықты алға сүйрей алмайтынына Ирактағы жағдай мысал.

Адамның адамгершілігі біреуге істеген қызметімен емес, қоғамның дамуына қосқан үлесімен өлшенсе – өркениетке жету деген сол.

XX ғасыр физика ғасыры болды, XXI ғасыр – биология ғасыры болады.

Ғылыми-техникалық прогресстен адамдардың рухани санасы артта қалып барады. Жаңа жетістіктер біздің дамуымызға қызмет етумен бірге құрып кетуімізге де қызмет етуі мүмкін.

XXI ғасырда – командада жұмыс істеу дамиды. Ол іс Кеңес үкіметі елдерінде өз нәтижесін көрсеткен.

Жұлдызшылар ғасырымен бірге Балық патшалығы аяқталды, ол – қиялшылдар дәуірі еді, енді Су құюшы дәуірі басталды, ол – даму мен рухани өзгерістер дәуірі болады дейді. Дамудың жалғасатыны рас болар, ал руханилық, адамдарда иманның оянуы олар бүгінгі деңгейінен едәуір биіктеген күнде ғана жүзеге асады.

XXI ғасырдың екінші ширегінен бастап адамдардың бір-біріне қатынауы азаяды, тек сағынысқан кезде көру үшін ғана барады. Олай ету қазірдің өзінде басталып кеткен. Зат іздеу, оны саудалау, сату мен сатып алу немесе өзге де келісімдер интернет арқылы жасалады. Интернет арқылы хат жазысады, танысады, сөйлеседі, ғашық болады, үйленеді, ажырасады, соттасады, табысады. Электрондық табысу бүгінгідей табысумен салыстырғанда қолайлы әрі тиімді ғана емес, оны көңілдегідей алмас-тыруы да мүмкін.

Отан деген сөзді біреулеріміз өз мемлекетіміз, кейбіреулер өз ауылымыз деп ойлаймыз. Интернет жүйесі ендірілгелі осы ұғым кеңірек мағынаға ие болғандай. Өйткені Австралияда немесе Жапонияда жүріп өз еліндегілермен кедергісіз әп-сәтте ауызба-ауыз, я электрондық пошта жүйесі арқылы сөйлесе алса, бару-келу кедергісіз болса, онда сырт жерде жүріп-ақ өз Отанында жүргендей жүруге, өзін өз Отанының азаматымын деп есептеуге болатын сияқты.

Компьютерлендіруді бірыңғай жақсы жағынан айтуға да болмайды. Оның нәтижесінде адамдарда жасанды интеллект қалыптасып келеді. Жақсылық пен жамандық, ізгілік пен зұлымдық санаттарының ара жігі жоғалып барады.

XXI ғасыр – заңдарға, әсіресе адамгершілік заңдарына бағыну ғасыры болады. Оған алдымен сананың жетілуі, екіншіден заңды орындамаудың тиімсіздігі себеп болмақ. Сөйтіп, адамгершіліктің жалпы ережелері бұдан төрт мың жыл бұрын негізі қаланған Шумер елі заңдарының бүгінгі жетілген түрлерімен кірігіп, тізе қосып әрекет етеді.

Батыс адамының басым бөлігі жұмысқа әбден берілген. Қызметте де, үйде де, жолда да – жұмыс. Жұмыс уақыты мен бос уақыт екеуі араласып кеткен. Оған ұялы телефон, интернет жәрдем береді. Бұрынғы “Жұмыста – жұмыспен, өзге кезде өз тіршілігіңмен” деген қалыпты тұрмыс дағдысы бұзылған. Демалуға уақыт жоқ, әлгі “ойыншықтар” мен бас толы ой оған мүмкіндік бермейді. Тамақ асығыс-үсігіс ішіледі. Адамдар ұмытшақ, күйгелек, ашуланшақ, яғни стресске бейім. Бастықтың көзіне түсу, мансапқа жету, көп ақша табу – мақсат сол, осындай тұрмыс өмірдің мағынасы болуға айналған.

“Егер адам не үшін өмір сүретінін білсе, онда оған қалай өмір сүретіні бәрібір” деген қағиданы осындайда еске жиі түсіріп, жалғыз жұмыс қана өмірдің мағынасы бола алмайтынын ұмытпаған дұрыс.

XXI ғасырдың ортасына қарай дене кемістігі бар адамдардың өмір сүруі жеңілдеп, жасанды көз бен құлақ пайда болуы мүмкін. Сонымен бірге, бүгінгі бағытқа сенсек XXI ғасыр адамының орта жасы қазіргіден анағұрлым ұзағырақ болады деседі, зейнеткерлік жасы жетпіске барып, көмек

кажет етпейтін, жасы жүзден асса да өзі тұрып-жүре алатын адамдар көбейетін сияқты.

XX ғасыр әйелдердің еркектерге тәуелді болмай өмір сүре алатынын көрсетті, алдағы өмірдің түбегейлі өзгеруіне осы да себеп болуы мүмкін. Өйткені, бұл тәуелсіздіктің ақыры әйелдерді қатыгездікке ұрындыруы ғажап емес.

XXI ғасыр ортасына қарай қазіргідей отбасы болмайды дейді кейбір болжаушылар. Голландияның астанасы Амстердамда қазір 350 қарттар үйі бар, ол қоғамға да, сондағы қарттардың өздері мен отбасына да тиімді деседі. Сонда да, адам баласы, әсіресе Шығыс халықтары елуден асқанда мансап қуа бермей, өзін отбасы мен балаларға арнауды мақұл көреді, бұл ғасырда да осы пиғыл жалғаса береді. Елуден асқанда адам өмірден шаршай бастайды, сол кезде басты алданыш – балалар мен немерелер болып қалады.

Алдағы бірер онжылдықтар ішінде бұрынғы Кеңес Одағының оншақты елі мен күні ыстық Африка адамдарынан басқалардың үйлену жасы 30-35 жасқа қарай көтеріледі. Жас адам алдымен өзін-өзі жеткізіп, отбасын бағып-қаға алатын кезде ғана тұрмыс құратын болады. Отбасы құру жауапкершілігі келісім-шарт арқылы реттеледі. Бала саны, оның дүниеге қай кезде келгені тиімді, жоспарлы түрде жүреді, “сүйікті бала – қалаулы уақытта” деген мақсат орнығады.

XXI ғасырдың екінші ширегінде көмір мен мұнайдың орнына отынның басқа түрі келуі мүмкін. Күніне 9-10 сағаттық жұмыс күні қайтадан келеді.

XXI ғасырда жаңа жетістіктер мен бұрын кездеспеген құбылыстар ашыла береді. Осыдан жүз жыл бұрын бар болғаны 12 химиялық элемент белгілі еді, қазір – 92. Дегенмен кейде ашылып жатқан жаңалықтың ашылу мерзімі ғана белгіленеді, ал шын мәнінде ол жаңа нәрсе болмауы мүмкін.

XXI ғасырдың ең басты жетістігі өзінің ешқашан қиындық көрмейтініне сенімді, сондықтан дүние жинауға қызықпайтын адамдар көбейеді. Жинаған білімі мен білігі өміріне жетіп артылатын болғанда да дүние жинауға ұмтылған адам заманына лайық кісі деп саналмайды.

Аристотель: “білу мен түсіну – өнер, тәжірибе емес” дей келіп, “өнерді білген адам тәжірибесі мол адамнан

ақылдырақ, өйткені ақыл көбірек білімге байланысты, тәжірибелі адам “не екенін” біледі, бірақ “қалай екенін” білмейді, өнерлі, яғни білімді әрі түсінігі мол адам “қалай” екенін де біледі. Сондықтан кәсіпті жақсы меңгерген адам тәжірибесімен өз кәсібін ғана дұрыс атқарады, ал үйретуші мәселенің қалай туындағаны мен жолы қалай екенін айта алады” дейді.

XXI ғасырдың басты проблемалары: ауыз су, таза ауа, радиациялық залалдар, биологиялық қару, ақпарат құралдарының адам мінезіне теріс әсері.

Ең үлкен тоқырау экологияға байланысты болады. Адамзат табиғатты қорғауды шындап қолға алмаса, “ертеңгі келер пайданы сезіну тапшылығы” жалғаса берсе, ғаламдық өзгерістер нәтижесінде өмір сүру режимі өзгеріске ұшырауы мүмкін.

Болашақтағы бұлғақтар ақпарат құралдары арқылы жүзеге асырылады.

Ал тоқыраудың барлық түрінің ең қатерлісі – сенімнің тоқырауы.

Жері үлкен, шекарасы көлемді, халқы аз елдер үшін қиындықтар туады. Соғыссыз ақ жеңілу, жерді беріп қою қаупі пайда болады. Жері аз көрші, өз еліне сыйыспаса, алдымен жақын елге көз алартады. Жаулап алу қарусыз жасалады.

Тағы 20-50 жылда қазіргі адамзат саны екі есе өседі. Басты проблема адамдардың жер бетіне сыйысуы және оларды азық-түлікпен қамтамасыз ету болады.

Жер шарында елу жыл соғыс пен жаппай қырылу болмап еді, халық саны үш есе өсті. Сондықтан, соғыс – адам санын реттеуші деген сорақы ойды да мойындауға тура келеді.

Соғыс – дамудың қозғаушы күші болатыны да бар. Екінші дүниежүзілік соғыс – Біріккен Ұлттар Ұйымы мен Еуропалық Одақтың дүниеге келуіне, қару-жарақтың принципті жаңа түрлерінің, атом бомбасы мен ядролық реакторлардың пайда болуына әкелгені шындық.

Жетілудің дамуы тоқтық арқылы келеді. Қарны тоқ адамның қайырым-мейірімге, мәдениетке ұмтылуы басым.

Аң-құстардың табиғатын зерттегендер, бұлар өте көбейіп кеткенде көбірек жасағандары мен әлсіздері

өздерін артық санап, басқалары тіршілік ету үшін өздерін қырғынға ұшыратып, реттеп отырады дейді. Орталық Азия елдерінде адамдар саны жүз жыл ішінде қуғын-сүргінге, соғысқа қарамастан жеті рет өсті. Бірақ адамдардың кей бөлігінде аң-құстардағыға қарама-қайшы – өзінен басқасын жоюға тырысу барлығын айтпағанда, өз ішінде азаюды аң-құсша реттеу мүмкін бола қоймас. Жаратушының зілзала, түрлі апаттар, жаппай аурулар арқылы реттеп жататыны осы қарсылықтың бір түрі емес пе екен?!

Дамыған елдерде қызмет көрсету саласы өсіп, өндіріс көлемі төмендеп келеді. АҚШ-та бүгінде өндіріс көлемі жалпы өнімнің 29,9 пайызын, Ұлыбританияда – 30, Францияда – 28,7 пайызды құрайды. АҚШ-тың ауыл шаруашылығы өндірісінің көлемі жалпы өнімнің екі-ақ пайызы. Соның өзінде өзге елдерден тамақ сатып алып жатқан жағдайы жоқ. Сондықтан, біздің елімізде жалпы өнімнің 48 пайызын ауыл шаруашылығы құрайтын еді, сол төмендеп кетті деу қисынсыз, олай болуы – біздің индустриясы дамып бара жатқан елге айнала бастағанымыздың белгісі.

Біздің тұрмыс деңгейіміз табиғи ресурстардың көптігіне тәуелді болудан қалатын кез алыс емес. Халықаралық сауда дамыған сайын тауар арзандайды. Мұнай мен газдың бағасы алдағы жиырма жылда 50 пайызға төмендейді. Болашақтың тірегі: микроэлектроника, биотехнология, телекоммуникация, жолаушы ұшақтары жүйесі, машина жасау мен робототехника, компьютерлік техника, материалдар туралы ғылымдар болмақ.

Жапондықтарда зәрдің құрамындағы қанттың мөлшерін дәретке отырғанда көрсетіп тұратын унитаз қазірдің өзінде бар, қан қысымын өлшейтін, кардиограмма түсіретіндері де бар деседі. Музыканы ең үздік өнер иесінен де артық ойнап беретін пианинолар пайда болды, қолынды дұрыс қимылдатып көзбояу жасап отырсаң жарап жатыр.

Келешекте білікті, көп қырлы мамандар аса бағалы болады. Қарапайым қызметтердің ішінде балаларды тәрбиелейтін, қарттарға қарайтын қызметтерді адамдар көбірек керек ететін болады, яғни сауаты мен мейірімділігі қатар жүрген адамдарға жұмыс жетіп артылады. Адамдардың көбі тұрмыстық істерді өздері атқармайды, оның

ішіндегі отбасы үшін аса жауапты жұмыстардың өзін ақы төлеп істететін болады.

Шығыстың іргелі ілімі Агни Йога адам эволюциясының келесі сатысы мынадай түсініктерден тұрады дейді: бірінші – әріптестік пен кооперация, екінші – әйелдің нақты теңдігі, үшінші – психикалық қуатты зерттеу, төртінші – ойдың мағынасын түсіну.

Адамдар бас изей беруді азайтады, саналы шешімдер қабылдауға ұмтылады, олар істің орындалуына тікелей қатысып, атсалысып, бірігіп жұмыс істеуге бейімделіп, адамзатқа ортақ құндылықтарға саналы түрде үлес қосуға тырысатын болады.

Болжаушылар адамзат алдында тұрған жақын арадағы төрт қауіпті айтып жүр. Олар:

- жоғары технологиялы қару пайда болып, оның әлдебір әумесердің (жүйкесі нашар немесе диктаторлық шамшылдығы басым) қолына тию қаупі;

- халықаралық терроризм;

- діндердің арасындағы келіспеушіліктің ушығуы;

- бірін-бірі қолдайтын халықаралық қылмыс;

- есірткі.

Жаппай жаһандану үдерісі мәдениеттің де әмбебаптануына алып келуі мүмкін. Ұлы технология аясындағы рухани тоқырау содан туындайды.

Орыс ғалымы В.М.Межуев “жаһандану – әлемдік қауымдастықтағы ұлттық мемлекеттер мен аймақтардың бір-біріне өзара тәуелділігінің артуы, олардың жалпыға ортақ экономикалық, саяси және мәдени ережелері бар бір жүйеге бірте-бірте тартылуы, интеграциялануы” дейді.

Жаһандану көрінісінің мысалдары – ЮНЕСКО, компьютерлендіру бағдарламалары, ғарышты игеру, бүкіләлемдік қуатты корпорациялар, Халықаралық сауда ұйымы, Халықаралық туристік ұйым сияқты әлемдік ұйымдар, әлемдік қаржы институттары т.с.с.

Жаһандануды былайша сипаттауға болады: бір ел мен екінші елдің арасындағы кедергілер азаяды, кең көлемде қауымдасудың мәні мен мағынасы артады, ақпараттар беру ісі жеңілдейді, қаржылық, ақпараттық салаларда біртұтас кеңістік жүйесі қалыптасады.

Жаһандануды жақтаушылар, жаһандану нарық жүйесінде баға біркелкілігін жүзеге асырады, сондықтан, түбінде бағаның реттелуі, оның бірыңғай әрі салыстырмалы түрде төмен болуы мүмкін екендігін алға тартады. Жаһандану – халықаралық қатынастарды біркелкілендіру. Халықаралық конвенциялар жүйесі қалыптасып, оған түрлі елдер мүше болып, соған сәйкес өздеріне түрлі міндеттемелер алып, құқықтарға ие болуы – жаһанданудың нәтижесі.

Жаһандануға қарсылық білдірушілер оған мықты елдің әлсіз елді езуіне рұқсат беруші деп қарайды, Батыстың Шығысты бағындыруына орайластырылған үрдіс деп санайды. Жаһандануды экономикалық, яки мәдени империализмнің, тіпті отарлаудың жаңа түрі дейтіндер де бар. Жаһандану кезінде қуат-күші әр түрлі елдерде, мәселен, экономикасы дамыған елдер мен дамымаған елдерде, әскери күші мол елдер мен әлсіз елдерде бұл жіктелу тереңдей түседі дейді. Байдың байып, кедейдің кедейленуіне, бай елдер кедей елдердің игерілмеген байлықтарын талан-таражға түсіруіне жол ашылады деп санайды. Тұтас халықтар экономикалық босқындарға айналады, халықтардың ұлттық ерекшеліктері мен мәдениетіне қауіп төнеді дейді. Әдетте, мәдениеттер мен дәстүрлердің текетіресі, өмір көрсетіп отырғанындай, жақсылыққа апара қоймайды.

Жаһандану еркін кіре бастаған нақ осы сәтте халқымыздың еліктегіштігі де біздің төл мәдениетімізді сақтап қалуға зиянды әсерін тигізеді. Жалпы, еліктегіштік пен өзін төмен санау – біздің ұлтымызға соңғы екі-үш ғасыр ішінде әбден сіңісіп бара жатқан сияқты, одан арылуға тиіспіз.

Жаһандану үрдісі ұлттық мемлекеттер үшін тиімсіз дейді бұған қарсы топ. Себебі, жаһандану нәтижесінде ұлттық мемлекеттердің егемендігі мен дербестігіне нұқсан келеді, ұлттық және стратегиялық тәуелсіздігіне қауіп төнеді. Сондықтан бүгінгі таңдағы ұлтшылдықтың өршуін жаһандануға қарсы әрекет деп танушылар да жоқ емес.

Ұлттық мемлекеттердің әлсіреуіне жаһанданусыз-ақ әлемдегі миграциялық үрдістердің артуы, туризмнің жаппай өрістеуі, экономикалық байланыстар кешенінің пайда болуы өз әсерін тигізіп отыр.

Ұлтшылдықты арттыру арқылы жаһанданумен күресу нәтиже бермейді. Түптің түбінде ұлтшылдық көріністерін мықты ұстана отырып, жаһандық даму үрдісімен қатарлас даму саясатын ұстанғандардың жолы дұрыс болып шығады. Оның дұрыстығына ұлттық мәдениетпен бірге орыс, ағылшын тілдері арқылы келіп жатқан жаһандық мәдениеттің қатар дамуы көріністері, АҚШ долларының өз теңгемізбен бірге қолданысқа еніп кеткені, домбыра мен скрипканың бір әуенді бірге ойнай бастағаны дәлел бола алады. Осы арада тепе-теңдіктің болуына, өзге мәдениеттің төл мәдениеттен артық еніп, тұмшалануына жол бермеуге баса назар аударылуға тиіс. Ол үшін жаһандану үрдісінің елге келген ықпалы ұдайы зерттеліп, талданып тұруы керек. Сонда ғана ұлттық мемлекеттердің саяси әрі экономикалық қауіпсіздігіне нұқсан келмейді. Жаһандануды мойындамайтындар мен менсінбеушілер артта қалып қояды.

Дәстүрлі мәдениет сырттан келетін мәдениетке төтеп беруі үшін елдің рух-санасы жоғары, күнделікті ақпарат құралдары теріс әсерді беретін хабарлардан таза болғаны дұрыс. Ұлт тіліндегі хабарлар, дәстүрлі мәдениеттің озық үлгілері жүйелі түрде әрі өзге тілдегілерден молырақ жасалмаса, ұлт рухының әлсіреуі, әсіресе жас буынның басқа бағытқа көшіп кетуі шапшаңдайды.

“Театр тобырды халыққа айналдырды” депті неміс ойшылы Томас Манн. Ал бүгін сол театрдың орнын басқан – теледидар ойсыз тобырдың санын көбейтіп-ақ жатыр. Көркемөнер мен киноның орнын масс-медиа мен шоу бизнес баса бастады.

Болашақта адам тағдыры ақпарат көздеріне тәуелділігі бұдан да артады. Ақпарат көздері жабыла қолдаса, кісі емес кісі – кісі болып шығады. Ақпараттың шындап дамыған кезі – кітап пен газеттің жаппай шыға бастаған кезі десек, оның басталғанына біржарым ғасыр болды. Соңғы уақытта олар арзан сөзге, ашық-шашық пиғылға үйір. Таяу болашақ – ақпараттың таңдамалы дүниелерді көбірек жария ететін көздерінде, сананың оянуы солар арқылы жасалады, сана оянған сайын халық нақты ақпаратты көбірек керек ететін болады. Бүгінгі күні кітап оқымайтындар көбейіп, поэзия мен махаббаттың мәні

өзгеріп, оның тым қарабайыр, жеңілтек түрі пайда болса, ол – сананың бүгінгі деңгейінің өлшемі.

Өзге ұлттардың мәдениетін өркендетуге, дін мәселесіне келгенде сындарлы діндерге қолдау көрсетуге бейімделген жөн. Еуразиялық мәдени кеңістіктің қалыптасу бағыты осының дұрыстығын көрсетеді. Діннің жаңа бағытын ашу партия құрудың халықаралық түріне айналып барады. Адамдардың ықыласын сатып алу немесе жан-жүйесіне әсер ету арқылы тілеулестерінің қарасын көбейтетін діндер пайда болды. Жаһандану жергілікті мәдениетті сөзсіз бағындырып алуды немесе жойып жіберуді мақсат етпейді, қатарлас, бірге дамуды ұсынады. Компьютер бағдарламаларының ұлт тілінде сөйлеуі, интернет жүйесінде ұлт тіліндегі сайттардың пайда болуы осыған дәлел.

Тағы жарты ғасырдай уақыт өткен соң ұсақ мемлекеттер жойылып, тек ұлы мемлекеттер қалады. Ұлы мемлекет болудың бірінші белгісі – халқы 50 миллионнан кем болмауы, оған қоса, ол мемлекетте саяси, экономикалық дербестік, берік шекара, халқында мықты рух, жоғары отансүйгіштік сезім болуы керек. Бұл сан босқа белгіленбеген, соншама халқы бар мемлекет әрі өндіруші, әрі тұтынушы. Қазақстан секілді 15 миллион халқы бар елдер өз өнімдерін басқа елдерге сатуға мәжбүр, себебі тұтынушысы аз. Тіл мәселесіндегі шешімдер осы жағдаятты ескере жүргізілуі керек. Жер бетінде 214 мемлекет бар, олар 6100 тілде сөйлейді, оның ішінде 300 тіл тұрақты, ал олардың 150-і ғана мемлекеттік тіл. Соңғы ғасырда 250-дей тіл жойылған болса, оның бәрі де саны аз, халқының сауаты төмен ұлттар еді.

XXI ғасырда ізгілік азайып, қатыгездік көбейеді. Бұрын машина жүргізушілер жолда бұзылып тұрған машина көрсе, тоқтап жәрдем беріп кететін, бүгінде өйтпейді. Бұрын тайгадағы аңшы өзі демалған жерге құрғақ отын, тұз, сірінке тастап кететін, қазір ол жоқ. Тастап кете қойғанда да келесі келгендер оны жалғастырмайды, барды бүлдіріп, сындырып, жойып кетеді. Семейдің жаңа көпірін салуға басшылық еткен жапон менеджері көпір төңірегін көгалдандыру үшін егілген 40 мың түп ағаштың бірер ай ішінде үштен бірі ғана қалып, басқасы сындырылып жарамсызданғанын таңырқай айтады. “Өздеріне арнап

жасалған жақсылықты, өздері жоққа шығаруының себебін ешбір түсіне алмай басым қатты” дейді ол.

Кейбіреулер қатыгездік азаяды деседі. Мұны бұрынғы кезде елдің көзінше ат құйрығына байлап сүйретіп, басын шауып, асып, қазыққа отырғызып, көлденең ағашқа қағып өлтіретін болса, қазіргі өлтіру одан гөрі жұмсағырақ, жан қинамай, жасырын, байқаусыз жасалады деп түсіндіруге тырысады.

Қисын бойынша адамның сауаты ашылған сайын қатыгездік азаюға тиіс, ал бүгінгі күні ол керісінше артып келеді. Қатыгездік жасап, онысын “жер бетінде жұмақ орнатуға тырысып жатырмыз” деп түсіндіретіндер де табылады. Осының бәрі – сауаттанудың бір деңгейге келгенде тоқтап қалғандығынан. Көп адам: “өзіме жетерлік сауатым бар, оқығанымды түсіне аламын, сол жетеді” деп ойлайды.

Адам жаратылысында ізгілік пен зұлымдық бірге жүреді. Соның қайсысы алдымен көрінеді, ол – қоршаған ортаға, адамның тағдырына, санасына байланысты. Біреудің тағдырын шешу қолына тиген адам санасыз болса, адамгершілік заңдарын аяққа таптайды. Құдай берген жанды Құдай емес, басқа біреу алған болып шығады.

Адамның миында үш қабат бар, олар, бейнелеп айтсақ: аң, құс, үй жануары мінездес. Бұлай бөлінудің арасында айқын айырма болмауы да мүмкін. Біреу тәрбиеге, ортаға байланысты аңға ұқсайды, яғни солар секілді көбіне енжар, кейде өшпенді болып келеді. Керек кезінде ғана ұмтылады. Дұрыс тәрбие оны құс секілді еркін, өзімен-өзі болу дәрежесіне өсіреді, яғни мидың екінші қабаты іске қосылады. Тағы бір қабатында, адам үй жануарына ұқсап, аузына бірдеңе тастауды ғана күтіп отыратын болады.

Атам заманнан аурудың жазылмайтын бір түрін екінші түрі алмастырып келген: туберкулезге ем табылғанда рак кеселі шықты. Енді СПИД келді, демек, қисынға қарағанда, рақтың емі табылуға тиіс. Бірақ, жазылмайтын бір кеселге ем табылған әр мерзімде емі жоқ екінші кесел түрі әзір тұрады.

Ғасырлар тоғысына қарай еркектер нашар жағына қарай өзгерді. Олар топастанып, қорқақтанып кетті. Бір қызығы, дамыған елдердегі топастық дамушы елдердегіден де кеңірек қанат жайып барады.

Экологияның салдарынан деп жүрген, сәбилердің дүбөра боп туылуының сыры арақ, болмаса, тамақты тойып жемеу секілді себептерден де болуы мүмкін.

Құдайдың өзінің бөліп берер ештеңесі жоқ. Біреуден алып, біреуге береді. Тоқтардың артық төгіп-шашқаны – аштың үлесі. Біреудің байлығы – біреулердің кедейлігі.

Тек жеке меншікті қорғаған қоғамда әділеттілік болмайды. Жетістіктен гөрі бақытты болу сәті маңызды. Басым көпшілік үшін бір тойғаны, аяғын созып жата кетер өз үйі бары – бақыт. Ірі байлыққа қапелімде ие бола калудың уақыты бітті.

Бүгінде бірыңғай мемлекеттік меншік қайта қаралып, жеке меншік тұрақты дамып жатқан кезде оның мәнісін жете біліп жатпаған сияқтымыз. Платон қоғамдағы келіспеушіліктің басты себебі жеке меншікте жатыр дейді. Аристотель жеке меншікті қызу жақтаған: “Бір нәрсе сенің жеке меншігіңде екенін сезіну рахатын сөзбен жеткізу қиын”, – деп түсіндіреді... Ол мемлекетті басқару ісінде монархия да, аристократия да (Платон қолдағандай), демократия да тиімді нысан бола алмайды дейді. Байларды мемлекет басына қойғанмен, олар заңдарды орындамайды, кедейлер ештеңе жоғалта қоймайтын болғандықтан жауапсыз, сондықтан олардың екеуіне де мемлекетті басқару ісін тапсыруға болмайды. Мемлекетті политика, яғни орта тап басқаруы керек дейді.

Бізде ғасырға жуық уақытта қоғам үшін маңыздысы жоспарлар мен идеялардың болуы деп келді. Ұзақты күн қара жұмыс істеген адамға: сен бай адамнан гөрі ақылдысың, парасаттысың, ізгісің деді. Мемлекетті басқару ісіне кәсібилікті меңгерген маманды емес, тәртіпті кедейді қойған дұрыс деп саналды. Үлкен қызметке жеткендер бара сала ақылды, білімді бола қалып, ақыл үйрете бастайтын болды. Біз осындай иллюзияға сендік, ал иллюзия – идеялардан, үміттерден, принциптер мен мақсаттардан тұрады. Бұларды бағалау арқылы өмірді таныған адам оның құлы екенін білмедік. Оның үстіне біз осының төртеуінен де ауытқыдық.

Батыстың индивидуалистік пиғылы, жеке бақыт құқығына ұмтылу, біреуге тәуелді болмау ниеті бүгінде Шығысқа өткен. Шығыс кәсіпшілеріндегі бүгінгі пиғыл – жеке тірлік жасау. Ол АҚШ-та ХХІ ғасырдың отызыншы

жылдарындағы ұлы депрессияға дейін болған. Одан кейін жеке жұмыстан, күш-қуатты, қаржыны кооперациялап жұмыс жүргізу әлдеқайда артық екеніне көздері жеткен. Жаһандану үрдісі осылай Шығыс пен Батыстың ара жігін жақындатып жатыр.

XXI ғасырда өз күші мен қабілетіне сенетіндер көбейеді, сол арқылы Шығыс пен Батыстың қарым-қатынасы одан да әрі жымдаса түседі.

Шығыс пен Батысты теңестіруді “Маған қанша жасалса, оған да солай болсын” деген Шығыстық қисынға телуге болмайды. Жаңа Гвинея секілді елдерде бүгінге дейін жалғасып келе жатқан: “соғыста өлгендердің саны теңескенше қоймаймыз”, я болмаса “сен мені, менің әулетімді, менің руымды қаншалықты әлсіретсең, мен де сені соншалықты әлсіреткенше қоя алмаймын” деген қысастық XXI ғасырда қайта келмейді.

Хаммурапи заңындағы құрылысшының сапасыз салған үйі құлап, үй иесі өлсе, құрылысшыны өлтіру керек дегенін мақұл көру қабылданбайды, ал үй иесінің баласы өлсе құрылысшының баласын өлтіру керек дегені бұдан былай тіпті де мүмкін емес.

Өмірді тану шегі болмақ емес, ол және де адамның қандай қоғамда өмір сүріп жатқанына байланысты дамымайды.

Марксті біз айғайлап ұран қып, өзімізді зорлап оқып, ештеңе шығара алмадық, капиталистер үндемей оқып-ақ шаруашылық жүргізудің капиталистік тәсілін сынау арқылы өздерін сынаған ұлы экономистің айтқандарынан қорытынды шығарып, тиімді пайдаланып кетті. Ал әлеуметтік әділеттілік идеясы XXI ғасырда да, одан әрі де өзекті болып қала береді.

Адамдар дұшпандықты адамдардан іздегенше, өзінің ақымақ ойлары мен сезімінен іздесін. Теріс ойларымыз бен жарамсыз сезімдеріміз – біздің дұшпанымыз, кеше де дұшпан болған, кейін де дұшпандығын қоймайды.

Сезімге бағынудан гөрі парасат пен тәжірибеге бағыну бағалы.

Жан баспаған тоғайда жүргендерді ұялы телефонмен камтамасыз етсе, олар өшпенділікті азайтып, тіпті қойып та кеткен болар еді.

Жаңа басталған ғасыр қандай болса, ондай болсын, бірақ адамның терең немесе атүсті сезімдерін, мәселен – қызғанышты, күншілдікті жойып жібере алмайды. Мәдениет пен ғылымның дамуы адамның мінезіне де әсер етуі мүмкін, бірақ күншілдік пен қызғаныш секілді сезімдердің толық жойылып кете қоюы қиын.

Тышқандарды бақылап көрген ғалымдар, олардың өшпенділерінің арасынан лидерлер шығатынын айтады, момындары өз үлесінен құр қалып, мақұлшыл қалыпта жүре берсе керек. Адамдар да солай екендігі біздің өзге мақұлықтардан ұзап кете қоймағанымызды көрсетеді.

Бұдан былайғы биліктегілер тордағы құс немесе аквариумдағы балықтар сияқты: барлық жағынан ашық көрініп тұратын болады. Бірақ, солай екен деп лидердің жеке өміріне, ішкі дүниесіне қол сұғу – орынсыз болмақ.

Кез келген бастықтың алдында бел бүгіп, “бұранда” болатындар, өз пікірін басшы пікірінен төмен қоятындар өте көп. Олар дамуға қызмет етпейді. Біреуді шұқу, сыбырға құлақ тұру, сығалау, бір нәрсе сезіп қалса жариялауға әзір тұру да сол мінездің адамдарында болады.

Бас игіш, айтқанды орындап, өз пікірін тұншықтыратын адамдар көбейген сайын қоғам тұрақсыздана түседі. Ондай адамдар ат деген жағыңа орынды-орынсыз оқ жаудыруға әзір солдаттар секілді. Ницше осындай жағдайды бақылап барып: “Сіздердің іштеріңізде солдаттар көп-ақ екен, бірақ жауынгерлер аз көрінді” – деген.

Ницшеге сенер болсақ, екі түрлі мораль бар, біреуі – “құлдық”, екіншісі – “қожайындық”. “Қожайындық” мораль лайықты, әрі болашақ үшін керегірек. Ол – мықтылар жолы, олар жеке қабілетті, тәуекелшілдікті, өзіне сенімділікті, жігерлілік пен алға қойған мақсатты орындаудағы табандылықты жоғары қояды. “Құлдық” мораль әлсіздерге тән, олар алдымен мейірімділікті, жанашырлықты, альтруизмді, тиянақтылықты бағалайды.

Жеке қабілет арқылы дамудың шыңына шығамыз деу – капиталистік демократияның қателігі.

Адамгершілік қағидалары елде қандай билік тұрғанына тәуелді емес. Олар тұрақты және мақсаттың өсуіне ғана тәуелді. Тек, норма мен нақты жағдайдың ара жігі алшақтап кетпеуі керек.

Антон Чехов XX ғасыр басында “орыстар өздерінің өткенін жақсы көреді, бүгінін жек көреді, болашағынан қорқады” деген. Өткенді жақсы көретіні – ол өтіп кеткен, онымен бірге барлық трагедиялар мен қауіп-қатерлер өткен, ол халықтың мінезін шыңдады, сонымен оның миссиясы бітті, өткенді уайымдай бергеннен өзгерер ештеңе жоқ дегені. Бүгінін жек көретінін қазіргі жағдайға орай қарасақ: кешегі күнгі өлмес ауқат болса да ауызға тұрақты тастап тұру тоқталып, кездесетін қиындықтарды шешу адамның өз мойнына түсіп қалғандығы дер едік. Ал болашақтан қорқатыны – өткендегі көрген қиындықтары есінде қалған, жақсы жаққа қарай өзгеру жалпыға бірдей емес, сүйеушісі барлар мен өлермендерде ғана кездесетіні көңілдерін құлазытатын шығар.

Саясатта да өмірдегідей: жартыкеш шаралар мен ықпал ету жігерлі әрі батыл әрекеттерден гөрі көбірек зиян келтіреді.

Себеп пен салдарды, түр мен мазмұнды араластырып алудан бетер қауіпті ештеңе жоқ.

Демократия таза күйінде ұзақ сақтала алмайды, оның охлократияға (қара ниет пен бақай есепке) айналып кетуі оңай. Перикл дәуірінде дауыс беру арқылы Сократтың өлтірілуі соның дәлелі.

Адамзат ғұмырында тек рахат өмірден тұратын алтын ғасыр болған емес. Алғашқы адамдар табиғаттың еркін сыйы ретінде бәрін алды деушілер бар. Қоршаған ортадағы сананың пайда болуы нәтижесінде бөлініп шыққан адам еркіндікте болғанымен, өмір сүру қиындығымен езілген. Одан кейінгі формация адамының да, одан кейінгісінің де өз қиындықтары болған.

Адамдар планетаның тұрғыны екенін, жаңа аспектіде іс-қимыл жасау керектігін, жеке тұлға ретінде, отбасы немесе ру, мемлекеттер мен оның одақтастары тұрғысынан емес, планеталық аспектіде әрекет ету керектігін түсініп үлгерген. Түсінбегендер басты қауіп қай жерден келетінімен ісі жоқ, өзімен-өзі жүр.

“Менен кейін топан су қаптаса да мейлі” дейтін өзімшіл тоғышарлық, “маған не жоқ, бізден басқа да ойланатындар, біз үшін мәселе шешетіндер жетерлік” дейтін енжарлық өзін заманының тең мүшесі санайтын кісіге лайықсыз. Шеткі үй құласа, ортаңғы үй шет болады. Осы орайда

қаржы магнаты Джордж Сороспен келіспесе болмас: “Қоғамдық қатынастар мен саясатта субъектілердің көзіне елестеткені шын жағдайдың санасында қатысып жүреді”.

Адамзаттың ар-ұяты биік бөлігі жер бетіндегі барлық адамның тағдыры бір екенін түйсінген, өздерін ол үшін жауапты сезінеді.

Бүкіл әлемге қатысты қағылатын қоңыраулар бар. Оны кімге арналып соғылып жатыр деу керексіз. Болашақ дәуірде әлемдегі әрбір қоңырау – бәріміз үшін соғылады.

II. ТАНЫМ ПАТШАЛЫҒЫ

Өмір – саяхат. Мәселен, көзбен көресің, ұстап көресің, иісін немесе өзге әсерін сезінесің. Бірақ ештеңені алып кете алмайсың. Яғни: кел, көр, рахаттан. Сырттай қарағанда да, ішкі дүниеде де солай. Кісі бұл саяхатта көре, сезіне, тани жүріп, шамасы келсе, санасы жетсе, күнәларын түзетеді, жан дүниесі тазарады, байиды. Адамзат баласының бәріне қойылар бір талап: саяхатқа келдің, көр, пайдалан, саяхат тәртібін сақта, саяхатқа шыққаныңа риза болып рахаттан, бірақ уақытша екенінді ұмытпа.

Кісі өзінің бұл өмірде жолаушы ғана екенін сезінбесе, өмірінде кездейсоқ кездесіп қалған сияқты болып көрінетін заңдылықтар көбейеді. Саяхат ерте аяқталады.

Адамның алдында таңдау көп. Таңдау жан мен тәнді, рухты таза ұстау секілді мінез ережесіне бағытталған болса, адам қай жолмен жүрсе де жетістікке жетеді, ол мейлі сауда болсын, мейлі кәсіпкерлік болсын, мейлі шығармашылық немесе мемлекеттік қызмет болсын.

Адам өмірде бәрінің де: махаббаттың, отбасының, биліктің, саясаттың, тәрбиешіліктің, спорттың, соғыстың, ой және қол еңбегінің дәмін татып көргенде ғана рухани өсудің барлық сатысынан өтеді.

Әр адамда адамдық және жануарлық жан бар. Қалыпты жағдайда тән тамақты – жаннан, жан – рухтан, рух – Құдайдан алуы керек. Бұл байланысты бұзуға немесе жоққа шығаруға болмайды, жабайы қағидатпен тек тәнін тамақпен тойындыру, басқа уайымдарды ұмыту кісіні кері кетіреді.

Алдымен Тәңірі түсінігі, соңынан барып Адам, Жер, жануар, өсімдік түсінігі жүреді.

Рух биіктігі рухани адамгершілік және интеллектуалдық қажеттіліктің заттық қажеттіліктен қаншалықты биік екендігімен өлшенеді.

Жер-ананың ең негізгі заңдарының бірі – біреуге жамандық келтірмеу әрі тілемейу.

Адамның ниеті, іс-қимылы жақсы болсын, жаман болсын өзіне қайтып оралады. Ниет түзулігін ұстанбайтын, оны іс жүзінде қолданбайтын адам өз іс-қимылымен өзіне ғана емес, ұрпағына да зиянын тигізуі мүмкін.

Құдай адамға жасаған істерін адамның өз қолымен жасайды. Демек, Құдай тілеуімді берсін деген кісі, соған лайық өмір сүруі керек.

Адам күнделікті тұрмыста бойындағы Жаратушыға деген, Жерге деген, туыстары мен балаларына, табиғатқа, жалпы адамдарға деген махаббатын азайтып алып, қателеседі.

Алладан ата-ананы да артық көрмеген абзал дейді мұсылман дінінде. Біздің бүкіл болмысымыз Құдайға бағытталмаса, онда пенде тірлікке жақындай түсеміз. Оның салмағын адамдардың жасаған қиянатынан, содан кейін ет жақындардың, балалардың берген соққысынан түсінесің. Осыған ақылы жеткен кісі Алласына шүкіршілік етеді. Сондықтан адам өзінің ақылдылығын Құдайға деген махаббаттан биік қоймауға тиіс.

Кісі Жасаған иені өзі жақсы көретін адамдарынан да көбірек жақсы көрсе, онда жақсы көретін адамының бойындағы рухты оның жеке басының қасиеттерінен гөрі көбірек жақсы көргені.

Адам жанының тазаруы Құдайға деген мойынсұну мен махаббаттан. Адам сонда ғана барлық пенделік нәрседен биік көтеріледі, тек осы арқылы тіршіліктің ұсақ-түйегіне беріліп кетпеге болады. Адам жанының кірленуге ұшырау себебі пенделік рахатты ең қымбат нәрсеге балауынан.

Құдайға деген махаббат адамға қанат бітіреді, пенде тірлікке деген махаббат адамды төмен тартатын кірдің тасы сияқты. Ол қанша ауыр болса, оны биікке тартып әкететін қанат та соншалықты мықты болуы керек.

Жұрт: адамның екі ғана атқаратын қызметі бар, олар – жеу мен көбею деп ойлайды. Атқаратын қызмет екеу емес, үшеу. Ең негізгісі – Құдайға деген махаббат. Алдыңғы

екеуі – тәннің функциялары, соңғысы – жанның функциясы. Соңғысы ең алдында тұруы керек.

Құдай дегеніміз – махаббат. Демек, біздің жанымызда махаббат қаншалықты мол болса, біз төңіректегі әлемді өзімізге соншалықты бағындырамыз, сөйтіп жамандықты жақсылыққа айналдырамыз. Сырттай ренжуге, ұрысуға, түсінбеуге болады, ал ең бастысы, іштей адам жаны махаббатқа толы болсын. Бұл өнерге бірден үйрену оңай емес.

Құдай дегеніміз – махаббат. Ойлап көрсек, біз біреуді жақсы көреміз, біздің махаббаттымызға ештеңе – ақша да, отбасының жағдайы да, қоғамдағы жағдай да, дарынның жоқтығы да, тіпті парасаттылық та әсер етпейді. Бір нәрсеге тәуелді болу – алу деген сөз. Ал махаббатта ең бастысы – алу емес, беру. Егер біз өзімізді сатып кеткен немесе ғайбаттап жүрген адамды жақсы көре берсек, біздің ол адамдағы Құдайды жақсы көргеніміз.

Бұрын-соңғы барлық ілімдер адамның Құдайды жердегі барлық нәрседен де артық сүюіне үндейді, содан соң Бүкіл Әлемді, оның барша жарандарын сүю керек дейді. Оны Жердегі ең үлкен бақыт деп санайды, онсыз адамның рухтық құрылымы пенде тірлікке қарай төмендей беретінін айтады.

Таңертең оянғанда “Құдайға шүкір, тағы бір күнге аман жеттім” деп шүкіршілік етіп, адамдарға титімдей болса да бір жақсылық істеуге талпынған адам – Құдайды сүйе біледі, ондай адам – адамдардың ішіндегі ізгісі. Адамдарға көп берген кісінің өзі де өмірден үлесін молынан алады. Жатарда күндіз жасаған іс, айтқан сөздеріне шолу жасап, кемшілік жіберіп алған мезеттері үшін Тәңірінен үнсіз кешірім сұраса, өзін ренжіткендей жағдай болған болса, себепкер болған адамды көңілімен кешірсе, осы оқиғаға қатысушылардың жаны жайланады, өшпенділік жоғалады.

Қай адамды болса да, адамдықты қорлағаны үшін, өзін орынсыз ұстағаны үшін жақсы көре алған адам – жетілген адам.

Құдайға сенбеу арқылы пайда болатын өзімшілдік, тек тоқтыққа ғана ұмтылу адамдағы ең басты сезімді – Құдайға деген биік махаббатты шынайы ете алмайды.

Затқа құштарлығы мен пайдакүнемдігін жасыру үшін пәндәуи пиғылын дүниәуи ізденіс, ата-баба дәстүріне

адалдық және болашақ алдындағы жауапкершілік деп ақтағысы келетіндер қашан болса да толып жатыр.

Аспан мен Жердің байланысы жайлы азды-көпті білмейтін адам аз. Жерде қалай болса Аспанда да солай. Бірақ Аспанда ақпарат толық, ол Жердегілерге әр түрлі жолмен жетеді. Адам бір нәрседен жапа шексе немесе қайғыға ұшыраса, онда өзінде бір нәрсенің дұрыс болмағаны. Бірақ ол өмірде заңдармен немесе ережелермен реттелген. Сөз, әрине “ана жермен жүрме, көгалды баспа, жолды мына жерден ғана кесіп өт”, деген сияқты тұрмыстық шектеулер туралы емес. Аспан айыптауы адамға жеткенде, ол әділетсіздік секілді көрінеді. Тәңірі қателеспейді. Асықпайды да. Оның қимылы жасырын, әрі қашан болары белгісіз. Осыны түсінген адамдар Жаратушыны сүйеді. Сол адамдар өз іс-әрекеті оның өткенін, бүгінін, болашағын анықтайтынын, Құдай адамның тағдырын солайша реттейтінін біледі.

Кісі басына бір қайғы түсе қалса, “мен Құдайға не жаздым?” деп налиды, оны әділетсіздік санайды. Шын мәнінде, айыптыға жаза кешігіп, әрі құпия сақтай келеді.

Адамдар тоқырау жағдайына тап болғанда, одан шығу үшін Құдайды, бір-бірін, әлем кеңістігін, қоршаған ортаны, өткенін, бүгіні мен ертеңін сүю сезімін қалпына келтіруі керек. “Құдай – ол махаббат”. Кейбіреулер: “жақсы көрем дедім, жақсы көрдім” деп ойлайды. Жақсы көру – өте қиын өнер, ол ұдайы еңбекпен келеді.

Адамда өз қателіктерінен басқа қанымен келген күнәлары болуы да мүмкін. Ол – адамның күнәсі өзінен артылып балаларына, одан олардың балаларына өтіп, соның есебінен ата-ананың күнәсі өз ұрпағына да зиянын тигізеді деген сөз. Сондықтан, күнә жасар алдында кісі өзін ғана емес, ұрпағын да ойлаған жөн.

Адам Тәңіріне көңілі шындап бұрылып, өзінің еткен әрекеттері үшін кешірім өтінгенде, оның жаны мен тәнінде таң қаларлық өзгерістер болады. Адам өзінің жетілмегенін Жаратушы алдында мойындағанда, өзгеруге, әлем кеңістігімен кірігуге Жаратушыдан керекті күш алады.

Тәңіріден кешірім сұрау дегеніміз істеген ағаттығыңа ұялып өзінді мүжу, сөгу немесе өкіну емес. Ол – арылу, өзінді өзгертуге ұмтылу, бар ойды соған бағыттау, келешекте еш уақытта ол қателікті болдырмау.

“Не жазып қойғанымды білмей тұрмын, бірақ Тәңірге жалбарынып кешірім сұрағым келеді, оны қалай айтқан дұрыс” дегендерге: “Я, Тәңірі, мен бір нәрсеге айыптымын, бірақ оның себебін таппай тұрмын, сонда да менің қатемді кешіре гөр. Маған қатемді түсінуге, бұдан былай ондай қателік жібермеуге мүмкіндік бер” деу орынды.

Әр күні: “Я Тәңірі, менің туыстарым мен таныстарыма денсаулық бер, ал маған төзім бер” деген адам өзін көптеген қателіктерден қорғайды.

Махаббат – ең негізгі құрылым, егер ол бүтін болса, басқа қателіктер апатқа алып келмейді. Адамдар махаббатты көп сезімнің бірі деп ойлайды, оны өз қалауына бағындырғысы келеді. Ол дұрыс ниет емес. Біз өзіміз махаббаттың бір бөлігіміз, ол жер шарын құшақтап тұр. Махаббат пен өмір бізге берілген, біз оны бұзуға тиіс емеспіз. Ал бізде ұсақ жеке меншік пиғыл пайда болып, өзіміздегі махаббатты өлтіре бастасақ, онда – әлем кеңістігімен байланыстырып тұрған ең жоғарғы рухани құрылымды жойғанымыз, біздің өзімізге тиесілі емес нәрсені бағындырғымыз келгені.

Адам өзінің бойындағы рухани күшінің шамамен ширегін пенде тірлікке жұмсап, қалғанын Құдайға беруі керек. Иранның Үкімет басшысы қызмет өкілеттігін мерзімінен бұрын тоқтатып: “Алпыстан астым, арғы өмірімді Алла жолына, дінді зерттеуге арнаймын” деп тастап жүре беруі адамзатқа үлгі боларлық қасиетті қадам болды. Рухани қуаты азайған сайын адам Құдайына көбірек уақытын сарп еткені жөн.

Құдайға сену деп емес, Құдайды сүю деп айтылғаны дұрыс. Құдайға сену кез келген сенім сияқты (адамға сену, өзіңнің төңірегіндегілерге сену, бір заттың беріктігіне сену т.с.с.) мақсат бола алмайды. Махаббат мақсат бола алады. Құдайға сену мақсат дейтіндерден діни фанатизм шығады.

Қазіргі кездегі кеселге ұшыраудың ең басты себебі – адамдық құндылықтарды Құдайға деген махаббаттан жоғары қою. Мысалы: бала сүю тілегі, біреуге деген махаббат, рухани қатынастар, тән рахаты. Осыларды абсолютті деп есептеген адамдар кеселге ұшырайды.

Құлшылық ету мақсатқа айналмауы керек. Ол – Құдайды сүю деген мақсатты орындау құралы ғана болып қалсын.

Құдайды өзгелерден гөрі артығырақ сүйетін-сүймей-тінімізді қайдан білеміз? Егер ішкі махаббат қоршаған әлемге өкпесіз болса, қарапайым өмірде Құдайды сүю деген сол.

Біз өзіміздің көкірегіміздегі махаббат арқылы Жаратушымен біргеміз. Жаратушы ештеңеге тәуелді емес. Демек, біздің көңіліміздегі махаббат сезіміміз де ештеңеге тәуелді емес, нақ осындай сезімде болсақ біздің деніміз сау, көңіліміз көтеріңкі болады. Адамдық махаббаттан өзге сезімдердің бәрі қоршаған әлеммен байланысты және соған тәуелді.

Біз барлық уақытта Жасаған иеге арнап, ойымызша: “егер біз пенделік құндылықтарды ең жоғарғы бақыт деп санаған болсақ, ол ойдан арылдыр” деп өтініп жүргеніміз дұрыс.

Құдайдан кешірім сұрау (арылу) өткенге опыну емес, өзінді өзгертіп, болашақта сол секілді қателіктерді жібермеу.

Біз сайтан – жамандық, Құдай – жақсылық деп ойлаймыз. Қисынға салсақ, Құдай – әрі жақсылық, әрі жамандық болып шығады. Өйткені бар жаратылыс Құдайдікі, жаратылыста жақсылық пен жамандық егіз жүреді.

Жаратушының бар екенін түсіну дүниеге дінді әкелді. Кейбіреулер тіпті, дін әуел баста басқару мен бағындыру құралы ретінде пайда болды дейді. Дін философияны, мәдениетті, одан соң ғылымды туғызды. Философия – дін мен ғылымның арасындағы делдал.

Құдайды сүю тек дін арқылы ғана келуге тиіс емес дейді кейінгі ілімдер. “Дін Құдай мен Адамның арасындағы делдал. Ал, өмірдің ең биік мағынасын сезіну Құдайға деген махаббаттан туындайды. Осыны өзі түйсіне білген адамға делдал неменеге керек? Мәселен, бір әйелді жақсы көру үшін араға делдал салудың не керегі бар?” дейді олар.

Мұндай ойды қолдаушылар: “Құдай мен Адам арасындағы делдалдар неге әр түрлі айтады?” дейді. Тұтас бір ұлттар мен ұлыстар бұрын Тәңір дініне сеніп, одан кейін пұтқа табынып, одан кейін мұсылман дінін ұстанған себебін іздейді. “Бір ұлт адамдары неге бірнеше дін ұстанады?” деп сауал тастайды.

Бұл дінге сенбеу немесе берілмеу емес. Ақылы жеткен кісі Құдайды сүюді тікелей де атқара берсін деген сөз

шығар. Дін ата-баба рәсімі ретінде жүре берсін. Ол – рәсімдерді атқару кезінде пайдаланылсын дегені болар. Бірақ, бұл екінің біріне беріле салмайтын ерекше құбылыс.

Діннің қалыптасу, дәуірлеу, кемелдену, тоқырау дәуірлері болады. Дін фанатизмге айналғанда тоқырау пайда болады, яғни, ол өзге діндермен бітіспес тартысқа түседі.

“Меніңше бір ғана шынайы дін бар. Бұл дін әлі ашылған жоқ, бірақ оның біраз бөлігі мінәжат арқылы байқалады. Бар адамзаттың ілгерілеуі бүкіл шынайы діндердің барған сайын пәрменді бірігіп, олардың пәрменді насихатталуына байланысты. Барша ақиқатты жақсы көретіндер ол діндердегі айырмашылықтар мен ақауларға шүкшімай, олардың бірлігі мен артықшылығын іздегендері жөн” дейді Лев Толстой.

Махатма Ганди: “Аш адамға Құдай нан түрінде келеді” дейді. Демек, аш адам үшін тоқтық – жұмақ. Соловьев Седой: “Құдай бар, әсіресе, керек кезде” – дейді.

Адамдар көпшілігінде өткенге, яғни тұрмыстық жағдайға мән бергендіктен, барлық діндер рухтық жағдайды, яғни болашақты мегзеген. Ол рухты көтерген, бірақ толғаусыз ойлау мен қаталдыққа алып келген. Болашақта жұмақ та, тозақ та жоқ. Болашақта Құдай бар. Сондықтан қорқу, уайымдау, ренжу мағынасыз, тек сүю керек.

Құдайға барар жол санадағы сатылардан тұрады. Әр сатыға көтерілу үшін біраз уақыт сонда тұрып, соны сезініп, соны мақсат етіп барып жоғары өрлеуге болады.

Қорқыныш пен күдікті болдырмаудың жалғыз жолы – махаббат. Басқаға емес, Құдайға деген махаббат.

Құдай адамды өзіне ұқсатып жаратқан дейді көне кітапта. Жетілдірсем, дамытсам, ұлғайтсам, өзгертсем, қоссам деген ниеттің; жүрекке жетсем, көрсем, жеңсем, алсам деген пиғылдың таусылмайтыны соған дәлел.

“Мені сатып кеткендерді бәрібір жақсы көремін. Маған әділетсіз қарағандарды да жақсы көремін. Менің алға қойған арман-мақсатымды қорлағандар мен үмітімді бұзғандарды да жақсы көремін. Қандай қолайсыздық болмасын, я Құдай, саған деген махаббаттың тазаруы мен ұлғаюы деп білемін” деген сөздер де бізге көне кітаптардан жеткен.

Жер бетінде саналы өмір жүйесін құруға болады. Бірақ оған бүкіл адамзат баласын түгел қатыстыру мүмкін емес.

Өз өміріне, тындырып жүрген ісіне риза немесе бір істі үйренуге, яки атқаруға талпынғыш кісілердің ағзасы таза болады.

Кісі өз көңілінде өзін қандай түрде көргісі келсе (дені сау, сұлу, бай, бақытты т.с.с.), солай көре білуі керек. Өмірдегі барлық оқиғалар біз ойлағандай дамиды.

Ницшенің өмір жайлы жеке моральдық көзқарасы мынадай: “Өмірдің құндылығы оның биологиялық мағынасында – тек өмір ғана абсолютті құндылыққа ие және ол құндылығы бар барлық нәрсені туындатады; күштінің еркіндігі – еркіндік кім жеткілікті күшке ие болса, еркіндікті жеңіп алуға және қорғап қалуға кімнің күші жетерлік болса, соныкі; теңсіздік – адамдар бір-бірімен тең емес, олар әрқайсысында өмірлік қуаттың қанша қоры бар екеніне байланысты бір-бірінен жақсы не жаман”.

Мораль деген – қоршау. Қоршаудың ішінде болғандардың жігері жасиды, еркіндік шектелген жерде жігерге тосқауыл қойылады.

Адамның даму сатыларын нақтылар болсақ, ол шамамен мынадай: шикізат – талаптану – іздену – еңбек – шығармашылық – жаңашылдық – жетілу.

Алға қойған мақсатқа жетудің үш шарты:

- 1) өмірді сол күйінде қабылдауды үйрену;
- 2) мақсатқа жету жолында өміріне наразылықты бойға жиғызбайтын позиция ұстану;
- 3) белгісіз күштермен тиімді қарым-қатынастар жасауды білу.

Пенде тірліктегі кейбір құндылықтарды әсіре бағалау керексіз. Олар:

Сенім. Біреуді қатты құрметтеп, идеал жасаса, ол сенімнің бүлінуі оңай. Мәселен, коммунизм идеясы өте жақсы, бірақ оған біреулер қатты сеніп, табынуы оны жеңіліске ұшыратты.

Билік. Билікті көп адам жақсы көреді. Ол дұрыс, әрі зиянсыз. Бірақ билікқұмарлар өзгелерді мұқату арқылы оны зиянды етеді.

Ақша мен дүние-мүлік. Бұлар қанша болса да, адамға жетпейді. Ақша мен дүние-мүлік аз болса, машина мен

көп қабатты үй болмаса жолым болмады деу, одан жаманы – байларға күншілдікпен өшпенді қарау және оларды байлығы үшін жек көру, сол пікір иесіне келер табыс пен жетістікке тежеуіш болады.

Ізгілік, діндарлық. Ізгілік те, діндарлық та жақсы. Бірақ, ізгіліктің сырт белгілерін жасай немесе діни рәсімдерді орындай жүріп, оны мықтап ұстанбау орынсыз, ал мендегі ізгілік пен діндарлық өзгелерде неге жоқ деп оларды жек көруге тағы болмайды.

Атақ, даңқ, құрмет. Бұларға ие болғандар өзге қарапайым тобырды жек көрсе, онда зиянды. Мен “жұлдызбын” деу мүмкіндікті шектейді, қалайда жетсем деп бір биікке өлердей ұмтылу, өзгені күндеу, өзіне риза болмау да зиян.

Мансап, болашақ. Кісі өз болашағын жоспарлап алып, оған жете алмаса, ызалануы немесе уайымға салынуы – зиян.

Сұлулық пен тартымдылық. Өзін әдемімін деп қызықтап, осының әсерімен өзгелерді өзінен төмен санау орынсыз. Өзін-өзі ұсқынсызбын деп айыптау да зиянды.

Әдептілік талаптары, қоғамдық пікір. Бұл ересек кісілерге тән. Олар жастардың “әдепсіз” мінезін жақтырмайды. Әскери адамдар мен шенеуніктердің көбісі көршілермен аралас-құралас өмір сүрмейді, бұл екі әрекет те орынсыз.

Өмір сүру тәсілі. Кісі өзінің өмір сүру тәсілін өзгелердікімен салыстырып, сыни көзқараста болса немесе ата-анасы баласының оқуды жақсы оқып, жақсы ақы төлейтін жұмысқа орналасса, үй-жайы, балалары болса дегенді ұдайы ойлай берсе, оның орындалуына өзі кедергі болады. Ондай адам баласы қиялындағыдан басқаша өмір сүре бастаса абыржи бастайды, сөйтеді де оны өз қалауындай өмір сүруге итермелейді, ұрпақтар қайшылығы осындай себептерден пайда болады.

Адамдардың арасындағы қарым-қатынас. Жақсы тәрбие алған адам өз білетінінен гөрі жұпыны, дөрекі жағдайға түссе көңілі қобалжиды немесе ренжиді, өзінің мәдениетін өзгелерге таңбақ болып түсінбестікке тап болады.

Жұмыс. Көптеген адамдар өмірінің басты мақсаты жұмыс деп есептейді, уақытының басым бөлігін соған бөледі. Сүйікті ісін, болашақ жайлы жоспарлар мен идеяларды, жұмыс бабындағы өсу немесе байлыққа жетуді

басты мақсат етеді. Ондайлардың жұмысы сәтсіздікке ұшырап тұрады, сол арқылы тағдырдан жиі ескерту алады.

Білім, интеллект. Бұл қасиеттерге аса көп мән беру ғылыми қызметкерлер мен өнер адамдарына, зиялыларға тән. Бұл қасиет былай алғанда өте орынды болғанымен, білім мен зиялылыққа ұмтылмайтындарды жек көргізетіндей дәрежеде тереңдесе, онда дұрыс болмағаны.

Адамдардың мінез-құлқындағы саналылық пен байсалдылық. Мен өз пікірімді біреуге айтып, оны неге тез түсіне қалмады деп ренжісем – орынсыз.

Тән саулығы. Ауырып қалам ба деп қобалжу, дене бітіміне көңілі толмау немесе өзінен әлсізді кемсіну – ауыруға жол ашады. Тіптен “бөлен жерім ауырып отыр” деп жалған себеп айтқаннан адамның тап сол жері ауырып қалатыны ғылымда дәлелденген.

Отбасы, балалар. Болашақ отбасын қиялында жоспарлап алып, оның кейбіріне аса мән беріп (махаббатқа беріктік, бой сұлулығы, түсіністік т.с.с.), олай болмаған күнде ренжу проблеманы шешудің орнына тереңдетеді.

Төсек қатынасы. Төсекте әріптеске немесе өзіне көңілі толмау – күнә.

Қабілет. Ойдағыдай жетістікке жете алмаса ренжу, өмірім босқа өтті деп түңілу, керісінше үлкен жетістікке жетсе, өзгелерді менсінбеу – керексіз. Бұның екеуі де күнә және оның жазасы болады.

Жетілу. Өзін немесе біреуді жетілді, болды-толды деп санап, біреулерді соған салыстырып менсінбеу – күнә.

Шығармашылық, жасампаздық. Өз өнерін биікке бағалау артистерде, музыканттарда, суретшілерде, жазушыларда кездеседі. Бәрі менен төмен, я менің өнерім бәрінен жоғары, мені түсінбейді деу, осы пікірдегі шығармашыл кісілердің қабілетін төмендетеді, түсінбестік тереңдейді, түптеп келгенде күнәға жетелейді.

Мақсат. Әркім-ақ алдына мақсат қояды. Бірақ сонысы орындалмай қалса еңсесін түсіру, уайымға салыну, шырт етпе болу мен өшпенділік жазасын алады. Мақсат қою дұрыс, бірақ оны өмірдің мағынасы етудің керегі жоқ. Пенделік мақсат жеңіске жетуге ұмтылушы кез келген сатыда жеңіліс табуға әзір болғанда ғана тез орындалады.

Қазіргі ілімдердегі рухани ізденулерде үш бағыт бар: бірінші бағыт – ақпаратқа бағыну. Бұл бүгінгі өмір

шындығынан теріс айналу. Оны бәрінен баз кешуді насихаттайтын бағыттарды ұстанатын жаңа діндер уағыздауда. Екінші бағыт – этикалық қағидаларға, дұрыс мінез-құлыққа оралу. Бұны ұстанатындар көне (классикалық, консервативтік) діндер. Үшінші бағыт – тәжірибе нәтижелерін пайдаланушылар, олар сиқыршылар мен дуалаушылар. Олар сананың өсуі мен рухани өрлеуді мойындамайды.

Соңғы жылдары адам қуатының деңгейі күрт өсті. Бұрын жылдап жасайтын жұмысты қазір бірнеше айда, тіптен, бірнеше күнде жасауға болатын болды. Адамның кәсіби мүмкіндігі артты, бірақ мүмкіндік артқанмен, ой-санасы кәсіби мүмкіндігінен қалып қойғандар бар.

Барлығы жылдам шешілетін заманда өмірден лайықты орын алғысы келген кісі бір мезгілде әрі әулие, әрі адам, әрі іскер болып қалыптасуы керек.

Қазіргі заманғы адамның әрқайсысының санасында екі карама-қайшы үрдіс қатар жүруі керек: бүгінгі тірліктен бас тартып, Ғарышқа ұмтылу – әулиелік; алған ақпараттарын жүзеге асыру, белсенді қимылдау – икемділік. Бұл жаңа сана, онда ғарыш – бірінші, өркениет – екінші. Әрбір адам әулие пиғылда болуы керек, басымдылық икемділікке емес, киелілікке беріледі. Саудагер де, саясаткер де, ғалым да әулие болуға ұмтылғаны жөн.

Адамдағы негізгі үш ішкі сезім – жігер, рух және “мен”.

Өмірге аса құштар бола тұрып, бір мезгілде өмірге наразы кісілер болады. Саналы шешім қабылдай алатын кісі ештеңеге абыржымайды. Әрбір абыржу – кісіні уайымға салған жағдайдың себебін терең түсінбеуден келіп шығады.

Адам өз өмірінде кездейсоқ оқиғалардың не себепті болып жатқанының заңдылығын білмейді. Адамның санасы жаңа оянған кезде, күн күркірегеннен, найзағайдан, оттан қорқатыны сияқты бұлдыр болашақ яки белгісіздік кісіні шошытады. Нақ осы шошыну болмас үшін адам өзінің болашағын өзі жасайтынына сенімді болуы керек. Бірақ, адам болашағын бір өзі ғана жасай алмайды, оған бізге белгілі немесе белгісіз кейбір күштер де әсер етеді. Сол күштердің бізге әсер ету заңдылықтарын біле білген кісі ғана өз болашағын болжай алады.

Адам есту, көру, сезіну арқылы түрлі ақпарат алады. Мақсат – солардың өзіне керегін таңдай білу, пайдаға жарату.

Адам өзін қоршап тұрған әлемге наразы болмауы, оны сол күйінде, жетістігімен, кемшілігімен қабылдай білуі керек. Төңірекке наразы болу – ішкі әлеміне зиян келтіру. Бірақ, бұл белсенді көзқарас, батыл пікір болмауы керек деген сөз емес.

Көп адам көңіліне бір идеал бейне жасап алады да, кездескен адамын сол идеалымен салыстыра жүреді. Бәрі бірдей ол идеалға сай болуы мүмкін емес. Біреу өшпенді, біреу күлегеш, біреу күншіл, біреу қызғаншақ, біреу сөзшең, біреу мешкей. Олардың бәрін идеалмен салыстыруға болмайды, олардың бәрі бір қалыпқа сыймайды, сондықтан адамдар қандай болса, сол күйінде қабылдауға үйрену керек. Менің көңілімдегідей бола қоймады деу адамның көңілінде абыржу туғызады. Іштей наразылық немесе қарсылық пайда болады, соның өзі – күнә. Ал оны өзің ойлағандай қалыпқа келтіруге тырысу, сол үшін іштей болса да өштесу, немесе уайымға берілу – қате. Ол – дауыс көтеріп ұрсысумен бірдей. Өзінді қоршаған ортаны қалай болса солай, өзгертусіз қабылдай білуді үйрену – жетірудің жолы.

Қолдан идеал жасаудың тағы бір түрі бар, ол – тұрмыста бәрі жақсы, бәрі ойдағыдай болғанда кездеседі. Ал сол тыныштық бұзылғандай бір нәрсе жасалса болды, адамның ішкі дүниесінде наразылық, тіпті өшпенділік пайда болады. Өмірде мағына қалмағандай күйзелуге баратын да сәттер кездеседі. Оның себебі – кейде болмашы ғана нәрсеге, мәселен, орнықты жұмыстан қысқарып қалу, жақсы көрген адамыңа қосыла алмау, бала сүю бақытының кешігуі, ұдайы болатын ақша тапшылығы т.с.с. істерге айрықша мән беруден шығады. Пенде тірлікке жабыса бермеу, негізгі назарды Құдайды сүйуге арнау нақ осы жағдайда өз пайдасын тигізеді.

Әрбір қателік – жігердің әлсіреуінің, қателік жібермеу инстинктінің жойылуының нәтижесі.

Адам қате көзқараста болғанда немесе түсінігі дұрыс болмағанда кездесетін күнәлар:

– менмендік, өзіне-өзі сүйсіну, өзінің маңыздылығын артық бағалау, өз пікірін ғана дұрыс деп есептеу;

– өзіне немесе тағдырына наразылық. Өз мүмкіндігін жоғары санау және оның жоғары бағаланбағанына өкпелеу;

– адамдарды айыптай сөйлеу немесе жек көру;

– алуға тиіс үлесімді алмадым немесе мені өмір орынсыз жазалады деп өмірге өкпелеу;

– үстемдікті аңсау. Әйелі би болса немесе басшы қызметтен айырылып қалса, дұрыс түсінбеу;

– қызғаныш. Өзгелерге мүлік ретінде қарау. Қызғаншақ кісіге әдетте еркін және іштей тәуелсіз жұбай жолығады.

Кісі бойын кеселге ұшыратуға, қуатын кемітуге әкелетін қате сенімдерді уақытында ысырып отырған дұрыс.

Көңіл көз соңынан еріп кетпеуі керек. Ал көңілдегі теріс пиғылды ұдайы басып тастауға әдеттену, керісінше жақсы ойды, көзқарасты мақұлдап, жетілдіріп отыру арқылы адам тек өзінің орынсыз пиғылынан арылмайды, бүкіл әлемде, адамзатта кездесетін тоғышар пиғылға тосқауыл қоя алады.

Адамның және оның ұрпағының келешегі стратегиялық құрылымның жағдайына байланысты. Сондықтан оларды пайдалану мен бұзудың кез келген әрекеті өрістік өзін-өзі реттеудің жүйесін қорғауды іске қосады, көбіне олар ауыр кеселдер түрінде кездеседі.

Адамдардың әлсіз энергияларға, олардың ауытқуларына деген сезімсіздігі, оны дұрыс қабылдамауы, физикалық әсер етуге қолапайсыздық, өз өміріндегі оқиғалардың себеп-салдарын түсіне алмау физикалық деңгейдегі тоғышарлыққа алып келеді.

Өмірде кездесетін ауру, қиындық, қолайсыз жағдайлар, адамның, оның мінезінің, психикасының күйзелісі – өрістегі деформация мен оның үндестігінің өзгеру себебін болдырмау үшін жасалып жатқан төлемнің көрінісі.

Біреуге ренжіген адам, алдымен сол адамды іштей ақтауға тырысып, соңынан кешіргені мақұл.

Дұрыс болу мен кең болудың бірін таңдау керек болса, кендікті қалаған жөн.

Ұзақ өмір сүретіндер – мейірбанды жандар, өзгелерге жақсылық тілеп отыратындар.

Үндестік дегеніміз – махаббат. Адам өз бойындағы махаббатты сезінуге ұмтылуы керек, сонда ғана ол теріс мінез бен әдеттерден аулақ болады.

Адам өзін қоршаған ортаны сүйе алмаса, жаны жайсызданып, қиналады. Содан барып жасанды көңіл көтеруге әуестенеді: маскүнемдік, нашақорлық, содан шығады. Нашақорлық пен маскүнемдіктің негізгі себебі – адам жанындағы махаббат деңгейінің төмендеуі. Ондай жағдай реніштен, адамдарға деген махаббатты өлтіруден болады.

Кейде кісіге бір сыртқы әсер сезіледі. Оны қарғыс тиген, теріс дұға оқылған, көз тиген деп жатады. Ол да адамның өзінен. Өмір сүру қағидасын бұзбаған, асылық іс-әрекеті немесе пиғылы болмаған кісіге ол жұқпайды.

Адамға жүрген-тұрғанда бір нәрсе ұнамай қалу жиі болады. Бірақ ол ішкі қарсылықты, өшпенділікті туғызатындай терең әсер етпеуі керек. Ой мен мінезді бақылаудан тыс қалдырмаған жөн.

Адамда туа бітті болатын ерекше қасиеттердің өзі (суретшілік, ән айту, музыка аспабында ойнау, құрастыру, жаңалық ашу) – адамды тексеру. Мен ерекше жаратылғанмын деген астам пиғыл ол қасиеттердің жоғалуына немесе одан да үздігірек біреудің тезірек шығып, оның алдына түсуіне әкеліп соғады.

Мен жұртқа жақсы қарасам, олар да маған жақсы қарауға міндетті деп ойлау орынсыз. Олай ойлағанның көңілі қалады. Жақсы қарап, жақсы жауап күтіп, олай болмай қалса: төңірегімдегілер менің жанымды түсінбеді деген ыза пайда болады, ол ағзаға зиян келтіреді.

Болып жатқан апаттар мен қорқынышты жағдайлар – адамдардың рухани кедейлігінен. Оларды болдырмау үшін жер бетінде болып жатқан, бірақ біз ешуақытта қиындықтарды осымен байланыстырмайтын – рухани іруді тоқтату керек.

Адам қуатының артуы одан өз әрекеттерін, көңіл-күй ауаны мен ойларын мұқият бақылап жүруді талап етеді: ешуақытта ешқандай үзілді-кесілді пікір айтуға болмайды, өйткені ол сіздің тарапыңыздан өзгелерге әсер ету болып табылады. Сондықтан да көне діндер момындық пен ешбір талқылаусыз бағынудың дұрыстығын насихаттайды.

Кісі ауырса, күнделікті тірлікпен ісі болмайды. Егер ауру жазылмайтындай күдікті болса, онда басқаның бәрі ұмыт болады. Адам ойланады және өмірдің мағынасына үңіледі. Өлім қаупі алдында адам өмірге көзқарасын күрт өзгертеді. Бұрынғы құндылықтар мен сүйікті істері өзінің

мағынасын жояды. Адам тіршіліктің уайымдарын ұмытады. Содан ағза тазарады. Сонда жазылып кету мүмкіндігі жоғарылайды.

Ауру – адамның бағытынан ауып бара жатқанын білдіретін белгі. Оған апат ретінде қарау қажет емес, ол адамды құтқару үшін келеді. Адам ауырып, күйзеле келе жіберген қатесін түсініп, рухани жетілуі, дамудың жаңа жолдарын іздеуі керек.

Таблетка мен сиқыршылық тәсілдер жәрдем береді деп ойлайтын адам – ауру адам. Кеселден қорғаушы ең негізгі күш – жоғары этикалық заңдарды орындау.

Табиғат физикалық қорғау жолына түскенде, мысалы, динозаврдың салмағы артып, тасбақаға тас қақпақ пайда болғанда эволюция тоқтады. Құрып кетпегендер – физикалық өте аз қорғалғандар, өзінің психологиялық құрылымын өзгерткендер, мінез-құлқын Жерде болып жатқан үрдістерге бейімдеп өзгертуге дайын жүретіндер. Этика кеше сән-салтанат еді, бүгін – қажеттілік, ертең ол аман қалудың жалғыз ғана шарты болып қалады. Адамзатта тек өзінің физикалық денсаулығын ғана ойлайтындар көп болса, онда олар динозаврлардың тағдырын кешуі мүмкін.

Біздің иммунитет деп жүргеніміз – тұтастық, биоөріс қабығының сапалық деңгейі. Этикаға, махаббатқа және әлемді тануға ұмтылмаған адам өзіне зиян жасайды. Бүгінде, егер адамда күш аз болса, ол тек әулие болуға тырысуы керек, егер күш көп болса, әулиелікті пенде тіршілікпен байланыстыра жүргізуге болады.

Адамдарды емдегенде әсер ету күшін көбейту емделушіге пайдадан гөрі зиян келтіреді, уақытша жеңілдеткендей болғанымен, мәселені түпкілікті шеше алмайды. Зорлық қанша әдеміленсе де – зорлық. Ең тиімді және қауіпсіз – адамзатқа бұрыннан белгісіз тәсіл – Тәңірге шынымен жалбарынып, жазған-жаңылғаны үшін кешірім сұрау.

Ауру әр түрлі функцияларды атқарады. Біріншісі – ескерту, екіншісі – адамның дұрыс дамуына мүмкіндік бермейтін істі тоқтату, үшіншісі – теріс хабарламаны таратуға жағдай жасайтын тетікті жою.

“Кісі ауырып қалар болса, алдымен өмір сүру тәртібін өзгертсін, ол жәрдем бермесе ішетін асын реттесін, ол да жәрдем бермеген жағдайда ғана дәрігерге барсын” деген

көнеден бүгінгіге жеткен қағидаға жаңадан қосар ештеңе жоқ.

Егер адамның денсаулығы жоғала бастаса, оған бөтен ешкім де жәрдем бере алмайды, тәнін тазартып, аурудан арылу адамның өзінің ғана қолынан келеді. Ол – жанды, тәнді тазарту мен дұрыс тамақтану арқылы болады. Дәрігер ауруды жазуы мүмкін, бірақ бұрынғыдай өмір сүру мен тамақтану қалпын жалғастырған адам бұрынғы ауруын қайтадан табады.

Жоғарғы заңдарды бұзған адамдар тез қартайды.

Кез келген заңдылық көптеген кездейсоқтықтардың түйісуінен келіп шығады.

Өткенге өкіну мен келешектен қорқу ауыр кеселдерге ұшыратады.

Тұрмыстық бір істі жолға қоюды қатты аңсаған адам, оны болдырмауға өзі себепкер. Біреуді қатты сүйіп, идеал жасау сүйген адамының қарамай кетуіне жол ашады. Құдай неге маған бала бермеді деп қобалжу – бала пайда болуына тосқауыл. Адам алдына бір мақсат қойып, оны қалайда орындауға қатты әрекеттенсе, бастапқыда орындалуға бет алып келе жатқандай болған іс көбіне-көп қасарысып орындалмайды. Оның себебі – кісінің өмірге көзқарасы дұрыс болмауында. Жеткісі кеп жүргенінің түк мағынасыз, пәндәуи тірлік екенінде.

Отырып қалған қыздар қашан күйеуге тиемін, қашан бала туамын деп ойланып, уайымға түсіп, күдер үзе бастаса, арманының орындалуына өзі кедергі жасайды. Бүгінгі күніне қуану, сол күндердің қадірін білу мен содан рахат алу, менің де жұлдызды сағатым туады деп сену – болашақ армандардың орындалуына жол ашады. Қорқыныш пен сарыуайым қай істе де болашақты жабық етеді.

Адамдардың болашаққа көзқарасындағы қателігі үлкен уайым тудырады. Мәселен, пайда болған баланы алдырып тастау, екі адамды бірдей жақсы көріп, біреуін таңдау жолындағы адасу адамның өз өміріне де қауіп әкеледі. Бұндай жағдайларда адам қаншалықты шыншыл болса, соншалықты жақсы.

Біреуге ренжу, ұрсысып қалу, арыз жазу, сотқа беру – өмірде мұның бәрі болуы мүмкін, бірақ оны тереңге жібермей, шын көңілмен емес, өшігусіз, іштей бәрін кешіре, жаны аши жүріп жасау керек. Преферанс

ойнағандарды бақылаған адам ұтылып бара жатқандарға жаны аши қарайтын ойыншының өзі ұтылып қалатынын байқайды. Ал өмір ойынында кешірімшіл, қайырымды кісі ғана ешуақытта ұтылмайды.

Адамның ауыруына себеп болатын нәрселер:

– тәнді дұрыс сақтамау. Суық тигізу, ыстыққа күйу, таза су ішу мүмкіндігі болмауы, шектен тыс ауыр зат көтеру, жүйке тоздырарлық жағдайда ұзақ уақыт ой еңбегімен шұғылдану. Сондай ақ тамақты көп ішу, темекі, арақ;

– тәннің энергетикалық байланысына әсері: көз тию, қарғыс. Көз тию – қызғаныштан, көре алмаудан, өшпенділіктен. Ал қарғыс өтетіндей адамның қорғаныш қабаты әлсіресе, онда адамның бойындағы бір нәрсе дұрыс болмағаны.

– ұдайы күдіктену, күтуден болатын кеселдер: рак, СПИД, алапес.

Барлық аурудың себебі адамның өзінен. Өз ойынан, өз уайымынан, өз ісінен, өз сезімінен.

Ауру мен қате түсініктің байланысы бар. Ренжуді тастаған адамның ауруы жеңілдейді.

Юлий Цезарь кеселдер мен бас ауруына мынадай емдер қолданған: қиын жорықтар, қарапайым өмір сүру тәсілі, таза ауада ұдайы жүру, еңбекке бас қою. Осының бәрі ағзаның әлсіреуіне мүмкіндік бермейді.

Қартая бастағанда кісіде пәндәуи құмарлықтардың бәсеңдеуі, мәселен, жыныс қатынасының сиреуі немесе жойылуы, тамақтың дәмін сезінудің нашарлауы, адамның өз еркінен тыс сол құмарлықтардан Тәңірі қалауымен бас тартуынан болады.

Ауру – менің ішімдегі жеңілмеген стресс. Оны жеңудің жолы – кеудедегі махаббаттың мол болуы.

Әйелін қатты қызғанатын, ренішті немесе оны жек көретін адам өтек болуға өзі қолайлылық туғызады. Ал бір адаммен ғана қатынас жасауға өзін бағындыра алмаған әйелдерден сайқал шығады.

Егер адам ұдайы нашар тамақ ішсе, онда ағза азады, ал егер тамақтан анда-санда бас тартып тұрса, онда ол пайдалы.

Егер еркек әйелді жек көрсе, ауырады. Ол рухтың тәнді жек көргенімен бірдей. Ал егер әйел еркекті жек көрсе, ол бедеу болады. Жанын жек көрген тән өмір сүре алмайды.

Ерлі-зайыптыларда ері әйелінің, әйелі ерінің рухы таза болуына көмектеседі.

Әйел рухани жағынан бай немесе дарынды болса, оның бала тууы қиындауы жиі кездеседі, я болмаса туған бала толыққанды болмайды. “Тұлпардың туымы бар, тұқымы жоқ” деген халық өлеңі – нағыз даналық.

Еркек – рух, яғни өрістік құрылым, әйел – тән. Әйел еркектің қабырғасынан жаралған дегенді ғылым тілімен айтсақ, өріс – затты тудырады.

Адам моншаның буында отырып неге құлап түседі, я өліп кетеді? Моншаға кірер алдында үш нәрсе дұрысталуы керек: нашар көңіл күй болмауы, өткенге өкінбеу, келешектен қорықпау керек. Моншаға күніге бару зиянды, бірақ күндер аралатып, ұдайы бару керек, сонда ағза бу мен ыстықты жақсы көтереді, үйренеді.

Егер адам көбірек сынап-мінесе, нашар ойласа бауыры ауырады, егер біреуді ренжітсе немесе біреуден ренжу көрсе – жүрегі; туыстарына, өзіне, жағдайға жиі ренжісе – асқазаны ауырады. Төңірекке наразылық, өзінің өміріне өкіну, жағдайды ұдайы қабылдамау өте терең реніш туғызады да, ол өкпе рагіне алып келеді.

“Бхават-Гитада”: “үш сағаттан артық тұрған тамақты жеуге болмайды, оны кір басты” дейді.

Үһудилік ілімде қаны шығарылмаған етті жеуге тыйым салады. Қан табиғи тән көрсеткіштерін сақтаушы деп есептеледі.

Тамақ жеп отырып сөйлесудің, теледидар көрудің дұрыс емес екендігін айту барлық халықтардың мәдениетінде бар, өйткені, ол кезде жоғарғы әлемнен келген ақпарат адамның ішкі санасына еркін өтеді, жол ашық.

Тамақты аз ішу немесе ұдайы калориясы төмен тамақ ішу жұрттың бәріне бірдей ұзақ және бақытты өмір қамтамасыз етеді деген бекер. Әркімнің табиғаты әр түрлі. Тойып тамақ ішпеу адамдағы зат алмасу үрдісін тежейді.

Тамақты тежеу жігер еркіндігімен бірге жүрмесе, өзінді-өзің зорлап көндірсең – зиян.

Адамның басы немесе басына біткен бір мүшесі ауырса, ол – жек көруден, қызғаныштан, күншілдіктен, кеуде тұсы ауырса – өкпелеуден; одан төменгі жағы ауырса, өзінің немесе өзгенің махаббатын тұншықтырғаннан.

Жазылмайтын кеселдер түгелдей дерлік мұңға беріледен. Уайымшылдық, өзіне және тағдырға наразылық сондай кеселге ұшыратады. “Дөрекіге шаттық тән, нәзік жанға қайғы үйір” дейді Есенин. Бұндағы дөрекілер – өзін материалдық құндылыққа бағыштағандар, нәзіктері – тек рухани құндылықтар үшін өмір сүретіндер, олар бара-бара нәзігірек және мұңдырақ бола береді, бірақ ол сырттай ғана, ал іштей өздеріне ұқсамайтындарға өшпенділік өседі. Адам материалдық та, рухани да құндылықтармен өмір сүре алуы үшін алдымен оның кеудесіндегі махаббаты мол болуы керек.

Реніштің бәрін ішке сақтап, жинай берген кісінің қуаты кемиді. Ренішті кешіру арқылы кісі оны жадынан мүмкіндігінше тез өшіруге мінезін тәрбиелегені мақұл. Егер реніш келтірген кісі о дүниелік болып кетсе, реніші үшін, яки ренішке әкелген ойлары үшін оның аруағы алдында кешірім сұрағаны жөн.

Бойында махаббаттың үлкен қоры бар адам ғана нағыз дәрігер бола алады. Сонда ғана оның дәрісі тәнді емдейді, ал махаббаты жанды емдейді.

Адамды ауру ететін үш бастау бар:

1. Тән кеселі. Ол – ауыртпалықтың артып кетуінен, температуралық режимнің бұзылуынан, дұрыс тамақтанбаудан, жұмыс пен демалыстың орынды алмасып тұрмауынан болады;

2. Жан кеселі. Ол – сезімталдықтан, өкпешілдіктен және де көз тию, қарғыс секілді сыртқы әсерден болады.

3. Рух кеселі. Ол – адамның бойында теріс пиғылдың көбеюінен болады.

Осы үшеуінен де арылып отыру керек.

Зерттеушілер адамның дені сау жүруінің үш негізін белгілейді:

- 1) таза ауамен тыныс алу мен спорттық жаттығулар;
 - 2) экологиялық таза тамақ;
 - 3) тұрақты түрде медициналық тексеруден өтіп тұру.
- Қазақ осының үшеуін де ұстана бермейді.

Уайымшыл, еңсесі езілген адамның энергетикасы аз.

Өзіне-өзі қол жұмсағандарды салыстырып, ойланып қарасақ, олар өмірлік тонусы төмен адамдар немесе жарқылдап отырып-ақ бірден мұңдана қалатын сезімтал болып шығады. Бұндай мінездің адамдарына аз ғана

қиыншылық алынбайтын қамалдай көрінеді, ауыр жағдайға итермелейтін сол.

Темекі шеккенді қоя алмағаны үшін немесе семіріп кеткені үшін, кейбір құштарлықтарға еліктегіштігі үшін өзін-өзі айыптау жазылмайтын кеселге ұшыратады.

Адам біреуді өте жақсы көрсе, жақсы көрген адамына зиян жасайды.

Егер адам басқа бір адамға қатты байланып, оның көңілін өзіне ғана аударып алса, онда ол адамның қорғану жүйесі бұзылады. Сондықтан өзге адамның жанын өзіңе тым жақындату ниетіне құмарта бермеген дұрыс. Ондай сезімнің адамға емес, жануарларға, затқа, жұмысқа бағытталғаны жөн.

Махаббат адамда дүниеге келмей жатып та, өлгеннен соң да болады, бірақ адам оны өзінің санасында бір адаммен болған сезім кезінде ғана белгілейді және сол махаббатты даму үшін құрал емес, мақсат еткісі келеді. Бұлай болғанда, адамда алдымен пенделік махаббатты, соңынан Құдайшыл махаббатты жойғысы келетін қызғаныш туады.

Жақсылық жасауға шындап ниеттенгеннің күнәлары кешіріледі. Шәкәрім: “Мен тарыдай жақсылық қылсам, таудай зұлымдығымды жасырғалы қылам” дегенде осыған мегзейді. “Бетімнің қалыңдығы – жанымның рахаты” деген ұйғыр мақалы: “беттің қалыңдығы ұятыңды оята алмай қалмасын” деп тұр.

Жамандық дегеніміз не? Жасаған бір ісің әр түрлі жағдайда әр түрлі мағына беруі мүмкін. Жамандық – бұзу, жақсылық – жасампаздық жолы.

Адамның кәсіби деңгейі, ақыл-қабілеті ең басты нәрсе емес. Оларды дамыту әлемдік дамудың, этиканың дамуынан тыс болса, ол өте зиян.

Егер адамның өзі жақсы болса, басқаның жақсы жақтарын көбірек көреді, жаман қасиеттері көп болса, жаман жақтарын көп көреді.

Егер адам өзгені алдаса – театр; егер өзін-өзі алдаса – кесел. Егер адам әлдекімді жек көремін немесе ол менің назарымның түсуіне лайықсыз деп өзін-өзі сендірсе, кеселге ұшырайды. Ішкі дүниесінің шыншыл болуы адамның дені сау жүруінің бір шарты.

Отырып, асықпай, екі қолды тізеге қойып көрсеткен қызықтары үшін, әрбір рахат сезімі үшін Тәңіріге бір-бір рет рахмет айтқан жөн.

Дұға – ол мақсат. Ал мақсатқа пенделік нәрселерді қоймау керек, ол мақсат емес, құрал ғана болып қалсын. Мұса пайғамбар сондықтан да алтын бұзауға табынып тұрған тобырға басып кіріп, оларды өлтірген. Егер бірден тоқтатпаса, барлық халық соған ауып кете ме деп қауіптенген.

Адамның жаны пенделікке қарай төмендегенін қалай байқауға болады? Егер адамның жаны ақшаға жақындап, жабыса бастаса, онда ол өз еркінен тыс ақшасы жоқты мүсіркеп, ақшасы көпті көре алмай, өзінен тартпақтағысы келгендерді жек көріп, қарызын қайтара алмағандарды сөге бастаса, табысы ойдағыдай артпағанына өкінсе, ақшасын азайтып алса өмір сүргісі келмей қалса, төмендегенінің белгісі. Тек ақшаны ойлап, тек сол үшін күрескен кісі – құл кепіетіне түскені. Қайта ақша кісінің қажетін өтейтін құл есебінде болуы керек. “Құлға құл болма” дегенде Мұхаммед пайғамбар: “өрең құлдық пиғылдағылардікіндей төмен болмасын” дегенді айтқан болуы керек, бірақ ол сөзді “ақша – құлдық, оған құл болма” деп түсінсе де теріс емес.

Пенде тірліктің бірінші деңгейі – тамақ, жыныстық тәбетті тойындыру, үй, мүлік, ақша. Оларды жақсы көрген адам тойымсыз, қатыгез және өкпешіл болып кетеді. Жаным таза болсын дегендер осыларды шектей біледі.

Адам егер өлген адамға реніш сақтаса, өзіне зиян келтіреді, ондай реніш түрлі кеселге соқтырып, жүйкенің бұзылып мінездің өзгеруіне алып келеді.

Өзінен қабілеті төмен адамдарды менсінбей, жек көруден сақтана жүрген жөн. Кісі қанша ренжісе, жек көрсе, қорлай сынаса, оның жаны соншалықты пенделік тұңғиығына тартқаны.

Ораза ұстап, тәбетті шектеп, соның нәтижесінде өзгелерді жек көріп, менсінбей, олардан озықпын деген ойды малданғаннан гөрі, ораза ұстамай, ішіп-жеп жүрсе, бірақ өзгелерге менменси қарамаса, соңғысы дұрыс.

Аулаға кіріп орналаспақшы болған адамды қуып шыққан дұрыс. Аулаға кірген адамды жек көрсе, ол дұрыс емес. Ал, аулаға кірген адамды өлтіргісі келсе, онда ол – адамның шектен шыға бастағанының, шұғыл түрде түзелуге тиіс екенінің белгісі.

Тән талаптарын мезгіл-мезгіл тежеп тұрған дұрыс, тыныс алудан бастап нәпсілік құмарлыққа дейінгі нәрселерді шектеу рухты көтереді, жанды тазартады.

Тән азығын шектеумен қатар, рухани азықты: құлақ арқылы келетін: дыбыс, әуен, сөз; көру арқылы келетін: сурет, фильм, кітап; тыныс жолымен келетін: иіс, тері арқылы келетін заттар және зиянды заттар (темекі, арақ-шарап, есірткі), осының бәрін шектей отырып, керектісін мөлшерімен пайдаланған жөн.

Құмарлықтан арыла білуді үйрену керек. Арақ, темекі, есірткі, төсектегі әріптесті өзгерте беру секілді нәпсілік құмарлықтар адамның өзімшілдігінен немесе өзін-өзі ұстай білмейтін жауапсыздығынан. Ішкі дауысты, нақтылап айтсақ, ішкі Құдайды тыңдай білу керек. Ол адастырмайды.

Өсекші, араққор, қызыққұмарлардан гөрі қызғаншақ, өркөкірек адамдар қауіптірек.

Адамның басына кей-кейде келіп қалатын қате ойдан арылу үшін оны ұмытуға тырысып, қуалаймыз. Себеп – біздің жанымыздың пенделік бір нәрсеге жабысқанында. Осы орайда ауруды жою емес, ауру болған себепті жоюға тырысудың дұрыстығына көзіміз жетеді. Жаман ойлардан арылу, оны қуалау емес, ауыздықтау дұрыс.

Буддизм (панча-шила) моральдық бес талап қояды: жамандық жасаудан тартыну, алдамау, ұрлық жасамау, сезімге ере бермеу және ішімдікке құмар болмау.

Ману заңдары ашу-ыза арқылы келетін кемшіліктерді былай атайды: сөз тасу, озбырлық, күншілдік, ашушандық, біреудің мүлкіне көз салу және күш көрсету.

Адамның ішкі дүниесін тап басып тану қиын. Канттың: “менің уайымдайтыным екі нәрсе – жұлдызды аспан мен адамның ішкі дүниесі, оның өз адамгершілік қағидалары” деп айтқаны бар екен.

Адам баласында озық ойларға, ерекше пікірлерге қарсы бірігіп топтасу бар. XX ғасырдың сексенінші жылдары Ермолов атындағы театрдың режиссері В.Фокин театрда реформа жүргізіп, оны жаңа заманға, нарық талабына сай, ешкімге қол жаймайтын, ешкімге жарамсақтанбайтын мәдениет мекемесіне айналдырғысы келген.

Театрда қалыптасып қалған өнер труппасы бұл идеяға өре түрегеліп қарсы болды. Реформатор режиссер туралы,

касиетті өнер ордасы – театрды жезөкшелер жайлайтын ресторанға айналдырып, “қариялардан” құтылмақшы деген өсек таратты, ол өсекті арызға айналдырып көп қол жинап жан-жаққа жолдады. Ал, режиссердің мақсаты мемлекеттің болмашы айлығына алақан жайып отырып қалмай, нарыққа бейімделу, театрды жарым-жартылай болса да өзін-өзі қамтамасыз етуге жеткізу, сөйтіп, мәңгілік кедейліктен құтылып, жаңаша жұмыс жүргізу болатын. Сонымен, жоқ жерден пайда болған қорқыныш артистердің мықты қоғамдасуына, біреуге бәрінің қарсы шығуына әкеліп соқты. Арызшылар жағдайдан анағұрлым асып түсетін дау-дамай ұйымдастырды, теледидар араласып, атақты адамдар шығып, абыройын сала жалынды сөздер айтты. “Мен осы фойеде өлгім келеді” деді бір актер. Реформатор режиссерге нағыз жанына тие шабуыл жасалды. Бірінші әйелінен туған баласына біреулер телефон соғып, әкең сені көргісі келмейді, сен қашанғы төзесің, кел, жәрдем береміз деп шақырған. Ақыры режиссер жұмыстан кетіп тынған, яғни өзін қорғаудың қашқындық жолын мақұл көрген. Осыған ұқсас жағдай біздегі бір театрда да болды. Өйткені адамдар қайда болсын, жалпылай алғанда, бірдей.

Адамдардың көбі өмірде жарқын түсті киімді ұнатпайды, оны шектен шыққандық деп таниды. Тобыр жарқын жүзділерді жақтырмайды.

Шығармашыл еместер өнімсіз тұрақтылықты місе тұтып, даму жолын жатырқайды, тыныштықты көксейді.

Әдеп пен түсінікке негізделмеген қабілет қауіп әкеледі.

Бір істі, мен осыған жаратылғанмын деп есептеп, ұдайы істеудің де зияны бар. Қайта оралып тұру керек, яғни адам өзін-өзі ол істен айырып, уақытша қоя тұрып, ойланып алу керек. Дарын мен өзін бір іске арнаудың артынан еріп кетпеген жөн.

Жанның тазаруына өзгелердің пендешілік пиғылы да себепкер болады: ішіндегі біреулерге деген байқаусыз менсінбеу өзге бір адамның төңірегіне жасаған өркөкірек-тігімен емделеді.

Егер біздің біреуді құрмет етуіміз арта түссе, ол адаммен жанымыз жақындасады.

Адам айна сияқты. Айнаға жылы шырай танытсаң – күлімсірейді, ашулансаң ол да ашуланады.

Мақтау сөздер рухты топастандырады.
Өркөкірек адам шыншыл бола алмайды, олар өшпенді,
тырысқақ және өкпешіл келеді.

Уайымшылдық, өзінді-өзің жек көру – қажетсіз.

Іс арасында оқтын-оқтын демалып алу керек, түнде
жатарда: мен барлық нәрседен азатпын мені ештеңе
ойландырып тұрған жоқ, деп өзіңе-өзің бұйрық бергенің
жөн.

Жабырқай берген адам өз рухының алдында күнәһар.

Қуана білмеген адамнан қорқу керек, өйткені ондай
адам әдетте қайғыра да білмейді.

Мен жек көріп отырғаным жоқ деп барып жек көруді
тоқтату оңайырақ, мен ренжімеймін деген соң да ренішті
тоқтата салу қиын.

Актерларға рөлдегі кейіпкерлерімен бірігіп кетпеуді
оқытады, өмірде де солай: бұл өмірді одан жоғары тұрған
әлеммен араластырып алмау керек. Сөйте тұрып біздің
әрқайсысымыз сахнада қалу үшін бір мезгілде әрі актер,
әрі кейіпкер болуды үйренуіміз керек.

Бақыт деген түсініктің бастапқысы – ішкі әлеміңнің
жағдайы, екіншісі – сыртқы жетістік.

Бақытсыздық адамның рухын шыңдайды, ол ақылды
бола бастайды. Адам бақытсыздықты да қажеттілік деп
танығанда солай болады.

Қабілеті болмаса да, тағдырдың соққысын қабылдай
білетін адам дарынды болып кетеді.

Адамның түсінуі қаншалықты қиын болса, түсініп алған
нәрсесі ішінде ұзағырақ сақталады.

Жалқаулық – әрі кемістік, әрі жетістік. Жалқаулық
үнемді, ол рухани жетілуге жол ашады. Бүгінде қалыпты
жетілу үшін әрі ақылды, әрі топас болу керек. Бұл – ақылды
адамның кей-кейде қисынсыз, ақылға сыймайтын,
ойланбаған іс-әрекеттерге барып қалуы мүмкін деген сөз.

Француз төңкерісінің туында “Бостандық. Теңдік.
Туысқандық” деп жазып қойылған. Хрущевтың заманын-
дағы коммунизм құрушылардың моральдық кодексінде де
“бейбітшілік, еңбек, бостандық, теңдік, туысқандық және
барша халықтардың бақыты үшін” делінетін. Бірақ бостан-
дық бар жерде теңдік болмайды, теңдік бар жерде
бостандық жоқ. Мәселе мынада: бостандық – пенделік

бақыт пен байлықты, ал теңдік – рухани байлықты көрсетеді.

Байлық – ізгіліктің таразысы. Ақша, әсіресе ол көп болса, адам жанын сынға түсіреді. Ақша – адамдағы теріс ойлар, сезімдер мен іс-әрекеттердің дамуына жәрдемдесетін құрал.

Қисынға салсақ, жеткілікті отбасынан шыққан адам байлықты өмір сүрудің табиғи ортасы ретінде қабылдайды, байлығын малданып, өзін үстем, өзгелерді төмен көрмейді.

Ақша жасай білу де – қабілеттілік. Ол қабілет адамда негізінен туа бітті болады.

Билік пен байлыққа қызықпау үшін не жарымес, не шын данышпан болу керек.

Бизнес – адамға көп ақша табуға мүмкіндік беретін әрекеттің бір түрі. Бұрынғы-соңғы діндер мен ілімдер онымен айналысуды теріс демейді.

Байлық күнә емес, байлықты мақсат ету, байлықты пайдалана білмеу мен орынсыз шашу – күнә. Байлықтан, барлықтан бас айналып, өзгелерді менсінбеу, тоққөңілділік немесе оны шексіз өсіре беруге тырысу – күнә.

Байлық жүрген жерде қорқыныш, қобалжу, күнdestік һәм күдік қатар жүреді.

Адам ауық-ауық ақшадан теріс айналып тұрса, дені сау болады. Көп адамдар ақшаны өмірдің мағынасына айналдырып алып, күпірлік жасайды.

Менсінбеу – басқаларды бағалауда қателікке алып баратын жол. Байлықты шексіз өсіруге тырысу сараңдық, ашкөздік, ақшаны көпе-көрінеу керексіз іске жұмсау – байлық иесінің өзіне-өзі риза болу пиғылын өсіреді, сөйте-сөйте оны өзі өмір сүрген ортадан ажыратады.

Мүлікке тәуелді болу кісіні қуатынан айырады.

Мен біреуді ақшасы үшін күндесем, менде ақша болмайды, ақшасы жоқты жек көрсем де солай болады.

Билік пен байлықтың бір адамның қолында тұруы әсте қауіпті. Байлығы бар билік иесі билігін пайдаланып байлығын асыруға тырысады, байлығын өсіріп алған соң, одан жоғары билікті сатып алады.

Олар байлығын қорғау үшін билігін пайдаланады, байлық көзін тексергісі келгендерден байлығын билігінің жәрдемімен қорғайды, не болмаса байлығын жұмсап, тексерушіні, я оның жоғарырақ басшысын сатып алады.

Бұлай жасап жүргендер үшін білім мен біліктілік бағалы емес. Олардың ықпалымен жасалған заңдар талапайға жол ашады.

Биліктегілердің мундирі бірдей. Бір мундирдегілердің бірін-бірі сатуы сирек.

Билік – орынтақ, одан ешкім өз еркімен тұра қоймайды және онда отырған кісінің қалтасын ешкім тексермейді.

Бұның бәрі рухты әлсіретеді, елдің байлығы текке талан-тараж болады. Имансыздық деген дәл осы.

Ақшаны жек көру мүмкін емес. Өйткені ол өмір сүру үшін керек. Жиырмасыншы ғасырдағы ақшаға жиіркене қарауға бағытталған: “жарлы болсаң да, арлы бол”, “көп ақша қылмыстық жолмен ғана келеді” деген қағидалар адамның ақшаға деген құмарлығын азайта алмады.

Ақшаға байланысты қате түсініктер бар. Олар мынадай болып келеді:

ақша өмірдегі басты нәрсе емес;
адал жолмен мол ақша таба алмайсың;
ақша тек ауыр жұмыспен табылса ғана адал;
барлық адамнан бірдей еңбегіңе ақша сұрама;
кедейлік – тағдыр;
ақшаны кейінге сақта;
саудаласу – ұят;
ақша қарыз алма, барыңды жұмса;
ақшаны рахатқа жұмсау орынсыз.

Мұның бәрін осыны керісінше жасайтындар ойлап тапқан.

Кедейге көмектесудің екі түрі бар: бірі – ақша таратып беріп тұру, екіншісі – кәсіп істеуге мүмкіндік жасау. Ақша таратқанмен кедейді тойындыру қиын, оның үстіне еті үйренеді, жалқау тартады. Жалпы, кедейлік – жалқаулық пен ақылсыздықтың қорытындысы. Осының біреуі керісінше болса, адам кедей болмайды. Бұлардан басқа ішіне өнері сыймағандықтан ретсіз өмір сүретін қас дарын ғана кедей болуы мүмкін.

Жиған дүниесі өз керегінен артыла бастаған адам мына қағидаларды есте тұта жүргені абзал:

– сөзден іске көшуді кешіктірме;
– жақыныңды жақсы көр және оған болашаққа сілтемей, қазір көмектес. Оған өз дегеніңді таңба, оның мүддесімен санас;

– өз сенімді дәлелде, қорғап бақ, бірақ өз қателіктерінді мойындай біл, сонда ғана алға жылжисың;

– жамандық, қызғаныш ойлама: кекшілдік сезімінен арыл. Адамдар бір-біріне бауыр екенін және көп нәрсені бейбіт жолмен шешуге болатынын ұмытпа. Қажет болса, әлсіздерге жақтасып, зорлықпен күресуге дайын бол.

Адам ақша келіп түсетін жолды өзі кеседі.

Талпынбаған адамға жәрдем беруді кейінгі ілімдер жөн санамайды. Ницше бұл орайда тіптен қатал: “Құлап бара жатқан адамды әрі қарай итеріп жібер. Ол ниетке барғандар құрметке лайықсыз. Тұлдыры жоқ кедейлер мен құрып бара жатқандар – өзіне құрметі жоқтар. Өмір талабы – әлсізді құтқару емес, құтылуға тырысқандарға ғана жәрдем беру” дейді.

Құмырсқалардың арлы-берлі сабылған іс-әрекетін бақылаған кісі мынадай тағылым алар еді: олар тоқтап тұрған құмырсқаға жоламайды, тырмысып бірнәрсе сүйретіп, шамасы келмей жатқандарын жәрдемсіз қалдырмайды.

“Бүкіл бөле – нәпсіңнен, нәпсіңе құл болып, мойның жар бермеуден. Алдымен кінәні өзіңнен ізде”, – дейді Қожа Ахмед Иасауи.

Күншілдік пен басқаның жетістігіне қызғана қарау зиялылар санатындағы адамдарға да тән. Біреудің жетістігіне шынымен қуану нағыз достар мен шын сүйіспеншілік иелерінде ғана болады.

Егер адам бір істі тындыруға шектен тыс тырысса, бастапқы кезде тәп-тәуір нәтижеге жетеді. Сонда ол өзінің өмірге қатынасы дұрыс па, осыны ойлап көруі керек. Егер ниет астарында күнәға жатарлық пиғыл болса, онда түптің түбінде істеген ісінің нәтижесі оң болмайды. Табыс емес, күйреу келеді, іс табандап, ілгері баспай қояды.

Мақсат – білім мен біліктілікке ғана жетелесін. Байлыққа жету мақсаты – мағынасыздығымен қоса адамды тәуелді де етеді. Байлықты аса арттырудың біреулердің жәрдемінсіз, сұранусыз немесе озбырлық жасамай жүзеге асатын кезі жоқтың қасы.

Білім-білікке салыстырғанда билік ештеңе де емес. Қызмет істеп тұрған кезде бір қауым ел танитыны рас, бірақ қызметтен кетісімен ұмытатыны мұның да баянсыз екенін білдірсе керек. Байлық та солай. Берсең –

жақсысың, бермесен – алакөз. Байлықты дамытамын, сақтаймын деп жүргенінде ғұмырың өтеді де шығады.

Билік күші мен саяси күштер арқылы мәдениетті шұғыл көтергісі келетіндердің орыстың ұлы патшасы Петр Біріншінің боярлардың сақалдарын зорлап алдыру мен еуропаша киінуге итермелеу арқылы мәдениеттірек еткісі келмек болғанынан ештеңе шықпағаны есінде болғаны жөн. Одан шығар қорытынды: саясат мәдениетті қалыптастыра алмайды, қайта мәдениет саясатты қалыптастырады. Мәдениеттілері көп ел ертерек жетіледі.

Менің өмір тәжірибем мынадай қағидаларды үйретті: күштінің жағына мойын бұруды үрдіс етпе, ол – жігердің жасықтығы мен қорқақтықтан, оған әдеттенген адам қоршылық комплексінен ада бола алмайды; пайдасы тиіп қалар деп бай мен барға жарамсақтанба, кісі қолынан алған несібе барлық адамға бірдей жұғымды емес; көптің соңынан көзсіз ерме, көпте көбіне тобырлық психология басым болады.

Әркімнің бақ-талайы – өзінен.

Әр адам өзі үшін өзге біреу өмір сүріп бермейтінін түсініп, алдыңғы қатарлы өркениет жолына түсуге өзі ұмтылғаны жөн. “Өзімнің қуат-қарымымды, мүмкіндігімді өзім ғана білемін, сондықтан өзім үшін өзімнен артық жағдай жасайтын ешкім жоқ” деп қимыл жасағаны дұрыс.

Өзіңді-өзің жетілдіру, тәрбиелеу, қайта тәрбиелеу – өз табиғатың қабылдай бермейтінге өзіңді-өзің зорлау.

Егер біздің әрқайсымыз өзіміз туралы өзге адамдардан гөрі көбірек ойласақ, ондай қоғам өміршең бола алмайды.

Болашақ – білімде. Жақын жылдары адам баласы кедей мен бай болып емес, білімді мен білімсіз болып бөлінеді. Петр Бірінші 1714 жылы білім негіздерінен сусындап алмаған дворяндарға үйленуге тыйым салған жарлық шығарған.

Егер білімге ұмтылу, бәрін білсем деу – өзгеден артық болсам, асып түссем деу үшін ғана керек болса, онда ол бекершілік.

“Табиғаттан мейірім күтіп отыра алмаймыз!” деген ұран болған. Шынында табиғат заңдылығына киліккендер бастапқыда біршама жетістіктерге жетті. Жаралғалы түрен көрмеген тың жер жақсы өнім берді. Жасанды ұрықтар әуелгі кезде мал басының артуына жәрдемдесті. Бірақ

табиғат өте күрделі, оның заңдылықтарына бағынбаса бәрібір болмайды: әлгі жер көп ұзамай өнім беруін тоқтатты, жасанды ұрықтан туған мал ұсақталып қана қойған жоқ, сонымен бірге әрі қарай ұрпақ жалғастыруға қабілетсіз болып шықты.

Жүйе жетілген сайын, оның әлемнен бөлектену үрдісі де күшейе түседі. Демек, нағыз жетілу – өзін-өзін жоққа шығару болуы керек – осы ғана аман қалудың кепілі.

КСРО-ны таратсақ жұмаққа жете қаламыз деп ұрандағандар бүгінде үндемейді. Үндемейтіні қателігін мойындаудан, ештеңе де сиқыршы таяқшамен сілтеп қалып өзгерте салатын ертегідегідей емес екенін түсінуден болса мейлі. Кеңес Өкіметінің қалдықтарын жою үшін сол дәуірдегі қолындағы малының еті мен сүті, есік алдына еккен егінінің өнімімен және өкімет мүлкінен ұрлап-жырлаумен күн көргендердің пиғылын, олардың балаларының ата-анасынан көргендерінен қалыптасқан ой-өрісін өзгертпей болмайды. Бұл пиғылдағылар демократияға бірден көшіп, оған көндіге салмайды. Ол үшін ештеңе ойламай, тапқанын араққа салып жүргендерді өзге өмірге жетелеу керек. Бұл бір немесе бірнеше жылдың, тіпті бірер ұрпақтың атқара салатын ісі емес.

Қилы заманды қырмызы күндер өзінен-өзі алмастыра салмайтыны мемлекет үшін де, жеке адам үшін де бірдей тиесілі қағида.

Демократия – сайлаушылардың сайланушыларды бақылауда нақты құқығының болуы. Төңкерістер елде осы талап орындалмаудан, содан келіп шығатын тағылық, лас істерге бару және жемқорлық нәтижесінде болады.

Социализм адамның рухани дамуын мақсат етсе, демократия алдымен адамның меншігін, мүлкін қорғауды, сол арқылы оның рухани жетілуін көздейді. Нағыз демократия орныққанда барып тұрақты рухани өрлеу келеді.

Кеңестік социализмнің жеңіліс табуының себебі: рухани жетілмеген әрі қатыгез адамдардың жаны ояу, жетілген адамдарды басқаруы еді.

Саясат тізгін мен қамшыдан тұрады. Тізгінді ұстағандар саясатпен айналысудың бар қызығын толық көреді, қамшысын алғандардың қызығы мен таяғы қатар жүреді, бірақ оларда кейде қамшыны өзге біреуге жұмсау

мүмкіндігі болады, бұл ойы шектеулі кейбіреулерге рахат әкеледі. Сондықтан кіші биліктің өзіне құмарлар көп.

Саясаткер бола тұрып парасатты, рухани бай болып қалу ілуде біреудің ғана қолынан келеді.

Ұлы адамдар үлкен топқа кіруден қашпайды, үш-төрт адам отырған жерде отыруға құмартпайды, өйткені – аз адам жиналған жерде тұлға жоғалады, себебі – әркім өз көңілінде өзін ешкімнен кейін санамайды.

Физикалық деңгейде адам қарсыласын өлтірсе де өзі тірі жүре беретін болса, жұқа, рухтық деңгейде адам қарсыласын өлтірсе өзі де өледі.

Әділетсіздікті, парасатсыздықты жек көре тұрып адамдарға деген махаббатын іштей сақтай білу және бір мезгілде сырттай әділетсіздік пен парасатсыздыққа қарсы күресу керек.

Көңіліндегі сайтаныңды құртуға немесе қуып шығуға, оны ұдайы басып озуға немесе жеңуге тырыспа. Оны махаббатыңмен де жеңуге болады.

Егер адам қателік жасап, сонысы үшін жазасын алмаса, ол адамның бойына өшпенділік жиналады.

Өмір – тәртіп емес. Зат алмасу дегеніміз – бұзу, бірақ, ретімен келетін бұзу. Өмір – хаос пен тәртіптің арасындағы құбылмалы үрдіс. Тәртіптің хаостан қауіптірек болатын кезі аз емес.

Өмір заңдылықтарының кейде адамның нашар қасиеттерінен де құралатын кездері болады. Қызметі ретсіз өсетіндер, мақталатындар мен награда алатындар қалталылар мен ептілердің арасында лайықтылармен салыстырғанда көп кездесетін себебі сол.

Біз кейде кейбір іске төрешілік жасаймыз, пікір айтамыз. Сол пікір арқылы біреулер баға немесе сый алып жатады. Бірақ, бәрі бекер, нағыз төреші – уақыт. Өмірдегі бар сыйды алып болып, өле сала аты өшіп жатқандар қаншама. Керісінше, кезінде бағасын ала алмағандардың кейбірі – мәңгілік.

Адамда өшпенділік қайдан пайда болады? Пендешілік жағдаяттарға көп көңіл бөліп, соларды жақсы көргендердің, яғни басымдылық жүйесін дұрыс алып бармағандардың бойында өшпенділік жиналады.

Біздің өмірге көзқарасымыз, оны нақты қабылдауымыз әр түрлі. Бір затқа қарасақ біз әр түрлі нәрсені көреміз. Өйткені біз әр түрлі ойлаймыз.

Сонда да бізді біріктіретін бір нәрсе бар: біз ақиқатты іздейміз. Жақсымыз да, жаманымыз да. Ақиқатты өз пайдамызға қарай бұрып алғымыз келеді. Содан ақиқаттың өзіне көзқарасымыз әр түрлі болып шығады.

Өмірде сәйкессіздік көп, соның қарапайым ғана мысалы: ат – соғыс құралы, есек – бейбіт еңбек құралы, ат – қадірлі, есек – қадірсіз. Соғыста атты пайдалану баяғыда қойылды, қисын бойынша бейбіт еңбек құралы өзінің лайықты бағасын алуы керек, бірақ есек қадірсіз күйінде қалып қойды.

Өмірдің мағынасы парасаттылық пен әділдікте, зерде мен қабілетте ғана емес. Ол Құдайға деген махаббатты кеудеңе сіңіруде жатыр. Тек жоғарыда айтқандарды абсолютті құндылық деп түсінетіндер парасатсызды, қабілетсізді, топасты және жетілмегендерді жек көре бастайды. Ал кез келген жек көру кеудеге өшпенділік жинайды.

Адам табиғатына жақсыға тез үйреніп кету тән, үйреніп алған соң одан да жақсы болуды көздейді, олай бола қоймаса наразы бола бастайды.

Пенделікке байланысты нәрселердің ешқайсысына табынуға болмайды.

Өзгелерге өте сенгіш, олардың бәрін адал, таза, уәдесіне берік деп санайтын адамның берген қарызы қайтпайды, алған акциясының құны төмендейді. Тәңірінің Мұса пайғамбарға айтқан “сақтансаң сақтаймын” деген сыбыры – “босбелбеу болма, жинақы бол” дегені.

Рухани биіктік – ең үлкен бақыт, адамды адам етіп тұрған сол.

Мәдениет өркениетке әкеледі дегеніміз – рух биіктігі ақшаға алып келеді дегенмен теңесіп кетпеуге тиіс. Онда бұл ақшаны мақсат етіп жұмсау мен руханилықты мақсат етіп жұмсау тең түскенмен бірдей.

Ұдайы тынбай жұмыс істей берген адам ақылынан адасады немесе жеке өмірі ойран болады. “Өмірден жылдам тек өлім ғана. Ертеңге қалдыруға болатын істі бүгін істеудің не керегі бар?” деген тунис мақалы бар. Толстой қарт: “Жұмыс... бүкіл еуропалықтар айтатындай

ізгі іс қана емес, ол жамандық та, я болмаса жамандыққа бастар жол; адам еңбекке араққа құмартқандай құмартып, өзінің рухани өміріне зиян келтіреді, іс алдындағы міндеттілікті адамдар алдындағы міндеттіліктен алға қойып алады” дейді.

Уақыт деген – ырғақ. Ырғақ арқылы бізге уақытты басқару жеңіл. Адам бірнеше сағат бойы бір ырғақпен жүрсе, ойлаған ойы санасының астарына енеді. Сондықтан да Құдай жолына табынуға барғандар жаяу жүрген.

Кез келген адамда махаббаттың екі астары болады: біріншісі – жоғарғы, онда махаббат бір объектіге жанасу, жұғысу арқылы болады және ол көп объектіге тәуелді келеді. Екіншісі – ішкі махаббат, ол жақсы көретін адамға байланысты, оның шығармашылығы мен жасампаздығына қатысты.

Көктемде болашақпен байланыс, күзде өткенмен байланыс күшейеді.

“Менде байлық жетеді” немесе “Менің денем қартайып барады” деудің керегі жоқ. Мен деген сөзді затқа, ақшаға, машинаға, үйге, т.с.с. пенделік мақсатқа байланысты айтуға болмайды. Орыстардың “люблю” деген сөзді осыларға да арнайтыны махаббат деген киелі ұғымның мағынасын төмендетеді.

Келешекті қатаң жоспарлаудың қажеті жоқ, болып жатқан қолайсыздықтарға да қатты өкінбеген жөн, өткенді өкінішпен еске түсірмеген дұрыс.

Әр түрлі жағдайлар адамның алдынан көзге көрінбейтін қорған соғады. Кейбір қорғандар кісі аттап өте алмайтындай биік болады. Мәселе – содан қалай өтуде.

Адам өмірі біреудің қате әрекетіне тәуелді болмау керек, заңға тәуелді болу керек. Мемлекетке бір адам емес, бір мекеме емес, заң басшылық жасауы керек.

Үйде тәртіп болғанды жақсы көретін әйелге тәртіп бұзғыш ерек тап болады. Бұл пенделік тіршілікті ерекше идеал еткеннен туады. Жұбайлыққа адалдық, үй ішіне ұқыштылық, тазалық пен тәртіпті сүю, тұрмысты қалыпты ұстау, тыныш тірлік ұнайтын әйелге арақ ішетін, “балыққа” кетіп қалатын, ақша үнемдемейтін, үйге сыймайтын, ұрыс-керіске үйір адам кездеседі.

Махаббат – кісіні уақытша топастандыратын іс. Он сегіздегі кезінде бойшаң, әдемі, бай, тәрбиелі жігітті аңсап

идеал жасаған қыз көңіліндегіден басқалай жігіттерге үстірт көзқараста болады. Әдетте, нақ сондай мінездегі қыздар отырып қалады. Он жыл өткен соң, іштей: “Менің көңілімдегіден сәл төмен болса да мейлі” деп ойлай бастайды. Көбіне ол да болмайды. Тағы бес жыл өткенде өзінен анық төмендегілерге көз салудан арланбайтын болады. Тағы бес жылда “кім болса сол болсын, мейлі” деуге көшеді. Сонда ғана оған бастапқы кезде аңсағанындай жігіт кездесуі мүмкін. Демек, идеал жасап, тек соны күту идеалыңнан алшақтатады.

Дүниеге қызыға беру алдымен ұсақ, кейіннен ірілене беретін шығындарға ұшыратады. Мәселен, алдымен ақша жоғалту, ұсақ ұрлыққа ұшырау, машинаны ұрып алу болса, соңы ұдайы жолы болмау, үйін үптеп кету, өртке ұшырау, тіпті, баланың наркоман болып кетуі, кездейсоқ өлім секілді қайғыларға жалғасуы мүмкін. Қазақтың “Құдай, бергеніңе шүкір” дейтін тәубешілдігі дұрыс. Бірақ Құдай өзі жеткізер деп алаңсыз отыруға да болмайды.

Үйінде бір-бірімен ұдайы ұрыс-керіс жасап отыратын ерлі-зайыпты, күйеу бала-қайын ене, келін-қайын енелер бар. Кез келген қайталанатын ұрыста біреуі – донор, біреу – вампир. “Жұлдызы қарсы” деп осындайларды айтады.

Ұрыс-керіс кісіндегі қуаттың бір түрінің кемдігінен болады. Ол – ауа, тамақ, тыныштық т.с.с. Сол қуатты өзгеден іздейді. Ол мінез ересек кісілерде көбірек кездеседі. Ұдайы наразы болып отыратын мінез сол. Ақыл айту, намысқа тию, сынап-мінемесе отыра алмау да содан.

Ұрыс шығарудың негізінде адамның бойындағы ішкі бір кемшілік жатады. Ол – өзіне деген құрметтің жетіспеуі, өз күшіне деген сенімнің аздығы, оған өзгелер тарапынан жылу мен жақсы көзқарастың аздығы, содан келіп шығатын: “жалғыз қалып қоймас па екенмін” деген сияқты уайымдар. Бұлар адам бойына негізінен бала кезінде сіңеді. Соны қайтаруға тырысу адамның ұрысқақ болуына себепкер болуы мүмкін, өйткені ол өз кемшілігін жоюдың басқа жолын білмейді. Адамға осы кемшілігінен арылуды ұсынуға болады. Ол үшін оның бойындағы кемшіліктің себебін тауып, оны білдірмей түзетуге тырысқан дұрыс. Оны тікелей жасамай, біреудің мысалымен, яки ойша жасауға болады. Сонда донор-вампир моделі үзіледі.

Баланы өбектеп, қолтық астында сақтай берсе, ондай бала еркін қимылға үйрене алмайды, өскенде жасық, жігерсіз, өз пікірі жоқ адам болып қалыптасады.

Халық тағдыры – ел тізгінін ұстаған азаматтарда. Тізгін иесі дегенде билікшіні ғана емес, жетілуге бастай алатындарды да айтады. Билікшісі озық, жетекші азаматы көп елдің ісі өрге басады. Соларға адалдық, табандылық сабыр тілей жүру керек. Менің әкем намазының батасында патшаға саулық тілей отырып, Құдай оған сабыр беруін де қоса тілеуші еді. Ең биікте тұрған билікші кең пейіл болғаны жақсы, өйткені ол озбыр болса, оның қателігін түзетер одан биік тұрған ешкім жоқ. Биіктегі билікші өзіне ең жақын тұрған, өзі олардың айтқандарын көп рет тыңдаған көмекшілерінің адалдығы мен мейірбандығын да зерттеп тұру керек.

Біз ұлттық рух туралы, оны көтеру керектігі жайлы көп кеңес береміз. Бірақ, рухты ақыл айтумен өркендетуге болмайтынын түсіне бермейміз. Абай тойында аты мәреге жете бере жығылған шабандоз бала, бір аунап түсіп қарғып тұрып, аттың жүгенін сыпырып алып, мәреге жаяу жүгірді. Нағыз ұлттық рухтың көрінісі деген осы. Осы секілді істерді молайта алсақ – рухымыздың өскені.

Ердің бағасы елге еткен еңбегінің үлкен я кішілігімен ғана өлшенбейді, елге деген жүрегінің таза болуына, өз өмірінің ел өмірімен бірге өрілуіне де байланысты. Білімді әрі білікті бола тұрып, ол еңбегі елі үшін емес, өзі үшін жасалғандай, қоғамнан тыс өмір сүретін кісі данышпан болғанымен бағасыз.

Өзі үшін емес, үй ішіндегілері – күйеуі, балалары, немересі үшін өмір сүретін әйелдер болады. Нақ осы мінездегі әйелдің ері үйден қашатын, балалары тыңдамайтын болады.

Егер әйел ерін сүюді тоқтатса, оның көзіне шөп салса, ол үшін күресіп әуре болғаннан ештеңе шықпайды. Уақыт өте келе орнына келуі мүмкін, бірақ ұмытылмайды. Соны жасыру үшін әйел қызғануды көбейтеді. Өзі уақытында бөрін басынан кешірген әйел келінін көп аңдиды.

Әкенің орны төрден сайланған үйдің балалары жігерлі, еркін болып өседі. Аналары әкесін пір тұтатын, сөзі теріс болса да балаларының көзінше жымып қана қоятын

әйелдің балалары әкелеріне Тәңірге табынғандай табынып өседі.

Бала кезінде ешкім дауыс көтермеген, зекімеген, жасқамаған, ешкім ешқашанда намысына тимеген бала сөйлескенде еркін, қысылмайтын, жауаптарын қасқайып тұрып беретін болады. Жапондар балаларын осылай тәрбиелейді.

Кемсіту, қорлау мектебінен өткен адамда құлдық психология қалыптасады.

Бойжеткен қыздың ата-анасы кейбір қыздарды “жеңіл-тек” деп сынап-мінеп отырса, қызы өзін сақтау мақсатында ешкімді жолатпайтын кінәмшіл, бейкүнә қалпын қалайда сақтауды басты міндет санайтын пиғылда жетіледі. Ондай пиғыл санада абыржу, алаңдаушылық туғызады. Қыздың “отырып қалуына” басты себептің бірі – осы.

Адам санының өсуі де тоқтыққа тәуелді. Жастарды отау құруға үндеумен, көп бала тууға шақырумен ештеңе өнбейді, ол әншейін ізгі ниет күйінде қала береді. Балалы болуға жағдай жасаудан басқа амал жоқ. Жатақханада немесе пәтер жалдап тұрған қыз бен жігітке тұрмыс құрар болса үй берсе, неге қосылмасын?! Әр жаңа туған бала үшін жүз мың теңгеден ақша мен ай сайынғы қолдау болса, яғни алда кездесуі мүмкін тауқыметтердің шешілуі жеңілдер болса, аналар неге тумасын?! Бұлай болмағанда ер мен әйел қатынасының тауарлық сипат алуы өрши береді.

Олай болса кедей елдерде неге туу көп? Батыс оны халықтың санасының төмендігімен түсіндіреді, менің ойымша, оның себебі қиыншылықта өмірге келген балалардың біреуі болмаса біреуі тірі қалар деген табиғи инстинктте жатыр.

Еркектердің өмірге көзқарасында өркөкіректік басым. Мәселен, әйелі кетіп қалған еркек “мен әйелімді қоя бердім” деп отырады, “әйелім тастап кетті” деп мыңнан біреуі ғана айтуы мүмкін. “Ақындықты қойып кеттім” дейді. “Ақындықтың киесін ұстай алмадым, пенде тірлікпен болып кеттім” деп мойындайтындары жоқтың қасы.

Қазіргі әйелдер еркектердің осы мінезіне төзе-төзе өзгерді. Олар еркек туралы шындап шешімге келерде алдымен тиімді-тиімсізін саралайды. Екеудің бірін

таңдайтын болса, тиімдісін, яғни, кім дұрысырақ қамтамасыз ете алатынын таңдайды.

Балаға еш уақытта “топас, сенен ештеңе шықпайды, саған сенуге болмайды” демеген жөн. Баланың ашық өрісі оны қабылдап, оны солай болуға итермелейді. Үлкендердің: “періште “әумин” деп қалады, жаман сөз айтпа” деп жататыны содан.

“Сен – мықтысың”, “сен – тектісің” деп ұғындыру мен “сенен миыңа май құйса да ештеңе шықпайды” деудің бала үшін екеуі де бірдей зиян. “Олай бол, бұлай болма” дей беру баланың келешегіне залал келтіреді. Бала сол бағдардан ауытқи қалса, оны трагедия санайтын болады.

Кісі өткен өмірін есіне түсіріп, болған қиындықтардың себебін табуға тырысқаны жөн. Сөйтіп, оны болдырмауға әрекет еткені дұрыс. Ол үшін көзін жұмып, жайғасып отырып, басынан өткен қиындықтарын ойша еске алып, оның соңы өзі үшін тиімді етіп аяқталатынын көз алдына келтіріп, қиялданды. Өз кінәсін түсінсе, мойнына алып, Құдайдан кешірім сұрасын. Мұның бәрі өзінің ниетін тазарту үшін, біреуге кесір жасамау мен зиян тілемеу арқылы жасалсын.

Екі түрлі мінездегі, ниеттегі адамдар бірдей түс көрсе, бірдей жорылмайды.

Жұмақ деген не? Жұмақты адам өзіне-өзі жасайды. Біреу туыстарын, балаларын, немерелерін жинап алып, үйі у-шу болып жатса – демалады. Ол кісі үшін жұмақ сол. Біреу тыныштықты сүйеді. Біреу табиғатқа құмар. Біреулер ұйқыдан, біреулер сағаттап сөйлесуден жалықпайды. Демек, адамның өз жанына жақын іспен айналысуы – жұмаққа енуі.

Маған бір отырыста бір кісі ұнамауы мүмкін. Немесе ұдайы у-шу, ұрыс-жанжал болып жататын көршілерім ұнамайды. Ондай жағдайлардың бәрінен қаша алмайсың. Одан да бетер болуы мүмкін еді деп, тәубеге келу керек. Мысалы: көршімнің үйі өртенсе, менің үйім де қоса өртенуі мүмкін еді, осыған тәубе деген жөн.

Өмір адамды кейде өзін қоршаған адамдарға наразы болуға мәжбүр етеді. Сонда да “менің ортам – әлемдегі ең жаман адамдар” деп ойлау жарамайды. “Құдайға шүкір, бұдан жаман болуы да мүмкін еді” деп шүкіршілік ету

ғана ортаға Аспан арқылы ақыл береді. Осының бәрін өмірге өкпелемей, шындап тілеу керек.

Баласы жоқ ерлі-зайыпты екеуі бірдей тек болашақ бала жайлы ойлай берсе, онда баланың болмауына өздері себепші болады. Немесе тек ақшаны ойлай берген кісіден дәулет қашады.

Жас келіншек “менің шешем ылғи қыз туған, ұл тумас” деп ұдайы ойлай берсе, ұл тумас мүмкін. Әр істе адам өз ойын жігерленуге бағыттағаны дұрыс.

Кісі өзіне-өзі ренжіп, айыптай беруі жөн емес. Ол өзіне өлім тілегенмен бірдей. Екі адам орманда адасып кетті делік. Біреуі бар әрекетін, ақыл-ойын жұмсап, жол табуға тырысты. Екіншісі таяқты алып, өзін-өзі сабалай жөнелді. Өзін-өзі айыптай берген адам осының екіншісіне ұқсайды.

Адамның өзін-өзі айыптауы, оған өзге біреуді айыптағаны үшін болатын зиянмен бірдей залал келтіреді.

Біз табиғаттың сұлулығына, күрделілігіне, тереңдігіне бойлай білмейміз. Аңғармаймыз, таңданбаймыз, сүйсінбейміз. Уақыт таппаймыз. Уақыты бардың құлқы жоқ.

Адамды сүй деп көп айтамыз. Қалай? Адамды сүйу үшін оған сынсыз, құмарсыз, есепсіз, құрметпен қарай білу керек.

Адам мезгіл-мезгіл ақылына тыныштық беріп тұрғаны дұрыс.

Тағдыр бізге әрқашан бір емес бірнеше жол ұсынады, соның қайсысын таңдайтыны адамның өз қолында. Адамның тағдыры жазып өткен жолын түркілер қисмет дейді. Ауыру, жақынынан айырылу, байып кету – қисмет. Алдағы тағдыр, ол – пешене, қисмет емес.

Өмірде жеткен жетістігіне қанағат етіп, жетпегеніне қиял арқылы жетсе, адамның бойы жеңілдейді.

Көңіліндегі оқиға жүзеге ассын деген кісі, оны ұзақ әрі табанды түрде көз алдына келтіргені жөн.

Адам өзімен-өзі ақылдасып, күдікті ойларын ұзақ талқылауға ерінбегені дұрыс. Ол – тазарудың бір жолы. Бірақ, бұл – адам ешқандай күдіктенбесін деген сөз емес. Тіптен күдіктенбеу – өз өмірін қалай болса солай бетімен жіберумен, яғни ағысқа ерумен тең.

Талаптың бәрінің төлемі бар. Ол дұрыс болмаған сайын төлемі қымбаттайды. Орынсыз талап орасан төлем арқылы ғана келеді.

Ізгілікті көбірек еккенге ізгілікпен қарымта қайтады және керісінше, біреуге жамандық тілегенге жамандық үйірсектейді.

Жігерсіздік өз мүмкіндіктерін жұмылдыра білмеуден туады.

Ой – жүйрік, оған еріп кете беруге болмайды. Ере берсең қияға шарықтап, бірте-бірте адастырып кетеді. Лажы барынша өз уақытында тоқтап, тірліктің күйкі проблемаларын бір уақ серпіп тастаған дұрыс. Шығыс діні – Дзен ойдың ағысын тежеуді емес, толық тоқтатуды ұсынады. Олар: ой ағысын бірнеше сағатқа тоқтатып қойғанда ғана адам Жоғарыдағы күштермен тікелей байланыса алады дейді. Мұсылмандардың “әумин” деп бет сипауы да ой ағысын тоқтатуға бағытталған рәсім.

Кездейсоқ кездесетін кереметтер уақыты өтті. Дүниеде болып жатқан істердің бәрінің себептерін іздейтін заман келді.

Жүздеген жылдар бұрын, үйлерде Библия секілді жалғыз ғана кітап болатын кезде, жындыханадағылар өздерін Иисус пен Марияға теңейтін, қазір олардың бірі Сталин, бірі Мадонна болып сезінеді. Демек, ойдың өсуі жындыханадағы адамдарда да болады. Оған теледидар сияқты сыртқы өзгерулердің әсері бар.

Жастарды қарттарға көмектесуге бергеннен гөрі, қарттарды жастарға көмектесуге берген дұрыс. Сонда қария өз ақылы мен тәжірибесінің бағасына қарай күтім көрер еді. Ол нағыз лайықты тұрмыс болған болар еді.

Жаппай адамгершілікке тек әлеуметтік прогресс арқылы қол жеткізуге болады.

Ұят – өзіңнің және өзгенің істері мен мінезін ізгілік пен зұлымдық тұрғысынан анықтайтын, адамның моральдық өзін-өзі бақылау қабілетінен көрінетін этика санаты.

Құқықтарды талап ету үшін әуелі міндеттерді орындап алу керек. Құдайдан бір нәрсе тілеу де солай: әуелі Құдайға жағатындай міндеттер түгелденсін.

Ниет пен мақсат – жақсы болған күнде де құр идея, әңгіме оны жүзеге асыруда. Ол, әсіресе, халықтың пайда-сына қызмет ететін болса бағалы.

Зиялылардың бір міндеті – адамдарды өз танымында биікке көтеру. Ол үшін танымдық еңбектерді адамдарға мүмкіндігінше көбірек жеткізуге, сіңіруге тырысу керек.

Әркімнің өзінің жеке игілігін ойлауы табиғи нәрсе, бірақ тек өзінің ғана игілігін ойлап, қоғам мүддесі елеусіз қалса, өмірдің өзі мағынасыз ұсақ-түйекке айналмай ма?!

“Сіз мені түсінбедіңіз” дегеннен гөрі, “мен сізге ойымды жеткізе алмадым-ау” деген тиімді. Бірақ, ол жағынуға тырысудан болса – керексіз, өз идеясын қалайда өткізу үшін болса – орынсыз, тек адамзат дамуына үндес болғанда ғана дұрыс.

Ақылынан айласы көп, өмірге бейімделе білетін адам өзінің айналасындағылардан әлдеқайда жоғары көтерілуі тез. Оның шығармашылық ер жүректігі мен ұранға толы сөздері жай ғана авантюризм екенін, ол өзінің айналасында шу көтеріп, бағасын көтеріп жатқанын, өз мамандығында, қоғамда жасанды алға жылжуға ұмтылып отырғанын сұрғылт тобыр уақытында түсіне бермейді. Ондай адамдар осы тәсілмен тарихта қалуға есеп жасайды.

Дарыны аздың дабылы көп. Шын даналар, Аристотель, Иисус Христос және Мұхамед пайғамбар тарихта өздерінің ойлары мен істерінің арқасында қалды. Тарихта қалу үшін халық жадында қалатын сөзі мен ісі болуы керек. Қазіргілердің көбі бұлай ұмтылмайды, бірақ солай екеніне сендіргісі келіп көзбояушылыққа барады, олар өздеріне ақша мен атақ халық жадында қалудан гөрі керегірек екенін білдіргісі келмейді, бірақ не істесе де сол пиғылы көрініп қалады.

Қалың жұрттан аз ғана озып шыққан, демек, оған түсінікті адам танымал қоғам қайраткері болады, я әділет іздеуші ретінде атағы шығады. Немесе белгілі жазушы болады. Жұрттан едәуір алға шығып кеткен адам танымал болуы қиын, өйткені екі деңгейде болғандықтан жұрт пен оның бірін-бірі түсінуі қиындайды. Біреуді жоғары бағалау, онымен ой ортақтығын білдіреді.

Атақтылар мен қабілеттілердің ортасында достық аз, біріне-бірі шындап риза болу жоқ. Араларында жай ғана сыпайы сөздер, жалған мақтау бар, шын көңілден шыққан ризалық жоқтың қасы. Өйткені, адамдар өзінен мүмкіндігі жоғарылардан қауіптенеді, сондықтан оны байқамаған болып, бағаламауға тырысады, керісінше, өзіне жете алмайтыны көрініп тұрған, өзінен төменіректегі әсіре мақтап, көтермелей жүреді. Демек, адамның жүрегі өзінен төменгіні көреді.

Дарындары ұқсас, қабілеттері қарайлас, табиғаты туыс-тас, зейін байлығы мен көзқарасы бір-бірімен орайлас, дүние танымы мен ой өрістері бір-біріне жақын адамдар ғана бірі туралы екіншісі еш уақытта жаман сөйлемейді, олардың өзара пікірлері шыншыл, түйсіктері ұқсас, айтқандары дәл, көңіл көкжиектері қарайлас келеді.

Адамды танығысы келгендер алдымен оның озығын, артықшылығын танысын. Оны көре алмаса немесе аз көрінсе, кемшіліктері соны білу барысында өзі-ақ көрінеді.

Құдай біреуді ақылды, біреуді ақымақ етіп жаратқан. Ақымақты жаратқаны ақылдының ақылды екенін аңғарту үшін керек болған. Ақылдының ақымақты қалай пайдаланғанынан оның қаншалықты ақылды екенін білуге болады.

Адамдарда бір-біріне ынтықтық, жақын тұту сезімі бар. Ол тұрақты болмайды, өзгеріп тұрады. Өзгерген кезде, бақылап-байқаған кісі, ол өзгеріс адамдардың бір-біріне махаббаты азайғандықтан емес, көңілінен шықпауынан болғанын түсінеді.

Кісі өзінің қалауын шектей жүруге тиіс, күнделікті тұрмыста шашып-төгу жарамайды, ішкі дүниеде өшпенділік түгілі, қынжылу мен теріс ой да болмағаны дұрыс. Шашып-төгу ақша мен азық-түлікке ғана емес, уақытты да босқа кетірмеуге қатысты. Яғни, барлық қалаудың шегі болуы керек.

Көңіл қалауын шектеу мен үнемділік, өзіне жұмсамағанды қайырымдылық жолына жұмсаумен толыға салмайды.

Айтқанды істе деу ойлау қабілетін кемітеді. Ойлау қабілеті шектелген адамның өмірі қызықты болмайды. Ол бүкіл елде жаппай құбылысқа айналса, ондай елдің болашағы бұлдыр.

Өмір сүру формуласы: жеңіс пен жеңіліс – кезек. Сәтсіздік, жайсыздық, тіпті, бақытсыздық та кездесіп қалуы мүмкін. Олардың бәрін де көңілге ауыр алмаған мақұл. Оны тек тәжірибе деп қабылдап, адам өзіне байланысты жағын қайталамауға тырысса – жетілуге ұмтылғаны.

Мәселені “Өмір сүруге зиянды тигізбе” деп қойған дұрыс. Ол: рұқсат, өмір сүр, ізден, қимылда, ойлан дегені.

Адам өз кемшілігін өзгенікін көргендей көрмейді, бірақ өз жетістігін басқалар көріп тұрғаннан артық көреді.

Бір ойды, мәселені түсіндіргенде немесе дәлелдегенде: “Бұл маған керек емес, сіздерге керек” деу жөн емес. Қисынға салсақ, өзіне керек емес нәрсеге кісі араласпайды, я араласпауы керек. Керек емес нәрсеге дендеп еніп, бойға сіңіре алмайсың, оны көңілдегідей түсіндіріп, біреудің санасына ендіру одан да қиын.

“Менің іліміме бағынсың, оған табынсын” деп талап ету, “мен үшін осындай іске бар” деумен бірдей, ол әулиелікке жатпайды.

Ілім жалпыға ортақ және өмірден ұзап кетпеген жағдайда ғана сіңімді, ғұмыры ұзақ. Мәселен, Нұх пайғамбардың жеті заңының бір де біреуін бүгінге дейін жоққа шығара алмайсың. Сондықтан да ол бүгінге жеткен:

- 1) Басшыларға бас и;
- 2) Құдайды қарғама;
- 3) Құдайдан басқаға табынба;
- 4) Жақын туысыңмен тұрмыс құрма;
- 5) Өлтірме;
- 6) Ұрлық қылма;
- 7) Тірі малдың етін жұлып жеме.

Дарын атақ-абырой әкелетін, ерекше мүмкіндік иесі ретінде құрметке бөлейтін жақсы қасиет болғанымен, оның жұмсалар көзін таппаса, онда ол сорға айналады, ол иесімен бірге біртіндеп солып, сөне бастайды.

“Тақа тұяқты, тұяқ тұлпарды, тұлпар ерді, ер елді сақтар болар” деген қазақ мақалы бар. Демек тұлғаларға тақа болар зерек адамдар көптеп керек. Елдің дамуы мен жетілуі тақа болуға жарайтындардың белсенділігіне тура пропорционал.

Ұйқы мен демалуға кеткен уақытты, егер ол мөлшерлі шамада болса, босқа өткен уақыт қатарына жатқызбаған жөн. Босқа өткен уақыт деп бос әңгіме-өсек пен салғыласуға, орындалмайтын қиялға, керексіз нәрсені оқуға немесе мағынасыз телехабарды көруге, карта ойынына, уайымдау мен өкінішке, күдікке, т.с.с. пайдасыз істер мен зиянды сезімдерге кеткен уақыт саналады.

Адамда өзінің қалыпты жағдайын сақтауға керекті күш-қуатының тепе-теңдігі болуы керек. Жағымды екен деп көп ұйықтауға, тамақты көп жеуге, қызық-мейрамдарға берілуге болмас. Өзіне-өзі өмір жайлы бір сабақ бергісі келген адамға, сабақтың ең бастысы – төзім деген бір сөзге

сияды деуге болар еді. Екіншісі – ішкі қарсылықты болдырмау. Содан кейінгісі – қобалжи бермеу, өкінішке ұрынбау, өзінді сөкпеу, мақтан сүйгіш болмау, күндес болмау, мәселені бірінің үстіне бірін жинай бермеу, т.с.с.

Махаббат – биік ұғым, ол тек бір адамның екінші бір адамға сүйіспеншілігі ғана емес. Сол ұғыммен қатар жезөкшелік деген ұғым жүреді, ол махаббатты жер жастандыратын қарсы ұғым. Кей адамдар махаббаты мол секілді көрінгенмен жанының жезөкшелігін жасыра алмайды. Үлкен ақын да, айтулы ғалым да, атақты суретші де, мықты саясаткер де, патша да жаны жезөкше болып кездесуі мүмкін. Қажет кезінде пайдаланып, керек болмаған күні теріс айналу да – жан жезөкшелігі.

Билікқұмарлықтан келіп шығатын ашкөздік, қатыгездік – жан мен тән жезөкшелігі. Сондықтан, билікқұмарлық адамдағы барлық кемшіліктердің ең ауыры әрі зияндысы.

Махаббат пен достық екеуінің бір айырмасы: достық бір жақты болмайды. Тағы бір айырмасы: достықты адамның өзі таңдап алады, махаббат көбіне ұрын келеді.

Аристотель “достықтың көбісі сұхбаттың жетімсіздігінен ыдырайды” деген.

Шын махаббат қолайлылық әкелмейді. Тарихта да, дастандарда да шын махаббат қосылмай қалғандардың арасында болады.

Кей әйел махаббатты қызғанышпен қорғап қаламын деп ойлайды. Махаббатты қызғанышпен қорғай алмайды, құртады. Қызғанышпен махаббаты емес, көрсеқызарлықты, жеңілтектікті, жауапсыздықты ғана қорғауға болады.

Егер жақсы көретін адамымыз біздің ең ізгі және кіршіксіз сезімдерімізді таптаса да, махаббатымызды сақтап, сүйікті адамымызды кешіре білу қабілетіміз қаншалықты биік тұрса, адами бақытқа да соншалықты мол ие бола аламыз.

Қорқу да – құрметтің белгісі. Құдайдан қорқу жаныңды тазартады, ерінен қорқатын әйелдің баласы жақсы болып өседі.

Библияда “Болезнь не дает людям грешить” деген сөз бар. Адам ауырса Құдайын аузына алдымен алатыны осы. “Бір жерден бүлдіріп алдым ба, бойыма күнә артып алдым ба” деп Құдайға жалбарынып кешірім сұрайтынымыз сол

шығар. Қартая бастағанда кісі Құдайшыл болатыны да осы себептен болар.

Кемшілігін жасырып айтпай отырғанда, мені түзетуге тырысып отыр деп емес, артықшылығымды мойындап отыр деп түсінетіндер де бар.

Адам баласының көктемi, жазы, күзi, қысы болады. Кейде қыс түспей күз созыла түседi, я болмаса қыс тез өтiп, ерте жылымық келедi. Кейбiреудiң көктемi мен жазы ұзақ.

Бiздiң бiр қасiретiмiз – ойлауға уақыт таппайтынымыз. Көбiмiз ойлау керек деп есептеймiз. Кейбiреуiмiз бiз үшiн ойланатындар бар ғой деген масыл пиғылды сiңiргемiз.

Өмiрiнде қателiкке ұрынған адам айыптыны iздеп, уақытын кетiрмегенi, шығатын жолды iздегенi, қателiктi қайтып болдырмауға тырысқаны дұрыс.

Бақыт деген сөзге өте үлкен мағына берiп, қол жетпейтiндей көретiн кезiмiз көп. Бақыт деген ұғымның негiзiн таңертең аман-есен, ауырсынбастан тұрып, жұмысқа бару, үйдегi бiрлiк, жұмысындағы түсiнiстiк, осыларды рахаттана сезiну құрайды.

Ересек кiсiлерде өткенiн көп айта беретiн әдет болады. Оның себебi, олардың кезiнде бәрi дұрыс болғандай көрiнедi, соның өтiп кеткенiне, көбiне үлгермегенiне, арманының орындалмағанына, үмiтiнiң ақталмағанына өкiнедi.

Оған керiсiнше, жас адамдардың ойы мен сөзi болашаққа бағытталады. Өйткенi, оларды болашақтың қандай бағытта жалғасатыны қызықтырады, болуы мүмкiн қиындықтардан қауiптенедi.

Әр ұрпақ өзiнен алдыңғы ұрпақтың қателiктерiн болдырмай өмiр сүруге ұмтылады. Есейе келе көңiлдегiсiнiң көбiсi орындалмайтынын сезедi. Сөйтедi де, өзi алмаған биiктi ұрпағы алса деп ойлайды. Өзiнiң бар орындалмаған үмiтiн балаларына аударады.

Адамның басында бiреулерге деген сыни пiкiр үйiрiлiп жүрiп алатын кезi бар. Одан құтылудың жолы – кешiру.

Сөйлеушiден тыңдаушы бағалы.

Адам өзiн-өзi мақтау қажеттiлiгiне қарсы тұра бiлу керек. Мақтаулы көрiнуге тырысу өзгеге үстем қарауға алып барады.

Мақтауға да, даттауға да құлағы керең бола бiлген адам, егер онысы айладан, менмендiктен болмай, шын

пиғылға айналған болса – жетілуге бет алған адам. Ескіден қалған бір сөзде: “Жетілу үшін молаға барып қабірдегі адамды бір түн мақта, ертеңіне барып бір түн датта, сонда қалай міз бақпайтын болса, мақтау мен даттауға солай міз бақпауды үйренсең, сонда жетілгенің” делінген.

Біреуге жақсылық жасаған адам одан қайтарым күтпесін, жақсылықты қайтарымсыз, шын көңілмен жасағанда ғана қайтарым өзге жолдармен өзі келеді. Демек, жақсылық жасасам, қайтарымын күтіп емес, өзім үшін жасадым деп ұғынған ұтады.

Кісі өзінен білімсіздеу, өзінен тәжірибесіздеу адамға пікірін таңбағаны дұрыс. Ішкі дүниесі әр түрлі адамдардың бірі жақсы, бірі жаман болмайды.

Әр адамда өзінің саналы әлемі болады. Ол кездейсоқтыққа жол бермейді. Бастан өткен әрбір іс бізді бір нәрсеге үйретеді.

Қайғы екіге бөлінсе – жеңілдейді, қуаныш екіге бөлінсе екі есе артады.

Айналадағы әсемдіктен, қоршаған нәрсенің бәрінен қуат алуды үйрену керек. Сонда күш алу көздері көбейеді.

Біреудің өткен кезде жіберіп алған айыбын бетіне басу, онысы үшін ұялту ниетінен аулақ болған жөн. Ол мысалдарды ұмыту адамның түзелуіне жол ашады. Түпкі мақсат – сол.

Ұрыс-керіске кірігіп кете беретін кісі ішкі дүниесіндегі қобалжу сезімінен ешуақытта арылмайды. Сондықтан келіспеуге кірісудің орнына достық қалыпқа шақыруға тырысқан жөн.

“Адам біреуге қол ұшын беріп, биікке шығуға көмектескенде ғана оған жоғарыдан қарауға хақылы; еркектер кәріліктің келгенін мойындап, махаббатты ұмыттық дейді, шын мәнінде керісінше, махаббатты ұмытқан күні кәрілікті мойындайды; бүкіл әлем шың басында өмір сүрсек дейді, ал бақыт дегеніңіз сол тауға өрмелеп, биікке көтеріліп келе жатқан сәттің өзі емес пе?!” – дейді Маркес.

Мына өмірде ешкім бәріне бірдей қожайын емес екенін түсініп алған адам ешкім ешкімнен кіші де, ұсақ та емес екенін түсінеді.

Ешкімге тәуелді болғысы келмеген адам сұраншақ болмай: “Сұрасам аса зәру нәрсені сұрадым, қайтарым

жасауға тырысамын, ол үшін жарамсақтанып, төмен-демейін” дейтін принципті ұстанғаны жөн.

Адам мен қоршаған ортаның бір-біріне әсерін зерттейтін геосаясат ғылымы мемлекет пен оның адамдарын өзін-өзі сақтау және дамыту үшін планетадағы басқа халықтармен “өмір кеңістігі” жолында бәсекелестік күрес жүргізіп отыратын тірі ағза ретінде қарайды.

Ағаштың түбіндегі ылғал қашан қашып кеткенін біз байқай бермейміз. Адамда да өмір сүруге құштарлық, шаттана қуану сезімі сол ылғал секілді қайтып кетіп тұрады, оны да байқау қиын. Адамның қуат алар ылғалын толықтырып тұру үшін, ол өмірінен рахат сезіне білуі, қанағатшыл болуы, ойлай білуі, өмірін өзгертіп отыруға дайын болу керек.

Біреу бай болу үшін, бірнеше жүз адам кедей болуы керек, ал біреу орасан байлыққа ие болса, онда мыңдаған, тіпті жүздеген мың адам кедейленеді. Тіпті кейбір ерте қимылдаған, ақылын жетілдірген, рухын биіктеткен тұтас мемлекеттер бай болады да, кейбір мүмкіндігі мол мемлекеттер басқалардың бетіне жалтақтаумен қалады. Дүниеде бар байлық ашылған, шектеулі, есептеулі. Оның реттелген жүйесі бар. Сол жүйеге енгендер ғана ұтады. Жалғыз адам түгілі, жеке дамығысы келетін мемлекет те сәтсіздікке ұшырайды.

Өткенге өкінбеу үшін өткенге өкінетіндей мүмкіндікке жетудің өзінде өткеннің ізі жатқанын түсіну керек.

Дос-туыстарымен келіспеушілікке барудан гөрі, олардың өзгеруіне әсер ететін құрмет қатынасын таңдаған дұрыс. Сонда бейбіт өмірдің дәмін екі жақ бірдей сезінеді.

Ескіден қалған бір ақиқат бұл күнде ерекше мағынаға ие: егер адам бақытты өзі үшін іздесе, бақыт жақындаудың орнына қашады. Егер адам оны өзгелер үшін іздесе, онда ол адамды өзі табады.

Ешкімді дұшпан тұтпауға әдеттену керек. Біреу дұшпандық танытса, оны ойдан қуып шығуға тырысқан дұрыс. Біреудің басында “үймелеп” қалған ой, өзгелерге де түседі. Сөйтіп, салмақ жан-жақты түседі.

Біреуге жалған ризалық білдіріп, жарамсақтану арқылы біреудің көңілін табуға тырысқаннан, кісі өзіне риза боларлықтай жұмыспен айналысқаны жөн.

Өкпелеу қолайсыздық туғызады. Оның орнына байланыс жасауға ұмтылу – мәселені бейбіт шешудің жолы.

Көзқарас кең көлемде болғаны дұрыс. Әркім өзіне тиімді көзқарасты ұстанса, өзге ойдағылардың, тілдегілердің, діндегілердің қамын кім жейді.

Қай істе болсын, кінә іздеу әрекеті қажетсіз.

Болашақтың жарқын болуына үміт арта отырып, бүгінгі күннің қызығымен рахаттанған дұрыс.

Қолға алған іс біткен кезде қалай болатынына қобалжу істің жүруіне кедергі жасайды. Байсалды қарау тілеу-лестікке, шабыт пен тиімділікке алып барады.

Әркім өз қиыншылығын өзі жеңуге үйренсін.

“Мен еш нәрсені нашар орындауға тиіс емеспін” деп айта алатын адам, осы сөзді ұстануға өзін ғана бағыттамайды, өзгелерге де үлгі болады.

Шамшылдық – күнә.

Көңілі өсіп, астамси бастаған кісі, оны сезіне сала жол бермеуге тырыспаса, кейін кеш болады. Астамшылдық пиғылдың адамды басынуы оңай, осы пиғылдан ада кісі ғана өзін еркін сезінеді.

Кісі басқаларды айыптай қарамауды, дене жаттығуы секілдендіріп, күніге жасағаны дұрыс. Айыптау арқылы біреуді өзгерту қиын.

Күпіршілік төрт түрлі болады:

1. Ұрлық жасау; ішкілікке салыну; әке-шешеге қарамау; зинақорлық. Бұлар – айқын төртіпсіздік.

2. Сараңдық; төқаппарлық; ашкөздік; долылық; жыныс-құмарлық. Бұлар – құпия күпіршілік.

3. Өтірік айту; өсекке еру; жалақорлық. Бұл – тоғышарлық.

4. Құдайсыздық; жалпақшешейлік; өзімшілдік. Бұл – имансыздық.

Шортанбай адал мен арамды ажырату қабілетінен айырылғандар деп мыналарды айтыпты: кереметі кеткен пір, қасиеті қашқан төре, әділдікті ұмытқан би, жақыннан басқа қасы жоқ мырза, малдан зекет бермеген сараң, жабағы жүнін сатқан бай, құтырған құл.

Адам күніне бір мезгіл, тіпті бірер минут қана болса да өзіне үнсіздік сыйлағаны жөн. Ештеңе істемей, бір мезгіл тыныштық көру, одан рахат ала білу керек.

Анда-санда қатты айғайлап, қатты күліп, көз жасын төгіп, осылай жасау арқылы бойдағы теріс қуатты алып тастап тұрған жөн.

Қандай да бір қасиеті үшін біреуді ұнатып қалған кісі, оны сездіруге бата алмайтын, қорқатын, әйтпесе қолы жетпейтін болса, іштей-ақ құрмет жасай бергені мақұл, сонда онысы ол кісіге көзге көрінбейтін байланыс арқылы жетеді.

Өткенді болған жағдайынан жақсарту мүмкін емес, оны жалған боямалап, өзінді алдағанмен, ол оқиғаның қуәларын қанағаттандырмайды.

Өткенді өкінішпен еске алу керексіз. Өз өмірінде үстірт жасалған әрекеттерге көп мән беру ештеңе бермейді.

Адам өзі құмартқан ісін жиірек жасауына болады, солай етсе сезімі қанағаттанады, бірақ оның соңына түсіп елігіп кетпегені мақұл.

Алудан гөрі беруге ниеті көбірек ауатын жағдайға жеткен кісі бақытты. Ол жәрдемнің, әсіресе, байқатпай жасалғанда, сыйы мен бірге сәлемі жүргенде, жиналып қалған төлемін жасап жібергенде бағасы артады. Олай жасаған кісінің жаны жайлана түседі.

Біз “бер” деген сөз қалыпты жағдайға айналған ортада өстік, “беремін” дегенді үйрену қиын соғып жатыр, бірақ, бұрынғымыз адамзат қоғамының ізгі заңдарына қайшы еді.

Бір адамнан жақсылық та, зұлымдық та шығады. Оның тек жақсы жағын бағалап, жаманына мән бермеуге жеткен кісі – жетілу жолындағы кісі. Жаманына мән бермеу, бақылап отырған кісі үшін ғана емес, байқап отырған кісінің өзі үшін де керек.

Біреуге қызмет ете кетуге даяр тұру керексіз қасиет.

Біреуді сендіре алатын, пікірінен айныта алатын мүмкіндігім, я өкілеттігім бар деп малдану қажетсіз. Біреудің пікірінің өзгеруі сыртқы әсерге емес, оның ішкі дүниесіне тәуелді болғаны жөн.

Керемет көргенде құр таңырқап қоймай, оған тебірене білуді үйрену керек.

Өз өмірін қарапайымдандыра білген кісі ұтады. Азға қанағат ету – көбірек келуге жол ашады.

Ылғи үлгілі болуға тырысу – адамның жігерін топастандырады, ондай мінез адамды бір ізді, тіпті, сұрқия етіп жіберуі мүмкін.

Басқа кісі туралы теріс ойлау – өзің туралы теріс ойлаумен тең.

Жақсы істен ғана емес, жаман істен де үлгі алып үйренген жөн. Жауыздықта та қонымды қасиет болады, одан да үйренерлік іс бар. Жаманнан қалай болғанда жаман болу мүмкін екенін үйренудің өзі – үлкен мектеп.

Бір істі өте жақсы орындадым деген адам – тығырыққа бет алған адам. Жетілуде шек жоқ. Әрі қарай қалай жетілу мүмкін деген адам, бұдан жақсы болу мүмкін емес дегенмен бірдей.

Кісі өзін өзгелермен салыстырып: “мен оған қарағанда тәуір екенмін ғой” деп тоқмейілсу және “мен онымен салыстырғанда ештеңе де емес екенмін-ау” деп уайымдау бірдей қажетсіз.

Құлшыныс пен тәубені тең ұстай білген адам – жетілудің жолындағы адам.

Күнде таңертең тағдырының ең шешуші күніне қадам басқалы тұрғандай талпыныс жасаған, бой-басына қараған кісі ғана жағымсыз күйден өзін-өзі құтқарады.

Бойын лайықты ұстай білудің өзі кісілік. Үлгінің үлкені – сол.

Танымның атасы – өзінді-өзің тану, демек, күлудің атасы да – өзіңе-өзің күлу, яғни, өзіңе-өзің сырт көзбен қарай білу.

“Базарға бар да, бағыңды сына” деген сөз бар. Оны қарапайым ғана ұғыммен: базарға барып, затыңды саудалап көр, мүмкін саған тиімді болар, деп түсінуге де болады. Мүмкін бұл жерде тек сауда жасайтын базар ғана айтылып отырмаған шығар? Ойлап көрсек, шешенге – топ алдына шығып сөйлеп байқа, қызға – тұрмыс құрарда тиімді адамыңа жолық, маманға – білім мен білік жарысында бағаң қалай екенін байқа, мүмкін жеңіс қолыңда тұрған шығар, бағыңды сынап көр деп те айтылған сияқты.

Одан да тереңірек ойлап қарасақ, сауда базарында да, өмір базарында да, барған кезінде қанағатың мен қорқаулығыңды сына, адалдығың мен астамшылығың қандай, байқап қара, дегдарлық пен дүниелік бақ сынассын деп тұрған жоқ па екен?...

Азамат болуға ұмтылған адамда дүниеге, заманға, уақытқа, кеңістікке деген көзқарас, адам тану, ар тану,

мінез тану, ел тану, жер тану, серіктес тану, тіршіліктің күнгейі мен көлеңкесін тану қабілеті ұдайы даму үстінде болуға тиіс.

Адам өз бойын ұдайы бақылап, ұқыптап тексеріп отырғаны жөн, осылай ету бүкіл ұлтқа да керек. Ұлттың озық ойлы азаматтары өз халқының сипатын, мінезін, тәрбиесін, көзқарасын, мәдениетін зерделеп, егер де жаңадан еніп келе жатқан жарамсыз мінез-құлық байқалса, оған ел иелерінің назарын аударып, оны болдырмаудың шараларын көрсетіп, қоғамдық пікір қалыптастырып, ұлтты дұрыс жолға бағыттап отыруға тиіс.

Өзінді-өзің ұдайы тәрбиелеп, жетілдіру деген кейде өз табиғатыңа жат нәрсені жасауға өзінді-өзің зорлау да болып шығады, олай ету үшін төзім керек.

Еркіндік дегеніміз ерікке шексіз ырық беру емес, ол – еркінді билей білу, оны тежеп-тізгіндеп ұстау.

Мемлекеттің көркеюі ұлттың рух биіктігіне байланысты. Мемлекет ұлтты қалыптастырмайды, қайта ұлт мемлекетті қалыптастырады.

Сұлулыққа іңкәрлік пен білімге асықтық – кісі мәдениетінің өлшемі.

Тіршіліктің тірегі, адамдар арасындағы аманаттық байланыс – үміт пен сенім. Үміт күйреп, сенім қирауы – тіршіліктің тірек-тамырына балта шабады.

Әйелі бар еркекті әйелінен айырып, оны жақсы көріп қалған әйелге қосу қазіргі дуагөйлердің қолынан келеді. Бірақ, отбасын бұзған адамның әрекеті ізсіз қала алмайды. Өз бақыты үшін өзге біреуді бақытынан айырудың түбі бақытқа апармайды. Адамды еркінен тыс теріс әсерге итермелеушінің қиянаты да ізсіз қалмайды.

Атом күші электрондардың қуатымен анықталатыны секілді, кез келген толқынның қуаты жеке адамдардың қуат-күшіне байланысты.

Бабалар ерлігі мен елдігін, олардың үлгісін, ата-бабаның абыройын айтып мақтанарда, алдымен соларға лайық болуды ойлаған абзал.

Кейде тобыр санасыз топқа айналады, сыртқы бір әсердің нәтижесінде жүгенсіз болып кетеді. Көкпаршылар мен “Битлз” көрермендері солай.

Өмірден өз қалауын ала алмаған, сезімі қорланған адамдардың жанына жара түседі, олар өзгені өз деңгейінде

көргісі, өз жағдайына дейін төмендеткісі келеді. Өйткені, олардың сол арқылы көңілі тынышталады, жарасы емделеді.

Ашу-ыза келе қалған күнде де, оның отын байсалдылықпен, төзімділікпен сөндіре білетін, кінәлілерге кешіріммен қарай білетін кісімен адамдардың бәрі достыққа ұмтылады.

Достық біздің өмірде өзіміз таңдап алу мүмкіндігіне ие аз ғана нәрсеміздің ең қасиеттісі.

Менің өз сезіміме иелік етуді өзіме қой, ол менің ұятымның ісі дей алатын кісіге артық ақыл айтудың керегі жоқ.

Төнін сатқан әйел кінәлі ме, жоқ, сатып алған еркек кінәлі ме? Әділдігіне бара білсек – еркек кінәлі. Еркектікі – құмарлық, әйелдікі, мүмкін қажеттілік.

Дені сау адамдардың денсаулығы жайлы ілім мыналарды мақсат тұтады:

- 1) адам тегінің сапасын жетілдіру;
- 2) қарын, көз, ой-сана мешкейлігіне тосқауыл жасау;
- 3) қимыл әрекетсіздігін болдырмау, яғни, ой және дене қимылын пайдалану;
- 4) стрессті болдырмау, шұғыл ренжімеу;
- 5) сөз сөйлеу мәдениетін жетілдіру;
- 6) ой тазалығына жету, оның арамдыққа бой ұрмауын ұдайы тексеру;
- 7) ішкі нанымның кедейлігімен күрес;
- 8) дінсіздік, жасанды әсерлерді болдырмау.

Адам өмірінің негізгі мақсаты – шындық іздеу. Шындық жолдан адамды адастыратын екі нәрсе бар, ол – тән тілегі мен нәпсі. Осы екеуіне тыйым сала білген адам – жетілу жолындағы адам.

Байлық, билік, бедел үшеуі де ақылсызға жоламайды. Ең болмағанда, олар есебі бар адамға жұғысады.

Бірден көп нәрсені қалаған адам, бірден көп жолға түсуге тырысқанмен бірдей.

Біреуге жақпайтын мінез біреуге жақсы болып көрінсе, ол, я махаббат, я шексіз құрмет.

Әрбір адамды Тәңірі өзгеше, біріне-бірі ұқсамайтын етіп жаратқан және олардың әрқайсысына белгілі бір қабілет дарытқан. Ал ниет пен таңдауды адамның өзіне қалдырған.

Ұлтты құртатын үш нәрсе бар: дәстүрсіздік, еліктегіштік, тұқым араласуы. Осы үшеуі де қазақта жетерлік.

Өзін-өзі сүйу, өзін жөнсіз көтермелеу – адам баласындағы өзгермейтін екі қасиет осы.

Тек өз басын ғана ойлау – өзге әлемдерді жоюдың бағдарламасы сияқты. Тылсым табиғатқа деген өшпенділік жазылмайтын кеселге ұшыратады. Сондықтан адамдарға ренжімеу, жұмысқа байланысты ашу-ызаны болдырмау керек. Жалақыны аз төледі, мені бағаламады, маған әділетті емес дегендерді себеп етсең, реніш-өкпе таусылмайды. Ол себеп емес, салдар. Себеп сіздің жаныңыздың тазармауында. Осыны болдырмау үшін мынадай тілекті іштей қайталап жүрген жөн: “Мен өзімді жақсы көремін, мен басқа адамдарды жақсы көремін, мен Жер-Ананы жақсы көремін, мен Ғарышты, Тәңіріні жақсы көремін”.

Сонымен, өз басын ғана ойлау – пенделік нәрселерді тым жақсы көру мен осыған бола Киелі Рухтан баз кешуге дайын болу дегеніміз – тазалықтан, жетілуден, махабаттан ада болу. Өзін ғана ойлау өзге құрылымдарға зиянын тигізеді. Адамның әрбір қимылының шегі болуы керек, оның әр жағы – құлдырау.

...Будданың намысына тигісі келіпті. Бір ауылға келгенде, оны бәрі жабылып сөгіпті. “Болдыңдар ма, мен жүруім керек, көрші ауылда мені күтіп отыр. Егер болмасаңдар ертең келейін, сендер де келіңдер, айтып болмасаңдар, сонда айтыңдар” депті ол. Сонда топтың ішінен “біз саған намысыңа тиер қаншама сөз айттық, соның бірі де әсер етпегені ме, бір ауыз сөз қайтармадың?” дегендерге: “Мен де он жыл бұрын сіздер секілді ойлаушы едім, сол кезде сіздер күткендей жауап берген болар едім, қазір мен өз сезімімді ауыздықтап аламын, өз ісімнің дұрыстығына сенемін, өзім секілді ойлай алмағандарға жаным ашиды. Сіздердің сөздеріңіз осыны есіме түсіріп, рахаттандырады” деген екен. Демек, “жаның шыққыр” деп сөгетін жерде “басың аман болсын” немесе “саған жақсы болса болды”, “сені бәрі жақсы көрсе екен”, “бай бол” дегенді шынымен айтуға кісі өз жігерін жеткізе білгені жөн.

Орта жолды ұстанған дұрыс, бірақ орта топта болу шарт емес. Орта топта қашанда керексіздер көп. Ол топ ақылдылар мен белсенділерді жақтырмайды. Оларға көп өзгеріссіз тыныш өмір керек.

Байқасақ, болашақ – тек мақсат, міндет, қағидат және үміт қана емес. Болашақ – бұл ізгі мұрат, бұл рух пен бекзаттық, парасаттылық, адамгершілік және әділеттілік. Осылар өшіп қалмауы керек. Демек, өзінің жоспарлары мен үмітінің күлі көкке ұшқанын қабылдай алмаса, іштей сатқындық, пасықтық, әділетсіздік, ізгі-мұраттың құлауы, руханилықтың қорлануы – ауыр кеселдерге ұшыратады.

Сүтті ылғи анамен байланыстыра айтамыз, өйткені сүт ішкен кезде адамның кеудесіндегі махаббаты ұлғаяды.

Қарапайым ойлайтын адам өзіне ұрлыққа түскен көршісін барынша жек көреді. Рухы мықтырақ адам көршісін емес, сондай тәртіпке төзетін қоғамды айыптайды, ал рухани өте бай адам көршісінің мысалында бүкіл адамзат теріс жолға түсіп жатқанына өкініш білдіреді.

Көз алға қарайды, ақыл артқа қаратады.

Өмірге дұрыс көзқарастағы адам ғана сынақтан өтеді.

Өмірде тәуекелге жиі-жиі баратын адам мейірбанды бола бастайды.

Қиын жағдайларға тап болған кезде ызақорлық көрсететін адам тез “сөнеді”.

Болашақтан қорқудың да, өткенге өкінудің де керегі жоқ. Қиын кездегі ең қауіпті кезең айыптыны іздеу, ондай кезде өзіндік өзгені айыптау керексіз.

Адамның жануардан айырмашылығы біреу-ақ: жануар тек қазіргісімен өмір сүреді, мысалы шөп берсең жейді, артылғанын таптайды, су берсең ішеді, тағы берсең төгіп тастайды. Адам ертеңге сақтайды, демек ертеңі үшін өмір сүреді.

Билік саласындағы әрбір адам кез келген уақытта: “Мен қолымнан келгенімді жасадым. Менен де жақсы істейтіндер болса – мархабат” дей алуы керек. Бұл жаңалық емес – қадым заманғы Рим империясының билік формуласы.

Крыловтың бір мысалында маймыл, есек, теке мен аю квартет құрады. Музыка еш үйлеспеген соң, олардың отырған орнын ауыстырады. Сонда да ештеңе шықпайды. Топ немесе команда ішіндегілер Крыловтың квартетіндегілерге ұқсас болса, ештеңе жасалмайды.

Білім оқумен ғана емес, зеректікпен де келеді. Бағзы замандағы ақындарымыз бен шешендеріміз соның дәлелі.

Олардың көбінің білім-сауатынан гөрі зеректігі, қисыны мен ойлау қабілеті, есте сақтау қабілеті жоғары болған.

Өзімізді-өзіміз кімбіз деп ойласақ, сол болып шығамыз. Адамдардың ауырып отырмын дей бергені ауру болатыны мен жетем деген мақсатына жетіп жататыны да осыған мысал.

Қазақ елі мен жерін білектің күшімен, найзаның ұшымен қорғаған. Бүгінгі чешендердің рухы бұрынғы қазақтарға болған. Бүгінде заман өзгерді, білек пен найзаны білім мен ақыл алмастыру дәуірі туды. Өткенді көксеу кейінге шегіндіреді, өткенді көксеу емес, құрметтеу керек, мақтаныш ету үшін ғана еске түсіру керек. Кешегі құралдармен ұлттың бұрынғы рухын сақтап қала алмайтын болғандықтан, бүгін рухымызды көтерер тәсілдер мен әдеттерді сіңіруіміз керек. Соның жолында патша да, уәзір де, әкім де, қарапайым адамдар да қайрат, жігер, намыс күшін жұмсауы керек. Өткенге мақтанба – оны ешкім алып кетпейді, бүгінге тоқмейілсіме – тоқырап қаласың, өзінді ешқашан ешкімнен қор санама, тең сана, тең болуға ұмтыл.

Теңсіздіктің қай түрі болса да күншілдік пен өшпенділікті тудырады. Кедей байды, надан ақылдыны, тоғышар білімдіні, көріксіз көріктіні күндейді, жек көреді.

Сүлеймен патша жер бетінде жағдайы болмай, тағдырына нала болып жүрген адамды, аңды, балықты, жан-жануарлардың барлық түрінің бірін қалдырмай жинап, соларға арнап теңіз жағасына үлкен дастархан әзірлеп, сый-сияпат дайындатқан. Шақырылғандар түгел жиналып, дастарханға отырар сәтте, теңізден алып жайын шығып дайындалған заттардың бәрін бір-ақ қылғытыпты да, қайтадан ғайып болыпты. Осыны көрген Сүлеймен өзінің жасамақ болған ісінің Құдайға күпірлік екенін ұғып, жалбарынып кешірім сұраған екен. Осы секілді ойлары мен істері оны пайғамбар дәрежесіне көтерген.

Ұқсас себептердің қорытындысы да ұқсас болады.

Егер адам төңірегіндегілерден ақылдырақ болса, ол өзгелерден ақылсыз болғанда қалай қолапайсыз көрінер болса, бұл жолы да солай қолапайсыз көрінеді.

Өмірде кездейсоқ бола кеткендей көрінетін нәрсенің бәрінде заңдылық бар.

“Я, Тәңірі, менің дұшпандарыма саулық бер, ал маған төзім бер” деп шынымен сұрай алу дәрежесіне жеткен адам – жетілген адам.

Өмірдің басты мағынасы – бойындағы барыңды бере білу.

Әрбір мезетті өзгелерге мін тағу емес, төңірекке махаббат тарату үшін пайдалану керек. Адамның махаббаты қаншалықты мол тараса, кеудесіне одан да көп махаббат келіп құйылады.

Кісінің жаны махаббатты қаншалықты көп таратса, адами құндылықтарға да соншалықты көп тәуелді болады. Егер Жан махаббатты тудырмаса, онда ол өшпенділікті тудырады. Егер мені біреу ренжітсе, іштей: “Мен сені жақсы көремін” деп тұруым керек. Егер біреу маған жақсы қылық көрсетсе, оған да соны айтқан дұрыс. Бейтаныс адаммен сәлемдесуге ұялған кісі онымен ойша тілдессін. Әрбір осындай жағдай – бір кісінің өзге бір кісіге махаббат жолдап жатқанын білдіреді.

Махаббат, үлкен есеппен алғанда адами сезім емес, Құдайлық сезім, адамдарда осы сезім қаншалықты мол болса, адам Құдайына соншалықты жақындай түседі.

Махаббат парасатсыз болуы мүмкін және онсыз өмір сүре алады, ал парасат махаббатсыз өмір сүре алмайды.

Кісінің өзін-өзі құтқару ережелері:

Бірінші: өзін үшін өліммен бетпе-бет келер қиын жағдайда оны бағалауды тоқтата тұру керек, өзіңнен өзін “соңы қалай болар екен, аман қалар ма екенмін” деп сұрама. Болған іс биік Еріктің ісі екенін біл.

Екінші: ешқандай бақытсыздық немесе тағдырдың сынағы адамды езіп тастауға не тазалауға берілмейді. “Құдай адамға шамасы келмейтін салмақ салмайды” деген мәтелдің мағынасы осында.

Үшінші: қиыншылық түскен кезде, ешуақытта қорқуға я өкінуге, не ашулануға болмайды.

Төртінші: қандай жағдай болып қалса да, алдымен және жаныңды сала көкірегіңдегі Құдайға деген махаббат сезімін сақтап қал.

Ізгілік, қиын кезде көмек беруді көңіліңнің қалап тұруы Құдайға ұмтылудың қосалқы түрі.

Және, бесінші, жарысқа алдын ала дайындалу керек. Көңілің қалаған кез келген нәрсенің күйреуі, кез келген

жоғалту кезінде: “Я, Алла, мұның бәрі менің тазаруым үшін жасалған нәрсе деп қабылдаймын. Не болса да, менің Саған деген махаббатым кемімейді, арта түседі” деген мақұл.

“Бұл дүние басқа бір әлемге өткел екені күмәнсіз. Өткел үсті – кісіге сын, онда шын мәнінде бақытты адам жоқ. Адамдар зиялы және қараңғы болып екіге бөлінеді. Мақсат қараңғылардың санын азайту. Біздің ғылым үйрету деп аспандайтынымыз да сол”, – дейді Виктор Гюго.

Жетілу – мақсат, жоспар, міндет қана емес, сонымен бірге руханилық, мораль және парасат екенін білген жөн. “Ақылдырақ болсам, ілгері дамысам, қоршап тұрған өмірді танысам” деу өзінді өзгертпей, өзгелерге жәрдем бермей мүмкін емес. Адам солай істей бастағанда ғана “бақыт” деп аталатын нәрсенің не екенін сезінеді.

Парасат “сен – маған, мен – саған” деген қағидатпен жұмыс істейді. “Егер мен саған адамгершілікті қатынас жасасам, маған да солай қара” дейді. Демек, парасат адамдардың мінез-құлқы бір-біріне қалай да бір байланысты екенін белгілейді. Ал егер біреу мораль нормаларын өзге біреумен қатынаста адал орындап, бірақ ол кісі сатып кетсе, онда ол оны ғана емес, жалпыадамзаттық мораль мен парасатты да қорлағаны. Ал махаббатты ешкім қорлай алмайды. Егер мен біреуді жақсы көріп, ол маған сатқындық жасаса, мен өзім сол сезімді қорламасам, менің махаббатым өзгенің сатқандығынан қорланбайды.

Адамның жануардан айырмашылығы оның өмірінде таңдау мен жігердің болғанында емес, дамыған санасы бар екендігіне.

Адам болашаққа жабыса бастаса, әлсірейді. Сол кезде алдына ешқандай жоспар мен мақсат қоймай, қазір бір нәрсені орындай қалсам демей, толық босаңсуы керек, ешқандай салмақ пен қысымның керегі жоқ. Бар жұмысты қойып, тек қуаныш пен махаббат іздесін. Махаббат дегенде төсек қатынасы емес, босаңсыған кезде ләззат іздей бермеген де дұрыс.

Рухани өмірдегі күпірліктер мына ретпен келеді: менмендік, ашкөздік, ашушаңдық, қараулық, уайымшылдық, күншілдік, уақытты босқа өлтіру.

Бүгінгі күнгі ең үлкен күпірлік – тұрмыстық жағдайы жақсы болуы үшін адам өзгелерді жек көруі, сөйтіп

махаббатты сатуы, ал ол адамдағы имани сезімді өлтіреді, өзгелердің сезіміне де шабуыл жасайды.

Екінші – өткенге, бүгінге немесе болашаққа өкіну, оқиғаны тездетуге, немесе тоқтатуға тырысу, яғни, уақытқа қарсы бағытталған барлық қателіктер.

Үшіншісі – адамдарды жек көру мен оларға ренжу, адамға деген дөрекі қатынас.

Төртінші – тірі және өлі объектілерге ғайбат сөз айту.

Шопенгауэр: “Әрбір ірі қасірет, тәндікі не жандыкі болсын, біздің өзімізге лайық; егер біз оған лайық болмағанда, ол қасірет бізді қуып жетпеген болар еді” дейді.

Таза ақпаратты пенде тірліктегі қылығына қарай құрметтеу не жазалау тетігінен алуға болады, ол үшін жан мен тәnnің пенделік талаптарынан арыла білу керек. Шын емші мен байланысшылар ашығудан, қиналудан азап шекпеген, яғни, дүниеге құмартпаған. Шын емшілердің әулие дәрежесіне көтерілу себебі де сол.

Ауру рухтың құралы болып табылады, бірақ біздің жетілмеуіміз рухты аяғына дейін тануға мүмкіндік бермейді және ауруға тек рухтық тәсілмен әсер ете алмаймыз. Сондықтан, біздің жетілмеген рухымызды медицина толықтырады. Медицинадағы ерте диагностика жасауға ұмтылу – рухтану жолындағы қадам.

Сонымен, адам біртіндеп рухқа, руханият пен мәдениетке қайта оралып келеді, өйткені бұл – арылудың жалғыз мүмкіндігі.

“Я, мені Жаратушы Тәңірі! Менің саған деген махаббатым – менің үлкен бақытым және өмірімнің мағынасы. Бұл тірлікте мен иеленген және ие болатын бақыт – маған және менің ұрпағыма Саған деген махаббатымды арттыратын құрал мен тәсіл. Менің өмірімде болған және болатын бар жағдайды Сен жіберген нәрсе ретінде қабылдаймын, менің жаным оны сүйіп қабыл алады” дей білген және сонысына шынымен сенген адам – жетілген адам.

Бақыттың рецепті көп, солардың кейбірі: қиындыққа қайыспай қарсы тұра білу, ешқашан ашуға жол бермеу, өзгені кінәламау, тағдырдың кездестірген әділетсіздіктерін санамаламау, жасанды уайымсыз болып көріне тұрып мылжыңбас уайымшыл болмау. Кездескен қолайсыздықтарға бейтарап болып, бетімен жібермеу. Жеңуге талпыну

– депрессияға қарсы ең тамаша күрес. Өмірге қалыпты және шыншыл қарау.

Мұхтар Әуезов: “Адамның қай мінезі қасиеті болса, сол мінезі міні де болмақ” деген екен. Артық ақылдымсып, түсіндіремін деп көп әуреленіп кетсем, құрметті оқырманым кешірір... Жеткізу – бізден, қабылдау-қабылдамау еркі өзіңізге.

Сүлеймен патшаға Сава патшайымы бірдей киінген алпыс баланы әкеліп, “осылардың жартысы ұл, жартысы қыз, соны айырып беріңіз” дегенде, Сүлеймен бір қап жаңғақты әлгі балалардың алдына шашып тастап жинап алуды бұйырыпты. Сонда ұл балалар жаңғақты жинап қалталарына салыпты да, қыз балалар етегіне жинапты. Менің жазғандарымды да бір кісі қалтасына, біреулер етегіне салар, бір кісі көңіліне түйер, біреулер керек етпес, дегенмен тым болмағанда ойды қозғауға септігі тиер.

Сол патшайым Сүлеймен патшаға тағы бірнеше жұмбақ айтыпты. Жан-жануар мен өсімдіктің тілін білген Сүлеймен патшайымның жұмбақтарының бәрін шешіпті. Соның бірі: “Өлмей тұрып жерге кіретін не?” деген жұмбақ болса, бұған патша: “Дән” деп жауап беріпті.

Ал сол бір түйір дәннен қос уыс астық шығады.

Демек, дән – менікі, ардақты оқырман, ал санаға түскен сол дән тудырған астық – әрине, тек Сіздердікі!

XII.1999 – XII.2001.

ҚЫТАЙ АҚЫЛМАНДАРЫ

ЛАО-ЦЗЫ

Барлық тірліктің бастауы мен соңы туралы екі кітап

Көне Қытайдың саяси және құқықтық ой тарихында даосизмнің негізін қалаушы аты аңызға айналып кеткен Лао-цзының ілімі ерекше орын алады.

Философ Қытайдың бірігуінен бірнеше ғасыр бұрын өмір сүрген, ол кезде бірнеше көнеқытай мемлекеттері болған еді. Ол Чжоу патшалығы кітапханасының бас сақтаушысы болып қызмет атқарған. Мемлекеттің құлдырап бара жатқанын байқаған және төңірегіндегі адамдардан көңілі қалған ол буйвол мініп Батысқа қарай сапар шегіп кете барған. Оның елден мәңгілік кетіп бара жатқанын көрген шекарашылардың басшысының өтінішіне орай Лао-цзы өзінің ілімін кеңінен айтып түсіндірген және екі бөлімнен тұратын еңбегі мен өз ілімінің негізін құрайтын бес мың иероглифті аманат етіп қалдырған.

Лао-цзы “Дао дэ цзин” (“Сапар мен оның көріністері жайлы кітап” немесе “Сапар мен ізгілік жайындағы кітап” немесе “Дао мен дэ туралы негізгі кітап”) деп аталатын трактат жазған. Оны біреулер өзінің жазғаны десе, енді біреулер біздің эрамызға дейінгі III ғасырда оның ілімін жалғастырушылардың жазғандары деп осы күнге дейін таласады. Лао-цзы Қытайдың ең бірінші философы ретінде мифологияда айтылатын қытайлардың бабасы Хуандимен теңесе айтылады. “Дао де цзин” – құқықтық ой тарихының ең көне ескерткіштерінің бірі.

Біздің дәуірдің екінші ғасырында Лао-цзы Құдаймен теңестіріле дәріптелді, оны даоның “түрленуі” немесе “денесі” деп атады.

Аңыз бойынша Индияда будда ілімінің пайда болуына Лао-цзының ілімі себепкер болған. Кей аңыздар Лао-цзы

мен Будда шежіре бойынша туыстас, тіпті ол Будданың шын мәніндегі әкесі болып келеді екен дейді.

Лао-цзы Конфуцийдің аға замандасы болып келеді. Екеуі бірінші рет кездескеннен соң Конфуций өзінің сұхбаттасына соншалықты таң-тамаша болғандықтан үш тәулік бойы тіл қатпапты деседі. “Сіз оған қандай уәждер айттыңыз?” деп сұраған замандастарына “Мен бір айдаһар көргендей болдым, ол бірде тұманға айналды, бірде аспанда қалықтап, инь мен янның аспан сәулелерімен тыныс алып тұрды. Мен оған қарсы бір уәж айтпақ түгілі, аузымды да аша алмадым” деген екен.

Лао-цзы барлық нәрсенің негізі қимыл, мәңгілік өзгеріс, түрлі пішіндердің ұдайы дамуы деп түсіндіреді. Оның көзқарастары стихиялы диалектикаға тән.

Лао-цзы іліміндегі ең іргелі түсінік – дао (сапар, даму, өмір, қозғалыс, қалыптасу, эволюция). Ол сөз қытай философиясында кейіннен аса маңызды мәнге ие болды.

Қытай философиясын түсіндірген еуропалықтар даоны Жоғарғы сана, Жоғарғы жан иесі, Табиғат, Құдай, Әлем осі, Абсолют, Ақиқат, Қажеттілік, Логос, Барлық тірліктің бастауы мен соңы, Сапар және с.с. дейді.

Лао-цзы ілімінің негізгі мағынасы – адамды және бүкіл адамзатты ғарыштың табиғи әуені мен заңдарына кірігу, ену, оларды тану, солармен бірігіп кету, соларға бағыну.

Лао-цзының айтуынша дао бірнеше деңгейде болады, оның түрлі қырлары мен тұстары бар. Лао-цзы әлемде әділеттілік үйлесімі болады, бір ұрпақтар тұсында бұзылған мәңгілік әділеттілік қайтадан қалпына келтіріледі, сөйтіп байлық қайта бөліске түседі дейді. Ол әділеттілік деп барлық игіліктің – материалдық құндылықтар, құрмет, қошемет, қоғамдағы орын әділ бөлінуін айтады.

Лао-цзының ілімі ескі заманда қоғам табиғи жолмен дамыған еді, бірақ мемлекет пайда болғаннан соң оның қалыптасуы мен дамуы кезеңінде көптеген заңдардың шығуымен адам үшін ақиқат жолынан ауытқу басталды деп түсіндіреді. Адам эволюциялық даму жолына түсуі тиіс, заңдарды бұзудың негізгі айыпкері – адамдардың білгіш бола бастауы дейді. Тәбеттің өзгеріп, жасанды әлеуметтік заттар ойлап табылған соң қоғамда да, жеке адамдардың өмірінде де түрлі әдемі және бағалы заттар пайда болды, олар адамдарды қылмыстарға итермеледі.

Одан адамдардың еркіндігі шектелді, ал ойдан шығарылған еркіндікті шектеу адамдардың қалыпты қарым-қатынасына нұқсан келтірді.

Бірақ Лао-цзы білгіштік жалған білімнен келіп шығады дей отырып, білімге қарсы шыққан жоқ және саяси-құқықтық құбылыста саналылықтың қажеттігін жоққа шығармады. Керісінше ол дао түсінігі өз елі мен өзге елдерді тануға жол ашады деп санады.

Лао-цзы мемлекетке де, заңдарға да сыни көзбен қарады, оларды табиғи құқықты бұзушылар деп атады. Ең негізгісі Аспан астындағы заттар мен құбылыстардың қозғалысында табиғи ырғақ пен траекторияға қайта оралу арқылы кірігіп кету деп санады. Мемлекет заңдары даоның табиғи генетикалық ырғағынан айырады, адамдардың қызығуы, күші, құмарлығы, жасанды жобалары ғарыш пен адамдардың өзіндік стихиялы дамуынан ауытқытады деді. Адамдарға жасанды түрде сіңірілетін заңдар керексіз және онсыз да күн кешуге болады деді. “Елде заңдар мен бұйрықтар көбейсе, ұрылар мен қарақшылардың саны көбейеді” – дейді данышпан. “Елде тыйым салатын заңдар тым көп болып, халық кедей бола түседі” дейді ол.

Аристократияның жағдайын қорғауды және дұрыстауды, дәстүрлер мен рәсімдерді құқықтық тәрбие ісінде пайдалануды уағыздайтын конфуциандық іліммен салыстырғанда Лао-цзы адамдардың теңдігінің жақтаушысы болды, ал рәсімді ол құқықтық реттеудің шешуші құралы деп санаған жоқ. Лао-цзы ілімі бойында рәсім әділеттілік, адамсүйгіштік пен табиғилықтан төмен тұруы тиіс, тек осылар болмағанда ғана адамдар тәртіп сақтау үшін рәсімдер мен дәстүрлерге сүйенуі тиіс.

Лао-цзы бойынша қоғамдық құрылымның негізінде зорлық пен мәжбүрлеу болмауы тиіс. Ізгі адамдар келісімге келуге бейім. Еркіндік пен келісім – аспан даосының әміріне бағынатын қоғамның бөлінбес табиғи негіздері. Бірақ оған қоғамды ұйымдастыру ісінде, мемлекет пен оның шенеуніктерінің қызметінде бәрі бірдей сәйкес келе бермейді.

Лао-цзы ілімінде әрекетсіздік пен зорлық жасамау идеясы бір-бірімен тығыз байланыстырылған. Ол соғысты айыптайды, өйткені ол өмір сүрген кезде көне Қытайға соғыс көп шығын келтірген еді. Ол тек қорғану үшін болған

соғысты ғана мақұлдайды, соның өзін үлкен бақытсыздық санайды, өйткені оларда көптеген адамдар өледі. “Жеңіс арқылы өзінің даңқын асыру – адамдардың өліміне қуану. Кім адамдардың өліміне қуанса, ел ішінде жанашырлыққа қол жеткізе алмайды. Жайлылық құрмет арқылы, ал бақытсыздық озбырлық арқылы келеді. Егер көп адамды өлтірсе, ол жөнінде еңіреп жылау керек. Жеңісті азалы процессиямен атап өту керек” – дейді.

“Дао дэ цзин” кітабының негізгі идеясы – көзге көрінбейтін, бірақ дүниеде бар заң, дао жолы сайып келгенде барлығына, оның ішінде билеушілер мен бағынушылардың мінез-құлқына да басшылық жасайды. Ақылды билеушілер мен олардың бағынушылары өз істерінде тек дао асуына көтерілгенде, соған сәйкес әрекет еткенде ғана жетістікке жетеді.

Лао-цзының айтуынша адамдар екі топқа бөлінеді, біріншісі (жоғарғы дәге иелер) – әрекетсіздік пен тыныштықтың жақтаушылары. Екінші топ (төмен дәге иелер) – белсенді, бар күшімен әрекет етушілер, даоға керісінше, өмірді өзгертуге тырысушылар. Егер адам әрекетсіздік жолымен әрекет етсе, онда оған дамудың табиғи жолына еру жеңілдейді. Барлығын өзінің жігеріне бағындыруға тырысқан жағдайда, ол адамдарға білім беремін деген ниетті жамылғы етіп адамдарды адасуға итермелейді.

Лао-цзы ілімінің басты мағынасы ол қоғамдық, саяси және құқықтық құбылыстардың ғарышпен және оның негіздемелік заңдарымен ғаламдық байланысы тұжырымын, іргелі проблемалар мен адам мен адамзаттың өмір сүру құпияларына назар аудара отырып, ғылыми ой тарихында бірінші болып ұсынды және дамытты.

Лао-цзының даңқын осы заманға дейін жеткізуге себепкер болған екінші кітабы “Лидердің даосы” деп аталады. Бұл кітап жетекші болуға талаптанған әрбір азаматтың бойында пендешілікте кездесетін, керекті-керексіз, бірақ өмірде бар қасиеттердің болу-болмауын, дұрысын қолдап, керексізін жөндеп, ретке келтіруді көздейді.

Дао Да Чинг (Лидердің Даосы) кітабын ақылман заттардың қалай пайда болуы мен жұмыс істеуі жайлы кітап немесе соңынан ерте білу стратегиясы деп атаған.

Лао-цзы бұл еңбегінде көп жылғы бақылау мен ой қорытудан кейін тиімді басшылық жасаудың заңдарын жасады. Оны Даоның бірыңғай принципі – заттар мен

оқиғалардың қалай пайда болатыны, ондағы лидердің әрекеті деуге болады. Осы принципті оқырманға жеткізу үшін философияның, руханияттың, терең психологияның тәсілдері пайдаланылған. Лао-цзы өз кітабын сол кездегі ел басшыларына арнады, олардың ақылдылықты меңгеруіне, демек, дұрыс ойлау мен болжау қиын кездерде өз бетімен және тиімді әрекет етуіне қызмет ететініне үміт артты.

Лао-цзының бұл еңбегі отбасында болсын, кішкене ғана топта болсын, үлкен көлемде болсын, дін саласында немесе білім беруде, бизнесте немесе әскери құрамда, саясатта немесе әкімшілік саласында болсын, өзін лидер ролінде сынап көруге талаптанғандарға пайдасын тигізері сөзсіз.

Бұл екі кітап қытайдағы ең сүйікті ақыл кітаптарының қатарында.

ДАО ДЭ ЦЗИН

(біздің эрамызға дейінгі VI-V ғасырлар)

*Адам жер заңдарына бағынады.
Жер аспан заңдарына бағынады.
Аспан дао заңдарына, дао өз
заңдарына бағынады.*

Лао-цзы

1.

Сөзбен айтып жеткізуге болатын Дао тұрақты дао емес. Аталуы мүмкін есім тұрақты есім емес. Атаусыздың өзі аспан мен жердің бастауы, атауға ие болғандар – барлық заттардың анасы.

Сондықтан кім құмарлықтан еркін болса сол керемет құпияны (дао) көреді, кімде құмарлық басым болса, оны тек ең соңғы тұрпатында көреді. Олардың екеуінің де шыққан тегі бір, бірақ атаулары бөлек. Екеуі бірге өте терең деп аталады. Бір тереңнен екінші бір тереңге өту – барлық ғажайыптарға ашылар қақпа.

2.

Аспан астындағылардың бәрі тамашаның тамаша екенін білгенде, ұсқынсыз нәрсе де пайда болады. Ізгіліктің ізгілік екенін барлығы білгенде, зұлымдық пайда болады.

Сондықтан болмыс пен болмыстың жоқтығы бірін-бірі туғызады, ауыр мен жеңіл бірін-бірі туындатады, ұзын мен қысқа бірі-бірімен салыстырылады, биік пен аласаның бірі екіншісі арқылы анықталады, дауыстар араласып үндестік пайда болады, өткен мен күткен бірінің соңынан бірі ереді. Сондықтан жетілген дана іс атқарғанда әрекетсіздікті қалайды; дәріс бергенде сөздерге мән бере бермейді; заттарды ауыстыруға үндегенде оны өзі жасамайды; қозғалысқа түсіргенде, оған өзі күш салмайды; бірнәрсені оңтайлы аяқтағанда мақтанбайды. Ол мақтанбағандықтан оның еңбегі ұмыт қалмайды.

3.

Егер ақылдыларды қадірлемесе, халықта дау-дамай болмайды. Егер сирек заттарды бағаламаса, онда халық ішінде ұрылар болмайды. Егер күншілдік туғызатын істер көрсетілмесе, онда халықтың жүрегі қобалжымайды. Сондықтан жетілген дана ел басқарғанда қарамағындағылардың жүрегін бос етеді де, асқазандарын толы етеді. Оның басшылығы халықтың жігерін босаңсытады да, сүйектерін берік етеді. Басшы халықта білім мен құмарлықтың аз болуына, білімі барлардың іс-әрекетіне тосқауыл жасауға тырысады.

Әрекетсіздік қашанда тыныштық әкеледі.

4.

Дао қуыс, бірақ қолдануға келгенде таусылмайды. О тереңіміз! Ол барлық заттардың бабасы.

Оның көрегендігін топастандырса, оны бейберекеттіктен сақтаса, оның жарқылдақтығын шектесе, оны үп еткізер тозаңға теңесе, онда ол анық бар болып көрінгендей болады. Мен оның түп тамыры қайдан шыққанын білмеймін, мен оның аспандағы билеушінің жол басшысы екенін білемін.

5.

Аспан мен жер адамсүйгіштікке ие емес және барлық тіршілік иелеріне өз өмірімен өмір сүруге мүмкіндік жасайды. Жетілген дана адамсүйгіштікке ие емес және халыққа өз өмірімен өмір сүруге мүмкіндік жасайды.

Аспан мен жердің арасы ұстаның көрігіне ұқсамай ма? Онда қаншалықты бос кеңістік болса, ол соншалықты ұзақ

қызмет етеді, онда қимыл қаншалықты көп болса, оның желі соншалықты көп шығады.

Кім көп сөйлесе, сол сәтсіздікке ұшырайды, сондықтан шаманы білген дұрыс.

6.

Көзге көрінбейтін даоның өзгеруі шексіз. Дао – туудың мол қақпасы. Туудың мол қақпасы – аспан мен жердің тамыры. Ол таусылмайтын жіп секілді мәңгі өмір сүреді, және оның әрекеті түгесілмейді.

7.

Аспан мен жер мәңгілік, Аспан мен жер өзі үшін өмір сүрмегендіктен мәңгілік. Міне сондықтан да ол мәңгілік болуы тиіс.

Сондықтан жетілген дана өзін өзгелердің артына қояды, соның нәтижесінде ол алдына шығады. Ол өз өмірін тәрк етеді, сондықтан оның өмірі сақталады. Бұл оның өз мүдделерін тәрк еткендіктен болып жатқан жоқ па? Керісінше ол өзінің жеке мүдделері үшін қызмет атқарып жатыр.

8.

Ең жоғарғы ізгілік су секілді. Су барлық жаратылыс иелеріне пайда әкеледі және олармен күреспейді. Ол адамдардың болғысы келмейтін жерлерінде жүреді. Сондықтан ол даоға ұқсас.

Ең жоғарғы ізгілікке ие адам да су секілді болып жерге жақындай түсуі керек; оның жүрегі ішкі әмірлерге бағынсын; адамдармен қарым-қатынаста ол мейірбан болсын; оның сөздері шыншыл болсын; ел басқарғанда ол жалғастылықпен іс атқарсын; іс атқарғанда мүмкіндігін есте ұстасын; іс-әрекеттерінде уақытты есепке алып отырсын. Ол су секілді болғандықтан, заттармен күреспейді, ол кателіктерге жол бермейді.

9.

Бір нәрсені толтыру үшін тырысқаннан ештеңе жасамаған жақсы. Егер өткір бір нәрсені барлық уақыт пайдалана берсең ол өзінің өткірлігін ұзақ уақыт сақтап тұра алмайды. Егер үлкен бөлме алтын мен жарқырауық тасқа оранып тұрса, оны ешкім де сақтай алмайды, тұрған жерінде

ескіреді. Егер байлар мен бағландар менменси бастаса, өз бастарына пәле іздегені.

Іс біткен кезде адам шеттеу жүруі тиіс. Осында аспан даосының заңы жатыр.

10.

Егер жан мен тән бірлікте болса, оны сақтауға бола ма? Егер рухты жұмсақ етсе, онда жаңа туған нәрестедей, нәрсені түсініп қызықпайтын болуға бола ма? Егер пайымдау таза болса, адасу болар ма еді? Даналыққа жүгінбей халықты сүйуге және ел басқаруға бола ма? Жұмсақтыққа бағына берсе табиғатта өзгерістер бола ма? Егер табиғаттағы барлық қарым-қатынастарды таныса, әрекетсіздікке баруға бола ма?

Негізі барды жасау мен тәрбиелеу; жасай тұрып, оны иеленбеу; қозғалысқа түсіре тұрып, оған күш салмау; басқара тұрып өзін билікші сезінбеу – міне осылар нағыз дә (ізгілік, сәттілік, сапа, өмір ережесі, рухани күш).

11.

Отыз шыбық бір мойынға бірігіп дөңгелекті құрайды, бірақ дөңгелектің айналуы шыбықтардың арасындағы бос кеңістікке байланысты. Лайдан ыдыс жасайды, бірақ оның пайдаланылуы ондағы бос кеңістікке байланысты. Үй салу үшін есік пен терезе қондырылады, бірақ үйді пайдалану ондағы бос кеңістікке байланысты. Міне сондықтан да бар нәрсенің пайдалылығы бос кеңістікке байланысты.

12.

Бес түс көзді қарықтырады. Бес дыбыс құлақты ауыртады. Бес дәм ауыздың дәмін кетіреді. Атта тез шабу мен аңшылық жүректі қобалжытады. Қымбат бағалы заттар адамды қылмыс жасауға итермелейді. Сондықтан жетілген дана әсем заттар болсын деп емес, өмірді тоқ етуге тырысады. Ол алдыңғысынан бас тартып, соңғысымен шектеледі.

13.

Даңқ пен масқара қорқынышқа ұқсас. Көрнектілік өмірдегі бақытсыздықтың ірісі. Даңқ пен масқара қорқынышқа ұқсас дегеніміз не? Ол төмендегі адамдар даңқты қорқынышпен алады және оны қорқынышпен жоғалтады

деген сөз. Даңқ пен маскара қорқынышқа ұқсас дегеніміз міне осы.

Көрнектілік өмірдегі бақытсыздықтардың ірісі деп неге айтамыз? Ол – мен өзімді-өзім бағалы деп санағандықтан болатын ірі бақытсыздыққа ие екендігім. Мен өзімді-өзім бағалы деп санамасам, онда менде бақытсыздық та болмас еді. Сондықтан көрнекті адам адамдарға жан қиярлықпен қызмет ете жүріп солардың арасында өмір сүруі мүмкін. Ізгі адам адамдарға жан қиярлықпен қызмет ете жүріп, солардың арасында өмір сүруі мүмкін.

14.

Оған қараймын да оны көрмеймін, оны көзге көрінбейтін дейтінім сондықтан. Оны тыңдаймын да ештеңе естімеймін, сондықтан оны есітілмес санаймын. Оны ұстап алғым келеді де жете алмаймын, сондықтан оны ең ұсақ деп санаймын. Бұлардың негізі неде екенін білуге тырысудың керегі жоқ, өйткені ол бірлестікте. Оның жоғары жағы жарықтанбаған, төменгі жағы қараңғыланбаған. Ол шексіз және оның атауы жоқ. Ол қайтадан болмыстың жоқтығына қайта оралады. Сонымен оны пішіні жоқ пішін деп атайды, мәнісі жоқ кескін дейді, сондықтан оны айқын емес тұманды деп айтады. Онымен жолыға тұрып оның бетін көрмеймін, оның соңынан ере тұрып оның арқасын көрмеймін.

Бар заттарды иемдену үшін қадімгі бастауларды білу керек деген көне даоны ұстанамын. Бұл дао принципі деп аталады.

15.

Ескі заманда ілімге қабілеті барлар заттардың ұсақ және жіңішке жақтарын білетін. Бірақ басқаларға оның тереңдігі сезілмейтін. Сезілмегендіктен мен оларға мынадай түсінік берер едім: олар қыстыгүні ағын суды кешіп өткендей именшек болатын; олар өз көршілерінен қорқақтайтын секілді тәуекелшілдікке бармайтын; олар еріп жатқан мұз үстінде келе жатқандай абайшыл болатын; олар тегістелмеген бөрене секілді қарапайым еді; олар дала секілді құшаққа сыймаушы еді; олар лай су секілді түбі көрінбейтін. Бұлар тыныштықты сақтай отырып лас нәрсені таза ете алатындар еді. Бұлар ұзақ мерзімді қимылдың өмірге әсер етуіне өзінің қабілетімен жете алатындар. Олар даоны ұстанатын және артықты қаламаушы еді.

Артықты қаламай тұрып, олар өмір сүргеніне қанағат ететін және жаңа нәрсе жасамаушы еді.

16.

Жүректі әуестікке барынша үйір етпеу керек, тыныштықты берік сақтаған жөн, сонда барлық заттар өз-өзінен өзгере бастайды, бізге тек олардың қайта оралуын сырттай бақылау ғана қалады. Өмірде заттардың әртүрлілігі басым, бірақ олардың бәрі өз бастауларына қайта оралады. Бастауға қайта оралу тыныштық деп аталады, ал тыныштық – негізге қайта оралу. Негізге қайта оралу тұрақтылық деп аталады. Тұрақтылық ілімі айқындыққа жету деп аталады, ал тұрақтылықты білмеу бұлғақ пен жамандыққа алып келеді. Тұрақтылықты білетіндер – жетілгендер; кімде-кім жетіле бастаса әділетті бола түседі; кім әділетті болса ол патшалыққа ие болады. Кім патшалыққа ие болса, аспан заңына бағынғаны. Кім аспан заңына бағынса, ол даоға бет бұрғаны. Кім даоға бет бұрса, ол мәңгілік және өмірінің соңына дейін қауіп-қатерден құтылады.

17.

Елі оның бар екенін ғана білетін билікші – ең жақсы билікші. Кім халықтан өзін жақсы көруді және көтермелеуді талап етсе, ондай билікші алдыңғыдан төменірек. Халық өзінен қорқатын билікші одан да төмен, ал халқы өзін жек көретін билікші ең жаман билікші. Өзі сенімге лайықты емес адам сенімге ие бола алмайды. Кім ойлы және ұстамды болса, істері сәтті аяқталады, ондайларды халық табиғилыққа сай деп бағалайды.

18.

Ұлы даоны жоқ еткенде “адамды сүю” және “әділеттілік” пайда болған. Даналық пайда болған кезде екіжүзділік те пайда болған. Алтау ала болған кезде “ұлдың құрметі” мен “әке махаббаты” пайда болды. Егер мемлекетте аласапыран болса, онда “сенімді қызметшілер” пайда болады.

19.

Ақылдылық пен білімділік жойылса адамдар жүз есе бақыттырақ болады; адамды сүю мен “әділеттілік” жойылса адамдар ұлдардың құрметі мен әке махаббатына қайта оралады; қулық пен дүние қуу жойылса, ұрылар мен

қарақшылар болмайды. Бұл үш зат та білімнің жетіспеуінен пайда болады. Сондықтан адамдарды қарапайым және сыпайы болуға, жеке бастың қалауын азайтуға, құштарлықтан азат болуға үндеу керек.

20.

Білімділік жойылған кезде мұң да болмайды. Уәде мен жағымпаздықтың айырмасы қаншалықты аз десеңші және ізгілік пен зұлымдықтың арасы қандай алшақ еді! Адамдар қорқатын нәрседен қашу керек.

О! Әлем қандай бейберекет, онда тәртіп орнатылып бітпеген. Барлық адамдар салтанатты аста қатысып отырғандай немесе көктемнің келгенін тойлағандай шат-шадыман. Жалғыз мен ғана тыныштықтамын және өзімді көрсете беруді керексінбеймін. Мен дүниеге жаңа келген нәресте секілдімін. О! Мен қалықтап ұшып барамын! Мен тоқтайтын орын жоқ сияқты. Барлық адамдардың көңіл қалауы бар, тек мен ғана барлығынан бас тартып отырғанға ұқсаймын. Мен ақымақ адамның жүрегімін. Ол қалай боп-бос еді! Барлық адамдар жарыққа толы. Мен ғана тұңғыыққа сүңгіп тұрған сияқтымын. Барлық адамдар талаптануда, мен ғана енжармын. Мен ғаламдық кеңістікте қалықтап ұшып бара жатқан және қайда тоқтарын білмейтін адамға ұқсаймын. Барлық адамдар өздерінің қабілеттерін көрсетіп жатыр, мен ғана топас та төмен адам секілдімін. Мен негізгі нәрсе тамақ қана деп ойлайтындықтан өзгелерден ерекшеленемін.

21.

Ұлы дәннің мазмұны тек қана даоға бағынады. Даода тән жоқ. Дао айқын емес, тұман ішінде секілді. Бірақ оның тұмандылығы мен айқын еместігінде кескіндер тұр. Олар тұманды және айқын емес. Бірақ олардың тұмандылығы мен айқын еместігінде заттар жасырылулы. Ол терең және қараңғы. Бірақ оның тереңдігі мен қараңғылығында жіңішке бөлшектер жасырылулы. Бұл жіңішке бөлшектер жоғарғы нақтылық пен айқындыққа ие.

Көне заманнан осы күндерге дейін оның аты өшпей келеді. Тек соған еру арқылы барлық заттардың бастауын тануға болады. Біз барлық заттардың бастауын қалай танимыз? Тек соның арқасында.

22.

Көне замандағылар: “Залалды жетіледі, қисық түзеледі, бос толады, ескі жаңамен алмасады, азды қаласаң молға жолығасың, көп алуға тырыссаң адасасың” деуші еді. Сондықтан жетілген дана осыны ұстанады, оны Аспан астындағылар да ұстануы тиіс. Жетілген дана нәрсе туралы өзі көрген қалпынан ғана ой түймейді, сондықтан да ол айқын көре алады; ол тек өзімдікі ғана дұрыс демейді, сондықтан ақиқатқа жете алады; ол өз атын шығаруға тырыспайды, сондықтан оның еңбекпен жеткен даңқы болады; ол өзін өзгелерден жоғары санамайды, сондықтан ол өзгелерден биік. Ол ештеңеге қарсылық көрсетпейді, сондықтан ол Аспан астында жеңілмейді.

Көне замандағылардың: “Залалды жетіледі” деген сөзі жай сөз ғана ма? Шын мәнінде ол адамға жетілудің нағыз жолын көрсетіп тұр.

23.

Табиғилыққа бағынып, аз сөйлеу керек. Екпіні қатты жел таң асырып тұра бермейді, нөсер жаңбыр күнімен жаумайды. Мұның бәрін кім жасайды? Аспан мен жер. Адам түгілі аспан мен жер де ештеңені ұзаққа соза алмайды. Сондықтан ол даоға қызмет етеді. Кім даоға қызмет етсе, сол даоға тепе-тең. Кім жоғалтса, жоғалтқанымен тепе-тең. Кім даоға тепе-тең болса, сол даоны табады. Кім дәге тепе-тең болса, сол дәны табады. Кім жоғалтқанға тепе-тең болса, жоғалғанын табады. Тек күмән ғана сенімсіздік туғызады.

24.

Кім өкшесін көтеріп тұрса, ұзақ тұра алмайды. Кім кең адымдап жүрсе, ұзақ жүре алмайды. Өзін жарық алдына қойғаннан ешкім де жарқырап кетпейді. Кім өзін-өзі мадақтаса, даңққа жете алмайды. Шабуылға шыққан жеңіске жете салмайды. Өзін-өзі көтермелегенмен басқаларға ағалық ету қиын. Даода мұның бәрі көңілдің артық қалауы мен пайдасыз мінез саналады. Ондайларды барлық жан иелері жек көреді. Сондықтан даоны иеленетін адам мұны жасамайды.

25.

Міне, аспан мен жерден бұрын, бейберекеттікте туған зат! Ол – дыбыссыз. Онда пішін жоқ. Ол жападан жалғыз

тұрады және өзгермейді. Қай жерде де қатыса береді, оған кедергі жоқ. Оны Аспан астының анасы деуге болады. Мен оның атын білмеймін. Иероглифпен белгілеп, оны дао деп атадым; осылай еркін атай отырып, оны ұлы деп атаймын. Ұлы – таусылмас қозғалыста болады. Таусылмас қозғалыста бола тұрып шегіне жетпейді. Шегіне жетпей ол өзінің бастауына оралады. Міне сондықтан да дао ұлы, аспан ұлы, жер ұлы, сонымен бірге патша да ұлы. Кеңістікте төрт ұлы бар, солардың ішінде патша да бар.

Адам жер заңдарына бағынады. Жер аспан заңдарына бағынады. Аспан дао заңдарына бағынады, ал дао өз-өзіне бағынады.

26.

Ауыр жеңілдің негізі болып табылады. Қозғалыстағы негізгі нәрсе тыныштық. Сондықтан жетілген дана күні бойы жүріп ауыр жүгі бар арбадан ұзап кете алмайды. Мейлі ол шат өмір сүрсін, бірақ ол оған еніп кете алмайды. Неге он мың күймені билейтін билікші өзімен-өзі болып, өмірге менсінбей қарайды? Менсінбеу оның негізін қиратады, ал оның асығыстығы билікті жоғалтып алуға алып барады.

27.

Жүре білетін із қалдырмайды. Сөйлей білетіндер қателік жібермейді. Кім санай білетін болса, ол есептеу құралдарын пайдаланбайды. Кім есікті жаба білсе, ілгек қолданбайды және есікті ешкім аша алмайтындай етіп жабады. Кім түйін түйе алса, жіпті пайдаланбай-ақ, қайтып шешілмейтін түйін түйеді. Сондықтан жетілген дана ылғи да адамдарды ебін тауып құтқарады және оларды тастап кетпейді. Ол ылғи да тіршілік иелерін құтқара біледі, сондықтан да оларды тастап кетпейді. Бұл терең даналық деп аталады. Сонымен, ізгілер қайырымды еместердің ұстазы, қайырымды еместер – олардың тірегі болып табылады. Егер қайырымды еместер өздерінің ұстаздарын бағаламаса және ізгі өзінің тіректерін сүймесе, онда, олар өздерін саналы санағанымен, көрсоқырлыққа ұрынады. Міне осы ең маңыздысы және тереңі.

28.

Кім өзінің ер жүректігін білсе, қарапайымдылық сақтайды, ол тау бұлағы секілді елдегі ең басты болады.

Кім елде ең басты болса, ол тұрақты дәні еш уақытта тастап кетпейді және нәресте қалпына қайта оралады. Кім салтанатты сезінсе, күнделікті тірлікті сақтап қалады, сөйтіп бәріне үлгі болады. Кім бәріне үлгі болса, сол тұрақты дәден ажырамайды және бастапқыға қайта оралады. Кім өзінің даңқын біле тұра өзі үшін белгісіздікті сақтап қалса, сол елде ең басты болады. Кім елде ең басты болса, сол тұрақты дә жолында жетілгені және ол табиғилыққа қайта оралады. Табиғилық ыдыраған кезде оның жәрдемімен жетілген дана көсем болатын құралға айналады және ұлы тәртіп бұзылмайды.

29.

Егер кімде-кім елге күшпен иелік еткісі келсе, онда ол өз мақсатына жете алмайды деп ойлаймын. Ел тиіп кетуге болмайтын құпия ыдыс секілді. Егер біреу оған тиер болса ол сәтсіздікке ұшырайды. Егер біреу оны ұстап алам десе, оны жоғалтады.

Сондықтан бір тіршілік иелері жүреді, біреулері олардың соңынан ереді; біреулері жайнап гүлденеді, біреулері солады; біреулері беріктенеді, біреулері әлсірейді; біреулері құрылады, біреулері ыдырайды. Сондықтан жетілген дана артықшылықтардан бас тартады, әсіре жайлылықты, бекер шығындарды болдырмайды.

30.

Кім ел басшысына дао арқылы қызмет етсе, әскердің күшімен басқа елдерді басып алмайды, өйткені ондай әрекет оның өзіне қарсы қызмет етеді. Әскер болған жерде шомырт пен тікен ғана өседі. Үлкен соғыстардан кейін аштық жылдары келеді.

Икемді қолбасшы жеңеді де сонымен тоқтай қалады және ол зорлық жасауға батылы бармайды. Ол жеңеді де өзінің даңқын шығаруға ұмтылмайды. Ол жеңеді де шабуылға шықпайды. Ол жеңеді де мақтанбайды. Ол өзін соған мәжбүрлегендіктен жеңеді. Ол жеңеді, бірақ ол ұрыс тілеп тұрмайды.

Қуаты мол тіршілік иесі қартайған сәтте даоның жоқтығы деп аталады. Кім даоны сақтамаса мезгілінен бұрын өледі.

31.

Жақсы әскер бақытсыздық туғызатын құрал, оны барлық тіршілік иесі жек көреді. Сондықтан даоны ұстанған адам оны пайдаланбайды.

Ізгі патша бейбітшілік кезінде көршілес елдерге кезек береді және тек соғыста ғана зорлық қолданады. Әскер – бақытсыздық құралы, сондықтан ізгі патша оны пайдаланбауға тырысады, ондай патша әскерді өзін солай етуге мәжбүрлегенде ғана пайдаланады. Ең бастысы – тыныштық сақтау, жеңіске жеткен жағдайда өзінің даңқын асыруға тырыспау. Жеңіс арқылы өзінің даңқын асыру – адамдардың өліміне қуану. Кім адамдардың өліміне қуанса, ел ішінде жанашырлыққа қол жеткізе алмайды. Жайлылық құрмет арқылы келеді, ал бақытсыздық озбырлық арқылы келеді.

Сол жағында флангтардың әскербасылары, оң жағында қолбасшы тұрса, оларды қаралы процессиямен қарсы алу керек деседі. Егер көп адамды өлтірсе, ол жөнінде еңіреп жылау керек. Жеңісті азалы процессиямен атап өту керек.

32.

Дао мәңгілік және оның аты жоқ. Ол қаншама кішкене болса да әлемде ешбір нәрсе оны өзіне бағындыра алмайды. Патшалар да оған мойынсұнса, онда бүкіл жаратылыс тыныш жағдайда болады. Сонда аспан мен жер үйлесімге келеді, бақыт пен тоқтық келеді, халық тыныштықта болады.

Тәртіп орнатылған кезде атаулар пайда болады. Атаулар пайда болғандықтан, оның шегін білу керек. Шегін білу қауіп-қатерден сақтайды.

Дао бейбітшілікте болғанда, тау бұлақтары өзендер мен теңіздерге қарай ағылатыны сияқты барлық жаратылыс соған келіп құйылады.

33.

Адамдарды білетіндер саналы болады. Өзін білетіндер білімді. Адамдарды жеңе білетіндер күшті. Өзін-өзі жеңе білетіндер күдіретті. Жеткіліктілікті білетіндер бай. Кім табанды болса, жігерлі де. Кім өз табиғатын жоғалтып алмаса, сол ұзақ жасайды. Кім өлсе де ұмытылмаса, сол мәңгілік.

34.

Ұлы дао барлық жерде таралып жатады. Ол оң жақта да, сол жақта да болуы мүмкін. Соның арқасында бар жаратылыс дүниеге келеді және өз өсуін тоқтатпайды. Ол ерлік жасайды, бірақ өзіне даңқ қажетсінбейді. Бар жаратылысты махаббатпен тәрбиелей отырып, ол өзін өмірші санамайды. Оның ешуақытта өз қалауы болмайды, сондықтан оны болмашы ғана деуге болады. Барлық тірі жан иелері оған қайта оралады, бірақ ол өзін олардың өміршісі деп қарамайды. Оны ұлы деп атауға болады. Ол өзін еш уақытта ұлы деп санамағандықтан да ұлы.

35.

Кім даоның ұлы образына лайық болса, оған бүкіл халық келеді. Адамдар келеді, ол оларға зиян жасамайды. Ол оларға бейбітшілік, тыныштық, музыка мен тамақ әкеледі. Тіпті жолаушы да оның төңірегіне тоқтайды.

Дао ауыздан шыққанда дәмсіз. Ол көзге де көрінбейді, оны ести де алмайсың. Ис-әрекетте ол таусылмайды.

36.

Бір нәрсені сығу керек болса, оны алдын ала кеңітіп алу керек. Бір нәрсені әлсірету үшін, оны әуелі мықтау керек. Бір нәрсені жою үшін, оның гүлденуіне жол беру керек. Бір нәрсені біреуден тартып алу үшін, әуелі оған беру керек. Бұл терең ақиқат деп аталады. Жұмсақ пен әлсіз қатты мен мықтыны жеңеді. Балықтың тереңнен шыға алмайтыны секілді, мемлекет те адамдарға оларды бас-қарудың жетілген тәсілдерін көрсете бермейді.

37.

Дао ылғи да әрекетсіздік жасайды, бірақ ол атқармайтын ештеңе де жоқ. Оны білсе және патшалар оны ұстанса, онда барлық жаратылыс иелері де өзі-ақ өзгереді. Егер өзгергендер әрекет еткісі келсе, онда мен оларды атқа ие емес жай ғана болмыстың жәрдемімен басып тастаймын. Атқа ие емес – жай болмыс – өзі үшін ештеңе қажетсінбейді. Қалаудың болмауы тыныштық әкеледі және ол жағдайда елде тәртіп өзінен-өзі орнығады.

38.

Жоғары дәсі бар адам қайырымды істерді жасауға ұмтылады, өйткені оның өзі ізгі; дәсі төмен адамда жақсы

іс істеуге ниет те болмайды, өйткені ол ізгі емес; жоғары дәсі бар адам көп тырыса бермейді және әрекетсіздік жасайды; төмен дәсі бар адам іскер және оның әрекеттері әдейі жасалады; Биік адамсүйгіштік қасиеті барлар әрекетсіздік жасау арқылы әрекет етеді; биік әділеттілікті ұстанатын адам іскер және оның іс-әрекеттері әдейі жасалады: барлық жағдайда рәсімді сақтайтын адам, жасағанының қайтарымы болатынынан үміттеніп әрекет етеді. Егер оның қайтарымы болмаса, онда ол жаза қолдануға тырысады. Міне сондықтан да дә дао жоғалған кезде ғана; адамды сүю – дәні жоғалтқан соң; әділдік – адамды сүюді жоғалтқанда; рәсім – әділдікті жоғалтқанда пайда болады. Рәсім – сенім мен берілгендіктің жоқтығын көрсетеді. Рәсім – бұлғақтың басы.

Сыртқы түр – даоның гүлі ғана, ол тоғышарлықтың бастамасы. Сондықтан ұлы адам негізгісін алып, ұсақ-түйектерін қалдырады. Ол жемісін алады да гүлін лақтырып тастайды. Ол біріншісіне бейімделіп, екіншісінен бас тартады.

39.

Міне мыналар көне заманнан бірлікте келе жатқан нәрселер. Бірліктің нәтижесінде аспан таза болды, жер – мызғымас, рух – сергек болды, дала – гүлденді және барлық жан иесі дүниеге келе бастады. Бірліктің нәтижесінде патшалар мен атақтылар жер жаһандағы үлгілілерге айналды. Міне бірліктің не жасайтыны.

Егер аспан таза болмаса, ол қиар еді; егер жер бос болса, ол жарылып кетер еді; егер рух сергек болмаса, ол жоғалған болар еді; егер дала гүлденбесе, онда шөлге айнарлар еді; егер заттар пайда болмаса, құрып бітер еді; егер атақтылар мен патшалар бекзаттықтың үлгісі болмаса, олар орындарынан тайдырылар еді.

Атағы жоқтар атақтыларға негіз болып табылады, ал төмен жоғарыға негіз. Сондықтан атақтылар мен патшалар өздері туралы өздері “жалғызбыз”, “бейшарамыз”, “бақытсызбыз” дейді. Бұлай болу себебі, олар атағы жоқтарды өздерінің негізі етіп алмайды. Бұл алдамшы жол. Егер күймені бұзса, одан ештеңе қалмайды. Еш уақытта өзін жарқырауық тас секілді “бағалымын” деп санамау керек, қайта қара тас секілді қарапайым болған абзал.

40.

Қарама-қарсылыққа айналу – даоның әрекеті, әлсіздік – даоның қасиеті. Әлемде заттар болмыстан туындайды, ал болмыс болмыстың жоқтығынан туындайды.

41.

Ілімі жетік адам даоны біліп алса, оны жүзеге асыруға тырысады. Білімі орта адам даоны білсе, оны бірде ұстанады, бірде бұзады. Білімі төмен адам даоны білсе, оны күлкіге айналдырады. Егер ол күлкіге айналдырмаса, даоға келмес еді. Сондықтан мынадай мәтел бар: кім даоны білсе, қараңғыға ұқсас; кім даоға енсе, кері шегінген жанға ұқсайды; кім дао биігінде болса, адасқанға ұқсайды; жоғары ізгіліктің адамы қарапайымға ұқсайды; шексіз ізгілік оның кемшілігіне ұқсайды; ізгілікті тарату оны ұрлауға ұқсайды; ақиқат шындық оның жоқтығына ұқсайды.

Ұлы шаршыда бұрыш болмайды; үлкен ыдыс ұзақ дайындалады; қатты дыбысты есітіп болмайды; ұлы образда пішін болмайды.

Дао бізден жасырын және оның аты жоқ. Бірақ ол барлық тіршілік иелеріне жәрдем беруге қабілетті және оларды жетілу дәрежесіне жеткізеді.

42.

Дао бірді туындатады, бір екіні туындатады, екі үшті туындатады, ал үш барлық тіршілік иелерін туындатады, олардың ішінде инь мен ян болады, олар циге толы, осылай үйлесім туады.

Адамдар “жалғыз”, “бейшара”, “бақытсыз” деген аттарды ұнатпайды. Сонымен бірге, гундар мен вандар осындай аттармен өздерін атауға құмар. Сондықтан заттар оларды төмендеткенде биіктейді, ал биіктеткенде төмендейді.

Адамдарды неге оқытса, мен де соған оқытамын: күштілер мен қатыгездер өз өлімімен өлмейді. Мен оқытқанда осыны басшылыққа аламын.

43.

Аспан астында ең әлсіздер ең күштілерді жеңеді. Болмыстың жоқтығы барлық жаққа еніп кете береді. Міне сондықтан да мен әрекетсіздіктің пайдасын білдім. Аспан

астында сөзге ұмтылмайтын және әрекетсіздіктен пайда алатын іліммен салыстыруға болатын ештеңе жоқ.

44.

Даңқ жақын ба, өмір ме? Өмір қымбат па, байлық па? Тапқанды ұмыту қиын ба, жоқ жоғалғанды ма? Кім көп затты сақтаса, сол көбірек жоғалтады. Кімде зат көбірек, сол көбірек шығын шегеді. Кім шаманы білсе, онда сәтсіздік болмайды. Кім шегін білсе, сол қауіпке ұшырмайды. Оның өмірі мәңгілік болуы мүмкін.

45.

Ұлы жетілу жетілмегенге ұқсайды, бірақ оның әрекеті бұзылмайды; ұлы толылық бос кеңістікке ұқсайды, бірақ оның әрекеті түгесілмейді. Ұлы туралық қисыққа ұқсайды; ұлы сөз тапқыштық топастыққа ұқсайды; ұлы шешен кекешке ұқсайды.

Жүру суықты жеңеді, тыныштық аптапты жеңеді. Жайлылық әлемге тыныштық әкеледі.

46.

Егер елде дао бар болса, аттар тезегімен жерді құнарландырады; егер елде дао жоқ болса, мініс аттары елдің шет жақтарында жүреді. Өз құмарлығының шегін білмеуден артық бақытсыздық жоқ және байлық жинауға тырысудан артық қауіп жоқ. Сондықтан кім қанағатшыл болса, сол өмірге әрқашан риза болады.

47.

Ауладан тыс жерге шықпай-ақ әлемді тануға болады. Терезеге қарамай-ақ табиғи даоны көруге болады. Қаншама ұзақ жүрген сайын аз көресің. Сондықтан жетілген дана жүрмейді, бірақ бәрін санамен ұғады. Затты көрмей-ақ оны таниды. Ол әрекет жасамай-ақ жетістікке жетеді.

48.

Білім қуған адамның білімі күн санап өседі. Кім даоға қызмет етсе, күннен-күнге өзінің қалауын кеміте береді. Оны үздіксіз азайтумен адам әрекетсіздікке дейін жетеді. Әрекетсіздік жасай алмайтын ештеңе жоқ. Сондықтан аспан астына ие болу әрқашан әрекетсіздік арқылы жасалады. Кім әрекет етсе, онда Аспан астын иемдене алмайды.

49.

Жетілген данада тұрақты жүрек болмайды. Оның жүрегі халықтың жүрегінен тұрады. Мен ізгілерге ізгілік жасаймын, ізгі еместерге де ізгілік жасаймын. Осылайша ізгілік тәрбиеленеді. Мен шынайыларға сенемін және шынайы еместерге де сенемін. Осылайша шынайылық тәрбиеленеді.

Жетілген дана өмірде тыныш өмір сүреді және жүрегіне халықтың пікірін жинайды. Ол халыққа өз балаларына қарағандай қарайды.

50.

Тіршілік иелері туады және өледі. Он адамның үшеуі өмірге келеді, үшеуі өлімге барады. Әрбір он адамның тағы үш адамы өздерінің әрекетінен өледі. Неге бұлай? Бұлай болатын себебі олар да өмірге деген ұмтылыс шектен тыс күшті.

Мен естідім: кім жер басып жүріп өмірді иелене алса, ол сайысқа түскенде арыстаннан да, жолбарыстан да, қарулы әскерден де қорықпайды. Неге бұлай? Өйткені ол үшін өлім жоқ.

51.

Дао заттарды туғызады, дә оларды қоректендіреді. Заттар дайындалады, пішіндер аяқталады. Сондықтан, дао құрметтеп, дә бағаламайтын заттар жоқ. Дао – құрметті, дә – бағалы, сондықтан олар бұйрық бермейді, тек табиғилықтың соңына ереді.

Дао заттарды туғызады, дә оларды қоректендіреді, өсіреді, тәрбиелейді, жетілдіреді, оларды пісіріп жетілдіреді, оларға қамқорлық жасайды. Жасау мен иеленбеу, туындату мен оған мақтанбау, үлкен бола тұрып билік етпеу – міне осылар терең дә деп аталады.

52.

Аспан астының бастауы бар және ол – Аспан астының анасы. Анаға жеткенде оның балаларын да білуге болады. Оның балалары белгілі болғанда олардың анасын да еске түсіру керек. Сондай жағдайда адамның өмірінің соңына дейін қауіп болмайды. Егер адам өз қалауларын қалдырып, құштарлықтардан босаса, онда өмірінің соңына дейін шаршау болмайды. Егер ол өзінің құштарлықтарына жол

берсе және өз тірліктерімен болып кетсе, онда қасіреттен құтыла алмайсың.

Ұсақты көре білу қырағылық деп аталады. Әлсіздікті сақтау құдіреттілік деп аталады. Даоға еріп, оның терең мағынасын түсіну, адамдарды бақытсыздыққа итермелемеу – тұрақтылықты сақтаудың нақ өзі.

53.

Егер менің білімім болса, онда мен үлкен жолмен жүрер едім. Мен қорқатын бір нәрсе – ұсақ соқпақтар. Үлкен жол тегіс келеді, бірақ халық жіңішке соқпақтарды жақсы көреді.

Егер сарай әсем безендірілген болса, онда егістіктерді арам шөп басып, астық қоймалары бос тұрғаны. Биліктегілер қымбат киімдер киіп, жарқылдаған қылыштар асынып, жай тамақты менсінбей, артық байлық жинауға үйір келеді. Мұның бәрі тонау мен мақтаншақтық деп аталады. Ол даоны бұзу болып саналады.

54.

Кім мықты тұра алса, оны аударып тастай алмайсың. Кім тіреуді дұрыс пайдаланса, оны құлата алмайсың. Балалар мен немерелер оны мәңгі есте тұтады.

Кім өз ішіндегі даоны жетілдірсе, ондағы ізгілік шынайы бола түседі. Кім отбасында даоны жетілдірсе, оның ізгілігі орасан мол болады. Кім ауылда даоны жетілдірсе, оның ізгілігі ауқымды болады. Кім патшалық бойынша даоны жетілдірсе оның ізгілігі бай болады. Кім даоны Аспан астында жетілдірсе, оның ізгілігі жалпынікі болады.

Өзіңе қарап басқаны тануға болады; бір отбасына қарап басқа отбасыларды тануға болады; бір ауылға қарап басқа ауылдарды танысың; бір патшалыққа қарап басқаларын тануға болады; бір елге қарап бүкіл Аспан астын танысың. Мен Аспан астының қалай екенін қайдан білемін? Тек осылай ғана.

55.

Кімнің өзінде жетілген дә болса, ол жаңа туылған бала секілді. Ұлы жөндіктер мен жыландар оны шақпайды, қаһарлы аңдар оған тиіспейді, жыртқыш құстар оны шоқып тастамайды. Оның сүйегі жұмсақ, бұлшық еттері әлсіз, бірақ ол даоны мықты ұстайды. Екі жыныстың

одағын білмей тұрып ол рухтандырушы қабілетке ие. Ол өте сергек. Ол күнімен айғайласа да оның даусы өзгермейді. Ол мүлтіксіз үйлесімге ие.

Үйлесімді білу тұрақтылық деп аталады. Тұрақтылықты білу даналық деп аталады. Өмірді байыту бақыт деп аталады. Сезімдерді басқару ниеті табандылық деп аталады. Қуаты толық тіршілік иесі қартаяды, ол даоның бұзылуы деп аталады. Кім даоны ұстанбаса, ол мезгілінен бұрын өледі.

56.

Білген адам айтпайды. Айтқан адам білмейді. Өз көңілінің қалауын қалдырып, құштарлықтан бас тартқан адам өзінің көрегендігін топастандырады, өзін былығудан құтқарады, өзінің жарқылын басады, өзін тозаңға теңейді, сол үшін терең болып көрінеді. Онымен туыстасу үшін жақындатуға болмайды; оны елемей үшін жақындатуға болмайды; оны пайдалану үшін жақындатуға болмайды; оны ұлықтау үшін жақындатуға болмайды; оны қорлау үшін жақындатуға болмайды. Міне сондықтан да ол Аспан астында құрметті.

57.

Ел әділдік арқылы басқарылады, соғыс айла арқылы жүргізіледі. Әрекетсіздік арқылы Аспан астын иелікке алады. Мен мұның бәрін қайдан білемін? Мұны елде тыйым салатын заңдар тым көп болып, халық кедей бола түскенінен білемін. Халықта өткір қарулар көп болған кезде елде бұлғақ көбейеді. Елде шебер ұсталар көп болса, сирек заттар көбейеді. Елде заңдар мен бұйрықтар көбейсе, ұрылар мен қарақшылардың саны көбейеді.

Сондықтан жетілген дана былай дейді: “Егер мен әрекет етпесем, халық өзін-өзі өзгерту жағдайында болады; егер мен тыныш болсам, халық өзі түзеледі. Егер мен енжар болсам, халық өзі бай бола бастайды; егер менде құмарлық болмаса, халық жайдары бола бастайды”.

58.

Үкімет тыныш болса, халық жайдары бола бастайды. Егер Үкімет іскер болса, халық бақытсыз бола бастайды. О, бақытсыздық! Ол бақыттың тірегі ғой. О, бақыт! Бақытсыздықтың өзі сонда. Олардың шекарасын кім біледі? Онда

тұрақтылық жоқ. Әділдік қайтадан қулыққа айналады, жақсылық – жамандыққа. Адамның адасқанына көп уақыт болды. Сондықтан жетілген дана әділетті және ешкімнен ештеңе тартып алмайды. Ол риясыз және басқаларға зиян жасамайды. Ол шыншыл және ешқандай жамандық жасамайды. Ол жарық, бірақ жарқылдағысы келмейді.

59.

Адамдарды басқара және аспанға қызмет ете тұрып, ең жақсысы ұстамдылықты сақтау керек. Ұстамдылық ең басты уайым болуы тиіс. Ол дәні жетілдіру деп аталады. Дәні жетілдіру – бәрін де жеңеді. Бәрін жеңетін таусылмас күшке ие. Таусылмас күш елге билік етуге мүмкіндік береді.

Елді басқаруға жәрдем беретін нәрсенің бастауы мәңгілік, ол терең және мықты, мәңгі тұратын дао.

60.

Үлкен патшалықты басқару майда шабақтардан тамақ пісіруге ұқсайды. Егер даоға сүйеніп Аспан астын басқарса, онда өлгендердің долы күштері әрекет ете алмайды. Долы күштер тек қана әрекет етпей ғана қалмайды, олар адамдарға да зиян жасай алмайды. Тек олар ғана адамдарға зиян жасай алмайды емес, жетілген даналар да адамдарға зиян жасай алмайды. Оның алдыңғысы да, соңғысы да адамдарға зиян жасай алмаған соң, олардың дәсі бір-бірімен жалғасады.

61.

Ұлы патшалық дегеніміз – өзендердің төменгі жағы, ол Аспан астының түйіні, Аспан астының ұрғашысы. Ұрғашы қашан да сабырлылықпен сәуіркті жеңеді, ал өзінің сабырлылығы жағынан ол сәуіріктен төмен тұрады. Сондықтан ұлы патшалық кішкенелерді өзін олардан төмен ұстаумен тартады, ал кіші патшалықты ұлы патшалықтың ұнатуы ұлы патшалықтан төмен тұруымен тартады. Өзін төмен санауымен немесе өзі шынымен де төмен болуымен тартады. Мейлі, ұлы патшалық барлығының бірдей тамағы тоқ болуынан басқаны қаламасын, ал кіші патшалық адамдарға қызмет етуден басқаны қаламасын. Сонда екеуі де өздері қалаған нәрсесін алады. Ұлының өзін төмен санағаны жөн.

62.

Дао – барлық заттардың терең негізі. Ол ізгі адамдардың қазынасы, мейірімсіз адамдардың қорғаны. Әдемі сөздерді жұрт алдында айтуға болады, жақсы мінезді адамдарға сіңіруге болады. Бірақ мейірімсіз адамдарды тастап кетуге бола ма? Ондай болса несіне патшаларды сайлайды және оның үш кеңесшісін тағайындайды?

Патша мен кеңесшілері қымбат бағалы тастары болса да, арба мініп жүретін жағдайы болса да, олар тып-тыныш даоның соңынан ергені дұрыс болар еді.

Неге ерте заманда даоны бағалаушы еді? Ол кезде адамдар байлық қумайтын, қылмыстар да кешірілетін еді. Сондықтан Аспан астында дао қымбатқа бағаланатын.

63.

Әрекетсіздік жасау керек, тыныштық сақтау керек және дәмсіздің дәмін татып көру керек. Ұлы нәрселер кішкелерден құралады, көп – аздан құралады. Жек көруге мейіріммен жауап беру керек.

Қиындықты жеңу жеңіл істерден басталады, ұлы істерді атқару аздан басталады, өйткені бұл әлемде қиын істер жеңілден құралады, ұлы нәрсе – аздан басталады. Сондықтан жетілген дана ұлы істен бастамайды, сонда да ұлы іс атқарады. Кім көп уәде берсе сенімге ие бола алмайды. Қай жерде жеңіл істер көп болса, сол жерде ауыр істер де көп. Сондықтан жетілген дана қай іске болсын қиын іске қарағандай қарайды, сондықтан ол қиындық көрмейді.

64.

Тыныш нәрсені сақтау оңай. Әлі белгі бермеген нәрсені бағыттау оңай. Егер нәрсе әлсіз болса, оны бөлу оңай. Ұсақ нәрсені ыдырату оңай. Әрекетті әлі жоқ нәрседен бастау керек. Тәртіпке келтіруге бұлғақ басталмай тұрып әрекет еткен жөн. Өйткені үлкен ағаш жас шыбықтан өседі, тоғыз қабатты мұнара бір уыс топырақтан басталады, мың ли тұратын саяхат бір қадамнан басталады.

Кім әрекет етсе – жеңіліс табады. Кім бір нәрсені иеленсе – жоғалтады. Міне сондықтан да жетілген дана ештеңеге әрекет етпейді және жеңіліске ұшырамайды. Оның ештеңесі де жоқ, сондықтан ол ештеңе жоғалтпайды. Кімде-кім іс атқару барысында асығыстыққа жол берсе

жеңіліске ұшырайды. Жайлап бастап, абайлап жалғастырған адамның ісі нәтижелі аяқталады. Сондықтан жетілген дана құштарлықтан ада, қиындықпен табылатын заттарды бағаламайды, білімі жоқ адамдардан үйренеді және басқалар жүріп өткен жолмен жүреді. Ол заттардың табиғилығына бағынады және өз бетінше әрекет ете салмайды.

65.

Көне заманда даоға сүйенетін адамдар халықты ағартуға ұмтылмаған, оларды тоғышар етіп ұстаған. Халықта білім көп болса, оларды басқару қиын. Сондықтан елді білім арқылы басқару елге бақытсыздық әкеледі, істері білімнің жәрдеміңсіз жүргізілген ел бақытқа кенеледі. Осы екі затты білген адам өзгелерге үлгі болады. Терең дә деп осы мысалды біліп алғанды айтады. Терең дә тереңдігімен және ұзақта болуымен терең. Ол барлық тіршілік иесіне қарама-қарсы, бірақ оларды толық сәйкестікке алып келеді.

66.

Өзендер мен теңіздер төменге қарай ағу қабілетіне ие болғандықтан, тегістікке билік етуі мүмкін. Сондықтан да олар тегістікке билік етеді.

Жетілген дана халықтан биігірек болып көрінгісі келсе, өзін халықтан төмен қоя білуі керек. Адамдардың алдында болғысы келген кісі өзін олардан кейін қоюы тиіс. Сондықтан адамдардан қаншама биік тұрса да ол халыққа салмағын салмайды; ол халықтың алдында тұрса да халыққа зиян жасамайды. Сондықтан адамдар оны алға ұстайды және одан теріс айналмайды. Ол күреспейді, сонысы үшін де ол жеңілмейді.

67.

Барлығы менің даом ұлы және азаймайды дейді. Егер азаятын болса, көп уақыт өткен соң ол кішкене болып қалар еді. Ол кішіреймейді, себебі ол – ұлы.

Мен өзім бағалайтын үш қазынаға иемін: біріншісі – адамды сүю, екіншісі – құнттылық, ал үшіншісі – менің өзгелерден озық болып кетуге құмар еместігім. Мен адамдарды сүйемін, өйткені ол арқылы ер жүрек бола бастаймын. Мен құнттымын, сондықтан жомарт бола аламын. Мен басқалардың алдында болуға құмартпаймын, сондықтан менің ақылды көсем болуға мүмкіндігім бар.

Кім адамды сүйе білмей ер жүрек болса, құнт жасамай жомарт болса, алда келе жатып артындағыларды кері итерсе – өледі. Кім адамды сүйе тұрып, ұрыс жүргізсе жеңеді және оның құрған қорғаныс шебін бұзу мүмкін емес. Оны аспан құтқарады, адамды сүю оны қорғайды.

68.

Ақылды қолбасшы ұрысқұмар болмайды. Икемді сарбаз ашушаң болмайды. Жауды жеңе білетіндер шабуылға шықпайды. Адамдарды басқара білетіндер өзін қолайсыз жағдайға қалдырмайды. Мен мұны күрестен тартынатын дә деймін. Бұл – адамдарды басқарушы күш. Бұл – табиғат пен көне бастауларға мойынсұну (дао) деген сөз.

69.

Соғыс өнері былай дейді: мен бірінші бастамаймын, мен күтуге тиіспін. Мен бір кез болса да бірінші болуға құлқым жоқ, қайта бір кез кейін шегінемін. Бұл әрекетсіздік жасау арқылы әрекет ету, күш шығындамай соққы беру деп аталады. Бұл жағдайда жау болмайды және мен сарбаздарсыз да бірдеңе етемін. Қарсыласты бағаламағаннан ауыр қиындық жоқ. Қарсыласты бағаламау менің құнды қазынама (дао) зиян келтіреді. Ұрыс нәтижесінде кім қайғыланса, жеңіске жетеді.

70.

Менің сөздерімді түсіну де, жүзеге асыру да жеңіл. Бірақ адамдар оны түсіне де алмайды, жүзеге де асыра алмайды. Сөздің басы болады, істің бастысы болады. Осыны білмегендіктен адамдар мені де білмейді. Мені аз білген сайын, мен қымбат бола түсемін. Сондықтан жетілген дана арзанқол матамен оралып, бірақ ішінде жарқырауық тас сақтағандарға ұқсайды.

71.

Кім білімі болып тұрып, ештеңе білмейтіндей түр білдірсе, ол – барлығынан жоғары. Кімнің білімі болмай, білетін түр көрсетсе, ол – ауру. Кім ауру бола тұрып, өзін аурумын деп санаса, онда оның ауру болмағаны. Жетілген дана ауру емес. Ауру бола тұрып, ол өзін ауру санайды, сондықтан да ол ауру емес.

72.

Халық құдіреттілерден қорықпайтын болса, сол кезде құдіреттілік келеді. Оның тұрағын тарылтпаңыздар, оның өміріне жек көре қарамаңыздар. Кім халықты жек көрсе, халық та оны жек көреді. Сондықтан жетілген дана өз ұлылығын біліп, өзін көрсетпей ұстайды. Ол намыстан бас тартып өзін көтермелемеуді жөн санайды.

73.

Кім ер жүрек және жауынгер болса – өледі, кім ер жүрек болып жауынгер болмаса өмір сүреді. Бұл екі зат мынаны көрсетеді: біреуі – пайда, біреуі – зиян. Аспан жауынгерді жек көретінінің себебін кім біледі? Мұны түсіндіру жетілген данаға да қиын.

Аспан даосы күреспейді, бірақ жеңе біледі. Ол сөйлемейді, бірақ жауап бере алады. Ол өзі келеді. Ол байсалды және заттарды басқара біледі. Табиғат ауының кестесі сирек, бірақ ештеңе өткізбейді.

74.

Егер халық өлімнен қорықпаса, онда неге оларды өлімнен қорқытамыз? Адамдарды өлімнен қорқуға зорлап жүрген кім және ол іске қызыққан адамды білсем, ұстап алып жойып жіберер едім. Осылай әрекет етуге батылы барып жүрген кім?

Өлімнің өлтіріп жіберетін иесі қашан да бар. Ал егер оны біреу алмастырса, онда оның ұлы ұстаны алмастырғаны. Кім ұлы ұстаны алмастыра тұрып балта жұмсаса өз қолын кеседі.

75.

Билік өте көп салық алғандықтан халық аштыққа ұшырап жатыр. Билік өте іскер болса да халықты басқару қиындайды. Халықта өмір сүруге ұмтылыс өте дамығандықтан өлімді жек көреді. Кім өз өмірінен баз кешуге әзір болса, сонысымен ол өмірді бағалағаны.

76.

Адам дүниеге келгенде нәзік және әлсіз, ал өлім келіп жеткенде қатты және мықты болады. Барлық жәндік пен өсімдік туылғанда нәзік және әлсіз, ал өлгенде құрғақ және пірік болады. Қатты мен мықты – бұлар өліп бара жатқандар, ал нәзік пен әлсіз – өмір сүруді бастап жатқандар.

Сондықтан құдіретті әскер жеңе алмайды, қатты ағаш өледі. Мықты мен құдіреттіде, нәзік пен әлсізде бар басымдық болмайды.

77.

Аспан даосы тартылып тұрған садаққа ұқсайды. Оның жоғарғы жағы төмендегенде төменгі жағы көтеріледі. Ол керексізді алып тастап, алынғанды оны қажет еткенге береді. Аспан даосы байлардан тартып алып, тартып алғанын кедейлерге береді. Адамның даосы болса – керісінше. Ол кедейден тартып алып, тартып алынғанды байға береді. Кім өзінен артылғанды өзгеге бере салсын? Бұлай ету тек даоға мойынсұнғандардың ғана қолынан келеді. Сондықтан жетілген дана жасайды және жасағанымен пайдаланбайды, ерлік жасайды да өзінің даңқын арттыруға тырыспайды. Онда құштарлық жоқ, сондықтан да ол мейірімді.

78.

Су – әлемдегі ең жұмсақ және ең әлсіз нәрсе, бірақ қатты мен мықтыны жеңуде ол жеңілмейді және жер бетінде оның теңдесі жоқ.

Әлсіздер әлдіні жеңеді, жұмсақ қаттыны жеңеді. Мұны барлығы біледі, бірақ адамдар мұны жүзеге асыра алмайды. Сондықтан жетілген дана былай дейді: “Кім елдің қорлануын өзіне алса – патша болады және кім елдің бақытсыздығын өзіне алса – әмірші болады”.

Шыншыл сөз өзінің қарама-қарсылығына ұқсайды.

79.

Үлкен ашу-ызадан кейін тынышталған соң да оның салдары қалады. Осыны мейірім деп атауға бола ма? Неге жетілген дана ешкімді көзіне шұқымаймын деп ант береді? Мейірімділер келісімге ұмтылады, ал мейірімсіздер барымталауға тырысады. Аспан даосы барлығына да қатысты, ол қашанда мейірімділер жағында.

80.

Мейлі мемлекет кішкене ғана, ал халқы аз болсын. Егер мемлекетте түрлі құралдар болса, оны пайдаланбау керек. Адамдар өздері үйренген орындардан өмірінің соңына дейін ұзап кетпесе де мейлі. Егер мемлекетте қайықтар мен күймелер болса оларды пайдаланбау керек. Тіпті

сарбаздар көп болса да оларды алға шығарудың керегі жоқ. Мейлі халық қайтадан түйін түйюмен айналыссын және оларды хат орнына пайдалансын. Мейлі оның тамағы тәтті, киімі әсем, тұрағы жайлы, ал өмірі шат болсын. Мейлі көрші мемлекеттер бір-біріне қарасын, бірінен бірі әтештердің әні мен иттердің үргенін естісін, ал адамдар қартайып өлгенге дейін бір-біріне бармасын.

81.

Сенімді сөздер әдемі болмайды. Әдемі сөздер сенімге ие болмайды. Ізгі сөзшең болмайды. Сөзшең ізгі бола алмайды. Білетіндер дәлелдемейді, дәлелдейтіндер білмейді.

Жетілген дана ештеңе жинамайды. Ол барлығын адамдар үшін жасайды және бәрін басқаларға береді. Аспан даосы барлық тіршілік иелеріне пайда әкеледі және оларға зиян жасамайды. Жетілген дананың даосы – күрессіз әрекет.

ДАО ДА ЧИНГ

(Лидердің даосы)

*Заттардың пайда болуы мен жұмыс істеу жайлы
кітап немесе соңынан ерте білу стратегиясы*

Алғы сөз

Лидер сапалық көрсеткіш емес, ол деңгейлік өлшем, өмір сүру тәртібі, терең психология. Кітаптың ерекшелігі нұсқаулық немесе теориялық модель еместігінде. Сонымен бірге оқушыға жұмсақ қана, жайымен, тиімді жетекшілік етудің өлшемдерін көрсетеді, дұрыс ойлауды, түсіну мәнерін, не болып жатқанының және оның неге олай болып жатқанының тетігін, басқару өнерінің басқа да тәсілдерін түсіндіреді.

Дұрыс ойлау – бұл медитация. Кейінгі кезде бұл түсінік ойлану тәсілі ретінде ғана пайдаланылады. Мәселен, медитация өлең-жырды, музыканы, суреттерді, құлшылық етуді, ғылыми еңбекті қабылдауда пайдаланылады. Медитацияның элементтері – бір объектіге бар назарды аудару және өзгеріп жатқан бейнелерді қабылдау. Тағы

бір элемент – кез келген бейнеге бірдей қызыға қарау, ақыл-ой арқылы назарыңды тек соған аудару.

Медитацияның бұл соңғы элементі ой қозғау шабуылы технологиясында пайдаланылады.

Лидер сөзі ағылшын тілінде басқарушы және қолбасы ретінде түсіндіріледі. Бізде көбіне біріншісі ғана қабылданады.

Философиялық түсінігі жетік оқырман бірнеше түрлі философиялық доктриналардың іс жүзінде пайдаланылғанын, ескі білімнің жаңа қырларын және басқару секілді күрделі саланың жұмысын көреді. Диалектиканың нәзік жайттары мен таным теориясын түсіндіру қисындық құралдармен емес, көпқұрамдас жүйеде үнемдірек болатын образдар тілімен берілген. Кітапта күрделі теориялар жоқ, философиялық тұжырымдарды адамдық өлшеммен өлшеуге бағыт ұсталған.

Кітаптың мақсаты – түйсіну үдерісін іске қосу арқылы лидердің мүмкіндігін дамыту, болып жатқан істерді айқын көре алатын ету. Жақсы кәсіпкер мақсат айқын болса оны шешу қиынға соқпайтынын біледі. Кітаптың әр тарауы түйсіну үдерісінің тездетушісі немесе баяулатушысы ретінде қызмет етеді және не болып жатқаны мен қалай болып жатқанын айқын елестету кедергісін алып тастайды. Түйсіну үдерісі суретті сілтіден шығару үдерісіне ұқсайды – ол біртіндеп көрінеді. Егер кітаптың қысқа тарауларында бір нәрсе түсініксіз болса, әріптерге көз шыға таң қалмай, уақытша қоя тұру керек, біраздан кейін айқындық келеді. Бұл кітапты кәсіпкерлер мен саясаткерлер күрделі жағдайларда қиындықтан шығу жолын іздеп шаршаған кезде оқысын, шешім күтпеген жақтан келеді.

Тиімділік жеке тырысу мен табиғат күштері векторлары сәйкес келген кезде артады, нағыз басшылық бұндай мүмкіндікті күшейтеді.

Кітапта үш тақырып бар:

1. Табиғи заң немесе заттар қалай пайда болады.
2. Өмір сүру тәсілі немесе табиғи заңмен бірге түсіністікпен өмір сүру.
3. Басқару тәсілі немесе табиғи заңға сәйкес қалай басқару немесе өзгелерді үйрету.

Бұл еңбек әңгімелесу түрінде жасалған.

Бұл кітапты дауыстап оқыса анығырақ болады. Оқын көріңіз. Дауыстап оқу жақсы әдет.

1. Дао – қалай дегенді білдіреді

Дао – қалай дегенді білдіреді: зат қалай пайда болады, зат қалай жұмыс істейді. Дао бүкіл жаратылыстың негізінде жататын бірыңғай принципті білдіреді.

Дао деген Құдай.

Даоның анықталуы мүмкін емес, өйткені ол барлық нәрсеге жатады. Сіз оның өзінің атауларынан да ештеңе анықтай алмайсыз.

Егер сіз принципті анықтай алатын болсаңыз, онда ол Дао емес.

Дао анықталмайды, бірақ Дао танылуы мүмкін. Тәсіл медитацияны, немесе не болып жатқанын түйсінуді білдіреді.

Не болып жатқанын сезіну үшін, мен айқын ақылмен назар аударуым керек. Мен өзімнің болжамым мен ауытқуларымды ысырып қоюым керек. Өз болжамынан айнығысы келмейтін адам өз болжамымен сәйкес келетінді ғана көреді.

Медитация тәсілі жұмыс істейді, өйткені принцип пен үдеріс бөлінбейді. Барлық үдерістер оның негізінде жатқан принципті ашады. Ол менің Даоны білетінімді білдіреді. Ол арқылы мен Құдайды да біле аламын.

Даоны білсем, мен заттардың қалай пайда болатынын білемін.

2. Қарама-қарсылықтар

Кез келген мінез-құлық қарсы көзқарастағы топтан (оппозициядан) және қарама-қарсылықтардан тұрады.

Егер мен бір нәрсені жасап, тағы да, тағы да жасай бергім келсе, онда ол нәрсеге қайшылық пайда болады.

Мысалы, әдемі болуға өте ұмтылу адамды сұрықсыз етеді, мейірбан болуға жан сала ұмтылу өзімшілдіктің бір түрі.

Кез келген әсіре-айқын мінез-құлық өзінің қарама-қарсылығын тудырады:

- өмірді сүйеге ессіз берілу өлім туралы уайымдарға алып келеді;
- нағыз қарапайымдылық қарапайым емес;
- мен сізбен соңғы рет көріскеніме көп болды ма, аз болды ма?;

– мақтаншақ, әдетте, өзін қорғансыз және кіп-кішкентай сезінеді;

– кім бірінші болғысы келсе, соңғы болып аяқтайды.

Қарама-қарсылықтар қалай жұмыс істейтінін біле тұрып, ақылды басшы оқиғаның болуын зорлауға асықпайды, үдерістің өз бетімен ашылуына мүмкіндік береді.

Лидер басқаларды қалай ету керегіне ақыл бергеннен гөрі өз үлгісімен үйретеді.

Лидер, ылғи әсер ете беру топтағы үдерісті тоқтатынын біледі. Лидер оқиғаның белгілі-бір жолмен жасалуын талап етпейді.

Ақылды лидердің ақшасы көп болмайды және көп мақтауды жөн көрмейді. Сонда да ол екеуі онда жеткілікті.

3. Өзімен-өзі болу

Ақылды лидер өзінің қасиеттілігін немесе алған атағын жақсы атану үшін жария етпейді. Олай болмаған күнде ол жеңіс пен жеңілістің болу жағдайына бірдей ықпал етеді. Осыдан барып жарыс пен күншілдік пайда болады.

Тұрмыстық байлыққа сүйену де соған алып барады: ол кімде көп болса, сол өркөкірек болады, кімде аз болса, сол ұры-қарыға айналады.

Сіз сыртқы түріңізді жақсартумен әуре болған кезде, адамдар сізді рахатқа бөлеуге ұмтылады. Ақылды лидер кез келген мінез-құлыққа соған сәйкес назар аударады.

Осылай болса топ мінез-құлықта жаңа мүмкіндіктерге ашық болады. Егер олар бәріне ашық болса, жұмбақ шешуге мәжбүр болмаса, көп нәрсеге үйренеді, онысымен олар ұстазына да рахат әкеледі.

Лидер стиль мәнді ауыстыру емес екендігін, кейбір ақиқатты білу қарапайым ақылдан гөрі әлсіз екенін, назар аударта білу жинақылық жағдайынан гөрі әлсіз екенін көрсетеді.

Тиімді әрекет үнсіздік пен тұрмысты айқын сезінуден пайда болады. Аяғы жерде тұрған адам, ылғи уақыты жоқ адамнан гөрі қажет нәрсені тиімдірек жасайды.

4. Дао – зат емес

Затты зор ынтамен жинай беріп, сіз еш уақытта Дао деп аталатын затты ала алмайсыз. Дао – бұл принцип, немесе заң. Дао – қалай дегенді білдіреді.

Барлық зат өзін Даоға сәйкес ұстайды, бірақ Дао өзін жетелемейді. Дао объект те, үдеріс те емес.

Дао барлық заттың, барлық оқиғаның заңы. Дао бар жаратылыстың жалпы негізі болып табылады.

Жаратылыс заттар мен оқиғалардан тұрады. Барлық заттар мен оқиғалар тербелуден тұрады. Тербелу оппозициядан немесе қарама-қарсылықтан тұрады. Қарама-қарсылықтар бір-біріне әр түрлі дәрежеде кооперациялануы немесе қарсы тұруы мүмкін.

Барлығы, заттар немесе оқиғалар, кооперацияланғанына немесе қарсы тұрғанына қарамастан, үйлесімділігіне немесе тынышсыз болуына қарамастан Даоға сәйкес нысанға ие болады, немесе түйіні шешіледі.

Бірақ Дао тербелгіш оқиға болып табылмайды. Мысалы, Дао дыбыс емес. Дао қарсылықтарға немесе қарсы полюске ие емес. Дао бүтін, Дао бірлік болып табылады.

Менің білетінім, ештеңе Даоға алып келмейді. Ештеңе Даоны туғызған емес. Ештеңе Құдайды жаратқан жоқ.

5. Бірдей әсер ету

Табиғи заң соқыр, оның әділдігінде шек жоқ.

Кез келген мінез-құлықтың соңы түзелуге келмейді.

Адам да солай. Ақылды лидер адамдардың өздерін өздерінен қорғауға тырыспайды.

Сана саңылауы ұнамдыға да ұнамсызға да бірдей түседі.

Адамдар жаратылыстың басқа бөлігінен жақсырақ емес. Адамзаттың негізінде жатқан принцип, барлық нәрсенің негізінде бірдей жатыр.

Ешбір ірі тұлға, ешбір адам адамзаттың басқа бөлігінен артық емес. Барлығының негізінде бір принцип жатыр. Бір тұлға басқа тұлға секілді бағалы. Сүйікті болып ойнаудың қандай қажеті бар?

Заң бәрін жария етеді. Құдай зат емес дегеніміз, Құдай ештеңе де емес дегеніміз емес. Азырақ мойынсұнып қоюдың да зияны жоқ.

Осыны біліп лидер үстірт бола алмайды. Лидер өзгелер туралы өсек айтпайды және жарысушы теориялардың артықшылықтары туралы дауға күшін кетірмейді.

Үндемеу – күштің ұлы бұлағы.

6. Тегіс жердегі тоған

Сіз ашық және тез қабылдағыш, байсалды немесе бір нәрсе істеуге ықыласы мен қажеттілігі жоқ болуға үйрене аласыз ба?

Ашық және тез қабылдағыш болу Инь, яки, Әйел, немесе тегістік деп аталады.

Тегіс жердегі тоғанды көзіңе елестет. Қорқыныш пен тілек тоғанның бетін қозғамаса, су әбден жетілген айнадай болады.

Бұл айнадан сіз Даоның бейнесін көресіз. Сіз Құдайды көре аласыз және сіз жаратылысты көре аласыз.

Тегістікке жол тартыңыз, жым-жырт болыңыз, сөйтіп тоғанды бақылаңыз. Егер қаласаңыз, өте жиі барыңыз. Сіздің үнсіздігіңіз өсе түседі, тоған еш уақытта тартылмайды.

Тегістік, тоған мен Дао сіздің ішіңізде тұр.

7. Өзін-өзі аямау

Өзіңе-өзің шынымен қызығу өзімшілдікке үйретеді. Аспан мен жер тұрақты, өйткені олар өзімшіл және өзін-өзі жақсы көрушілер ғана емес, бүкіл жаратылыс үшін тұрғандықтан да солай. Ақылды лидер осыны білген соң өзінің дарашылдығын бақылауға алады, және солай етіп бұрынғыдан да бағасы көтеріледі.

Оқыған басшы өз ісінің мағынасын қызмет ету деп біледі, өзімшілдік пен өзіне-өзі қызығу емес. Өз жағдайын барлығының жағдайынан жоғары қоймағанда ғана лидер өседі және өз қызметінде ұзағырақ тұрақтайды.

Парадокс: Өзін-өзі аямаумен, өзінен-өзі бас тартумен лидер өзін-өзі күшейтеді.

8. Су

Ақылды лидер суға ұқсайды.

Суды алып қарайық: су барлық нәрсені таңдамай тазартады әрі жаңартады, су заттың бетінен де әрі ішіне қорықтастан өтіп кетеді, су сұйық және қабылдағыш, су заңға зорлықсыз бағынады.

Лидерді алып қаралық: лидер кез келген жағдайда алдынан кездескен әрбір адаммен, әрбір көрсеткішпен ешбір шағынбастан жұмыс істейді, лидер ақысының

көлеміне қарамастан, жұрттың бәрі жақсы жұмыс істеп әрі пайда келтіріп жатқандай болып қызмет етеді, лидер әрі қарапайым әрі шыншыл әңгімелеседі, мәселеге анықтық пен түсіністік кіргізу үшін ғана араласады.

Судың қозғалысын бақылағанда лидер әрекет етуде уақытты есептеудің дәлдігі мен өз уақытында болу ең негізгі нәрсе екенін түсінді.

Су секілді лидер де кезегін береді (кезегін беру өнім береді). Өйткені лидер асықтырмайды, сондықтан топ ренжімейді, әрі қарсылық көрсетпейді.

9. Жақсы топ

Жақсы топ тиімді топтан жақсы.

Лидер жұлдыз болған кезде, ұстаз ілімді көлеңкесінде қалдырады.

Азғана жұлдыздар ғана жерде өз аяғымен мықты тұра алады. Даңқ даңқты асырады және тез арада жұлдыздарды өзінен ұзаққа алып кетеді, сол кезде барып олар бейімделуді жоғалтады, сөйтіп жеңіліске ұшырайды.

Ақылды лидер қолына жақсы істі алады, содан соң барып өзгелерге сөз береді. Лидер не болып жатқанының барлық абыройын өзіне ғана алмайды және атақтылықты қажет етпейді.

Шектеулі “мен” ақылдылыққа тән.

10. Кері пікірде бола білетін басшылық

Сіз, ешкімнің жағына шықпастан, сүйіктілер таңдамай, көңіл-күй ауаны бастауы үшін байланыстырып тұратын байланысшы және делдал бола аласыз ба? Сіз, тіпті қорқыныш пен тілек жағдайының өзінде еркін тыныс алып және өзіңізді бос ұстай аласыз ба?

Сіздің өз кикілжіңдеріңіз анықталған ба? Сіздің өз үйіңізде барлығы таза ма?

Сіз кез келген келіспеушілікте байсалды болып, топты биікте тұрмай-ақ басқара аласыз ба?

Сіз, болып жатқан жағдайға қарамастан, ашық және тез қабылдағыш болып қала аласыз ба?

Сіз, бірдеңе басталғанын біле тұрып, өзгелер өзін іздей бастаған кезде, тыныштық сақтап қала аласыз ба?

Өзгелер өзін үдерісті жеңілдету жолында ұстауға үйретесіз бе?

Өзгелер өзін ұстап қалмайтындай етіп үйретесіз бе?
Мақтау күтпей ақ жәрдем жасауға үйретесіз бе?
Осының бәрін сіз кері пікірде болмайтын болсаңыз,
айқын және нық негізде тұра алсаңыз ғана жасай аласыз.

11. Топтың өрісі

Тыныштыққа назар аударыңыз. Топта еш нәрсе болмай жатқанда не болады? Нақ осы нәрсе топтың өрісі деп аталады.

Он үш адам шеңбер жасай айнала отыр, бірақ сол топтың ортасында, ештеңе болмай жатқан жерде топтың рухы немесе климаты қалыптасады, сол нәрсе топ өрісінің табиғатын анықтайды.

Кеңістікті көруді үйрен. Сіз иесіз үйге кіргенде сол жердің көңіл-күйін сезіне аласыз ба? Сондай-ақ құмыраның немесе көзенің ішін көре аласыз ба? Іштегі кеңістікті көруді үйрен, ол солардың пайдасы болып табылады.

Адамдардың сөздері, олардың қылықтары – қалыптасу құралдары. Солар топқа нысан мен мазмұн береді.

Үнсіздік пен бос кеңістіктер бір жағынан барлық болып жатқан нәрселер негізінде топтың негізгі көңіл-күйін ашады. Нақ осы нәрсе – топтың өрісі.

12. Рефлексия үшін уақыт

(рефлексия – ой туралы ой толғау, ол – медитацияның бір аспекті)

Топтағы ұдайы драмалық қойылымдар сананы тұмандандырады. Шу өте көбейіп кетсе сезімді қоздырады. Ұдайы келе берген ақпарат шын оянуға зиян.

Ілімді дақпыртпен алмастырмаңыз.

Рефлексияның аса дамып кетуі – ақылды боп көрінгісі келу мен қисынды сөз айтқысы келу – түрлі жүйке кеселдерінің белгісі, жеке үдерістің әлсіздігі.

Үнсіздіктегі рефлексияға мезгіл-мезгіл уақытыңыз болсын. Өзіңіздің ішіңізге үңіліп, не болып жатқанын біліңіз. Сезімдеріңізге демалуға және тынышталуға мүмкіндік беріңіз.

Адамдарды үстірт диалог пен жабысқақ идеялардан азат болуға үйретіңіз.

Егер топ мүшелерінің рефлексивтік ойлануға уақыты болса, олар өздерінде және өзгелерде айтарлықтай не бар екенін анығырақ көре алады.

13. Табыс

Егер сіз жеткен жеңісіңізді мақтау мен даттаудың өлшемімен өлшесеңіз, сіз таусылмайтын үрейде боласыз.

Жақсы атақ немесе белгілі болу сіздің одан әрі дамуыңызға кедергі келтіруі мүмкін.

Даңқ та жақсы боп көрінуге тырысу секілді ауыртпалықты нәрсе.

Мақтау мен даттау мәселесі неден тұрады?

Егер топ сіздің әрбір қадамыңызды мақұлдаса, сіз өзіңізді жақсы сезінесіз, бірақ сіз ендігі жолы бұрынғыдай қол соқпай қалса тынышсызданасыз. Егер топ сізге сынай қараса, келіспеушілік немесе наразылық білдірсе, сіз реніш сезінесіз. Осы екі жағдайдың қайсысында болса да сізде қозу пайда болады, әрі тәуелді боласыз.

Жақсы атақ қалай кедергі болуы мүмкін?

Әдетте жақсы атақ жақсы жұмысты орындау нәтижесінде көрінеді. Бірақ сіз егер жақсы атағыңызды сақтауға тырыссаңыз, сіз әрі қарай дамуға керек еркіндік пен шыншылдықты жоғалтасыз.

Даңқ қалайша өзің туралы уайымдауға алып келеді?

Жақсы жұмысты істеу үшін сіз өзіңізге өзіңіз қамқоршы болуыңыз керек. Сіз өзіңізді жақсы бағалай білуіңіз керек және өзгелерге өзіңізді бағалауға мүмкіндік беруіңіз керек. Егер сіз өзіңіз үшін өте көп нәрсе істеп жатсаңыз, сіз өзімшіл болып кетесіз. Өзімшіл болу сіздің өзіңізге де, ісіңізге де зиян келтіреді.

Егер сіз жеңістеріңіздің жемісі мен өзіңіз туралы ойлауды бірдей сыйғыза алсаңыз, онда сіз өзгелердің жеңісін қуаттай аласыз.

14. Не болып жатқанын білу

Егер сіз топ ішінде не болып жатқанын көре білмесеңіз, анығырақ қарауға тырыспаңыз. Босаңсыңыз, сөйтіңіз де көңіл көзімен, жайымен, жұмсақ қараңыз.

Егер сіз адамның не айтып тұрғанын түсінбесеңіз, оның әрбір сөзін ұстап қалуға тырыспаңыз. Әрекеттенуді қоя

тұрыңыз. Үнсіздікпен ішіңізге үңіліп, ең тереңдегі “мені-
нізді” тыңдаңыз.

Сіз өз көргеніңізбен және естігеніңізбен әуре болсаңыз, затты түсіну үшін күш салмаңыз. Аз уақытқа кейін шегі-
ніңіз де тынышталыңыз. Адам тыныш кезінде күрделі
оқиғалар қарапайым болып кетеді.

Не болып жатқанын білу үшін онша қатты әрекеттеніп
тырыса бермеңіз, өзіңіз ашылыңыз және саналы болыңыз.
Көзіңіз шыға қарамаңыз. Тыңдағанда аса ынталы болған-
нан гөрі жұмсағырақ болыңыз. Затты қисынды есептеп
шығаруға тырысқаннан гөрі сезу мен рефлексияны кең
көлемде пайдаланыңыз.

Сіз істеп көруден өзіңізді-өзіңіз қанша босатсаңыз, қан-
шама ашық және қабылдағыш болсаңыз (бұл – лидердің
қасиеттері), не болып жатқанын соншалықты жеңіл әрі
жақсы білетін боласыз.

Қазіргі жағдайда тұрыңыз. Қазіргіге жету өткенді еске
түсіру мен болашақты қиялдаудан жеңіл.

Сонымен, қазір болып жатқанға баса назар аударыңыз.

15. Лидердің ұстаздары

Медитацияны пайдаланғандар солар. Медитация олар-
дың заттың қалай пайда болатынын көру қабілетін жетіл-
дірді. Медитация оларды сәтсіздікке сүңгітті. Сондықтан
олар кейде терең әрі жете алмайтындай, ал кей-кейде тіпті
ұлы да болып көрінді.

Олардың артықшылығы техникаға немесе сахналық
өнерге негізделмеген, үндемеу мен назарды бөлу және
шоғырландыру қабілетіне негізделген.

Олар әсем және сапалы қимылдайтын, олар күрделі
ситуациядан дұрыс өтуге қабілетті еді.

Олар өзгелерге ықыласты болатын. Олар зиян жасамау-
шы еді. Олар қонақтар секілді әдепті және жинақы бола-
тын. Олар қалай байқаусыз кезек беруді, қалай табиғи
болуды және көзге түспеуді білетін.

Олар төбелердің ортасында жатқан тегістік сияқты
ашық және қабылдағыш болатын.

Олар оқиғаны өзгелерге айқындап бере алатын, өйткені
өздері үшін айқындап алған еді. Олар өзге тұлғалардың
тереңдіктерімен сөйлесе алатын, өйткені өздерінің одан да
тереңірек тартыстары мен мәселелерін танып алған еді.

Олар өзімшілдіктен арылған болатын, өйткені өзгелерді көтермелей білуші еді.

Олар сергек кейіп көрсетуге тырыспайтын, өйткені олар сергек еді.

16. Өзімшілдікті тастау

Ақылдырақ болу үшін өзіңіздің өзімшілдігіңізді тастаңыз. Өзіңіздің жетілген, я бай, я қамсыз, я қажетті болуға тырысудан арылыңыз. Ондай әрекет сізді тек шектейді. Олар сіздің әмбебаптығыңызға тосқауыл болады.

Босанып шығу өліммен тең. Барлығы пайда болады, түрге ие болады және өледі, сіз де.

Сіз өлгенде өзімшілдікті қалдырасыз. Сіз өзгелермен бірге, солардың бірі боласыз.

Менің тереңдегі “менім” менің қалған әлемнің бәрімен бірге екенімді біледі. Барлық жаратылыс – бірегей принципке сәйкес жұмыс істейтін бір бүтін нәрсе.

Мен өз өзімшілдігімнен арыламын және жеке өмір сүру қиялынан арыламын. Мен өзіме-өзім жақсылық әкелемін және сізге жақсылық әкелемін. Менде өзгелердің бәрімен келіспеушілік жоқ және өзгелермен теңмін. Мен бейбітшілік жағдайындамын және жұмсалмаған қуатым бар, өйткені мен болып жатқан істерге қарсыласпаймын.

Өлім қорқынышты емес, өйткені мен қалай босанып шығуды білемін, мен ішкі жағдайдың табиғатын білемін.

17. Кіндік шеше болу

Ақылды лидер қажетсіз араласпайды. Лидердің қатысуы сезіледі, бірақ көбіне топ өзі әрекет етеді.

Нашар лидер көп істейді, көп сөйлейді, артынан ертеді және өзіне табынушылықты тудырады.

Одан да нашарырақ лидер топты қуаттандыру үшін қорқынышты пайдаланады және қарсылықты жеңу үшін күш жұмсайды.

Одан да бетер лидердің нашар атағы болады. Біліңіз, сіз өзге адамдардың жеке үдерісін жеңілдетесіз. Ол сіздің үдерісіңіз емес. Тықпыштамаңыз. Бақыламаңыз. Өзіңіздің жеке қажетіңіз бен келіспегеніңізді алдыңғы қатарға күшпен қоймаңыз. Егер сіз жеке үдеріске сенбейтін болсаңыз, ол адам сізге сенім білдірмейді.

Ойлап қараңыз, сіз басқа біреудің дүниеге келуіне жәрдем беретін кіндік шеше сияқтысыз. Жақсылықты көзге түсу үшін емес, саспастан жасаңыз. Сіз өзіңіз болуы тиіс деп есептегеніңізді емес, үлкен өлшемде болып жатқан істі жеңілдетесіз. Егер сіз үстемдікті өзіңізге алғыңыз келсе, кіндік шеше ананы жеңілдетуге қалай жәрдемдесетін болса, сіз де солай жетекшілік жасаңыз, бірақ зорлықсыз тыныштандырыңыз және үлкендік жасаңыз.

Бала туылған кезде: “Бұны біз өзіміз жасадық!” дейтін ана бар. Соның айтқаны өте дұрыс.

18. Бұл оған қарсы

Өзгелер қалай жұмыс істейді деген принциптен көз жазып қалмаңыз.

Бұл принцип жоғалғанда және үдерістегі медитация тәсілі бұзылған жағдайда, топ не болуы мүмкін екені, не болуы керек екені, кейбір техникалық қулықтардың пайдаланылуы неге алып келетіні жайлы зерделі пікірталасқа кірісуі мүмкін. Тез арада топ таласқыш әрі еңсесі түскендей болып қалады.

Сіз қалай қарапайым сана жолын тастап шықсаңыз, солайша сіз ақыл, жарыс және еліктеу бұраландарына түсіп кетесіз.

Бүкіл жаратылыстың бүтін екенін ұмытқан адамда берілу одан ұзағырақ бүтіндіктерге: отбасы, үй немесе компанияға ауысып кетеді. Ұлтшылдық, нәсілшілдік, классиизм, сексуализм: бұлардың бәрі сананың бірлігі жоғалғанда пайда болады. Адамдар оппозицияның бір жағына шығады, басқаға қарсы біреуін таңдайды.

19. Өзін-өзі жетілдіру

Өзін-өзі жетілдірудің түрлі ақылды жолдарын ұмытыңыз, бөріңізге де жақсы болады.

Адамдарды түзетуге уәде бермеңіз, адамдарды өзін жақсы сезінуге зорламаңыз, өмірді таза немесе сиқырлы етуге, немесе ізгілікті етуге ұмтылмаңыз. Өзімшілдікке бағытталған бағдарлама ұсынбаңыз, бай болуға, өте мықты болуға, сексуальды болуға және менмен болуға, параноик болуға және жетекке ергіш болуға да бағдарлама ұсынбаңыз.

Ешбір ұстаз сізді бақытты, асығы алшысынан тұрған, дені сау және өте мықты ете алмайды. Ешбір қағида, ешбір техника бұл қасиеттерді жақсарта алмайды.

Егер сіз өзіңізді жақсартқыңыз келсе, соңыра, біртіндеп, сізге өзімшілдіктен ада, өзіңіздің нағыз “меніңізді” көрсететін үнсіздік немесе сол сияқты тазартатын әрекетті жасап көріңіз.

20. Дәстүрлі ақыл

Біздің жұмысымыз үдерісті жеңілдету және тартысты анықтау болып табылады. Бұл қабілеттің үстірт білімге байланысы аз, ол дұрыс мағына мен қалыптасқан ақылға байланысты.

Білімдар лидер ана немесе мына үлгінің атауларына өз қатынасын сездіруге тырысады. Бірақ қазір және осы жерде не болып жатқанына тура жауап берген одан да дұрыс.

Бізде бар кез келген үлгі қалыптасқан ақылмен үйлесетініне көзіңіз жетеді: барлық діндердің ақылынан рахат аласыз.

Мәселен, адамдардың көбі өз қалауын іске асыру үшін әрекет етеді. Олар әлем өздеріне қызмет етеді деп сенеді. Ал ақылды лидер өзгелерге қызмет етеді. Ол аз талап етеді, қалауы да аз, және қорғауды қажет етпейді.

Адамдардың көбі таусылмайтын қажеттіліктермен әуре, ал ақылды лидер азға қанағат етеді. Адамдардың көбі өмірде бір нәрселермен әуре, ал ақылды лидер тып-тыныш және ойға батып отырады. Адамдардың көбі себепші болушыға және жаңаға ұмтылады, ал ақылды лидер не қарапайым және табиғи болса соны ұнатады.

Қанағаттанғандық өмірден мүмкін болатын қарапайымдылықты жасайды. Не нәрсе көп тараса, сол нәрсе бәріне ортақ. Не нәрсе табиғи болса, сол нәрсе жаратылыс негізіне жақын.

Нақ осы дәстүрлі ақылдың өзі.

21. Дао әмбебап

Әр күш пен тиімділік жаратылыс заңына мойынсұнудан келеді. Заттың қалай пайда болатынын білу және соған сәйкес әрекет етуді білуді ештеңе алмастыра алмайды.

Барлығы осы принциппен байланысқан. Бұл принцип барлығының арқауы.

Бар күш осы принциппен саналы немесе санасыз бірлесіп жұмыс істеуден пайда болады. Осы бірыңғай принцип барлық жерде, барлық уақытта қатысып отырады.

Қашан да болып жатқан туу, өсу, өлім болғаны, қазір де және болашақта да бола беретіні тұрмыстың осы бір заңына сәйкес жасалады.

Жаңа нысандар уақыт келе пайда болады, бірақ олар бәрібір сол бір ескі принципке сәйкес келеді.

Даоның барлық жерде бар екенін мен қалай білемін?

Мен бұны дәлелдей алмаймын – бұл қисынды. Мен бұны үнсіздікте болған кезде білдім. Мен оны Құдайдың мейірімімен білдім.

22. Қалдыру парадоксы

Мен өзімнің бар екенімнен босанып шыққанда, мен қалай бола алсам, солай боламын.

Мен өзімде барды қалдырғанда, өзіме не қажет болса соны аламын.

Мыналар әйелдік (Инь) парадокстар:

– орнымды берсем мен сынақтан өтемін;

– бос кеңістік толтырылады;

– мен өзімді-өзім қалдырсам, менің “менім” көбейе түседі;

– мен өзімді көбірек қарағандай сезінгенімде, мен өсу мерзімімнің бас жағында боламын;

– мен ештеңе қаламасам, маған көбірек келеді.

Сіз қай кезде болсын жұмыс алу үшін немесе махаббатыңызға қол жеткізу үшін күресіп көрдіңіз бе, ақыр соңында, сол күресті қалдырып тез арада махаббатыңызды немесе жұмысты таба алдыңыз ба?

Сіз еркін және тәуелсіз болуды қалайсыз ба? Барлығы барлық жерде жасалады деген Құдай заңымен келісесіз бе?

Мен топты иландыру әрекетін қалдырсам, мен өте сенімді болып кетемін. Бірақ мен жақсы көрінуге өзімді зорлауға тырыса бастасам, топ бұны біледі және оған бұл ұнамайды.

Мен өзімнің ең жақсы жұмысымды өзімнің көзқарасымды ұмытқанда жасадым, мен өз ықпалымды қаншама аз жасасам, мен соншалықты көп қатысамын.

Егер мен жұмыс істеп жатқан адамның қалауымен келісем, мен қарсылыққа кездеспеймін.

Мақсатқа жету үшін беру: бұл әйелдің ақылы. Ақылды лидер осыны көрсетеді.

23. Сабырлы болу

Ақылды лидер аз және қысқа сөйлейді. Сайып келгенде ешқандай табиғи әрекет мәңгі жасалмайды. Жауын жауады, кейіннен қояды. Күн күркіреді, соңынан тынышталады.

Лидер әрекет арқылы емес, тұрмыс арқылы көбірек үйретеді. Үндемеу қасиеті адамды ұзақ сөйлегеннен гөрі көбірек танытады.

Сабырлы болыңыз. Өзіңіздің ішкі ақылыңызға еріңіз. Ішкі ақылыңызды тану үшін сабыр керек.

Қалай сабырлы болу керектігін білетін және тереңдікті сезінетін лидер тиімді келеді. Бірақ, көп сөйлеген, мақтаншақ, топты өз сөзімен иландырғысы келетін, бос белбеу лидерге салмақ аз түседі.

Даоға кім еретін болса, Дао сол үшін жұмыс істейді. Кім Құдайға қызмет етсе, Құдай соған қызмет етеді. Сіз қашан бірыңғай принциппен түйіссеңіз, сонда сіз саналы түрде онымен кооперация жасай аласыз.

Егер сіз бірыңғай принциппен саналы түрде біріге қимылдасаңыз, сіздің әрекеттеріңіз тиімді болады. Бірақ сіз жай ғана дарашыл болсаңыз, немесе сіз тек тиімді болуға тырыссаңыз, сіз ешуақытта жақсы істей алмайсыз және де жақсы көріне алмайсыз.

Әдіс үдерісті саналы түсінуде екені есіңізде болсын. Ойланыңыз, сабырлы болыңыз.

24. Онша көп тырыса бермеңіз

Көп тырыса берген күтпеген нәтижелерге соқтырады:

- жарқылдаған лидерге тұрақтылық жетіспейді;
- мәселені тізе батырып шешу сізді айдалаға алып кетеді;

- айқын боп көріну талабы әсерлі емес;
- өзіне сенімсіз лидерлер өздерін-өздері ұсынуға тырысады;

- күші жоқ лидерлер өзінің позициясын капиталға айналдырады;

– сіз әулие екеніңізді атап көрсету онша әулиелікке жатпайды.

Мінез-құлықтың осы түрлерінің бәрі сенімсіздіктен туындайды. Және олар сенімсіздікті нықтайды. Бұлардың бір де біреуі жұмыс істеуге жәрдем бермейді. Бұлардың бір де біреуі лидердің денсаулығын жақсартпайды.

Заттардың қалай істейтінін білетін лидер, бұндай заттарды істемейді.

Қараңыз: егер сіз өзіңізді жақсымын деп есептесеңіз, өзіңізді кіммен салыстырып тұрсыз? Құдаймен бе? Әлде өз сенімсіздігіңізбен бе? Сізге даңқ керек пе? Даңқ сіздің өміріңізді күрделі етіп жібереді, және сіздің бастаған істеріңіз бен қолыңыз жеткендердің қарапайымдығына қауіп туғызады. Ақша ма? Бай болуға ұмтылу сіздің уақытыңызды ұрлайды.

Даралықтың, өзімшілдіктің кез келген түрі сіздің тереңірек “меніңізді” наразы етеді, сөйтіп сіз заттардың қалай пайда болатынын көре алмай қаласыз.

25. Дао: бар және жоқ

Дао жоқ дегеніміз:

- ол зат емес;
- ол дыбыс немесе басқа да кез келген тербеліс емес;
- ол бөлшектерге бөлінбейді;
- ол өзгермейді;
- ол босаңсымайды немесе жеңілмейді;
- онда әріптес немесе толықтырып тұрушы жоқ.

Дао бар дегеніміз:

- ол бірынғай, ол бүтін;
- ол барлық заттарды айқындайды;
- ол заттардың алдында жүреді;
- ол барлық нәрсенің заңы.

Даоны атау жөніндегі ең анық, ең түсінікті, ең пайдалы сөз – ҚАЛАЙ деген сөз, өйткені Дао барлығы қалай жұмыс істейтінінің принципі болып табылады.

Түрі мен сапасы болмаса да, Ол барлық жерде, барлық уақытта, барлық кезде бар екенін есіңізде сақтаңыз.

Шексіздіктің төрт деңгейін көзге елестетіңіз: адам өз сезінуінде шексіз, жер шексіз, ғарыш шексіз, Дао шексіз. Осы төрттіктің әрбірі өз алдына шексіз болғанымен, алдың-

ғы үшеуі соңғы қуаттырақ шексіздің бөліктері болып табылады.

Адамдар Жерге тәуелді, Жер Ғарышқа тәуелді, Ғарыш Даоға тәуелді.

Бірақ Дао ештеңеге де тәуелді емес.

26. Жинақы болу

Жинақы және негізі мықты бола білген лидер топтағы жағымсыз адамдармен де, қиындыққа ұшыраған жағдайларда да өзіне зиян келтірместен жұмыс істей алады.

Жинақы болу әрекеттің ортасында да әлдекімнің теңдігін таба білу қабілетін қайтару. Жинақы адам еркетотайлықтың немесе бірден қозып кетудің пайда болуына себепші емес.

Негізі мықты болу салмағы немесе ауырлығы көп бола тұра жерде мықты тұру. Бұның негізінде: мен қайда тұрғанымды білемін және мен не үшін тұрғанымды білемін деу жатыр.

Жинақы әрі негізі мықты лидер тұрақтылыққа ие және өзін өзі сезіне алады.

Кім тұрақты болмаса, лидердің жұмысының қарқынды салмағында жеңіл ауып кетеді, және қате жасауы мүмкін, ол үшін жазасын алады, тіпті, ауырып қалуы мүмкін.

27. Техникалық тәсілдерден биік болу

Тәжірибелі жолаушы жолын аман-есен жүріп өту үшін туристік жолдама іздемейді.

Жақсы саяси сөз тобырға уәде беруді немесе қорқытуды керек етпейді.

Қауіпсіз үйдің жан жағының бәрінде ілгек, қора, құлып және дабыл бола бермейді, сонда да ұры-қары ішіне кіре алмайды.

Ақылды лидердің қабілеті техникалық тәсілдерге немесе жаттығу түрлеріне негізделмейді.

Өйткені лидер басқаларға сәулесін түсіре алатынын жақсы көріп тұр.

Лидер топ мүшелеріне жетелеу және жеңілдету үшін керек. Лидерге адамдар олармен бірге істеу және соларға қызмет істеу үшін керек. Егер екі жақ та бірін бірі жақсы көру мен құрметтеу керектігін өзара мойындамаса, қай-қайсысы да артықшылықты жіберіп алады.

Олар оқушы-ұстаз байланысының өнімін қолдан шығарып алады.

Олар заттардың қалай жұмыс істейтінін көрмейді.

28. Жауынгер, емші және Дао

Лидер жауынгер ретінде де, емші ретінде де әрекет ете алады.

Жауынгер ретінде лидер қуатты және табандылықпен әрекет етеді. Ол – Янь, немесе өзгелерді соңынан ертудің еркектік аспекті.

Бірақ лидер уақытының көбінде емші ретінде әрекет етеді, және ашық, қабылдағыш жағдайда болады. Ол – Инь, немесе өзгелерді соңынан ертудің әйелдік аспекті.

Бұл ажырату мен өмір сүрудің, жауынгер мен емшінің бірігіп кетуі өнімді, әрі мықты.

Өзгелерді соңынан ертудің үшінші аспекті бар: Дао. Лидер мезгіл-мезгіл топты тастап кетіп, үнсіздікке беріледі, Құдайға қайтып оралады.

Болу, жасау, болу ..., соңынан, Дао. Мен болып жатқан нәрселерден өзімді босату үшін, өз рухымды толтыру үшін кетемін.

Ұлы жауынгер ұдайы ұлы соғыстар жүргізе бермейді. Білгір емші өзгелерді қалай қолдаса, өзін өзі де нақ солай сүйеп отыруға уақыт табады.

Бұл қарапайымдылық пен үнем – пайдалы сабақ. Бұның топқа терең әсері бар. Қашан тыңдауды, қашан қимылдауды, қашан тоқтауды білетін лидер әрбір адаммен, тіпті кәсіби мамандармен, топтардың лидерлерімен және емшілермен, топтың ең қиын және талабы мол мүшелерімен де тиімді жұмыс істей алады.

Лидер айқын болғандықтан, оның жұмысы биязы, өзгенің сезіміне тізе батырмайды.

29. Күш қолдану парадоксы

Кері нәтижеге өте көп күштердің себебінен келу мүмкін. Ұдайы әсер ету мен арандатушылық арқылы жақсы топ жасау қиын. Олар топты бұзады.

Топқа сәуле түсіру үдерісі жұмсақ. Оны бағындыруға болмайды. Оны дәлелдеуге немесе айқаста жеңіп алуға болмайды.

Топты күш салу арқылы бақылауға тырысқан лидер топтағы үдерісті түсінбейді. Күш қолдану арқылы сіз топ мүшелерінің қолдауынан айрыласыз.

Күш қолданатын лидерлер процесті жеңілдеттік деп ойлайды, іс жүзінде олар процесті тоқтатады.

Олар топта жақсы өріс құрдық деп ойлайды, шын мәнінде олар келісушілікті бүлдіріп қастық жағдайын жасайды.

Олар ұдайы араласуды қабілетінің өлшемі деп ойлайды, іс жүзінде бұлай араласу ойланбай жасалған, дөрекі және қажетсіз нәрсе.

Олар басшылықтағы бұндай позиция өздеріне өте үлкен билік әкеледі деп ойлайды, шын мәнінде олардың бұл мінезі құрметті азайтады.

Ақылды басшы жинақы және негізі мықты, ол тиімді әрекет етуге керек күшті аз жұмсайды. Лидер даралықтан қашады және жасаудан гөрі өмір сүруге көбірек салмақ салады.

30. Күш пен тартыс

Үдерістің қалай етек алып бара жатқанын түсінетін лидер, қаншалықты аз жұмсауға болатындай ғана күш жұмсайды және топты адамдарға қысым жасамастан ақ бастайды.

Күш қолданылса болды, тартыс пен талас басталады. Топтың өрісі сирейді. Климат ашық және қабылдағыш болудың орнына, өшпенді болып кетеді.

Ақылды лидер, мәселені өзі жоспарлағандай етіп шешу үшін, топты күрессіз бастайды. Лидердің жанасуы жұмсақ, лидер қорғанбайды да, шабуылдамайды да.

Сана өзімшілдік емес, оқу мен өз білімін өзі көтерудің құралы екені есіңізде болар.

Топтың мүшелері ерекшелене жүріп жол бастаған адамның “меніне” жиі қарсылық көрсетеді. Ал өзгелерді өзін ұмыта, үйлесіммен жүрекке алған адам өседі және мықты бола бастайды.

31. Қатаң әрекет

Қуатты, бірден және дөрекі әрекет ету қажет кездер кездескендей болады. Ақылды лидер басқалардың бәрі тұңғыыққа кеткенде ғана осыны қолданады.

Әдетте, топтағы үдеріс еркін табиғи жолмен жүргенде, жұмсақ, жеңілдете әсер ету, қатаң әсер етуден анағұрлым асып түскенде, лидер өзін қолайлырақ сезінеді.

Қатаң араласу лидердің жинақы бола алмағанынан, немесе, болып жатқан жағдайға сезімталдықпен ішіне еніп кеткенінен болатынынан сақтандырады. Бұндай жағдай өте тез жете түсінуді керек етеді.

Тіпті, егер қатаң араласу өте жарқын жетістікке жеткізсе де, құттықтауға асықпаңыз. Зиян келтірілгенде солай болады. Әйтеуір біреудің үдерісі бұзылғаны.

Кейінірек, үдерісі бұзылған адам бұрынғыдан гөрі кемірек ашық болуы және күштірек қорғалуы әбден мүмкін. Бұрынғыдан тереңірек қарсылық, тіпті, түсінбеушілік туады.

Сіздің айтқаныңыздай болуы тиіс нәрсе адамдарды зорлау, анықтық пен санаға алып келмейді. Тіптен, олар сіз айтқандай етіп орындауы да мүмкін, бірақ ішінен олар құлдыққа көшкендей уайымда болады және өш алғысы келеді.

Міне сондықтан да сіздің жеңісіңіз, шынына келсек, жеңіліс болып шығады.

32. Біртұтастық

Дао айқын бола алмайды. Тек қана бірыңғай принцип әрбір оқиға мен зат үшін жауап беретінін көрсетуге болады.

Лидер кішірек теориямен емес, осы принциппен санасқан кезде, топ мүшелері лидермен санасады. Егер лидер не болып жатқанының бәріне бірдей назар аударса, топтарды фракцияларға бөлудің қажеттілігі болмайды. Нақ осы – біртұтастық.

Топтың жұмысы айқын және табиғи негізде дәлелденген болса, адамдарды өзін жетелеуге зорлау үшін ережелер мен реттеулер қеректі жоқ.

Тіптен, егер біртұтастық принципі анықталуы мүмкін болмаса да, топта не болып жатқанын түсіндіруге болады. Біз, я зиян жасайтын, я пайда беретін қалыптасуға, ағысқа, кедергілер мен араласуға қарама-қайшы боларлық образдағы сурет туралы айтып отырмыз.

Дегенмен, тым көп теориялық әңгімелесулер топты жолдан адастырады, не болып жатқанынан, үдерістің

өзінен аулақтатады. Әңгіме – бұл үдерісті тоқтататын және топтың өріс қуатын азайтатын жолдардың бірі.

Осылай болған кезде ақылды басшы қайтадан не болып жатқаны мен бірыңғай принципке қайтып оралады, ал ол не болып жатқанының астында жатады.

Бірыңғай принципке топтастыру өзгені ертудің ең мықты жағы болып есептеледі. Бұл бірігуден біз заттардың қалай пайда болатынын түсінеміз.

33. Ішкі ресурстар

Өзгелер өзін қалай жетелейтінін білу үшін зиялылық керек. Өзін өзі білу үшін ақыл керек.

Басқа адамдардың өмірін басқару үшін күш керек, менің өз өмірімді басқару үшін нағыз қуат керек.

Егер мен өзімде барға қанағаттансам, мен қарапайым өмір кеше аламын және өрлеуіммен де, бос уақытыммен де рахаттанамын. Егер менің мақсатым айқын болса, оларға мен абыржусыз ақ жетемін.

Егер мен өзіммен-өзім бейбіт жағдайда болсам, онда мен өмірлік күшімді келіспеушіліктерге жұмсамаймын.

Егер мен босанып шығуды үйренсем, маған өлімнен қорқудың керегі жоқ.

34. Ішінде барлығы бар

Бірыңғай принцип кез келген жерде, кез келген уақытта табылуы мүмкін. Барлығы соған сәйкес жұмыс істейді. Кез келген өмір соған қарап өтеді. Бірыңғай принцип мынаған дұрыс, анаған бұрыс деп айтпайды.

Дао – барлығының өсу және даму бастауы болса да, ештеңе Даоға пайда әкелмейді. Дао барлық нәрсеге қайтарымсыз және алдын ала келісімсіз жәрдем етеді.

Нақ солай, бірыңғай принцип жеке меншік емес. Ол сіздікі емес. Ол сізді иемденбейді.

Оның ұлылығы оның жалпыға бірдейлігінде. Онда бәрі бар.

Ақылды лидер осы принципке ереді де, өзіншілдік әрекеттерін тастайды. Лидер біреуге жақсы қарап, екіншісін кеудесінен итермейді. Лидер адамдарды олардың өмірін бақылау құқығын алу үшін иемденбейді. Лидерлік – құмар ойындарындағы бәйге емес.

Жұмыс не болып жатқанын сезінуге нұр күйе үшін орындалады, қайтым үшін жасалмаған жан аямас қызмет барлық нәрсеге жарайды.

35. Қарапайымдылықты сақтау

Топтағы үдеріске сізді алысқа алып кетуге мүмкіндік бермеңіз.

Бірыңғай үдеріске адал болыңыз, сонда сіз жақсы жұмыс істей аласыз, хаос пен шатақтан азат боласыз және барлық жағдайларда өзіңіздің қатысып отырғаныңызды сезесіз.

Үстірт лидер, барлық жерде соны куәлендіретін нәрсе қатысып тұрса да, заттың қалай болып жатқанын көре алмайды. Бұл лидерді драма, сезімталдық, қолайсыздық ертіп кетеді. Бұның бәрі күрделендіреді.

Бірақ үдерісті түсінуге қайта-қайта орала берген лидер, заттың қалай болып жатқанын терең сезінеді. Бұндай лидер бұл үшін жеткілікті уақыт табады. Үдеріс жеңіл өтеді, және топ шаршай бастағанда, лидер бәрібір жақсы күйде қалады.

36. Қарама-қарсылықтар, парадокстар және бас қатыратын байламдар

Кез келген мінез-құлықтың қарама-қарсылықтары болады:

- гиперинфляция құлдырауға алып келеді;
- күш көрсету әлсіздікті білдіреді;
- жоғарыда өтіп жатқан нәрсе төменге де келуі керек;
- егер сіз жолым болсын десеңіз, мейірбанды болыңыз.

Сондай ақ:

- әйелдегі еркектегіден ұзағырақ сақталады;
- әйел рұқсат етеді, еркек мәжбүр етеді;
- әйел бағынады, соңыра ішіне кіргізіп алады да, жеңіп шығады.

Және де:

- су тасты да тоздырады;
- рух күштен мықты;
- әлсіз мықтыны жеңеді.

Затты артынан алдына қарай, астарын ақтарып, астын үстіне келтіріп қарауды үйреніңіз.

37. Аз істеу

Адамдар іскер лидердің қаншалықты аз істегенін көріп тұрып, істеген ісі соншалықты көп болып шыққанын көргенде, бастапқыда ойланып қалады.

Бірақ лидер заттың қалай жұмыс істейтінін біледі. Саяйып келгенде, Дао тіпті ештеңе істемесе де, барлығы орындалып қалады.

Лидер өте қолы тимейтін болып кетсе, өзін-өзі ұмытып, қайсарлылықпен үндемейтін уақыт келді деген сөз.

Қайсарлылық жинақылыққа алып келеді.

Жинақылық тәртіпті жасайды.

Тәртіп келген жерде, істейтін іс қалмайды.

38. Күшті басшылық

Мықты басшылық топта не болып жатқанын және соған сәйкес іс ету керектігін түйсіну мазмұны болып табылады. Айрықша әрекет лидердің санасы мен айқындығынан гөрі азырақ маңызды. Міне сондықтан лидердің ісінің жеңісін қамтамасыз ететін жаттығулар мен формулалар керегі жоқ.

Мықтылықтың есеппен, сапырылыстырумен, тиімді көріну әрекетімен келуі мүмкін емес.

Басқарудың мықтылығының түрлі кезеңдерін айқын көрсететін үш мысал:

1. *Күшті*: сана, мүмкін өз бетімен, осы жерде және қазір не болып жатқанына, есеп пен сапырылыстырудың жоқтығына бағытталған.

2. *Күші аз*: не дұрыс болса, соны жасауға әрекеттену. Ол әділеттілік пен басқарыла білетін мінез-құлық тұжырымдамасына негізделген есепті мінез-құлықты білдіреді.

3. *Күші мейлінше аз*: таңылған мораль. Таңылған мораль не болуы және не болмауы керек дегенге негізделген. Ол түгелдей есептелген және басқарылуы мүмкін және жаза арқылы қарсылық кездестіреді. Ол шын мәнінде не болып жатқанына айқындық бере алмайды. Ол жиі кері көрсеткішке алып келеді.

Не болып жатқанымен байланысты жоғалтып алған лидер еркін әрекет ете алмайды, өйткені олар өздері әділетті деп есептегенді жасауға тырысады. Егер бұлай бола қоймаса, көп жағдайда зорлықты пайдаланады.

Бірақ ақылды лидер тура сезімін жоғалтып алған кезде тыныштыққа қайтып оралады, сөйтіп айқындық пен саналылық сезімі қайтып келгенше барлық әрекетті тастайды.

39. Күш қайнары

Табиғи оқиғалар күшке ие, себебі олар заттар қалай жұмыс істейтініне сәйкес әрекет етеді. Олар жай ғана өмір кешеді. Табиғи үдерістерді зерттеңіз: аспанның түсін, жердің тартылысын, сіздің өз идеяларыңыз бен образдарыңыздың ашылуын, кеңістіктің қуыстығын, өмірдің толықтығы мен әулиелердің мінез-құлқын.

Мына үдерістер жүйке кеселіне немесе өзімшілдікке ұшыраса не болатынын көзге елестетіңізші: аспанның жалқау жыпылықтауы, салмақ күші тұрақты өзгереді, сіздің ақылыңыз қисынды емес, тынышсызданған кеңістік, өмірдің баянсыздығы, пайдасыз модельдерге айналған әулиелер. Ештеңе жұмыс істемейді.

Ақылды басшы жүйкесі кеселді немесе өзімшіл болудан гөрі дұрысырақ нәрсені біледі. Не болып жатқанын білуден және соған сәйкес әрекет етуден күш келеді. Парадокс: еркіндік табиғи тәртіпке бағынудан келеді.

Бүкіл жаратылыс бүтін нәрсе болғандықтан, ұзақтау бос қиял болып шығады. Қалаймыз ба, қаламаймыз ба біз бір команданың ойыншыларымыз. Күш ынтымақтасу арқылы келеді, түсіністік қызмет арқылы, үлкен “мен” өзін-өзі аямай қызмет еткенде, өзін жақсы көру азайғанда келеді.

40. Медитациялау

Өзіңізге өзіңіз қайта оралуды үйреніңіз.

Үндемес болыңыз: ештеңе болып жатпаған кезде не болушы еді?

Сіз не болып жатқаны мен оның қалай болып жатқанының арасындағы айырмашылықты түсіндіре аласыз ба?

Не болып жатқаны, оның қалай болып жатқанының нәтижесі екенін сіз қалай да сезе аласыз ба?

Үрдіс... және принцип.

41. Маза бермейтін ақыл

Заттың қалай пайда болатынын зерттеп жүрген ақылды лидер, сәйкестілікпен әрекет етеді.

Орташа лидер де заттың қалай пайда болатынын зерттейді, бірақ ұдайы емес, ол бірде сәйкестілікпен әрекет етеді, бірде оны ұмытады.

Нашар лидер заттың қалай болып жатқанын зерттейді және бірыңғай принципті жалпылама ақымақтық деп өзінен қуып тастайды. Оның жұмысының пайдасы төменірек болуы мүмкін бе?

Сайып келгенде, ол мынаны қайталайды: сізге ақшаны немесе күшті жақсы көруге мүмкіндік бермейтін кез келген принцип пайдасыз болуы керек. Үндемес ақыл – мылқау ақыл. Өзін өзі аямау басында тұратын жол емес. Ар-намыс ақымақтар үшін. Солай-солай кете береді.

Ақылды лидер тек Даоға берілгендіктен, заттың қалай пайда болатынын көрмейтін адамдар, әдетте, ақылды лидердің мінез-құлқы нақты негізге ие емес деп ойлайды. Проблема осында. Нақ солай, лидердің үнсіздігі, оның өмір сүру тәсілі мазасыздандырады және күдікті болып табылады. Лидердің уәжі анық болмағаннан, лидердің жұмбағын табу қиын.

Бұл проблема принцип зат болып табылмайды және анықталуы мүмкін емес деген дерекке қайта айналып келеді. Бұған кейбір адамдардың ақылы жетпейді.

Негізі көрінбейтін адамды түсіну қиын.

42. Жасау үдерісі

Үдеріс зат болып табылмайды. Оны нөл деп алайық.

Үдеріс өз әрекетінде жаратылыстың бірлігін көрсетеді. Бұл бірлік біртұтас болып табылады. Оны бірінші деп атайық.

Жасау үдерісі оппозиция мен қарама-қайшылықтар жұптарынан тұрады. Осы қарама-қайшылықтар жұптарын екінші дейік.

Қарама-қайшылықтар өзара іс-әрекет жасаса, жасампаз болып қалыптасады. Олардың өзара іс-әрекеті үшінші элемент болып табылады. Оны үшінші дейік.

Мысалы, еркек пен әйел – бұл екінші. Олардың өзара іс-әрекеті немесе қатынасы, жаратылыстың үшінші элементі бала пайда болуға алып келеді. Жаратылу дегеніміз нақ осы. Бар жаратылыс қалай пайда болатыны осы нәрседе көрсетілген.

Ақылды лидердің қарама-қайшылықтар жұптары және олардың өзара іс-қимылы туралы білімі болады. Лидер қалай жасампаз болуды біледі.

Өзгелерді соңына ерту үшін, лидер өзі біреудің соңына қалай еруді үйренеді. Көркею үшін, лидер қалай қарапайым өмір сүруді үйренеді. Екі жағдайда да жасампаз болып табылатын өзара іс-әрекет бар.

Бағынусыз басқарудың жемісі болмайды. Үсті-үстіне байлық жинай беріп бай болуға тырысу – бұл мансап-құмарлық сіздің барлық уақытыңызды алады және сізге еркіндік бермейді.

Оппозицияның бір жағында болу сізге әрқашанда күтпеген және ойға келмеген нәтижелерді береді. Мысалы жақсы қорғаныс сізді қорғамайды, ол сіздің өміріңізді қысқартады, сөйтіп, түбінде, сізді өлтіреді.

Осы секілді қалыптасып кеткен ақыл үлгісінен басқаша болуды табу өте қиын.

43. Жайымен араласу

Жайымен араласу, егер ол анық болса, өту мүмкін емес қарсылықтарды жеңеді.

Егер жұмсақтық жеңіліс тапса, жол беріп немесе кейін шегініп көріңіз. Лидер жол бергенде, қарсылық азаяды.

Осыны айта отырып, лидердің санасы, не болып жатқанына қаншама көлемдегі араласу мен түсінік беруден гөрі көбірек жарық түсіреді.

Кейбір лидерлер өте аз жасап, өте көп орындайды.

44. Иелену немесе иелікте болу

Өсуді жеңілдету үшін, немесе атақты болу үшін сіз осы жұмысты орындар ма едіңіз?

Қайсысы маңыздырақ: көбірек меншік алу ма, әлде, саналырақ болу ма?

Не жақсырақ істейді: алу ма, қалдыру ма?

Көппен иелік ету проблемасы бар. Көпті, одан да көпті алу проблемасы бар.

Сізде қанша нәрсе болса, сіз сонша көп нәрсе аласыз, одан көп сіз меншігіңізге қарауылдық жасауыңыз керек. Сіз сонша көп жоғалтуыңыз да мүмкін. Бұл не, сіз меншікті иеленесіз бе, жоқ өзіңіз меншікке айналып кеттіңіз бе?

Өзіңіздің ішкі сенімділігіңізді табу үшін байсалды болуға тырысыңыз. Егер сізде ішкі сенімділік болса, сіз қалаған нәрсенізді қалай болған күнде ала аласыз. Одан тысқары, сіз аз асығатын боласыз және ұзағырақ өмір сүресіз.

45. Топас болып көріну

Ең жақсы жұмыс басқарудың осы тәсіліне үйренбеген топтың мүшелеріне ештеңе тұрмайтындай қарапайым көрінеді. Бірақ үлкен істер атқарылып жатады.

Мүмкін бұл лидер жай отырғандай, не істеу керегі жайлы ойы жоқтай көрінер. Бірақ бұл бар болғаны топқа өсуге және өнімді болуға мүмкіндік беретін керексіз араласудың жоқтығы.

Мүмкін, кейбір түңілген топтың мүшелері, оларға бөріні де түсіндіретін білгіш туралы қиялдар. Бірақ ақылды лидердің айтқан сөздері соншалықты айқын, тіптен кейде топас көрінуі мүмкін. Бұндай лидерлердің адалдығы адамдарды әлекке түсіреді.

Егер сіз біреуге топастау көрінсеңіз, онда тұрған ештеңе жоқ. Егер сіз тоңсаңыз, жылыну үшін алақан соғасыз. Ал жылынып алған соң қоя қоясыз. Бұл ақылды қимыл. Лидердің санасы – топтың насихатын басып өтетін, оның басты жұмыс құралы.

46. Ұтып алатын ештеңе жоқ

Жетекке жақсы жүрген топ түрлі “меннің” ұрыс алаңы емес. Әрине тартыстар болады, бірақ бұл қуаттар жасампаз күшке айналады.

Егер лидер заттың қалай пайда болатынын назарынан жоғалтып алса, ұрыс-керіс пен қорқыныш топтың өрісін бос қалдырады. Бұл позицияның мәселесі. Топтық жұмыста ештеңені ұтуға немесе жоғалтуға болмайды. Не болып жатқанына сәуле түсіретін бір нәрсені дәлелдеуге күш салудың керегі жоқ. Өзіңікі дұрыс болып көріну ниеті адамдарға ештеңе көрсетпей қояды.

Ақылды басшы шын мәнінде не болып жатқанын білу рахаты болуы мүмкін болып, бірақ болмай қалғандағы тәртіпсіздікті жеңуге әрекет еткеннен гөрі анағұрлым маңызды екенін біледі.

47. Осы жерде және қазір

Ақылды лидер осы жерде және қазір не болып жатқанын сезіну арқылы топта не болып жатқанын біледі. Бұл түрлі теориялар арасында адасудан, немесе, осы жағдайдың күрделі жауабын беруден гөрі мықтырақ.

Байсалдылық, айқындық және сана – ақылдың ең ұзақ тұсына кез келген көлемдегі экспедициядан гөрі түзуірек жол.

Бұл экспедициялар, ынталандыру бере тұрып, лидер мен топтың мүшелерін шын мәнінде болып жатқаннан басқа жаққа бұрады.

Осы кездегіге қатыса тұрып және не болып жатқанын мойындай тұрып, лидер аз істеп көп нәрсеге жетуі мүмкін.

48. Өзіңіздің ақылыңызды тазартыңыз.

Жаңадан келгендер жаңа теориялар мен техникалық тәсілдерді талап етеді, олардың ақылы таңдау мүмкіндіктерімен толып кеткен жоқ.

Алға озған оқушылар өзінің таңдау мүмкіндігін ұмытады. Олар өздері оқыған теориялар мен техникалық тәсілдерге артқы қатарға кетуіне мүмкіндік береді.

Өз ақылыңызды тазартуды үйреніңіз. Өз жұмысыңызды қарапайымдандыруды үйреніңіз.

Не істеу керектігі туралы өз біліміңізге сүйенуді бара-бара азайта бастасаңыз, соның төмендеуіне қарай сіздің жұмысыңыз бұрынғыдан гөрі бағытталуы жақсарып, мықты бола бастайды. Сіз өз санаңыздың сапасы, кез келген техникалық тәсілдер мен теориялардан немесе солардың талдау жасалуынан мықтырақ екенін байқай бастайсыз.

Тежелген топ немесе жеке тұлға берілген дұрыс заттың нақ өзін жасаудан сіз бас тарта бастағаннан кейін-ақ, бірден қаншалықты өнімді бола бастайтынын зерттеңіз.

49. Ашық болыңыз

Ақылды басшы топқа өзінің күн тәртібін немесе құндылықтар жүйесін таңбайды.

Лидер топтың ықыласына ереді және не болып жатқанын қабылдауға ашық. Лидер ешкімді айыптамайды және “жақсы” мен “жаман” адамдарға бірдей қамқор. Тіпті, адам шындықты айтып тұр ма, немесе, алдап тұр ма, маңызды емес.

Ашық болу және айыптау орнына бұрынғыдан да бетер камқор болу. Бұлай ету, адамдар өздерінің табиғатында, егер оларды жақын және шыншыл мәнерде қабылдаса, жақсы және шыншыл болуға ұмтылатындықтан болады.

Мүмкін, лидер кез келген жағдайда сынау қиын турашылдығымен аңқау және балаға ұқсас болып көрінуі мүмкін, бірақ ашықтық кез келген жазалау жүйесінен күшті.

50. Өмір сүру: өмір және өлім

Өмір сүру өмір мен өлімнен тұрады. Өмірді немесе өлімді таңдау өмір сүруді жоққа шығарады және ширығу тудырады. Бұлай ширығу адамдардың қиын жағдайларда кателік жіберуіне алып келеді. Кателік өзімен өзі өмір сүруден гөрі өміршенірек.

Адамдардың отыз пайызы өмірді жақсы көреді және өлімнен қорқады.

Тағы бір отыз пайызы өлімді дұрыс көреді және өмірден қашады.

Одан кейінгі отыз пайызы өмірден де, өлімнен де қорқады.

Сонымен адамдардың тоқсан пайызы қарама-қайшылықтар қалай жұмыс істейтінін білмеуден туатын ширығудан азап шегеді. Ал, өмір мен өлім бір-біріне қарама-қайшы болып табылады. Біреуін басқасынан артық бағалау пайдасыз.

Тек он пайызы ғана өмір мен өлімді факт ретінде қабылдауға ақылы жетеді және өмір сүру бақытынан ұдайы рахаттанады. Сайып келгенде, өсу мен іру барлық жерде, барлық уақытта қатысып отырады.

Ақылды басшы барлық нәрсенің келетінін және кететінін біледі. Сондықтан, ұстап қалуға немесе қашып кетуге тырысудың не керегі бар? Ол үшін азаптану мен мәймөңкелеудің не керегі бар? Не болуы мүмкін екенін қиялдап өмір сүрудің не керегі бар?

Қабаған ит ширығып тұрған адамды қабады. Саналы және жинақы адам ондай иттің жанынан зиян шекпей өтіп кетеді.

Ақылды басшы өмірге ғашық болмай және өлімнен қорықпай өмір сүреді. Осы еркіндік лидерді зияннан қорғайды.

51. Принцип және үдеріс

Барлығы, түрлі мінез-құлық тербелмелі құрылым немесе үдеріс болып табылады. Бұл үдеріс бірыңғай үдеріске сәйкес пайда болады, дамиды және жоғалады.

Адам осы принципке табиғи құрметпен қарайды және олар осы принципке бағынатын тербелу қуатын табиғи түрде жақсы көреді.

Тербелу қуаты мен принцип бірге әрекет етеді және нысандардың таусылмайтын түрлерін жасап шығарады. Дегенмен, бұл бірге әрекет өзінің өнімділігінен ешқандай пайда таппайды. Нақ солай, ол, заттарды итермелеу жолымен зорлап, қуат алмайды. Бұдан басқа таңдау жоқ, бұдан басқа жол жоқ.

Осылай принцип пен үдерістің бірге әрекет етуі біздің жұмысымыздағы бірінші фактор болып табылады.

52. Жатыр

Барлық жаратылыс қарама-қайшылықтардан тұрады. Жаратылыстың негізгі қарама-қайшылықтары Қосу/Алу, Инь/Янь, Әйел/Еркек деп аталады.

Осы негізгі терістіктер өзін-өзі тудырушылар болып табылады. Бұл бәрін тудыратын екі жынысты жатыр.

Барлығы мені қосады. Мен терістіктерден тұратын, бірыңғай принципке сәйкес дамитын үдеріспін. Мен Құдайдың ұлымын. Мен жаратылыс жатырынан шығып келдім.

Осыны білу маған тұрақтылық береді.

Егер мен өзімнің сенімді бір затқа немесе адамға, немесе, ілімге жұмсасам, мен тұрақтылыққа ие болмас едім. Адамдар, заттар, ілім келеді де кетеді, ұдайы өзгеріп тұрады. Мен, өзім таңдаған зат жоғалса, немесе өзім бағынған адам қайтыс болса, мен ізінен ерген діни сенім өзгерсе, қорқынышта өмір сүрген болар едім, сондықтан тек бірыңғай принципке берілемін.

Мен адамға бір қарағанда ондағы принцип пен үдерісті көре аламын. Мен олардың қалай жұмыс істейтінін көре аламын. Мен олардың іс жүзінде қалай жұмыс істеп тұрғанын көре аламын. Нақ осы менің топтың лидері болу қабілетімнің негізі.

Заттың қалай жұмыс істейтінін біле тұрып, мен икемді болудың қаншалықты маңызды екенін де білемін. Өсіп жатқан нәрсенің бәрі икемді. Күштің әсеріне шыдай алатындардың бәрі икемді.

Менің принцип пен үдеріске берілуім менің өлімнен қорықпайтынымды білдіретінін мен білемін. Мен ештеңе жоғалтпаймын. Мен ішкі нәрсенің аспекті екенімді білемін. Менің үйім – жаратылыстың жатыры. Өлу үйіме қайту болып табылады.

53. Материализм

Ақылды басшы тыныш және медитативті өмір кешеді, бірақ адамдардың көбісі өз меншігін қолынан қалай келсе солай көбейте берумен әуре.

Тыныш жол саналырақ өмір сүруге алып барады. Әрекетшіл жол өсіңкі материализмге алып барады.

Саналылықтың артуы Құдайға жетелейді және бүкіл жаратылыстың біртұтастығы сезімін білдіреді. Бірақ өте артық тұтыну тек өзгелердің еңбегін пайдалану арқылы ғана мүмкін.

Өмір сыйы тепе-тең бөлінбеген. Кейбіреулерге үлкен үлес тиген. Көбісінде өте аз. Ресурстар шектеулі. Әркім оны біледі.

Дегенмен меншігін сыйғыза алмай жатқандар одан да көп иеленгісі келеді. Олар өздерінде қаншалықты көп нәрсе бар екенін мақтаныш етеді. Олар сонда ұрлық деген не екенін білмей ме?

Өте үлкен меншікке ие болу Құдайдан болған нәрсе емес. Оны өзге адамдарды сапырылыстыру арқылы алады.

54. Шетен ағашының қалтылдауық тиімділігі

Сіз әлемде жақсы әсер қалдырғыңыз келе ме? Біріншіден, сіз жеке өміріңізді тәртіпке келтіріңіз. Сіздің мінез-құлқыңыз мейірбанды және тиімді болуы үшін бірыңғай принципті таяныш етіңіз. Егер сіз осылай жасасаңыз өте мықты әсер аласыз.

Сіздің мінез-құлқыңыз өзгелерге шетен ағашының қалтылдақ тиімділігі арқылы әсер етеді. Ол әрбір адам тағы басқа біреулерге әсер ететін болғандықтан жұмыс істейді. Өте мықты адамдар өте мықты әсер ету қабілетіне ие.

Егер сіздің өміріңіз жұмыс істесе, сіз өзіңіздің отбасыңызға әсер етесіз.

Егер сіздің отбасыңыз жұмыс істесе, онда ол қоғамға әсер етеді.

Егер сіздің қоғамыңыз жұмыс істесе, онда ол ұлтқа әсер етеді.

Егер сіздің ұлтыңыз жұмыс істесе, ол бүкіл әлемге әсер етеді.

Егер бүкіл әлем жұмыс істесе, тиімділік бүкіл ғарышқа тарайды. Сіздің әсеріңіз сізден басталады да аулаққа кетіп қалады, осы есіңізде болсын. Сондықтан сіздің әсеріңіз күшті де, қайырымды да, осыған сенімді болыңыз.

Мен бұның жұмыс істегенін қалай білемін?

Кез келген өсу қабілетті ядродан басталады. Сіз сол ядросыз.

55. Өмірлік қуат

Өздерінің барлық блоктары мен тартыстарын бағындырған адам өмірлік қуаттың еркін ағысын сезінеді.

Олар жас балалар секілді жарқын болады, олар зияннан балаларша қорғанудан рахат алады. Оларды қандала шақпайды. Ит оларды қабуға ұмтылмайды. Шатаққорлар да оларды тыныш қояды.

Олардың төндері жиырылған сезімталдықтан ада және көңгіш, бірақ олардың төзімділігі мен күші таң-тамаша қалдырады. Олар сексуалдық жағынан да әбжіл, бірақ көрініп тұрған эротизм жоқ.

Олар ән айтуы мүмкін, немесе ұзақ уақыт бойы даусы қарлықпастан айғайлай алады.

Олар жаңа ғашық болғандай, бірақ бір адамға емес, бүкіл жаратылысқа. Олардың қуаты да жаратылыс секілді таусылмайтындай көрінеді.

Қателік, абыржу немесе тіксінуді білу ағымымен шатастырып алмауда, стимулятор мен сезімдік қызықтар (бастан кешкендер) адамдарды жігерлендіреді, бірақ ондай жігерлену ешкімнің күш-қуатын арттырмайды. Қайта, абыржу күш-қуатты шығын етеді және өмірлік қуатты азайтады.

Абыржу жөнінде ширығу секілді ойлаңыз, ол жиырылу қарсылықты кездестіргенде пайда болады. Абыржу

жиырылу тоқтағанда немесе адам әбден шаршағанда таусылады.

Бірақ білім ағысы тұрақты ағыс. Ол қарсылық кездестірмейді және зорлықсыз ағысын жалғастырады.

Толқу тамыры өткен қателіктерде. Өмір қуаты өзінің бастауын іштен алады.

56. Лидердің тұтастығы

Ақылды лидер оқиғаның шын табиғаты сөздермен тұсалмайтынын біледі. Сондықтан оған таласудың не керегі бар?

Түсініксіз сөздері аралас жаргон – заттардың қалай пайда болатынын білмейтін лидердің ең сенімді белгілерінің бірі.

Бірақ айтылуы мүмкін сөз көрсетілуі де мүмкін: үндемес болыңыз, саналы болыңыз. Сана жұмыс істейді. Ол не болып жатқанына сәуле түсіреді. Ол тартыстарды анықтайды және толқып кеткен жеке тұлғаны немесе топтың өрісін үндестіреді.

Лидер, сондай-ақ барлық жаратылыс біртұтас екенін біледі. Сонымен лидер ешкімнің позициясын қабылдамайтын бейтарап бақылаушы болып табылады.

Лидер ұсынылған бағаға немесе қорқытуға еліктеуі мүмкін емес. Табылған болсын немесе жоғалтылған болсын даңқ – лидерді ұқыптылық жағдайынан тайдыра алмайды.

Лидердің тұтастығы – идеализм емес. Ол заттардың қалай жұмыс істейтінінің тәжірибелік біліміне негізделген.

57. Аз істеп, көп болу

Адал, ашық топты басқарыңыз. Сіздің жұмысыңыз не болып жатқанын жеңілдету мен көрсетуден тұрады. Мүмкін болғанынша аз араласыңыз. Қанша әдемілеп болса да араласу лидерден тәуелділікті тудырады.

Ережелер қаншалықты аз болса соншалықты жақсы. Ереже еркіндік пен жауаптылықты азайтады. Ережеге байлап тастау мен үкіметтің қысымы – өзінділігін азайтатын және топтың қуатын жұтып алатын зорлық пен айлалы әрекет.

Сіз қанша мәжбүр етсеңіз, топ соншалықты қарсылық көрсетеді. Сіздің айлаңыз құтылып кету үшін қарсы айланы

тудырады. Әрбір заңмен бірге заңсыздық келеді. Бұл топты басқару тәсілі емес.

Ақылды лидер топ үшін айқын және игілікті ахуал орнатады. Тек осыны сезінген сайын берекелі әрекет етеді. Лидер үнсіздікті тәртіп еткен кезде, топ жинақы болады. Лидер ережелерді тықпыштамаған кезде, топ өзінің бағалы қасиеттері мен адамгершілігін табады, лидер менмендіксіз әрекет етсе, топ не істелуі керек болса, қарапайым жолмен ғана соны істейді.

Аз істеп көп болуға жетсе, лидердің жақсы өнері осында.

58. Үдерісті бастап жіберу

Топта үдеріс табиғи басталып кетеді. Ол өзін өзі басқара алады. Араласпаңыз.

Үдерісті қадағалау әдетте сәтсіздікке ұшырайды. Олар не процесті бөліп тастайды, не болмаса оны ретсіз етеді.

Не болып жатқанына сенуге үйреніңіз. Егер бұнда үнсіздік болса, оған өсуге мүмкіндік беріңіз, бір нәрсе шығады. Егер онда толқымалы болса, онда оған кедергі келтірмеңіз, ол тыныштыққа айналады.

Топ наразы болса ше? Сіз оны бақытты ете алмайсыз. Тіпті, сіз солай ете алған күнде, сіздің күш салуыңыз топты жасампаздық күрестен түбегейлі айырып тастауы мүмкін.

Ақылды лидер топтағы басталып жатқан үдерісті қалай жеңілдетуді біледі, себебі лидердің өзі де ол үдерісті көз алдына келтіре алады. Топтың үдерісі және лидердің үдерісі бір принцип секілді бірдей басталады.

Лидер заттарды пайда болуға мәжбүр етпей-ақ, қалай терең әсер ету керектігін біледі.

Мысалы, нәрсе сіздің қалауыңызша болуына итермелегенше, болып жатқан нәрсені жеңілдету одан күштірек.

Мінез-құлықты жайып көрсету мен бір ретке келтіру таңылған моральдан күштірек. Теріс ұғымнан гөрі орны ауыстырылмаған позиция күштірек. Жадырау адамдарға жігер береді, бірақ біреуін болса да көлеңкелеу олардың тек еңсесін түсіреді.

59. Сіздің қабілетіңіздің қайнары

Сіз топты жетеледіңіз бе, жоқ, өзіңіздің күнделікті өміріңізді өткізіп жатырсыз ба, сіз саналы болуыңыз керек. Сіз не болып жатқанын және заттардың қалай пайда болып

жатқанын сезінуіңіз керек. Егер сіз не болып жатқаны мен заттардың қалай пайда болып жатқанын сезінсеңіз, сіз соған сәйкес әрекет етуіңіз мүмкін. Сіз көңіліңіздегі жай-сыздықтан құтылуыңыз мүмкін, өмірге қабілетті және тиімді болуыңыз мүмкін.

Сіз әрі табиғи үдеріс болып табылатыныңыз есіңізде болсын. Заттың қалай пайда болатынын түсінудің ішіне сіздің өзіңізді-өзіңіз түсінуіңіз де кіреді. Сіздің өміріңіз кез келген басқа ашылумен басқарылатын принциптің нақ өзімен ашылады. Сіздің тамырыңыз бүкіл жаратылыстың жалпы негізінде тұр.

Бүкіл өзгелермен ұқсастық сіздің қарапайым екеніңізді көрсетеді. Бірақ сіздің барлық өзгелермен ұқсастығыңызды саналы түрде білу әдеттен тыс нәрсе. Барлығы және соған орай сонымен үйлесімдегі әрекет қалай істейтінін білу сіздің күшіңіздің көзі, сіздің өзіңізге сенімділігіңіз бен өзіңіздің өзгелерден биік тұруыңыз болып табылады.

Сана немесе түйсіну, сайып келгенде, сіздің қабілетіңіздің қайнары. Өз санаңызды кеңейтуге үйреніңіз.

60. Заттарды аударып-төңкере бермеңіз

Топпен кішкене балықты қуырып жатқандай болып жұмсақ басқарыңыз.

Мүмкін болғанынша топтың үдерісінің табиғи пайда болуына жағдай жасаңыз. Өзінен өзі пайда бола салмайтын көңіл-күй ауаны бастауын ояту құмарлығынсыз кез келгеніне қарап тұрыңыз.

Егер сіз заттарды аударып-төңкере берсеңіз, сіз күшіңізді өте ерте, өзінің мезгілінен бұрын және рұқсат етілмеген қысым нәтижесінде босатып жібересіз. Олар, мүмкін бүлік шығаратын және кез келген қол жеткен қарақшыдан ұратын арнаулы емес және ретсіз қуатқа айналады.

Бұл күштер нақты және топтың ішінде өмір сүреді. Бірақ оларды асықтырмаңыз. Олар дайын болған кезде ғана шығуға мүмкіндік беріңіз.

Жасырын ағым мен эмоцияның пайда болуы табиғи кезде, олар табиғи жолмен шешіледі. Олар зиян алып келмейді. Шын мәнінде, олардың өзге ойлар мен сезімдердің кез келгенінен айырмашылығы жоқ. Барлық қуаттар табиғи жолмен пайда болады, өзіне-өзі келеді, күші

қосылады, жаңа шешімге келеді, сөйтеді де, беті ауған жаққа жоғалады.

61. Төменгі орынды иеленген сыйымды ыдыс

Ұлы лидерді өзгелерден биік деп есептеу қате.

Парадоксты қараңыз: ұлылық кіші орынды қалай иеленуді, қызметкер болуды, қуыс және қабылдағыш болуды білуден келеді.

Өмір күші өзендегі немесе теңіздегі суға ұқсас деп елестетіңіз. Өзенге қарағанда ұлырақ деп есептейтін теңізіміз ашық және қабылдағыш болып өзеннен төмен жатады. Тасқынды және асығыс өзен теңізге келіп құйылады, ал ол оны жұтып тастайды да өзгертеді.

Немесе мынаны елестетіп көріңіз: лидер төменде жатқан, ашық, қабылдағыш, бос әйел дейік. Топ мүшелері үстінде тұрған, ширыққан және толысқан еркек болсын. Әйел еркекті қабылдайды, еркектің тербелісін жұтып қояды. Сәл өтпей әйел еркекті құшағына алады, еркекке ауа жетпей қиналады, жұмсақ және еріп түсерлік жағдайға келеді.

Ақылды лидер құлға ұқсайды: түсінгіш, жол босатқыш, жетекке дайын. Топ мүшелерінің тербелісі басым және жетелейді, сонда лидер бағынады да жетекке ереді. Бірақ, көп ұзамай топ мүшелерінің санасы өзгереді де олардың тербелісі жоғалып кетеді.

Байланыстың қатынасы екі жақты. Лидердің міндеті топ мүшесінің үдерісті санаға құюы және оны қабылдауы, оған көңіл бөлу үшін қажеттілігі.

Егер лидердің қызмет етуге және еруге ақылы жетсе, ашық болса және төменгі орынды иеленсе, екі жақ та өзіне керегін алады.

62. Сіз мұны білесіз бе, жоқ па?

Жұмысы жақсы жүруі үшін адам бір топта тұруы немесе ақылды лидер болуы керек емес. Өмір үдерісі табиғи жолмен ағады. Адам заттардың қалай пайда болатынын білсе де, білмесе де, тартыстар ерте ме, кеш пе шешіледі.

Заттардың қалай пайда болатынын түйсіну, шынына келсек, адамның сөзін тиімдірек етеді.

Бірақ түйсіну болмаған күнде де адамдар өседі және жетіледі. Санасыз болу қылмыс емес, бұл жай ғана өте пайдалы қабілеттің жетіспеуі.

Заттың қалай пайда болатынын білу лидерге әлемде бар барлық дәреже мен атақтан көбірек шын күш пен қабілет береді.

Сондықтан адамдар барлық ғасырларда және әр түрлі мәдениет деңгейінде заттың қалай пайда болатынын білетін адамдарға құрметпен қараған.

63. Күтпеген жағдайлар

Ақылды лидер қалай тиімді қимылдау керек екенін біледі.

Тиімді қимылдау, түйсінгіш және ауытқымайтын болу. Егер сіз түйсінгіш болсаңыз, сіз не болып жатқанын білетін боласыз, сіз асығыс әрекет етпейтін боласыз. Егер сіз негізден ауытқымаған болсаңыз, сіз тепе-тең және жинақы қимыл жасай аласыз.

Егер сізге шабуыл жасаса немесе сынаса, оқиғаға сәуле түсіретіндей етіп қимыл жасаңыз. Бұл күтпеген жағдай емес және сіздің өмір сүруіңізге қауіп төндіретін нәрсе емес екенін білу және бір жерге топтау тақырыбы.

Шындықты айтыңыз.

Топта не болып жатқанын түйсіне алсаңыз, сіз жағдайды қолға алынған уақыттан көп бұрын түсінесіз. Кез келген жағдай, қаншалықты көлемді және күрделі болғанына қарамастан бастапқыда кішкене және қарапайым болады.

Егер сіз өзіңіздің қабілеттеріңізбен мақтанбаған болсаңыз және адамдарды сіздіңше қалай болуы тиіс болса, солай болуға әрекет жасаған болсаңыз, топтың тек аздаған мүшелері сізді күтпеген жағдайға ұшыратуды қалайды.

64. Басы, ортасы және соңы

Басын анықтауды үйреніңіз. Оқиға өзі пайда болысымен басқаруға жеңіл көнеді. Жеңіл араласу оған нысан береді және жеңіл бағыттайды. Болуы тиіс қиындықтардан қашуға мүмкіндік болады. Артық күш жұмсап жіберу үдерістің пайда болуын үзіп тастауы мүмкін, негізгі қауіп сонда.

Ақылды лидер затты ол пайда болмай тұрып көреді. Майыспайтын қатты ағаш майысқақ бұтақтардан

басталады. Үлкен құрылыс күректей жерден басталады. Мың мильдік жол бірінші қадамнан басталады.

Оқиға қалай толығымен қуат алып қалыптасса, каншалықты мүмкін болса, соншалықты кейін шегініңіз. Керексіз араласу не болып жатқанын шатастырады немесе тоқтатып қояды. Әсіресе, оқиғаны қандай бір алдын ала анықталған жоспармен немесе модельмен келісімге келуге зорламаңыз.

Көп лидерлер жұмысты нақ бітер алдында бұзып алды. Олар шыдамсыз болды. Олар белгілі бір нәтижелер болуына сүйенді. Олар мазасыздана бастады да қателіктер жасады. Бұл абайлау мен сананың уақыты. Көп істеп жібермеңіз. Жәрдем беруге тым дайын бола бермеңіз. Бір нәрсе істеу үшін несие туралы абыржымаңыз.

Ақылды лидер алдын ала нәтиже күтпейтін болғандықтан да бір де бір нәтижені жеңіліс деп атауға болмайды. Назар аударып, оқиғаның табиғи жолмен жасалуына мүмкіндік беріп, уақыттың көп бөлігінде кейін шегініп, лидер, оқиға қалай қанағаттанарлық шешімге келетінін көреді.

65. Теория мен тәжірибе

Лидерлердің ұстаздары күрделі теорияларға сүйенген жоқ. Олар түйсіну мен ақылға негізделген өмір тәсіліне үйретті.

Өмірде теориялар терминдері арқылы көретін адамдардың не болып жатқанына өте күрделі көзқарасы болатыны жиі. Олар үшін айқындық қиын. Олар өте ынтамен жұмыс істейді.

Егер сіз топты күрделі түсіндірмелер беріп оқытсаңыз, сіз адамдарды абыржытасыз. Олар өздеріне белгілеп алады және өздерінің ақылдарын пікірлерімен толтырады.

Бірақ, егер сіз шын мәнінде не болып жатқанын түсінуге қайта-қайта ұмтыла берсеңіз, сіз айқын және білімдар боласыз.

Теорияны тәжірибеден айыру қабілеті сізді көптеген қолайсыздықтардан сақтайды.

Өмірдің өз жолымен бірыңғай принциппен саналы түрде ынтымақтастық жасайтыныңызды жайып көрсетіңіз. Егер сіз Даомен ынтымақтастық жасасаңыз, сіз жалпылай үндестіктің күшін қабылдайтын боласыз.

66. Төмен және ашық

Неге мұхиттың суы өте көп? Өйткені ол барлық өзендер мен бұлақтардан төмен жатыр және оларға бүкіл болмысымен ашық.

Біз лидердің өнері деп қарайтын өзгелерді жетелей білу, негізінен, қалай еру, қалай жетекке жүруді білуден тұрады. Ақылды лидер артқы қатарда тұрып өзге адамдардың үдерісін жеңілдетеді. Лидер жасайтын ең айтарлықтай істер көбіне-көп байқаусыз қалып қояды. Өйткені лидер итермелемейді, нысан бермейді немесе айлалы әрекетке бармайды, ол реніш пен қарсылық кездестірмейді.

Топтың мүшелері біреулердің жеке насихатын ендіруге тырыспайтын, олардың өмірін жеңілдететін лидерге шынымен сенеді. Лидерде ол қорғайтын позиция болмайды, онда сүйіктілер де жоқ, сондықтан, ешкім өзімен есептеспегендей сезінбейді, ешкім ұрыс-керіске бармайды.

67. Лидердің үш сапалық белгісі

Мынадай парадокс бар: бірі қалай болып жатқаны туралы бірыңғай принцип ұлы принцип болып табылғанымен, бұл принципті ұстанатындар оның қарапайым ғана екенін біледі.

Өзін-өзі өте жақсы көру адамды ұлы етпейді. Бүкіл жаратылыстың жалпы негізі кез келген бөліп тастау дәрежесінен ұлырақ өмір бастауы болып табылады.

Мынадай үш қасиеттің лидер үшін бағасы биік:

- барлық жаратылған нәрселерге жаны аши қарау;
- тұрмыстағы қарапайымдылық пен шамадан асып кетпеу;
- теңдік сезімі мен сыпайылық.

Жаны ашитын адам әркімнің көңілі үшін әрекет етеді. Тұрмыстағы қарапайымдылық адамға байлық сыйлайды. Теңдік сезімі адамның нағыз ұлылығын білдіреді.

Қателік мынада: біреудің көңілі өзіне ғана деген көңілді білдіреді дейтін адамды ер жүрек және өзге адамды артынан ерте біледі деп есептеу. Шамадан тыс тұтыну басқаларға жұмыс беру арқылы өзгелердің аман-есендігіне қосылған үлес деп есептеу қателік. Қарапайымдылықты ұмытқан немесе өзгелерден үстемдік мінезін ұстанған адам шын мәнінде өзгелерден ақылдырақ деп санау да қателік.

Мұның бәрі даралық мінез-құлықтың түрлері. Олар адамды өмір сүрудің толық негізінен ажыратады. Олар қаттылық пен өлімді тудырады.

Жаны ашу, жәрдем бергісі келу және теңдік, бір жағынан өмірдің құрамдас бөліктері. Біз бәріміз бір болғандықтан да бұл осындай. Мен сіз туралы уайымдасам, онда мен тұтастықтың үндестік қуатын ұлғайтамын. Өмір деген нақ осы.

68. Қолайлы мүмкіндіктер

Ең ұлы, мәңгі әскери өнер – мейірбандық. Ол шабуылға шыққандардың жеңіліс табуына қолайлы мүмкіндік жасайды.

Ең жақсы генералдар жаңа ұрысты бастауға асықпайды. Олар қарсыласқа өзі жеңіліске алып баратын қателік жіберуіне көп қолайлы мүмкіндіктер жасайды. Ең жақсы басқарушылар қысым жасау мен шектеу арқылы өнімділікті арттыруға тырыспайды. Олар қолайлы мүмкіндіктер жасайды.

Лидердің жақсы өнері адамдарды олардың жоғарғы деңгейіне міндет ұсыну емес, мүмкіндіктер ұсыну арқылы себепкер болудан тұрады.

Нақ осылай, табиғи жолмен заттар пайда болады. Өмір міндет емес, қолайлы мүмкіндік.

69. Ұрыс

Егер топ мүшесі сізбен күрескісі келсе, партизандар командирінің стратегиясын қараңыз: еш уақытта ұрыс іздемеңіз. Егер ол бастала қалса, жол беріңіз, кейінге шегініңіз. Өзіңнен өзің аттап өткеннен кейінге шегінген анағұрлым жақсы.

Сіздің күніңіз жақсы ақылда, не болып жатқанын сезініңіз, сіздің қаруыңыз тіптен де қару емес. Ол – сананың сәулесі.

Сіз қарсыластарға кездеспейтін жағдайда ғана ілгері жылжыңыз. Егер сіз бір нәрсені міндетті деп есептесеңіз, оған ұмтылмаңыз. Егер сіз ұта бастасаңыз, онда қайырымды болыңыз.

Шабуылды бастаған адам онша жинақылана алмайды, сөйтіп, жеңіл лақтырып тасталады. Осыған қарамастан кез

келген шабуылдаушыға құрметпен қараңыз. Жаны ашу сезімінен еш уақытта бас тартпаңыз және қажетсіз зиян келтіру өнерін пайдаланбаңыз.

Қай жағдайда болсын, саналырақ күш ұтады.

70. Мұнда ешқандай жаңа нәрсе жоқ

Бұл өмір тәсілі және өзгелерді жеңіл түсінуге жетелеу. Оны жеңіл жүзеге асыруға болады.

Бірақ лидерлердің бәрі бірдей бұл тәсілді түсінеді деуге болмайды. Тек аздағаны ғана өз жұмысында осыны қолданады.

Әдетте, үлкен қызығу үлкен жаңалыққа бағытталады. Бұл ешқандай жаңа нәрсе емес.

Барлығы қалай пайда болатынының жолын қуған. Ақылды лидер ешқандай жаза немесе ерекше нәрсе істемейді.

Ақылды лидер тек кейбір артынан ергендерге ғана арқа сүйейді. Ол, негізінен, дәстүрлі ақыл жиі-жиі қарапайым құбылыстың астында жататын қарапайым қазына болып табылатынын мойындайтындарға ғана арқа сүйейді.

71. Барлық жауап

Ешкім барлық жауапты білмейді. Сіз барлығын білмейтініңізді білгеніңіздің өзі, ештеңе білмей тұрып, көп білемін деп есептеуден анағұрлым ақылдырақ.

Жалғыз білім жүйкені шаршатады. Бақытқа орай оның нышандары білінісімен емдеу оңай: одан бас тартыңыз.

Мүмкін әрбір лидер алдаудың осы түрін ерте ме, кеш пе, байқап көрген болар. Ақылды лидер бұл білімді жалған өзгертудің қанша ауыр екенін түсінеді.

Ақылды болу үшін және ауыруды тілемейу үшін лидер мақұлдай бермейді.

Қалай болған күнде де, сіз “мен білмеймін” дегенді айта білсеңіз жеңіл бола түседі.

72. Рухани сана

Топтағы жұмыс біздің күндеріміздің уайымына қатысты, сондықтан ол рухани саланы іске қосуы керек. Мархабат етусіз ең қорқыныштысы айтылмай қалады, толқымалы жеңіл кесел сақталып қалады.

Топтың кейбір мүшелеріне тиіп кетуіне қарамастан, дәстүрлі дін туралы айтуға дайын болыңыз. Құдай деген

сөзге теріс ұғымды жеңіңіз. Біздің рухани тамырымыздың ұлы күші, біз оны қалайық, қаламайық, дәстүрлерде жатыр.

Ақылды лидер рухани мінез-құлықтың үлгісін жасайды және рухани құндылықтармен үндестікте өмір сүреді. Білім жолы санадан биік, жеке тұлға өзін өзі жақсы көруден биік болатын жол бар.

Лидер бүкіл жаратылысымен қайсарлық күшін және толыққандылықты ашып көрсетеді.

73. Еркіндік және жауапкершілік

Ерліктің екі түрі болатынын көзге елестетіңізші. Біреуі адамдарды өлтіретін белсенді ерлік. Тағы біреуі адамдарды тірі сақтап қалатын ішкі ерлік.

Осы екеуінің қайсысы жақсы?

Ешкім сізге жауап бере алмайды. Әрқайсысының өз артықшылықтары мен кемшіліктері бар. Даоның біреуіне де бүйрегі бұрылмайды.

Дао қалай дегеніміз заттардың қалай пайда болатыны екенін есте сақтаңыз.

Бірақ, заттар қалай пайда болатыны мен істеуім керек нәрсенің мағынасы жағынан біркелкі емес. Ешкім не істеу керек екенін айта алмайды. Не істеу керек екені жөнінде шешімді сіз өзіңіз ғана қабылдай аласыз.

Дао ақыл айтуды уағыздамайды және өзіңізді қалай алып жүруге еріксіз көндірмейді. Адамдар не істесе, бұл олардың өз еркі. Бірақ олардың мінез-құлқының құрылымы табиғи заңдылыққа бағынады.

Бұл заң жалпыға бірдей, ол әрбір мүмкін болатын оқиғаны бүркемелейді. Ол қаншалықты өзгеше болса, соншалықты әрбір оқиғаның пайда болуына үйлесе кетеді.

Бірақ сіз үшін осы жағдайда не істеу керек екенін ешкім шеше алмайды. Бұл тек сіз үшін.

74. Соттар мен қосымша соттар

Бұл, адамдарды нашар мінез-құлқы үшін жазалайтын сот пен қосымша соттың ролін лидер ойнайтын нәрсе емес.

Біріншіден, жазалау мінез-құлықты тиімді қадағалай алмайды.

Тіптен, жазалау жәрдем берсе де, қай лидер қорқынышты оқыту тәсілі ретінде пайдалана алады?

Ақылды лидер әрбір әрекеттің табиғи жалғасы болатынын біледі. Мәселе, нақ осы табиғи жалғастықтарға сәуле түсіруде, мінез-құлықтың өзінің ізіне түсуде емес.

Егер лидер табиғатты өзгерткісі келсе және сот немесе қосымша сот секілді әрекет еткісі келсе, сіз өте нәзік үдерістерге дөрекі түрде ұқсағаныңызды күте аласыз.

Одан да нашар жағдайда, лидер жазалаудың құралы екі жолды да кесіп тастайтынын көреді. Өзгелерді жазалау – өзінді жазалау деген сөз.

75. Қараулық етпеңіз

Егер лидер істелген жұмыстың басым көпшілігін өзіне меншіктеп кетсе, топтың жұмысы өркендемейді.

Егер лидер оқиғаны белгіленген түрде жүруге мәжбүр ету үшін қатаң бақылауға сенетін болса, топ көтеріледі және қарсылық көрсетеді.

Егер лидер соқтыққыш және асығыс болса, топтың мүшелері қабылдамайтын және жауапсыз болып шығады.

Ақылды лидер қарау емес, өзімшіл емес, қорғанбайды, талап етпейді. Сондықтан лидер кез келген оқиғаның табиғи жолмен өтуіне сенеді.

76. Майысқақ па, қатты ма?

Адам туылғанда майысқақ және гүлдей әсем. Өлер алдында адам қатты әрі қыспақта болады. Өсу мерзімі кезіндегі өсімдіктер мен ағаштардың өмірін алып қарасақ, олар салыстырмалы түрде биязы әрі майысқақ. Толық өсіп өне бастаған кезде, олар қатты және морт болып кетеді.

Өсіп, қатты бола бастаған ағашты бөренеге кесіп алады.

Топтың қатты жетекшісі дайындық пен жаттығулар жүргізуге қабілетті болуы мүмкін, бірақ топтағы жанды үдеріске иелік ете алмайды.

Не майысқақ әрі гүлдей болса, өсу үрдісіне ие болады. Не қатты әрі қыспақта болса, жарамсыз болып қалады және өледі.

77. Циклдар

Табиғи оқиғалар қайтып айналып келіп тұрады, ол әрқашанда бір шеттегі жағдайдан екінші шеттегі жағдайға өзгеріп тұрады.

Садақ пен жебені есіңізге алыңызшы. Адам садақты керген кезде екі басы бір-біріне жақындай түседі, оның ағашы мен жібінің арасы алшақтайды, садақтың жібі бұрын босырақ болса, енді қатты тартылады.

Садақшы жебені жіберіп қалғанда, үдеріс қайта орнына келеді, ширығу әлсірейді.

Осы оқиғада табиғаттың жолы бар: не қатты тартылса, соны босату керек, не бос болса соны толтыру керек, не толып кетсе, соны азайту керек.

Бірақ материализм мен табиғатты жеңуге негізделген қоғам, бұл циклдарды басып өткісі келеді. Егер бір нәрсе жақсы болса, ол одан да жақсы болуы керек және абсолюттік жеткіліктілік ең жақсы сияқты көрінеді. Бір мезгілде, аз нәрсесі барлар одан да аз алатын болады.

Ақылды лидер оқиғаның табиғи жолымен жүреді және тұтыну қоғамын үлгі ретінде пайдаланбайды.

Өзгелерге қызмет ете жүріп және мырза болып, лидер байлықты біледі. Жанқияр болып, лидер өзгелерге өзінің мүмкіндіктерін көрсетуге жәрдем береді. Өз қызығы үшін емес, жеңілдетуші бастаушы болып, мақтау мен ақы алуға байланбаған болып, лидер күшті және барлығы қолынан ке-летін болып шығады.

Қарама-қайшылықтар мен циклдарды түсінуге негізделгені себепті лидердің бұл мінез-құлқы жеңістерге апарады.

Тиімді мінез-құлық баяулағандай болады.

78. Жұмсақ және күшті

Су сұйық, жұмсақ, кезек бергіш. Бірақ су қатты және жол бермейтін тасты жарады.

Әдетте, не сұйық, жұмсақ және кезек бергіш болса, барлық қатты және тұрақты нәрселерді жеңеді.

Ақылды лидер, кезек беру қарсылықты жеңетінін және жұмсақтық байқаусызда мықты қорғанысты тас-талқан ететінін біледі.

Лидер топтың қуат-күшімен күреспейді, ағып өтеді және кезек береді, өзгертеді және мүмкіндік береді. Лидер үлкен көлемдегі тіл тигізуді көтеруі тиіс. Егер лидер суға ұқсас болмаса, онда, сынады. Жұмсақ бола білу қабілеті лидерді лидер етеді.

Бұл жерде басқа парадокс бар: не жұмсақ болса, сол мықты.

79. Ұту немесе жоғалту

Егер сіз топ мүшесімен дауласып қалсаңыз, және сіз ойлағандай болмай бара жатса, өзіңіздің шынайы сезіміңізден айну жолымен келісім жасауға бармаңыз.

Өз позицияңызды жақсы ниетпен әрі әсем беріңіз. Не болып жатқанына қайта оралыңыз.

Оң болып шығу немесе бәстескенде жеңу – ол сіздің ісіңіз емес. Өзге адамдардың көзқарастарының кемшіліктерін іздеу сіздің бизнесіңіз емес. Егер басқа адам ұтып кетіп жатса, өзіңізді қысым көргендей сезіну сіздің бизнесіңіз емес.

Сіздің ісіңіз не болып жатқаның, жеңіс пе, жеңіліс пе, соны жеңілдету.

Өйткені біз бәріміз біріміз, қабылдауға тиіс әр түрлі жақтар жоқ. Бәрі айтылғанда және жасалғанда, ақылды лидер не болып жатқанын бәрібір бақылап тұрады. Қайтіп болмасын, сөйтеді.

80. Жай өмір

Егер сіз еркін болам десеңіз, қарапайым өмір сүруді үйреніңіз.

Өзіңізде барды пайдаланыңыз және қайда тұрғаныңызға риза болыңыз. Басқа жаққа ауысып, жолдастарыңыз бен карьераңызды ауыстырып өз проблемаларыңызды шешіп алу әрекетінен бас тартыңыз. Қымбат нәрселерді қолданбай ақ, қағаз-қаламға көшіңіз. Шығып жатқан әрбір жаңа кітапты оқимын деместен, классиканы қайталап оқыңыз.

Сіз тұрған жерде өнетін заттармен тамақтаныңыз. Қарапайым әрі мықты киімдер киіңіз. Үйіңіз үлкен болмасын, төңірегін және ішін тазалау жеңіл болады. Күн-парақта міндеттемелерден бос мезгілдеріңіз белгіленіп қойылсын. Рухани тәжірибені ұмытпаңыз, отбасы рәсімдерінің нақты орнығуына мүмкіндік беріңіз.

Әрине, өмір түрлі жаңалықтар мен қызықты оқиғаларға толы. Жаңа мүмкіндіктер әр күні туып жатады. Не болыпты сонда?

81. Марапат

Қарапайым, дөрекілеу шындықты айтқан, құлаққа жағымды тиетін заттарды айтқаннан маңыздырақ. Топ

қызыл сөзден жарыс жасап жатқан жоқ. Әркімнің қажеті үшін әрекет ету, бәсті женуді мақсат етуден маңыздырақ. Топ – жарыссөз жасаушылардың қоғамы емес.

Не болып жатқанына құлақ асу, барлығын белгілі бір теориялар терминінде түсіндіруге қабілетті болғаннан маңыздырақ. Топ оқу орнындағы емтихан емес.

Ақылды лидер жеңістердің шоғырын жасауға тырыспайды. Лидер өзгелерге өз жеңістеріне жетуге жәрдемдеседі. Өзгелермен жеңісті бөлісудің өзі бақыт.

Бүкіл жаратылыстың соңында жататын бірыңғай принцип бізді нағыз сәттілік барлығын бақытты етеді және ешкімді жойып жібермейді деп үйретеді.

Ақылды лидер, әрекеті үшін алатын марапаты жұмыстан табиғи жолмен өзі келетінін біледі.

КОНФУЦИЙ

Біздің дәуірімізге дейінгі жетінші ғасыр мен біздің дәуірдің он жетінші ғасыры арасында бүгінгі өркениеттің негізі қаланған. Осы аралықта жер жүзінің әр мәдени өлкелерінде бір мезгілде және бір-біріне байланыссыз адамзаттың рухани өрлеуі жүзеге асқан, жаңа таным туындаған. Сол танымды ұсынушылар ретінде Будда, Заратуштра, Палестиналық иудей пайғамбарлары мен Грекиядағы алғашқы философтар танылса, солардың бел ортасында қытайлықтар Лао цзы мен Конфуцийдің аты аталады.

Неміс философы Карл Ясперс: “Адамзат тарихында ерекше бір мерзімдер болады, болашақ өркениеттің тағдыры соған байланысты өрбиді”, – дейді. Оны өзекті жылдар деп атайды.

Ясперстің бұл теориясының дұрыстығына жоғарыда айтқан өрлеу жылдары дәлел бола алады. Бұл теорияны қабылдамағанның өзінде де адамзаттың ұстазы болған ұлылар қатарында Конфуций ең басты тұлғалардың бірі болып қалары анық.

Еуропалықтар Конфуций деп атап кеткен Кун-цзы біздің эрамызға дейінгі 551 жылы дүниеге келген. Оның әкесі төменгі аристократтар тобына жатқанымен қоңыр төбел күн кешкен, әскери қызметте болған. Ер жүректігімен, адалдығымен, мемлекет ісіне берілгендігімен көзге түскен.

Бірінші әйелінен 9 қыз көрген Шулян Хэ күндікке келген қызға үйленіп, ол ұл туған. Ол кезде оның жасы жетпіске таяп қалған болатын. Бала қол-аяғы кемтар болып туылған. Көне қытай тәртібінде дене кемшілігі бар бала мұрагер деп есептелмеген. Хун әулетінің ұрпағы жалғаспай қалу қаупі шындап туғанда Шулян Хэ белгілі Ян әулетінің кіші қызына құда түсіртіп, үйленеді. Сол некеден туған балаға Цю деп ат қояды. Цю Хунге Чжун Ни деген лақап ат қосылады. Екі жасында әкесі өліп, әкесінің туыстарынан көп қысым көрген ана мен бала көптеген қиындықтарға ұшырайды. Цю бала жасынан рәсімдік жөн-жоралғыларды жақсы көреді, оны зерттей бастайды. Ол он жетіге келгенде отыздан жаңа асқан анасы қайтыс болады.

Кун-цзыдың бойы ұзын – 1 метр 91 сантиметр болған, бас құрылысы ерекше екен. Маңдайы қайқы, басы үлкен әрі буылтық-буылтық болған.

Бірде төменгі аристократтар тобына жататын бір ауылдасы банкет жасайды. Оған 17 жасар Конфуций (Кун-цзы) де барады. Қақпа алдында қарсы кездескен үй иесінің “сені ешкім шақырған жоқ” – деген сөзі жетімдігі мен кедейлігін мегзегенін түсінген ол маңдайға соққандай әсермен кері қайтады. Осы оқиғаны ол өле-өлгенше ұмытпайды, сондай мінездің өзінде болмауына тырысады және өз үлгісімен өзгелерді де солай болуға тәрбиелейді.

Үйленген соң Конфуций астық қоймасында есепші, соңынан жайылым қараушысы болады.

Зерттеушілер Конфуцийдің ең алғашқы қанатты сөзі деп 28 жасқа келгенде Лу патшалығының бас храмында құдайы беру рәсімі кезіндегі мына сөзін айтады: Ол әр рәсімнің, жөн-жоралғының қалай атқарылуы жөнінде қайта-қайта сұрай береді. Оған: “Сен рәсімдердің тәртібін білмейсің бе, неге қайта-қайта тәптіштеп сұрай бересің?”, – дейді. Сонда Конфуций: “Бұндай орында тәптіштеп сұраудың өзі рәсім емес пе?” – деген екен. Бұл ой кейіннен ұстаз Кунның оқыту тәсілінің негізіне айналды десе боларлық. “Егер білемін десең, онда, білемін деп айт, егер білмейтін болсаң, онда білмеймін деп айт” – деген афоризм осы ойдың дамуы секілді.

Бір кездері Кун-цзы жеті ішекті музыка аспабы цинде ойнауды үйренуден дәріс алады. Өзіне-өзі қатаң талап қоятын, қай іспен айналысса да, табандылық пен ыждаһат

танытатын ол оқудың он күні өткенде тек алғашқы аккордтарды қалай алуды мұқият үйрене бастайды. Оқытушы: “Сен бұны меңгеріп алдың, келесі әуенге көшейік”, – десе ол: “Мен әуенді игергенмен, оны орындау мәнерін игерген жоқпын”, – депті. Аз уақыт өткеннен кейін: “Сен әуеннің орындау мәнерін де игердің, жаңа әуен үйретейін”, – десе, “Мен оның әлі ішкі тереңдеріне үңіліп үлгермедім”, – деп жауап беріпті. Тағы біраз мерзім өткен соң “Бұл әуеннің ішкі иірімдерін де игерген боларсың, келесі әуенге көшейік”, – деген оқытушы сөзінен кейін Конфуций ұзақ ойға шомыпты. Сөйтіпті де: “Мен осы әнді жазған адамды көзіме елестетіп отырмын. Бұны жазған кісінің дүниенің төрт бұрышынан хабары бар адам екен, сірә, бұл әнді Вэнь-ван жазған болар” – деп әуенге қарап авторын дәл тауыпты, бұл мысал – оның кез келген істі осындай дәрежеге дейін терең зерттеп, бойына сіңіруге ұмтылатынының дәлелі.

Конфуцийдің кезінде білімді деп алты өнерді меңгерген адамды айтады екен: рәсімдерді дұрыс орындай алатын, музыканы түсінетін, садақ ата білетін, арба айдауды білетін, оқи білетін және математиканы білетін (есептей білетін). Ол осы алты өнерді де жете меңгерген.

Конфуцийдің “он бес жасымда оқуға ұмтылдым, отызымда кісілікке жеттім, қырықта күдіктерім жойылды, елуде Аспанның сырын түсіндім, алпыста менің түйсігім тереңдеді, жетпісте шектен шықпай өз жүрегімнің қалауын жасауды үйрендім” – деген сөзі бар.

Кун-цзы отыз жасына қарай тұлға ретінде қалыптаса бастайды. Осы жасқа дейін ол көне қытай мәдениетінің жетістіктерін толық зерттейді, бұл білім оған кейінірек цзиндердің бес кітабы деген кітаптар топтамасын жазуға негіз болады. Олар: “Өзгерістер кітабы”, “Тарихи құжаттар кітабы”, “Өлең кітабы”, “Дәстүрлер туралы кітап”, “Көктем мен күз кітабы, яки біздің эрамызға дейінгі 721-480 жылдардағы оқиғалар тізбегі” деп аталады. Осы жастарда Конфуцийдің этикалық-философиялық көзқарасы негізінен қалыптасты. Олар жэнь (мейірімділік, адамды сүю) және ли (ереже, этикет) концепциялары. Бұнда ли жэньнің ең жоғарғы көрінісі ретінде қаралады.

Конфуций “орта жолмен жүру” идеясын ұсынды. Ол Аспанның ырқына бағыну керектігін насихаттауға саяды.

Кейбіреулер түсіне алмай “конформизм” деп жүрген – “шенеуніктер билеушінің айтқанынан шықпасын” – деген ойын Ғарыш көлеміндегі, яғни кең көлемдегі үндестікке жету деп қабылдаған жөн.

Конфуций ілімінің діңгегі болып оның рәсімдер толықтығын сақтау идеясы есептеледі. Байсалдылық, әр нәрсені өз кезегінде орындау өмірінді рахатқа кенелтеді дейді ол. Табиғат пен адамды бірдей қарайтын тәртіп болуы керек, ол барша тірлікте болатын өрлеу заңының жетілуіне әкеледі дейді.

“Егер заң арқылы басқарсаң, жазалау арқылы реттесең, халық аяғын тартады, бірақ ұятты сезінбейді. Егер ізгілік арқылы басқарсаң, оны дәстүрге айналдырсаң, халық ұялып қана қоймайды, көндіруге тырысады”, – дейді.

Өз елінде Конфуцийдің абыройы уақыт санап артқанымен, билік саласында биіктерге жете қойған жоқ. Бірде билеуші Цзин-гун Конфуцийді қабылдап, сөйлеседі. Бірақ қызмет емес, сыйлық береді. Сыйлық билеушіге тәуелді ететінін білген Конфуций одан бас тартады.

Кейінірек жасы елулерге келгенде Конфуций кейбір мемлекеттік қызметтерді де атқарды: Чжунду қаласына билеуші, кейінірек Жоғарғы соттың кеңсе басшысы болып қызмет етті. Бірақ билеуші топтың ақылдыға деген махаббаты көктемдегі мұз секілді өзгергіш, төрт жылдай билік саласында қол қызмет атқарған ақылман сарайды тастап шығады, тіпті Лу патшалығынан Вэй патшалығына өтіп кетеді. Одан кейінгі он төрт жыл қызмет іздеп қаңғумен өтеді. Су патшалығына, одан Чэнь патшалығына өтіп, екі жылдан соң Чу патшалығына, одан екі жылдан кейін қайтадан Вэй, соңынан Лу патшалығына қайтып оралуға мәжбүр болады.

Өмірінің соңын өзіне шын берілген шәкірттерінің ортасында өткізген “ұрпақтың ұстазы” Конфуций біздің эрамызға дейінгі 479 жылы 73 жасында дүние салады.

Бүгінде, дүниеден өткеніне екі жарым мың жыл өтсе де, Конфуций ілімі ұмытылмақ емес, қайта жаңарып жасара түсуде. Мына сөздер бүгінгілерге де жол көрсетіп тұрғандай: “Егер Аспан астында жол көрінсе, қатардан қалма, жол болмаса – жасырынып қал. Елінде көрініп тұрған жол болса, кедей және елеусіз болып қалудан ұял, егер жол болмаса, онда бай әрі көрнекті болудан ұял”.

Он сегізінші ғасырдың ағартушы философтары жер жүзінде Қайырымдылық пен Ақыл патшалық етеді деді. Он тоғызыншы ғасыр ақылмандары: “Ғылым дамыса, барлық әлеуметтік проблемалар шешіледі” десті. Олай бола қоймағанына жиырмасыншы ғасыр дәлел. Ақыл пайда емес, орасан зиян келтіруі де мүмкін екенін, ғылымның дамуы қару-жарақтың жер-жүзін қиратуға қабілетті жаңа түрлерінің пайда болуына әкеліп соққанын өмірдің өзі көрсетті. Жауапкершілік сезімі біздің өшпенділік пен зорлық-зомбылыққа бейімділігімізден төмен болып шықты. Мақсатты мақсатқа жету құралы алмастырғысы келді, ғылыми-техникалық дамудың жетістіктеріне қуана қол соғып отырып, адамзат сол ақыл-ой жемісінің құрбаны болуға айналды. Автокөлігі өмірді жеңілдеткендей болса, оның мың жылға дейін бөлшектенбейтін түтіні озон қабатын ыдыратып, адамзатты қасиетті Күннің зиянды сәулесінен қоры алмайтын жағдайға апармақшы. Бұрынғылардан храмдар мен мешіт-кесенелер қалса, бүгінгі ұрпақтан соңғыға полигондар мен залалданған жер қалатын сияқты. Батыс философтары дәуірдің тоқырау белгілерін түсіндіргенде, оған халықтың жақсы өмір көкsep жер-жерде көтеріле беруі себепкер десе де, бұл адамзат өркениетіндегі терең рухани ауытқудың нәтижесі екені айдан анық.

Атақты психолог Карл Юнг индеецтердің: “Барлық американдықтар – есуастар” – дегенін таңырқай жазады. Неге олар бұлай деп есептейтінін білгісі келген Юнгтың сұрағына олар: “Американдықтар басымызбен ойлаймыз дейді, дұрыс адамдар жүрегімен ойлауы керек. Біз жүрекпен ойлаймыз” – деп жауап берген екен. Сол айтқандай, ұлы ойшыл Конфуций ілімінің осы кезге дейін әспеттелуі кезінде жүрекпен ойлағандықтан десек жарасар.

Конфуциандық Қытайда “синьшу” – “жүрек техникасы” деген бағыт бар. Оны игергендерге адамдар арасындағы сенім, шыншылдық пен жарқын жүзділік тиесілі деседі.

Бүгін біздің өмір сүріп отырған ортамыз адам үшін керектінің бәрін орташа қамтамасыз етуге жетерлік. Тек бөліс дұрыс болуы керек. Әлеуметтік қорғау шындап жолға қойылған елдерде ең аз табыс пен ел бойынша орташа табыс арасы 1,5-2 еседен аспайды. Бүгінгі батысшылдардың пікірінше, алдыңғы қатарлы елдердің әр

тұрғынының тұрмыстық жағдайы орта ғасырдағы ең бай адамдардың халінен артығырақ. Адамдар жақсы тұрмысқа әбден үйреніп, одан да жақсы бола берсін деп талап қояда. Осы кезеңде бүгінгі ойшылдар жағдайы жақсы кісі жағдайы нашарға көмектессін, бай елдер кедей елдерге жәрдемдессін, адам баласының бәрі бірдей, сондықтан бәрі бірдей қамсыз өмір сүруге құқылы деген формуланы ұсынып отыр. Конфуций заманында осындай ұсыныс болуы тіптен де мүмкін емес еді.

Бүгінгі өркениеттің қатаң ритмінде, ауа райы жылынып, адам жүрегі суынып бара жатқан кезде біз қаншама жақсы өмір сүріп, ғылыми техникалық дамудың нәтижесінде қолымызды жылы суға малып қана отырсақ та, жаяу жүрмесек те, бабалар көрген тұрмыстық қиындықтың бір де-бірін көрмесек те, өмірді толығымен сезінуден қалып, жаратылыс біртұтас екенін ұмытып барамыз.

Осы тұрғыдан қарағанда біз: “біздің білім үшін жұмсаған ақылымыз қайда, біздің ағартушылыққа жұмсаған біліміміз қайда” деп Томас Элиоттың айтқанына қосылу-дан басқа амалымыз жоқ.

“Кім шектен тыс тырысқақ және икемді болса, ондай адам өзгені айыптауды жақсы көреді, кім тоқтаусыз сөзшең болса, ол өзгелерде өшпенділік туғызып, өзін қауіпке итермелейді. Бірақ ұл боп туған адам тек өзі туралы ғана ойламауы керек”. Бұл сөзді қытайдың тағы бір ақылманы Лао цзы Конфуциймен кездескенде айтыпты деседі.

Конфуцийден сұрапты: “басқарудың мәнісі неде?”

– Патша – патша, құл – құл, әке – әке, ұл – ұл бола білсе, басқарудың мәні осы, – деп жауап беріпті. “Басқару – байлықты үнеммен жұмсау”, – депті тағы да.

Конфуцийдің үш мыңдай оқушысы болыпты. Ол оқушыларын алты өнерді білумен қатар білімділікке, мәрттікке, адалдыққа және берілуге үйретіпті. Оған мына төрт кемшілік жат екен: күңкіл-сүңкілге сену, үзілді-кесілді сөз бен қимылға құмартпау, кесірлік және менмендік. Ұстаз пайда туралы, тағдырға үңілу жайында көп айтуды қаламаған. Тамақты шектеуге, ұрысқа ынтықпауға, аурудың алдын алуға мұқият көңіл бөлген. Ауыл адамдарының ішінде қарапайым болып, қызыл сөзге құмартпаған, ал сарай ішіндегі әңгімелерге қызу араласқан, бірақ

қысқа сөйлейтін болған. Жоғарғы қызметтегілермен сөйлескенде табанды, төмендегілермен жұмсақ сөйлескен. Ескірген ет пен балықты жемеген. Қайғы болған жерде тамақтан ауыз тиіп қана қоятын болған. Жылаған күндері өлең айтпаған. Қайғы жамылған кісіге, көзі көрмейтін адамға ерекше құрмет көрсеткен.

“Мінезін жақсартқысы келмегендерді, оқығанын түсінбейтіндерді, өз сеніміне ермейтіндерді, кемшіліктерін жоюға тырыспайтындарды көргенде қайғы шегемін”, – дейді екен.

Ғажайып нәрсе жөнінде, күш көрсету жайында, бұлғақ туралы, жын-перілер жайлы ештеңе айтқысы келмейтін.

Конфуций өзінің ұрпақтарына болашақ жөнінде таңғажайып болжамдар да тастап кеткен. Мұны Қытай билеушілері екі жарым мың жыл жасырын зынданда ұстап, ешкімге көрсетпей келді. Құпия сақталған сол құжатта ақылман Иса пайғамбардың дүниеге келетінін 500 жыл бұрын болжап жазып кеткен. Америка құрлығының ашылуын болжаған, қайда орналасқанын, көлемін шамалап көрсеткен. Жиырмасыншы ғасырда өкіметті халық арқылы басқару, яғни демократия жүзеге асырылатынын, жаңадан ашылған құрылықтың билеушілерімен қытай елінің аралас-құраласы XX ғасырдың үшінші бөлігінде барып жүзеге асатынын, Қытай сол ғасыр соңында ең ұлы мемлекетке айналатынын жазған.

Ол туралы Янь Юань айтады: “Қараған сайын биіктейді, үңілген сайын тереңін сеземін, түбіне жете алмаймын, бірде алдымда тұрғандай болып тұрып, бірде артыма шыққандай, бірде жанымда сияқты, бірде ұзап кеткендей. Бәрін бірден ашып көрсетпейді, адамды еліктіріп әкетеді, көзімізді ашқандай, дәстүрлер мен рәсімдерді сақтай біледі. Күшім азайып бара жатса, маған жақындағанын сезінемін. Артынан көз жұмып ерейін десем ере алмаймын”, – дейді.

“Аспанға қол жайып біреуді айыптамадым, төменгі істермен айналысып, Жоғарыға жеттім”, – дейді данышпан.

“Өзіңді таза қалпымда сақтаймын деп өмірден алшақтама, ештеңемен айналыспай ортаңнан қол үзіп қалма”, – дейді.

Конфуцийді Сы өзенінің жағасына жерледі. Оқушылары үш жыл қара жамылды. Кейбіреулері мазар басында алты

жылға дейін қалды. Бірте-бірте оның төңірегіне жүздеген үйлер қоныстанды.

Вольтер Конфуций туралы былай депті: “Қытай Үкіметі төрт мың жыл ішінде халықты алдамай-ақ басқаруға болатынын, ақиқат Құдайға қызмет етуді алдаусыз жасауға болатынын, соқыр сенім пайдасыз ғана емес, дін үшін де зиянды екенін көрсетті және көрсетіп келеді. Құдайды құрмет тұту еш уақытта Қытайдағыдай таза әрі киелі болған емес. Мен халықтық секталар туралы айтып отырғаным жоқ, әңгіме билікшінің діні туралы да емес, немесе барлық соттар мен қара халыққа жатпайтын барлық адамдардың діні туралы да айтып отырғаным жоқ. Осынша ғасырлар бойы Қытайдағы ізгі ниетті адамдардың барлығының дінінің беріктігіне не себеп? Меніңше ол діннің жолы қысқартып айтқанда: Аспанға бағын және Әділетті бол”.

Біз Конфуций деп атайтын ұлы Кун-фу-цзы кейде көне замандағы заң шығарушы ретінде, діннің негізін қалаушы ретінде қаралатыны жиі кездеседі, бұл – үлкен қателік. Кун-фу-цзы салыстырмалы түрде айтсақ ең алғашқы діндерден кейінірек өмір сүрген. Ол ешқандай табынарлық нәрсе жасамаған, жаңа рәсім шығармаған, өзін еш уақытта Құдай өкілі немесе пайғамбар атамаған, ол тек адамгершіліктің көне тәртіптерін бойына жинаған, жүйелеген, өзінен кейінгілерге жеткізген.

Ұстаз балық аулайтын, бірақ ау салмаушы еді, ол қонып отырған құсқа оқ атпаушы еді.

Ат қорасы өртенгенде ұстаз: ешкімге зиян келген жоқ па? – деп сұрады. Аттар жөнінде ештеңе сұрамады.

Ұстаз төсекте жатқанның өзінде өліп қалған кісі секілденбей жинақы жататын. Өз үйіндегілермен отырғанда қонақ күтіп отырған кісінің кейпін кимеуші еді.

Ол адамдарды қорлықты кешіруге және тек ізгілікті есте тұтуға, өзін-өзі ұдайы қадағалауға және кеше жіберген қатені бүгін жөндеуге шақырады. Өз сезімін ауыздықтау және достықты қолдау, бергенде көп бермеу және алғанда да аса зәрліні ғана алу, жарамсақтанбау жолын ұсынады.

Ол “өзіңе жасағың келмеген қиянатты өзгеге де жасама” деп үйретпейді, оны зұлымдыққа тыйым жасау ғана деп түсіндіреді, одан да көбіректі, биігіректі қалайды: “өзіңе қалай жасағанды қаласаң, өзгеге де соны жаса” – дейді.

Ол тек қарапайымдылыққа ғана үйретпейді, бағынуға, бар ізгілікті қолдауға үндейді.

Міне Вольтердің Конфуцийді түсіну деңгейі осылай.

Орыстың ұлы перзенті Лев Толстой Конфуцийдің үлесі мол ілімін былайша мақұлдайды:

“Шын ілім адамдарды биік ізгілікке үйретеді, ол – адамдардың жаңаруы. Биік жетістікке жету үшін:

1) бүкіл халықтың тұрмысы жақсы болсын.

Ол үшін:

2) отбасының жағдайы жақсы болсын.

Ол үшін:

3) жеке өзіңнің жағдайың жақсы болсын.

Ол үшін:

4) жүрегің таза болсын.

Ол үшін:

5) шыншыл бол, ой саналылығы болсын.

Ол үшін:

6) жоғары сатылы білімің болсын.

Ол үшін:

7) өзіңді-өзің зертте.

Ақылды адам өзі жалғыз қалғанда да өзіне сақ, ол қашан да тепе-теңдік пен келісімді сақтайды. Оны барлығы бірдей біліп, құрметтемесе де ол оған өкінбейді. Оның ісі елеусіз жасалып-ақ ұзаққа жетеді.

Адам жетілудің үлгісін өзінен табады. Ізгі кісі өзін жетілдіргенімен өзгеден соны талап етпейді. Өзін жетілдіруді қиынсынған кісі алдамшы жолға түскен кісідей: ылғи алаңдаумен, бақытты сәтті күтумен болады. Адам ізгілікке жетсе, садақ атып, тимей қалғанда межелеген нәрсеге емес, өзіне өкпелеген мерген сияқты, сәтсіздік бола қалса өзгеге өкпелемейді. Жетілуге ұмтылған адам ұзақ жолды біртіндеп өтетін, тауға өрмелегенде төменнен бастаған адам сияқты.

Тоғышар адам бір іс туралы оны білмей тұрып пікір айтады, менмен кісі мәселенің шешімін өзі айтуға ұмтылады. Ізгі кісі үшін мәселенің ірі-ұсағы болмайды, ол ең майда мәселені де байқаусыз қалдырмайды, соның өзін жетілу дәрежесіне жеткізуге тырысады. Ол өзінің ескі білімін бағалайды және оны толықтырып отырады.

Ізгі адам мынаны уайымдайды: әркім өз жүрегін ұдайы тыңдайды, онда ешқандай есуастық қалмауын ойлайды.

Ізгі адам өзгенің көре алмайтын нәрсесін көреді. Аспан өрекетінде жарық та, дыбыс та, иіс те жоқ. Ол тек ізгі кісіге көрінетінінің себебінің өзі сондықтан”.

Бұл – қытай ілімінің Толстойға еткен әсері. Конфуцийді адамзат жаратылғалы биік ақыл деңгейіне жеткендердің ең ұлысы деп бекер атамаған. Бұл ілім ескірмейді, ұмытылмайды, қашан болсын ілгері жетелеуін қоймайды. Оның қасиетінің өзі осында.

Конфуций соңына көптеген еңбектер қалдырған. Соның ең көрнектісі “Луньюй” – “Қанатты сөздер” деп аталады. Енді сол кітаптың ішінен теріліп алынған маржан сөздерге құлақ түріңіз.

Ұстаз айтты:

Оқып үйрену мен оқығаныңды қайталап, кемелденуге ұдайы ұмтылудың өзі қуаныш емес пе? Алыстан келген досыңа өзің барып амандасқаның жөн емес пе? Ізгі адам деп елге танымал болмағанына өкінбеген адамды айтпаймыз ба?

Ұстаз айтты:

Әкені құрметтейтін, үлкенді қадір тұтатын адам билікшіге сын айтпайды. Билікшіге өшікпеген адам бүліншілікке құмартпайды. Ізгі адам осының түбіріне үңіледі: әңгіме әкеге құрмет пен үлкенді сыйлау – адамгершіліктің негізі екенін, бүкіл болашақтың тағдыры осында жатқанын түсіндіруде жатыр.

Ұстаз айтты:

Сан құбылған мәнермен, күлмендеп сөйлеуге құмарлардың адамгершілігі аз болады.

Ұстаз айтты:

Адамдар үшін адал қызмет ете алдым ба? Мінез-құлқым жұртқа жайлы ма? Достарыммен қарым-қатынаста адалмын ба? Маған үйреткенді қайталап айтып, өнеге алып отырамын ба? – деп мен өзімнен күніне үш рет сұраймын.

Ұстаз айтты:

Тізгін ұстар болсаң, мыңдаған әскери күшің болсын, істе мұқият бол, әділ бол, адамның қамын ойла, қаржыны үнемді жұмса және адамдарды тиімді еңбекке жұмылдыра біл.

Ұстаз айтты:

Егер кімде-кім ізгілікті сезімнен биік қойса, әкешешесіне беріле қызмет етсе, патшаға қызмет жолында

өзін құрбан етуге дайын тұрса, достарына адал болса, сауаты болмаса да, оны ғалым десе жарасады.

Ұстаз айтты:

Егер жақсы кісі тамақ үстінде қанағатшыл болып, қалайда асқазанды толтыруды мақсат тұтпаса, өз тұрмыс жағдайы үшін көп бас қатырып, дүниеқоңызданбаса, істі шебер де шапшаң бітіріп тастауға ұмтылса, абайлап сөйлесе және өзін-өзі түзете жүрсе, істің шешілу жолын іздесе, оны жетілуді сүйетін кісі деуге болады.

Ұстаз айтты:

Жас адамдар ата-анасын ардақтауға, жасы үлкендерді сыйлауға, өз ісіне ыждаһаттылықпен қарауға, халқына махаббатпен қарап, адамдарды бір-бірімен жақындастыруға міндетті. Осы міндеттерден артылған уақытта кітап оқысын.

Ұстаз айтты:

Адалдық пен туралыққа ұмтыл, өзіңе тең көрмеген адаммен достаспа, өз қатенді түзетуден қорықпа және тартынба.

Ұстаз айтты:

Адамдар мені білмейді-ау деп қайғыланба, мен адамдарды білмеймін-ау де.

Ұстаз айтты:

Ескіні ұмытпай, жаңаны игерген адамды ұстаз десе болады.

Ұстаз айтты:

Жақсы кісі деп сөзінен ісі көрінетін, айтқан сөзін кейіннен өзі ұстанатын кісіні айтады.

Ұстаз айтты:

Баланың ата-анасын сыйлауы оларды заттай қамтамасыз ету ғана деп түсінетіндер бар. Бірақ жануарды да қамтамасыз етеді ғой. Үлкенге құрмет дегенде осы айырмашылықты білген жөн.

Ұстаз айтты:

Жақсы кісі түсінуге тырысады, бірақ одан пайда іздемейді. Жай адам пайда іздейді, бірақ түсінуге тырыспайды.

Ұстаз айтты:

Ой болмаса, оқудың керегі жоқ. Оқусыз ой қауіпті.

Ұстаз айтты:

Өзгенің айтқанына көзсіз еру зиян келтіреді.

Ұстаз айтты:

Білетініңді білім деп ұқ, білмейтініңді білім деме. Білім дегеніміздің өзі осы.

Ұстаз айтты:

Балалықты тастадым, білім қудым он бесте

Отыздарға келгенде кісі болу келді еске.

Қырық жасқа келгенде ойдағы желді тастадым,

Елулердің кезінде аға бола бастадым.

Өтірікті шындықтан ажыраттым алпыста

Жетпісімде жетіліп, қария болдым расында.

Халықты қалай бағындыруға болады деген сұраққа
Ұстаз айтты:

Егер адал адамды көтермелеп, арамзаларды басшылықтан аластатсаң, халық бағынады. Егер арамзаны басшы етіп, адал адамдарды аластатсаң, халықты бағындыра алмайсың.

Халық қайткен күнде билікшіні құрметтейді, беріле қызмет етеді және көтеріңкі көңіл-күйде болады деп сұрағанда Ұстаз айтты:

Халқыңа байсалды бол, сонда ол сені құрметтейді, ұл мен әкенің парызын ұстан, сонда ел саған беріле қызмет етеді, қабілеттіні көтермеле, қабілетсізге үйрет, сонда ел көтеріңкі көңіл-күйде болады.

Ұстаз айтты:

Көбірек тыңда, түсініксіз сөзді алып таста, қалғаны жайлы сөйле, сонда сені айыптай алмайды. Көбірек бақыла және қауіптен қаш, басқасында асықпай әрекеттен, сонда аз өкінесің. Егер сөзің үшін сирек айыптаса және әрекетің үшін аз өкінсең, бұның қайтарымы бағалы.

Ұстаз айтты:

Басқаруға араласқың келсе, ата-ананды қалай құрметтесең, туыстарыңа қалай сүйіспеншілікпен қарасаң, соның бәрін ел басқарғанда еліңе пайдалан.

Ұстаз айтты:

Адам әділетті болмаса бола ма? Бұлай болуы мүмкін екенін түсіне алмаймын. Арбаға жегілген атқа арбаның үлкен-кішілігіне қарамай мойынтұрық керек қой, онсыз арба жүре ме?!

Он ұрпақтан кейінгілердің не көретінін болжай аласыз ба деген сұраққа.

Ұстаз айтты:

Ұрпақтан – ұрпаққа, әкеден – балаға не қалып жатқанын дәл білсек, оныншы емес, жүзінші ұрпаққа да не қалатынын болжап білу қиын емес.

Ұстаз айтты:

Әділеттілікпен іс істейтін жағдайға тап болғанда, бұғып қалғанды қорқақтық дейміз.

Ұстаз айтты:

Халықты айтқаныңды мүлтіксіз орындауға зорлап көндіруге болады, бірақ әлдебір нәрсені үйренуге зорлап көндіре алмайсың.

Ұстаз айтты:

Адамгершілік бар жер жанға да жайлы. Ақылды кісі таңдау бола тұрып оны таңдамауы мүмкін бе?

Ұстаз айтты:

Адамды сүйе де, жек көре де білетін адамды ғана адамгершілігі мол кісі дейді.

Ұстаз айтты:

Әрбір адам өзінің әділеттілігіне қарай қателеседі. Адамның қатесіне үңіліп қарасаң оның қаншалықты әділ екенін білуге болады.

Ұстаз айтты:

Адамгершіліктен ажыраған адам ұзақ уақыт кедей боп қалмас, бірақ мол байлыққа да кенелмейді. Адамдық қасиеті бар кісіге адамгершілік – рахат, ал ақылды кісіге ол пайдасын тигізеді.

Ұстаз айтты:

Жақсы адаммен кездесе беру қиын. Мінезі тұрақты кісіні кездестірсең де жетерлік. Кімнің сөзі тұрақсыз болса, ол жоқты іздейді, босты толы дейді, қажеттілікті асып-төгілгенмен теңгергісі келеді.

Ұстаз айтты:

Күші жетпегендер бастаған ісін орта жолда тастап кетеді, бастамағандарды қайтеміз?

Ұстаз айтты:

Білу деген қалау емес, қалаудың бәрі рахат емес

Ұстаз айтты:

Үлкенге демалыс, досқа түсіністік, кішіге мейірім керек.

Ұстаз айтты:

Ізгі кісі адамдарға жәрдемді бай кезінде емес, кедей кезінде береді.

Ұстаз айтты:

Ортадан жоғарырақ тұрған адамға жоғары туралы айтуға болады, ал ортадан төмен адаммен жоғары туралы айтып әуре болма.

Ұстаз айтты:

Әр ауылда мені адалдығымен орап өтетін кісі табылады, бірақ білімге ұмтылудан олар маған жете алмас.

Ұстаз айтты:

Үндеместен есте сақтасам, талмастан оқысам, шаршамастан үйретсем – осы үшеуінің қайсысы менде бар.

Ұстаз айтты:

Мінезін жақсартпағандарды, оқытқанды ұқпағандарды, парызды ұмытқандарды, кемшілігін жоюға тырыспағандарды көргенде қайғы шегемін.

Ұстаз айтты:

Білгір білмегенмен ақылдасса, дарынды дарынсыздан сұраса, өзінде бар кісі ештеңесі жоқтай түр көрсетсе, толы нәрсені бос десе, ренжітсе жауап қайтармаса – кісі сол, менің бір досым солай жасайтын.

Ұстаз айтты:

Нағыз адам қол жаулық бола алмайды.

Ұстаз айтты:

Шашып төгуге құмарлық бағынбауға ниеттендіреді, үнемділік – жүдеулікке. Бірақ жүдеулік бағынбағаннан жақсы.

Ұстаз айтты:

Ізгі кісі үш нәрсені ұстанады:

Құр сыртқы пішін, мінез дәрекілігі мен салдыр-салақтықтан аулақтық;

Бет пішінің сенім келтірердей байсалдылығы;

Сөз сөйлегенде жалғандық пен ластықтан қашу.

Ұстаз айтты:

Жетім-жесірге қарайтын, үлкен отанымыздың тағдырын сеніп тапсыруға жарайтын, парызын сатып кетуге итермелегенмен көнбейтін кісіні ізгі кісі дейміз.

Ұстаз айтты:

Ғалым кісі табанды әрі тиянақты болмаса болмайды, өйткені оның өзіне артқан жүгі ауыр және жүрер жолы ұзақ. Оның жүгі – адамгершілік, ол ауыр болмай қалай болсын. Ол өз жолын өлгенде ғана аяқтайды – бұдан ұзақ жол бар ма?!

Ұстаз айтты:

Мен кеңес беруді бір тұтам сүр ет берген кісіден бас-
таймын.

Ұстаз айтты:

Қайырымдылық бар жерде береке бар.

Ұстаз айтты:

Қайырымы жоқ кісі жарымайды. Олар қуаныш дегеннің
не екенін шындап сезіне алмайды. Мейірімді кісі өзі де
мейірім көреді.

Ұстаз айтты:

Ақылды кісіні көрсең, соған ұқсауға ұмтыл. Ақылсыз
адамды көрсең, өзіңді онымен іштей салыстырып көр де,
ойлан.

Ұстаз айтты:

Ата-анаңнан онша ұзап кетпе. Алыс кетуге мәжбүр
болсаң, хабар алып тұр.

Ұстаз айтты:

Сабырлы адам сирек қателеседі.

Ұстаз айтты:

Тек қана өз басының қамын ойлаған адам жек көрініш
туғызады.

Ұстаз айтты:

Қайырымды кісі зұлым бола алмайды.

Ұстаз айтты:

Ата-анаңды аяла, олардың бетінен алма. Олар сенімен
келіспесе, қарсылық көрсетпе. Бұл жолда шаршасаң да
төз.

Ұстаз айтты:

Мансабым жоқ деп қайғыланба, өмірден өз орнымды
таба алмадым ба деп қайғылан.

Ұстаз айтты:

Ақылды азамат сөзге сараң, іске жомарт келеді.

Ұстаз айтты:

Табиғатынан тәрбиелілігі басым болса – жай адам.

Тәрбиелілігі табиғатынан басым болса – ғалым адам.

Табиғаты тәрбиесімен тең түсіп тұрса, нағыз ақылды
азамат сол.

Ұстаз айтты:

Алдыма бір табақ ет әкеліп қойса да, қолымдағы кіта-
бымды тастамаймын.

Ұстаз айтты:

Жауға қарсы аттанар болсам, жолбарысқа қарсы шауып мерт болатынды; өзеннен қайықсыз өтемін деп суға кетегінді емес, іске ойланып, есеппен, сақтықпен кірісетінді; алдын-ала жүрер жолының жөн-жобасын барлап алатын байсалды кісілерді алар едім.

Ұстаз айтты:

Ештеңе оқып, үйренбей-ақ іс тындыруға болады дейтіндер бар. Мен ондай емеспін. Көп тыңдап, қалағанымды, көңіліме қонғанын таңдап аламын. Көп байқап, қалағанымды, жаным ұнатқанды ойыма сақтаймын. Білімге жету дегеннің өзін осылай түсінемін.

Ұстаз айтты:

Адам өзі жүріп келе жатқан жолын ұлы ете алады, ал жол адамды ұлы ете алмайды.

Ұстаз айтты:

Ең алдымен өзінді дұрыс ұста, сонда ел сенің артыңнан ешбір бұйрықсыз ереді. Егер өзінді дұрыс ұстамасаң, бұйрық берсең де елің бағынбайды, бет-бетімен кетеді.

Ел басқарудың мәнісі қалай дегенге Ұстаз айтты:

Патша – патша, құл – құл, әке – әке, ұл – ұл болсын.

Ұстаз айтты:

Егер мемлекетте дұрыс та әділ мақсат іске асырылып жатса, онда ойынды ашық айт, ашық әрекеттен. Егер мемлекетте дұрыс та әділ мақсат жүзеге аспай жатса, онда ашық әрекет жасауға болғанмен, сақтықпен сөйлеген жөн.

Ұстаз айтты:

Патша болу қиын. Құл болу да оңай емес.

Ұстаз айтты:

Егер сен қарау әрі қызба болсаң, басқа жақсы мінезіңнен не пайда?!

Ұстаз айтты:

Үш жыл жалақы жөнінде ойланбай оқып-үйренуге талаптанған адамды табу оңай емес.

Ұстаз айтты:

Өзінді оның орнына қойып ойлана алмасаң, өзгенің ісіне араласып әуре болма.

Ұстаз айтты:

Іздегенінді таба алмайтындай, тапқаныңды жоғалтып алатындай болып ізден.

Ұстаз айтты:

Тамақты аз жеп, бірақ құдайыны мол берсе, күнделікті киімді қарапайым киіп, діни рәсімдер күні жарқырай киінсе, нашар үйде тұрып, ауылын топан судан қорғайтын тоған мен арық қаздыруға ақшасын аямаса, ондай кісіден кемшілік іздеме.

Ұстаз айтты:

Үйде әкем мен ағаларыма, түзде патша мен билікшіге қызмет етсем, өлілерді ұмытпасам, шарапқа мас болсам – осылардың үдесінен шығу менің бойымда сақталса – өзіме талабым осы.

Ұстаз айтты:

Төбе жасамақ болып топырақ үйіп, оны бітіру үшін тек соңғы зембіл қалғанда тоқтасам, бұл тоқтау маған байланысты. Немесе, тегіс жерде төбе жасау үшін бірінші зембілді төксем, бұл ілгері жылжу, ол да маған байланысты.

Ұстаз айтты:

Менімен әңгімелескенде өзгені ойлап отыратындарды көріп қиналамын.

Ұстаз айтты:

Көктеп шыққанмен гүлдемейтін, гүлдегенмен өнім бермейтін ағаштар бар.

Ұстаз айтты:

Адам баласы жанымыздан ағып өтіп бара жатқан өзен суы сияқты: біздің жанымыздан өтіп кеткенмен күндіз-түні өзінің жүрісін тоқтатпайды.

Ұстаз айтты:

Әділ сын айтса, неге келіспеске? Бұл орайда өзіңнің жөнделуің де маңызды. Сыпайы айтылған ақылға неге қуанбасқа. Бірақ бәрінде де оның мәнісін түсіну керек. Келісе тұрып, өзін жөндемеген және істің мәнісін түсінбегендерге мен көмектесе алмаймын.

Ұстаз айтты:

Бастысы – адал әрі әділ болу, өзіңе тең болмаса достаспа, өз қатенді түзетуден қорықпа.

Ұстаз айтты:

Сіздер “бізді бағаламайды” деп шағынасыздар. Егер сіздерді біреу бағалай қалғанда, оны сіздер қалай пайдаланар едіңіздер?!

Ұстаз айтты:

Қолбасы мен сарбазды айыруға болады, бірақ қарапайым адамды өз қалауынан қалай айырарсың?

Ұстаз айтты:

Қарағай мен кипарис күн суыған сайын қатая түседі.

Ұстаз айтты:

Ізгі кісі адамдағы ең жақсы қасиеттер жеңіп, нашар қасиеттер жеңіліс тапса дейді. Нашар адам керісінше жасайды.

Ұстаз айтты:

Білетін кісі күмәнданбайды, адамгершілігі бар уайымдамайды, батыр кісі қорықпайды.

Ұстаз айтты:

Бірге дәріс алған адамның бәрі бірге жол жүруге жарай бермейді, бірге жол жүрген кісінің өзімен жеме-жемге келгенде ойың бір жерден шыға бермейді, ондай кісінің өзімен кей жағдайларда бірге қимылдай алмайсың.

Ұстаз айтты:

Өзіңнен кішіні құрметтеу керек. Оның сенен озып кетпейтінін қайдан білесің. Бірақ 40-50-ге келгенше айтарлықтай ештеңе жасамағандар құрметтеуге лайықсыз.

Ұстаз айтты:

Қалауын шектей білетін адам, сыйлық берсең де ұрлық жасамайды.

Ұстаз айтты:

Адамгершілік деп нені айтамыз? Егер кісі өзін-өзі ел ішінде жүргенде мықты бір ұлықты күтіп алуға жүргендей болып ұстаса, өзіне қаламағанды өзгеге жасамаса, ел ішінде бүлік салмаса, үй ішінде де ұрыс-керіске себепкер болмаса, онда ол – адамгершілік иесі.

Ұстаз айтты:

Біреулер жақсы көрсе оған өмір тілеп, жек көрсе – өлім тілейді. Біреуге өмір не өлім тілеу екеуі де – адасқандық.

Өлім деген не? – дегенге Ұстаз айтты:

Өмірдің не екенін білмей тұрып өлімді білуге бола ма?!

Ұстаз айтты:

Жиырма пайыз салық алсам да жетпей жатыр, биыл өнім де нашар болып тұр деген князьге, Ю Жо айтты:

Онда он пайыз салық ал Халыққа жетсе Сізге де жеткені. Халыққа жетпей тұрса, Сізге қалай жетпек?

Ұстаз айтты:

Басқару мүмкіндігі қолында тұрған адам өзі жақсы істермен айналысса, бүкіл халқы да жақсы іске ұмтылады. Ізгі кісіге ізгілік – жел, нашар кісіге ол – желге иілген шөп.

Ұстаз айтты:

Ұлы деп айлалылықтан аулақ әрі турашыл, әділдікті сүйетін, адамдардың айтқанын зерделейтін және олардың бет-жүзін барлайтын, өзін өзгелерден төмен қоюға тырысатын кісіні айтамыз. Ол өз елінде ғана емес, өз үйінде де көрнекті.

Цзы-гун сұрады:

Мемлекетті қалай басқаруға болады?

Ұстаз айтты:

– Біріншіден – мемлекетке жеткілікті азық-ауқат болсын.

– Екіншіден – мемлекетке жеткілікті қару-жарақ болсын.

– Үшіншіден – халық өз патшасына сенетін болсын.

Сонда Цзы-гун:

Егер осы үшеуінің біреуін құрбан ету керек болса, алдымен қайсысын құрбан етуге болады?

– Онда қару-жаракты құрбан ету керек.

– Қалған екеуінен біреуін құрбан етуге тура келсе ше?

– Онда азық-ауқатты. Себебі, азық-ауқатсыз ашығып қиналғанмен, патшаға сенім болмаса, ол ел мемлекет болып қала алмайды.

Ұстаз айтты:

Басқару дегеніміз – жөнделу. Кім де кім жөнделгісі келмесе Сіз өзіңіз қашан жөнделесіз.

Ұстаз айтты:

– Адамгершілік деген не?

– Адамдарға махаббат.

– Білім деген не?

– Ол адамдарды білу. Адал кісіні адал еместерден биік қойсаң, адал еместерді адалдыққа тартасың.

Ұстаз айтты:

Біреуге дос болу үшін оған кеңес бергенде әділ бол. Егер ол тыңдамаса, тыңдауды талап етпе, көңілің қалады.

Ұстаз айтты:

Ізгі кісі достық байланыстар жасағанда өзінің біліміне сүйенеді, ал достық байланыстар оның адамгершіл болуына жәрдемдеседі.

Ұстаз айтты:

Ұстамсыз бен тәртіптінің екеуінің ортасында жүргендер, орта жолда келе жатқан кісіні таппадым демесін.

Ұстамсыздарда мақсаттылық, тәртіптілерде ұстамдылық бар.

Ұстаз айтты:

Қай елді жүз жыл бойы жақсы кісі басқарса, сол елде зорлық пен кісі өлтіру болмайды.

Ұстаз айтты:

Мені қызметке шақырған билікшінің ісі бір жылда оңала бастайды, үш жылда жетістіктерге жетеді.

Ұстаз айтты:

Билікші рәсімдерді сақтайтын болса, халық оған құрметпен қарамауға батылы бармайды; билікші әділеттілікті сүйсе, ешкім оны тыңдамай кетпейді; билікші шындықты сүйсе, ешкім адалдықтан аттамайды. Осылай болса бұл елге жан-жақтан балаларын арқалаған адамдар келіп қоныстанады. Сонда билікші егінді өзі ормайды.

Ұстаз айтты:

Қарамағындағыларға үлгі бол, оларды аз ғана кемшілігі үшін айыптама, лайықты әрі қабілеттілерді қызметте жоғарылат.

Ұстаз айтты:

Өзіңді жөндесең, басқаруың жеңілдейді. Өзіңді жөнде-месең, өзгені қалай жөндейсін?

Ұстаз айтты:

Жетістікке тез жетемін деп есеп жасама және аз табысқа елікпе. Асықсаң – мақсатқа жете алмайсың, азға қанағаттанып қоя салсаң, үлкен жетістікке жете алмайсың.

Ұстаз айтты:

Мемлекетті басқарудағы жетістік дегеніміз – жақындағылар қуанып, ұзақтағылардың жақындауы.

Ұстаз айтты:

Оқымысты кісі деп мінезінде ұялу бар, өзге елге барғанда өз елінің абыройына қызмет етуге жарайтын, ата-анасына, үлкендерге құрметпен қарайтын, сөзі шыншыл, әрекеті батыл адамды айтамыз.

Ұстаз айтты:

Кімнің ізгілігі тұрақты болмаса, ол кісі ұятқа қалады.

Ұстаз айтты:

Кім табанды, тәрбиешіл, алдамайтын болса және ойланбастан іс қылмаса, ол адам адамгершілікке жақын.

Ұстаз айтты:

Білімдар адам деп насихат бере алатын және тілектес бола алатын кісіні айтады. Ол досына насихат беріп, туысына тілектес бола алады.

Ұят деген не деп сұрағанға Ұстаз айтты:
Елде ілгері жүрер жол көрінбей тұрған кезде еңбегіңе жалақы талап ету.

Ұстаз айтты:

Жеті жыл оқу оқытқан кісіні дауға жіберуге болады.

Ұстаз айтты:

Ізгі басшының қолында қызмет ету оңай, бірақ оның көңілін табу қиын. Көңілін таппаған соң айқанынан шығуға тырыссаң, ол – бұрыс жол. Ондай басшы әркімнің дарынына қарап бағалайды.

Ортақол басшының қолында қызмет ету қиын, бірақ оған жағу оңай. Ондай басшы дарынға қарай бағаламайды, ұсақ ескертпелер жасауға құмар.

Ұстаз айтты:

Білімді кісі тоқ және жайлы өмір көксемейді.

Ұстаз айтты:

Ізгі кісінің қашан болсын айтар сөзі бар, бірақ айтар сөзі бар кісі ылғи ізгі бола бермейді.

Ұстаз айтты:

Адамгершіл кісі ер жүрек, бірақ ер жүректің бәрі адамгершіл емес.

Ұстаз айтты:

Ізгі кісінің де адамгершілігі кем болып кездесетіні бар, бірақ нашар адамның адамгершіл болып кездесетіні болмайды.

Ұстаз айтты:

Кедейдің өшпенді болмауы қиын, байдың озбыр болмауы оңай.

Ұстаз айтты:

Жетілген кісі деп әділдікті өз пайдасына жеңдірмейтін, қиын кезде өзін қиюға аянбайтын, бірақ ұзақ қиыншылықтың өзінде мойымайтын, уәдесін ұмытпайтын кісіні де айтпаймыз ба?

Ұстаз айтты:

Уақытын тауып сөйлесе, оның сөзінен ешкім шаршаймайды; көңілді кезде күлсе, оның күлкісі ешкімнің ызасын туғызбайды; адал жолмен меншік иесі болса, онда оның меншігін ешкім қызғанбайды.

Жамандыққа жақсылық жасау керек пе – деп сұрағанға Ұстаз айтты:

Онда жақсылықтың төлемі қандай? Жамандыққа әділдігіне қарай төлем жаса, жақсылыққа – жақсылық жаса.

Ұстаз айтты:

Жасында тәртіпсіз болып үлкенді тыңдамағандар, үлкейгенде ұрпағына қалдырарлық ештеңе жасамағандар, қартайғанша солай жалғастыра беретіндер – қарақшылар.

Ұстаз айтты:

Ізгі кісі өз абыройына сай емес іс туралы ойламайды.

Ұстаз айтты:

Сөйлесуге тұратын кісімен сөйлеспесеңіз, дарындыны жіберіп аласыз, сөйлесуге тұрмайтын адамға сөз айтсаңыз, оған айтқан сөзіңіз босқа кетеді. Ақылды кісі мүмкіндікті де жіберіп алмайды, сөзін де босқа шығындамайды.

Ұстаз айтты:

Көне заманда өзін жетілдіру үшін оқушы еді, бүгінде біреуге ұнау үшін оқиды.

Ұстаз айтты:

Ізгі кісі көп сөйлеуге ұялады, ал іске келгенде тойымсыз болады.

Ұстаз айтты:

Біреулерге баға бергіш адамды жетілген кісі деуге болмайды. Ізгі кісінің оған уақыты жоқ.

Ұстаз айтты:

Ізгі адам тапшылықта да өзін сақтайды, қиындықта ұстамды келеді, нашар адам босаңсып кетеді.

Ұстаз айтты:

Ойы биік адамдар және адамгершіл кісілер өз өмірін сақтап қалу үшін адамзатқа зиян келтірмейді, тек соңына дейін адамгершіл болу үшін өмірін қия алады.

Ұстаз айтты:

Егер сіздің сөзіңіз адал әрі әділ болса, ісіңіз ізгі және құрметке толы болса, сіз жауыздар елінде де өзіңізді көрсете аласыз. Ал сөзі жалған болса және әділ болмаса, ісі ізгі және құрметке толы болмаса, ондай адам өз елінде де өзін көрсете алмайды. Тұрған кезде сіз ойша алдыңызда өзіңізді көріңіз, арбада бара жатсаңыз, жақтауға сүйеніп отырған өзіңізді көріңіз. Сонда ғана өзіңізді танысыз.

Ұстаз айтты:

Ұзағынан ойлай білмейтін кісі жақын реніштерден құтыла алмайды.

Ұстаз айтты:

Уәде қиындықсыз орындалмайды.

Ұстаз айтты:

“Қалай ету керек?”, “Қалай ету керек?” деп өзінен қайта-қайта сұрай білмейтіндерді қалай етуге болатынын мен білмеймін.

Ұстаз айтты:

Күні бойы ақылды сөздер айтып, әділдік туралы ештеңе айтпау қандай қиын!

Ұстаз айтты:

Ізгі кісі әділдіктің мағынасын әсерсіз қабылдайды. Рәсімдер іс-қимылыңды соған теңгеру үшін керек, көндігу – рәсімнің мағынасы ашық көрінуі үшін, шыншылдық – рәсімде жетілу биігіне шығу үшін керек.

Ұстаз айтты:

Ізгі кісі өзінің жетілмегендігі үшін қайғырады, адамдарға белгілі еместігі үшін қайғырмайды.

Ұстаз айтты:

Ізгі кісі өлген соң өзінің аты атақты болмай қалады-ау деп уайымдамайды.

Ұстаз айтты:

Ізгі кісі өзінің ақылы асып тұрғанын біле тұра оны өзгеге көрсетпейді, ол адамдармен тез тіл табысып кетеді, ешкімді алаламайды.

Ұстаз айтты:

Ізгі кісі біреуді сөзі үшін көтермелемейді, бірақ біреудің сөзін кім айтқанына қарап қайтарып тастамайды.

Өмір бойы ұстанатын бір сөз бар ма – деп сұрағанға Ұстаз айтты:

Өзіңе тілемегенді өзгеге де тілеме.

Ұстаз айтты:

Егер мен біреуді жұрт алдында мақтасам, тек әбден тексерілген кісіні мақтадым.

Ұстаз айтты:

Ізгі кісі өзіне талапшыл. Нашар кісі өзгеге талапшыл.

Ұстаз айтты:

Мүлтіксіз сөз ізгі істі көлеңкелеуі, азғана төзімсіздік ұлы жоспарларға зиян келтіруі мүмкін.

Ұстаз айтты:

Кімде-кімді бәрі бірдей жек көрсе, оны тексеру керек. Кімде-кімді бәрі бірдей жақсы көрсе, оны да тексеру керек.

Ұстаз айтты:

Жөнделмегенді ғана қателік дейміз.

Ұстаз айтты:

Ізгі кісі ұсақ істерде бағалы емес, бірақ ол барлық ұлы істерді игере алады; жай адам ұлы істі еш уақытта игере алмайды, бірақ олар ұсақ істерде бағалы.

Ұстаз айтты:

Адамгершіл болу мүмкіндігінде өзіңнің ұстазыңа да кезек берме.

Ұстаз айтты:

Өзіне талапшыл өзгеге кешірімді адамға өшпенділік бағытталмайды.

Ұстаз айтты:

Ізгі кісі өз пікірінде тұра біледі, бірақ қасарыспа болмайды.

Ұстаз айтты:

Жолың бір болмаса, бірге жоспар жасама.

Ұстаз айтты:

Бағалы асыл заты болып тұрып елінің жолдан адасқанына жайбарақат қарап отырған адамды адамгершіл дейміз бе? Жоқ. Іске кірісуге ұмтыла тұрып, соны жасамаған адамды ақылды дейміз бе? Жоқ. Күндер мен айлар өтеді, сонымен бірге біздің өміріміз де өтеді.

Ұстаз айтты:

Көп күндер мен түндерде тамақ ішпей және ұйықтамай ойланып едім, сөйтсем, пайдалысы – оқу екен.

Ұстаз айтты:

Ізгі кісі пікірді ашық айтпай, оған дәлел табуға тырысатындарды жақтырмайды.

Ұстаз айтты:

Мемлекетті немесе белгілі әулетті басқарып отырған кісіні байлықтың жоқтығы емес, оны дұрыс бөлмеу, халықтың аздығы емес, оның әл-ауқаты тынышсыздандырғанын көрдім. Шаманы білетін жерде кедейлік жоқ, үндестік болса кемшілік болмайды, әл-ауқат жақсы болса, наразылық тумайды.

Ұстаз айтты:

Адамгершілік адамдар үшін от пен судан да маңыздырақ. От пен судан өлген кісіні көрдім, бірақ ешқашан адамгершіліктен өлген адамды көрмедім.

Ұстаз айтты:

Биік ақыл мен ең үлкен топастық қана еш уақытта өзгермейді.

Ұстаз айтты:

Сырттай катал көрініп, өзі ұяң болса, оны бір нашар адаммен салыстырсаң, ол қабырғадан ойық ойып тұрып, қабырғаға ұрынатын ұрыға ұқсамай ма?!

Ұстаз айтты:

Табиғат адамды өзгелерге жақындатады, әдет оларды бір-бірінен алыстатады.

Ұстаз айтты:

Кім өсек таратса, ізгіліктен ажырағаны.

Ұстаз айтты:

Нашар кісімен бірге патшаға қызмет етуге бол ма? Ондай адам әлі мақсатына жетпей тұрып, оған жетуге мазасызданады. Жетіп алған соң оны жоғалтып алмауды уайымдайды. Жоғарыға жетіп алуға уайымдап ол бөріне баруға әзір.

Ұстаз айтты:

Көне замандарда адамдарда үш кемшілік болмаған. Біздің заманымызда ондайларды табу қиын. Бұрынғылар өз пікірі болғандықтан бағынбаушы еді, қазіргілерде ол бейбастақтықтан болатын болды, бұрынғыларда паңдық ұстамдылықтан болушы еді, қазір ызадан, бұрынғылардың ақымақтығы туралықтан болса, қазіргілердікі өтірікшіліктен.

Ұстаз айтты:

Әйелдермен және нашар адамдармен сөйлесу қиын. Олар жанына тым жақындап кетсе әдепсіз бола бастайды, кері ысырсаң өшігеді.

Ұстаз айтты:

Нашар адам қателескенде ылғи ақталарлық себеп табады.

Ұстаз айтты:

Ізгі кісі бөрінен де әділеттілікті жоғары бағалайды. Кім батыл болып, әділ болмаса, онда ол бүлік туғызады.

Ұстаз айтты:

Бір оқиға тап келгенде қандай мінез көрсету керектігін мен алдын-ала болжаймын. Ол пиғыл менде дайын.

Ұстаз айтты:

Ізгі кісі лайықты адамдарды құрметтейді, өзгелердің бөріне төзімділік танытады, жақсыларды мақтайды, қолынан іс келмейтіндерді аяйды.

Цзы-гун сұрады:

Ізгі кісі біреуді жек көре ала ма? Ұстаз айтты:

Жек көре алады. Өсекшіні, жоғарыдағыны жамандайтын төмендегіні, батыл болғанмен қиқарларды.

Сен Цы кімді жек көресің?

Мен өзгенің ақылымен өмір сүретіндерді, бағынбауды батылдық, сөз тасуды туралық деп түсінетіндерді жек көремін.

Ұстаз айтты:

Жеңіл істі лайықты бітіру де дұрыс іс, бірақ ізгі кісі үлкен іске бет алғанда көп еңбектенеді, жеңіл істе онша көп күш шығындамайды.

Ұстаз айтты:

Оқуды сүйетін адам деп өзінің жетілмегендігін күніге ұғатын, үйренген нәрсесін айына бір рет есіне түсіріп тұратын кісіні айтады.

Ұстаз айтты:

Оқымыстылық, ұмтылыстың табандылығы, ізденгіштік, барлық жақындар үшін қамқорлық. Адамгершіліктің өзі осы.

Ұстаз айтты:

Ізгі кісі үш жағдайда әр түрлі көрінеді: ұзақтан үлкен болып көрінеді, жақыннан сүйкімді, ал сөзі қаталдықпен ерекшеленеді.

Ұстаз айтты:

Қызметіңнен бос кезде оқы, оқудан бос кезінде қызмет ет.

Ұстаз айтты:

Ізгі кісінің қателігі күн мен айдың тұтылғаны сияқты. Ол қателесе – жұрттың бәрі көреді, қатесін жөндесе – жұрттың бәрінің беті оған бұрылады.

Ұстаз айтты:

Ел басқару үшін ізгі кісіге мынадай бес қасиет керек. Ол шапағаттылық көрсетсе де шығындамайды, яғни өзіне түскен пайданы халыққа үлестіреді; адамдарды жұмыс істетсе де оларда өшпенділік тумады, өйткені әркімге шамасы келетін іс береді; оның тілек-мақсаттарына дүниеқоңыздық жат, өйткені ол тілектер адамгершіл, мақсат – биік; ол маңғаз, бірақ өркөкірек емес, өйткені ешкімге менсінбегендей етіп қарамайды; ол айбатты, бірақ мейірімсіз емес.

Сонымен бірге мынадай төрт кемшілікті жою керек:
Өлімге айдалатын себебі белгіленбеген кісіні өлтіру – каталдық, орындауды алдын ала ескертпей, орындалуын талап ету – озбырлық, бұйрықты кешіктіріп, оның орындалуын асықтыру – қиындыққа итермелеу, адамдарды бір нәрсесінен айырылдыра тұрып, қараулық таныту – ойсыздық.

Ұстаз айтты:

Айтқан сөзін түсінбей, адамның кім екенін білу қиын.

Ұстаз айтты:

Кәсіпшілер өз ісін орындау үшін шеберханада еңбектенеді, ал ізгі кісі өз ісін орындау үшін оқиды.

Ұстаз айтты:

Ұстамды адамның қателігі аз болады.

Ұстаз айтты:

Тек пайда көздеген адам өшпенділікті өсіреді.

Ұстаз айтты:

Менің орным қайда деп өкінбе, өзіңнің жетілмегендігіңе өкін. Мені білмей қалатын болды деп өкінбе, мен өзгелерді жете білмедім деп өкін.

Ұстаз айтты:

Ізгі кісі парызды ойлайды. Төмен адам пайда ойлайды.

Ұстаз айтты:

Өзіңнен жоғарыға қарап, соған жетуге ұмтыл, өзіңнен төменді көріп, өз ішіңе үңіл.

Ұстаз айтты:

Ізгі кісі қарапайым адамдардың сеніміне кірмей істі орындауға мәжбүр етпейді, өйтсе ол зорлықшы көрінер еді; сенімге кірмей ол насихат бермейді, өйтсе оны жалақор деп қабылдауы мүмкін.

Ұстаз айтты:

Билікшімен келіспесең көрген күнің қиындар, достарыңмен келіспесең достықтан айырыларсың.

Ұстаз айтты:

Жетістікке тез жетемін деп есеп жасама және аз табысқа елікпе. Асықсаң – мақсатыңның орындалуы қиындайды, азға қанағаттанып қоя салсаң үлкен жетістікке жете алмайсың.

Ұстаз айтты:

Мемлекетті басқарудағы жетістік дегеніміз – жақындағылардың қуанып, ұзақтағылардың жақындауы.

Ұстаз айтты:

Ұстамсыз бен тәртіптінің екеуінің ортасында жүргендер, орта жолда келе жатқан кісіні таппадым демесін. Ұстамсыздарда мақсаттылық, тәртіптілерде ұстамдылық бар, орта жолды ұстанғандар оның екеуінен де тәлім алғандар.

Ұстаз айтты:

Адам әкесі өлген соң үш жылға дейін әке жолын ұстанса, онда әкесінің аруағын құрметтей алғаны.

Ұстаз айтты:

Кімнің ізгілігі тұрақты болмаса, ол кісі ұятқа қалады.

Ұстаз айтты:

Оқымысты кісі деп мінезінде ұялу бар, өзге елге барғанда өз елінің абыройына қызмет етуге жарайтын, ата-анасына, үлкендерге құрметпен қарайтын, сөзі шыншыл, әрекеті батыл адамды айтамыз.

Ұстаз айтты:

Үш пайдалы және үш зиянды қуаныш бар. Пайдалысы – рәсіміне музыкасы сай болса, адамдардың жақсы ісі туралы сөз болса, достасқандарының көбі лайықты адамдар болса. Зияндысы – өзімшілдікке, ештеңе істемегенге және отырысқа қуану.

Ұстаз айтты:

Үш пайдалы дос болады, үш зиян келтіретін дос болады. Пайдалысы – әділ дос, шыншыл дос және көп білетін дос. Зиян келтіретіні – әділетсіз дос, екіжүзді дос және көп сөйлейтін дос.

Ұстаз айтты:

Алты адасуға апаратын алты себеп:

Адамгершілікке ұмтылып, оқығысы келмесе, бұл адасу ақымақтыққа алып барады.

Ақылды екенін көрсетуге ұмтылып, оқығысы келмесе, ол өрескелдікке алып келеді.

Әділ болуға ұмтылып, оқығысы келмесе, зиян әкеледі.

Туралыққа ұмтылып, оқығысы келмесе, дөрекілікке алып келеді.

Ер жүрек болуға ұмтылып, оқығысы келмесе, бүлікшілікке алып келеді.

Қажымастыққа ұмтылып, оқығысы келмесе, онда ол аңдамаушылыққа алып келеді.

Ұстаз айтты:

Ізгі кісі үш жағдайда тебіреніс сезінеді: Аспан әмірін, Ұлылар әмірін және биік ақыл иелерінің сөздерін естігенде. Жай адам Аспан әмірін түсінбейді, ұлылар әміріне құрмет сезімі болмайды және биік ақыл иелерінің сөздерін қабыл алмайды.

Ұстаз айтты:

Ізгі кісінің жанында үш қателікке жол беріледі: сөйлемейтін кезде сөйлеу – асығыстық, сөйлеуге тиіс кезде сөйлемей – бұл тұйықтық, және әріптесінің бет әлпеті өзгеруіне қарамай сөйлеу – көрсоқырлық.

Ұстаз айтты:

Төрт нәрседен бойыңды аулақ сал:

- өңбес ойға берілу;
- үзілді-кесілді болу;
- айтқанынан қайтпайтын қыңырлық;
- жеке басын ғана ойлау.

Ұстаз айтты:

Ізгі кісі тоғыз ойды есінде тұтады:
қараған кезде анық байқады ма;
естіген кезде дұрыс естіді ме;
өзінің бет әлпеті тартымды ма;
сөзі шыншыл ма;
іске дұрыс көңілмен қарай ма;
күмән туса ақылдасуға дайын ба;
ашуланса соңы теріске айналып кетпей ме;
қандай жетістіктерге болса да жеткенде онысы әділетті бола ма.

Ұстаз айтты:

“Жақсыға ұмтыламын, одан айырылып қаламын ба деп қорқамын, жаманнан күйіп қалатындай болып қиналамын” – дегендерді көп естідім. “Жүрегім неге ұмтылса соны табу үшін өмір сүремін: әділ істі ғана жасаймын, солай етіп өз жолымды табамын” – дейтіндерді кездестірмедім.

Ұстаз айтты:

Адамгершіл кісіде мына бес қасиет болуы керек:
Кісіге шын құрмет, кеңпейілділік, шыншылдық, зеректік, мейірбандық.

Біріншісі – жарамсақтануға жол бермейді:

Екіншісі – барлығын бағындырады:

Үшіншісі – адамдардың көңіліне сенім ұялатады:

Төртіншісі – жеңіске жетуге мүмкіндік береді:
Бесіншісі – адамдарды басқаруға мүмкіндік туғызады.
Ұстаз айтты:

Ұлы адам – туғаннан біліп туады, келесісі – оқып біледі,
одан кейінгісі – керек кезде оқиды, ең соңғысы керек кезде
де оқымайды.

Ұстаз төрт түрлі нәрсеге үйретті:

Бірінші – кітапты түсініп оқуға;

Екінші – адамгершілікті сақтауға;

Үшінші – Отанға адалдыққа;

Төртінші – әділдікке.

Міне құрметті оқырман, Конфуций даналығы дегеніміз
осы.

Өмірінің соңына қарай ақылман Ұстаз бір сөзінде былай
депті: “Бәрі бітті. Мен сезім рахатындай етіп ізгілікті сүйе-
тін ешкімді кездестіре алмадым”. Ұдайы қанағаттанбау,
ұдайы көңілі толмаушылық деген осы. Кісі өмірінің соңы-
на қарай арманшылдықтан гөрі өкінішті ойларға көбірек
ойысатынын көреміз. Мұндай ойларды Абайдан да,
Толстойдан да, Баласағұннан да кездестірдім.

Осы жазбаларды оқытып, қытай мәдениеті, қытай үлгісі
деген тақырыпты бір досыммен бірер сағат талқылап
отырдық. Ол ешкімді әсіре үлгі етіп, табына берудің керегі
жоқ деп бастап, екеуіміз ұзақ сонар тартысқа түсіп кеттік.
Мен оны қыздырмалатып қарсы сұрақтар қойып отырдым.

Алдымен ол бастады. Екеуіміздің әңгімеміз былай
өрбіді:

– Қытай халқы бұрын бір кішкене ғана ауылда болған,
кейіннен барып көбейген.

– Біз бәріміз де солай көбейгенбіз ғой, қытайлар бәрібір
біздің халқымыздан үш-төрт мың жыл бұрын қалыптасқан.

– Біздер аз болғанымызбен еркіндік сүйгенбіз, кісілік
кейпіміз, ірілігіміз ешбір елден төмен болмаған.

– Бүгінгі қазақтарда сол мінезден аз ғана қалған
сияқты...

– Олай емес. Рух әлсіреген жоқ, майысты... Немесе
жасырынып қалды деуге болар. 86-да бұрқ етіп көрінгенін
мойындарсың?!

– Бәрібір, еркіндігі жоғалып – жарамсаққа айналып,
кісілік қалыпты абайшылдыққа, бақай есепке айырбастап
жатқандар көбейді емес пе?

– Отырықшылық, жер жүзінде адам санының осы ғасырда күрт көбеюіне байланысты қазақ секілді еркін ұлтты өркениеттің даму жолында адастыра бастады ғой.

– Болашақтан үміт солып бара жатқандай...

– Өзің дәріптеп отырған Конфуций не деді: “Он ұрпақтан кейінгілердің не көретінін болжай аласыз ба деген сұраққа Ұстаз айтты:

Ұрпақтан-ұрпаққа, әкеден-балаға не қалып жатқанын дәл білсек, оныншы емес жүзінші ұрпаққа да не қалатынын болжап білу қиын емес”. Болашағымыз жарқын. 86-ның рухы қазақты дүр сілкіндірді, аяғы егемендік пен тәуелсіздікке ұласты.

– Ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан бесік жыры үзіліп баратқанын қайда қоямыз? Оған памперс қана кінәлі емес, алдымен аналардың көбінің бесік жыры түгілі өз ана тілін де білмейтіні кінәлі. Ертегі айта білетін анадан арақ ішіп отырып бала емізетін, немесе тууды тіптен қаламайтын әйелдер көбірек болып барады. Сен рухымыз биіктігін көрсеттік дейсің. Рухтың биіктігі бір кесек қимылмен ғана өлшене ме екен. Базардағы күнделікті күнкөріспен ғана жүргендерді, сол базарда тауарын саудалаудан бойындағы жалғыз қымбаттысы – арын саудалауды жеңіл көріп жүргендерді қайтеміз?

– Қоғамның дамуы дәстүрлер мен рәсімдерге өзгерістер енгізеді, оған көндігу керек. Өмірдің мағынасын түсіндіретін тәрбиені қайта бастау, жандандыру керек, оныңмен келісемін.

– Қытайлықтардың рәсім мен жөн-жоралғыны ұстануын мойындай бастапсың ғой, сөзіңе қосып қалыпсың.

– Бүгінгі қытайлықтарда мен білетін мынадай кемшіліктер бар: олар өтірік сөйлемейді, тек шындықты айтпайды; олар “сыртың биязы, ішің қатты болсын” деп үйретеді. Мысалы, еуропалықтарды “шәйнек” десек (іші де, сырты да ыстық), қытайлықтар “термос” (іші ыстық, сырты суық). Демек, ішкі шын сезім сыртқа шыға бермеуі керек. Барлық жерде қайғының түсі – кара, Қытайда – ақ. Бір кісі, бұрынырақта, кәдімгі қол есеп шотының бізде көлденең қағылса, оларда тігінен қағылатынын көріп таңданып айтып еді. Бүгін де солай екен: компьютер сандары барлық жерде солдан оңға қарай жазылса, оларда оңнан солға қарай. Компас бізде солтүстікті көрсетсе, оларда

оңтүстікті көрсетеді. Олардың өзге елдерден келгендермен сөйлесу мәнерінен астамшылық, менсінбеу, сыйламау, жек көру, санаспау, енжар қарау, өздеріне ризалық сезініп тұрады.

– Бүгінгі қытайдағы дәстүр мен мінездің бөріне Конфуций кінәлі емес қой... Қазақта дәстүр мен жөн-жоралғы адасып, қай әдет қай ұлттың дәстүрі екені ұмытылып, араласып кеткен.

– Қазақта қасиетті мінездер аз емес. Мысалы, жілікті қазанға саларда бөлмей салудың өзі биік қасиет емес пе? Моңғолдар етті шірітіп жейді, қазақ тоңазытқыш деген атымен жоқ заманда етті қалай әдемілеп сақтай білген. Жүректі тыңдау деген ұғым қазақтан шыққан. Қазақтың баласы неге мейірімді, ата-анасын мүлтіксіз тыңдайтын болған? Оның себебі қазақтың әйелі баласын қойнына алып жатқан. Қойында көп жатқан сайын бала мейірімді болады.

– Мүмкін оның рас та шығар, бірақ қазір баланы қойынға алып жататындар азайды емес пе, қойынға алмақ түгілі емізбейтіндер көп, уызында жарымаған бала қайдан онсын. Сосын баланы қойынға алып жатар тазалық та қалмады. Қай қазақтың үйінде ғұсылхана бар? Қазақ зиялыларының ішінде өздері қазақ тілін насихаттап, қорғағансып жүргендердің бөрінің дерлік балалары қазақша білмейді...

Әңгімеміз аяқталмай қалды.

Бұл бір кеште аяқтала қояр әңгіме емес еді...

Мұндай сұхбатқа жиі орала берудің де сәті түсе бермейді...

IX. 1997 – XII. 1998, XII. 2005.

КӨНЕ ГРЕК ДАНАЛАРЫНЫҢ АҚЫЛ-ОЙЛАРЫ

ГОМЕР *(шамамен біздің эрамызға дейінгі VIII ғасыр)*

Айыптыны Құдай табады.

* * *

Бәріне уақыт бар: жұмысқа да, сұхбатқа да, демалысқа да.

* * *

Тіл – жұмсақ.

* * *

Болған оқиғаны ғана ой елегінен өткізетін адам – ақымақ.

* * *

Әйелді үнсіздік әсемдей түседі.

* * *

Әсемдік ұзақ тұрмайды.

* * *

Бітірген ісіңнің рахаты-ай.

ГЕСИОД *(біздің эрамызға дейінгі 700-жылдар)*

Өз уақытына билік ете алатын адам – шын ұлы адам.

* * *

Халықтың көбісі ауызға алып жүрген сөздер түбірімен ұмыт болып кетпейді.

ПЕРИАНДР

(біздің эрамызға дейінгі 660-585-жылдар)

Билікші өз билігін тастап кетуге неге қорқады? Өйткені безу де қауіпті, құлау да қауіпті.

* * *

Ынта-ықылас мұратқа жеткізер.

СОЛОН *(біздің эрамызға дейінгі 640-559-жылдар)*

Билікке барсаң қу адамдарды қызметке қойма, өйткені олардың жасаған қателіктері үшін сені айыптайды.

* * *

Барлық істе шама болсын.

* * *

Мұң әкелуі мүмкін рахаттан қашуға тырыс.

* * *

Кім көп кісіге қорқынышты болса, өзі де көп адамнан қорықсын.

* * *

Заңдар өрмекшінің торы сияқты: оған әлсіздер мен жеңілдер түссе олар шырмап қалады, мықтылар түссе, сетінеп кетеді.

* * *

Бағынуды үйренбей тұрып билік басына барма.

* * *

Байлықтан тойыну туады, тойыну – бұлғаққа ұшыратады.

ПИТТАК *(біздің эрамызға дейінгі 570-жылдары қайтыс болған)*

Біреуді кемшілігі үшін сөгерде, өзің де соның орнында болудан қорық.

* * *

Адамды билік сынайды.

* * *

Аманатты қайтар.

* * *

Арды биік қоюға әдеттен.

* * *

Өзіңе қолайсыз іске кіріспе.

* * *

Адамға күш табиғатынан беріледі, отанға қызмет ету ниеті – сана мен рухтан, ал байлық, көп адамдарға – қарапайым бір себеппен келе қалады.

* * *

Жаулардың арасындағы егеске төрелік айту достардың арасындағы егеске төрелік айтудан дұрыс, өйткені достардың арасында төреші болсаң, олардың біреуі сенімен жауығады, ал жаулардың арасында төрелік айтсаң, оның біреуімен достасасың.

* * *

Адамға қандай іс жағымды? “Дүние жинау”.

* * *

Сөйлеген кезде асықпа, асығыстық – ақымақтық.

* * *

Саналылықты сүй.

* * *

Лайықсызды байлығы үшін мақтама.

* * *

Жастықтан қарттыққа ақылды ғана ал, одан басқа сенімді байлық жоқ.

ФАЛЕС *(біздің эрамызға дейінгі 625-547-жылдар)*

Үш нәрсе үшін тағдырға ризамын: біріншіден, мал емес, адам болғаным үшін, екіншіден, әйел емес, еркек болғаным үшін, үшіншіден, жауыз емес, эллин болғаным үшін.

* * *

Саған сенген адамдардан теріс айналма.

* * *

Ең қиыны – өзіңді тану, ең жеңілі – өзгелерге ақыл айту.

* * *

Не жеңіл? – “Басқаларға кеңес беру”.

* * *

Жаратылыстың ең көнесі – Құдай, өйткені оны ешкім
тумаған.

Ең әсем нәрсе – ғалам, өйткені оны Құдай жаратқан.

Барлығынан үлкені – кеңістік, өйткені ол бәрін құшып
тұр.

Барлығынан тез – ақыл, өйткені ол бәрін орап алады.

Барлығынан күшті – болмай қоймайтын іс, өйткені ол
бөріне билік етеді.

Барлығынан ақылды – уақыт, өйткені ол барлығын ашады.

* * *

Өмір мен өлімнің айырмашылығы жоқ дейтін Фалес.
“Онда сен неге өлмейсің?” дегенге: “Нақ солай болғаны
үшін” деп жауап беретін.

* * *

Күн мен түннің қайсысы бұрын пайда болды? – деп
сұрағанда: “Түн күннен бір күн бұрын пайда болды” деп
жауап беретін.

* * *

Біреу одан: Құдайдан жарамсыз істі жасырып қалуға
бола ма? деп сұрағанда: “Жарамсыз іс түгілі, ерсі ойынды
да жасырып қала алмайсың” деп жауап берді.

* * *

Одан “жер бетінде не қиын?” деп сұрағанда: “өзінді
тану” деп жауап берді. Не жеңіл? “Ақыл айту жеңіл”. Не
жағымды? “Сәттілік”. Бақытсыздықты қалайша көтеру
жеңіл? “Жауыңа одан да бетер екенін көргенде”. Қандай
өмір жақсы? “Өзгелер жасаса айыптайтынды өзіміз
жасамаған өмір жақсы”. Кім бақытты? “Тәні сау, жаны
сергек, тәрбиеге көнетін адам бақытты”.

БИАНТ *(біздің эрамызға дейінгі 590-530-жылдар)*

Өз достарыңның арасындағы даудан гөрі, жауларыңның
арасындағы дауға араласқан жақсы, өйткені біріншісінде

достарыңның бірі – жауыңа, ал екіншісінде жауларыңның бірі – досыңа айналатыны сөзсіз.

* * *

Кім мейлінше көп мазасызданып, көп еңбек етеді? – дегенде “Жоғары қызметте өз орнын сақтап қалуға тырысатын адам” деп жауап беріпті.

* * *

Күшпен емес, сендіру арқылы бағындыр.

АНАХАРСИС *(біздің эрамызға дейінгі VI ғасыр)*

Қауіпсіз кеме – жағаға шығарылып тасталған кеме.

* * *

Жаман адам көмір сияқты: күйдірмесе де қарасын жұқтырады.

* * *

Бірінші көзе шөлді басады, екіншісі – көңіл көтереді, үшіншісі – рахаттандырады, төртіншісі – ессіздікке апарады.

* * *

Өмір шыбығында үш шоқ болады: рахат шоғы, мастық шоғы, жиіркеніш шоғы.

* * *

Тіліңді, нәпсіңді, көзіңді бағындыр.

* * *

Адамдағы әрі жақсы, әрі жаман не? “Тіл”.

МИСОН *(біздің эрамызға дейінгі VI ғасыр)*

Істі сөзіне қарап бағалама, сөзді ісіне қарап бағала. Өйткені іс сөзбен әдемілеу үшін жасалмайды, сөз – жақсы іске қызмет етеді.

КЛЕОБУЛ *(біздің эрамызға дейінгі VI ғасыр)*

Аз айтып, көп тыңда.

* * *

Бақытты кезде өзіңе өте сенімді бола кетпе, қиындықта сенімінді жоғалтпа.

* * *

Ізгі адам әділетсіздіктен қашады, кесірлі әділетсіздікке жақын жүреді.

* * *

Ұят нәрседен қаш.

* * *

Тілің ойыңның алдын орап кетпесін.

* * *

Өлгендер туралы жақсы сөз айт, я болмаса ештеңе айтпа.

* * *

Жақсы басқаруды алдымен үйіңнен баста.

* * *

Айтқаннан тындағаның көп болсын.

* * *

Жақсылықты өзіңе тарт, жамандықты кері итер.

* * *

Рахаттануды билей біл.

* * *

Дұшпандасудан қаш.

* * *

Бөтен адамдардың көзінше әйеліңмен айналаспа және ұрыспа: біріншісі – топастықтың белгісі, екіншісі – құтыру.

* * *

Өзіңе тең әйел ал, үстем болса, оның туыстары саған үстемдік етеді.

* * *

Тағдырдың салғанын бекзаттықпен көтер.

* * *

Атқарған ісінді тек ақшаға жасауға әдеттенбе, табыстың өзі-ақ табыс үшін әрекеттенеді.

* * *

Тыныштық – тамаша, асығыстық – ағаттық, пайдакүнемдік – оңбағандық.

* * *

Бақытты шақта шектен шықпа, бақытсыздықта саналы бол.

* * *

Бақытсыздық сәттерінде достарыңнан айныма.

* * *

Жасаған ісі үшін ғана емес, жаман істі жоспарлағаны үшін де жазала.

* * *

Билігін берік ету үшін барлық көрнекті адамдарды жоқ ету тұңғыыққа түсіреді.

ХИЛОН *(біздің эрамызға дейінгі VI ғасыр)*

Не қиын дегенге ол: “Сыр сақтау, жан-раxатынан бас тарту, ренішке төзу қиын” деп жауап беріпті.

* * *

Тіліңе сақ бол, әсіресе дастарқан үстінде.

* * *

Сені өз жақындарыңның жамандағанын естігің келмесе – жақыныңды жамандама.

* * *

Достарға бақытты сәттерінде емес, қиындық кездерінде асығыңқыра.

* * *

Кәрілікті қадірле.

* * *

Күшті болсаң сені қорыққаннан емес құрметтегеннен
сыйлайтын жағдайда бол.

* * *

Ойыңа келгеннің бәрін айтуға әдеттенбе.

* * *

Ашуынды бағындыруды үйрен.

* * *

Қолың жетпеске ұмтылма.

* * *

Сөйлеген кезде қолыңды сермеме, ол – ақылсыздықтың
белгісі.

* * *

Заңға бағын.

* * *

Тыныштық сәтті пайдалан.

АЛКЕЙ *(біздің эрамызға дейінгі VI ғасыр)*

Адамды адам ететін ақша! Әлі ешқашан жарлы-жақы-
бай лайықты да қадірлі болған емес.

ЭЗОП *(біздің эрамызға дейінгі VI ғасыр)*

Дөрекі күштен гөрі мейірім арқылы көп нәрсеге қол
жеткізесің.

* * *

Ризашылық білдіре жүру де жанның ізгілігінің белгісі.

* * *

Олай етуін күтпеген адамдарымыздың келтірген реніші
өте ауыр тиеді.

* * *

Жолы болған адамды күндеме, онымен бірге қуан, ал
егер сенің жолың болса, сөйтіп біреу күншілдік танытса,
онда ол өзіне жамандық жасайды.

* * *

Іспен дәлелдеуге болатын нәрсеге сөзінді әуре етпе.

* * *

Шын дос бақытсыздықта танылады.

* * *

Қайғы басқанда, жан-жағыңдағы сенен де жағдайы нашар адамдарға қарап, шүкіршілік ет.

* * *

Ескі достарын тез ұмытатын адаммен достасып әуре болма, ол сені де жаңа достармен ауыстыруға асығады.

* * *

Ересек жасқа келгенде де үйренуге ұялма, кеш болса да үйренген жақсы.

* * *

Сені жазғырмайтындай етіп өмір сүру – жетілудің дәл өзі.

* * *

Есек арыстанның терісін жамылса да, айғайынан танылып қалады.

* * *

Сендірудің күштеуден әсерлі болатын кезі жиі.

КСЕНОФАН *(біздің эрамызға дейінгі
570-480-жылдар)*

Адамдардағы ең абыройсыз және ұятты қасиеттер –
ұрлық, нәпсіқұмарлық және бірін-бірі алдау.

* * *

Өгіздер, аттар мен арыстандар да адамдар секілді өнер
туындыларын жасай алатын болса, онда Құдайдың суретін
олардың әрқайсысы өздеріне ұқсатып салған болар еді.

* * *

Ақылды мойындау үшін соған жетерлік ақыл керек.

ГЕРАКЛИТ *(біздің эрамызға дейінгі
554-483-жылдар)*

Өлмейтіндер – өледі, өлетіндер – өлмейді: бірінің өлімімен бірі өмір сүреді, бірінің өмірімен бірі өледі.

* * *

Сұхбатты жүргізгенде әрбір қатысушы өзінің білмейтінін көбірек үйренетіндей етіп жүргізу керек.

* * *

Егер бақыт тән рахаты десек, онда шалғында тоя жайылып жүрген өгізден бақытты ешкім болмағаны.

* * *

Алтын іздеушілер көп-ақ, табатындар некен саяқ.

* * *

Бұлғақты өрт секілді тез сөндіру керек.

ПИФАГОР *(біздің эрамызға дейінгі VI ғасыр мен
V ғасырдың басы)*

Білім ақылды алмастыра алмайды.

* * *

Азап көргенше ақиқаттың досы бол, бірақ төзуге болмайтындыққа дейін оның қорғаушысы болма.

* * *

Өткен күндегі бар істерінді таразыламай, ұйқыға жатпа.

* * *

Балаларыңның көз жасы көп төгілмесін, сонда сенің кабіріңнің басында жылауға көбірек қалады.

* * *

Ері бос уақыттарында өзінің қасында болуын қалайтын әйел жағымдылықты, рахатты, назды басқа жердегіден де асыратын болсын.

* * *

Ашулы кезде сөйлемей-ақ қою, әрекет те етпеу керек.

* * *

Екі іс адамды Құдайға ұқсатады: қоғам игілігі үшін қызмет және шыншылдық.

* * *

Қай халықтың болсын мінезін тану үшін оның тілін үйрен.

* * *

Қыран бола аламын десең, торғайлардың ортасында бірінші болма.

* * *

Өмір ойын-сауық ордасы сияқты, онда ақымақтар да жақсы орынға жайғасып алады.

* * *

Өмір ойын сияқты: біреулер онда сайысу үшін келеді, біреулер – саудаласу үшін, ал, ең бақыттылары қарап тұру үшін келеді.

* * *

Үндеме, сөйлей қалсаң үндемеуден жақсырақ бір нәрсе айт.

* * *

Ұят нәрсені кісі көзінше де, құпия түрде де жасама. Сенің бірінші ережең өзіңе деген құрмет болсын.

* * *

Өзінді ұлы адам санама, ол – күн батып бар жатқандағы көлеңкеге малданғанмен бірдей.

* * *

Ар-ожданы кем адамға билік беру ақымаққа қару ұстатқанмен бірдей.

* * *

Ренішті қанмен жума, уақыт атты ұмыту өзеніне жу.

* * *

Кемшіліктеріңді сөзбен бүркемелеме, қайта айыбыңды өзің ашып емде.

* * *

Бос сөзді айту тасты босқа лақтыра салумен бірдей,
біреуге тиіп кетуі мүмкін.

* * *

Адамгершілігі жоқ адам көзіңе мақтап, сыртыңнан
жамандайды.

* * *

Сен туралы не ойласа да әділетті деп санағаныңды жаса.
Жамандауға да мақтауға да бірдей селқос қарай біл.

* * *

Қалжың сөз де тұз сияқты, шамадан асып кеткенде
дәмді бұзады.

* * *

Мынадай ырымдарды ұстан:
отты пышақпен тілме, аруақтарды шошытасың;
таразыны аттап өтпе, өйтсең теңдік пен әділеттіліктен
аттағаның;
астық егілген жерге отырма, ол – ертеңгі азығың;
жүректі жеме, жаныңды тауқымет пен құмарлыққа
ұшыратасың;
жүкке жүк қоспа, оны азайтуға көмектес;
төсекті жинап қой;
Құдайдың суреті бар сақина тақпа;
күнге қарап дәрет сындырма;
қолыңды абайлап ұсын;
шатыр астында қарлығаш ұстама;
имек тырнақтыларды қолдан тамақтандырма;
тырнақ пен шаш алғанда оларды дәрет сындыратын
жерге тастама;
пышақтың ұшын өзіңнен әрі ұста;
шекарадан өткенде артыңа қарама;
өмірмен қоштасарда өкініп, оның рахаттарын аңсама.

* * *

Құдайды араға салып қарғанба.

* * *

Үлкендерді құрметте, өйткені өткен алдағыдан құрмет-тірек: шығыс – батыстан, өмірдің басы – соңынан, туу – өлуден.

* * *

Құдайды бәрінен биік қой, адамдардан ақылдысы мен ержүрегін биік тұт, ең биікте – ата-анаң болсын.

* * *

Сұхбатта достар дұшпанға айналатындай емес, дұшпан досқа айналатындай мінез ұстан.

* * *

Меншігіңе бола менменсіме.

* * *

Заңға қызмет ет, заңсыздықпен күрес.

* * *

Қарқылдап күле бермеу мен ылғи тұнжырап отырмау – қарапайымдылық пен әдептілік белгісі.

* * *

Адамның жаны үш бөлікке бөлінеді: ақыл, сана және құмарлық. Ақыл мен құмарлық басқа жануарларда да кездеседі, ал сана адамда ғана бар.

* * *

Жаны мейірімге толы адам бақытты, бірақ жан ұдайы тыныштықта болмайды және біркелкі ағыспен ақпайды.

* * *

Тұз – күн мен теңізден туады, шындықты есте сақтау үшін тұзды алдыңа қой.

* * *

Әйел еркекпен жақындасқан соң қашан тазарады? Әйел өз ерімен жақындасса – бірден тазарады, өзгемен жақындасса ешқашан тазармайды.

ПАРМЕНИД *(біздің эрамызға дейінгі
540-470-жылдар)*

Уақыт бәрін ағызып алып кетеді: келбет те, мінез де,
тағдыр тауқыметтері де өзгереді.

* * *

Өмірде керек нәрсе ғана қалады.

ЭСХИЛ *(біздің эрамызға дейінгі 525-456-жылдар)*

Барлық тирандарға тән бір кесел бар, ол – досқа
сенімсіздікпен қарау.

* * *

Егер әділеттілікке күш қосылса осы екеуінің одағынан
күшті не бар?!

* * *

Ақылды сөздер ақылды жүрекке тоқтаусыз жетеді.

* * *

Бақытты адамның бақытсызға ақыл айтуы оңай.

* * *

Білімі мол кісі емес, білімі пайдалы кісі ақылды.

* * *

Ешкім күндемеген кісі де мүсіркеуге лайық.

ПИНДАР *(б.э. дейінгі шамамен 518-442 немесе
438-жылдар)*

Мемлекеттің негізінде әділеттілік тұруы тиіс.

* * *

Ұрыс пен күндеуге бейімділік адамның қуыс кеуде
екеніне дәлел.

АНАКСАГОР *(біздің эрамызға дейінгі
500-428-жылдар)*

Барлық нәрседе барлық нәрсенің бір бөлшегі бар.

СОФОКЛ *(біздің эрамызға дейінгі 496-406-жылдар)*

Ұлы істер бірден жасалмайды.

* * *

Уақыт барлық жасырын нәрсені ашады, барлық белгілі нәрсені ұмыттырады.

* * *

Жаудың сыйынан абайла.

* * *

Қарапайым болып әділ болған, ақылды болып өтірікші болғаннан жақсы.

* * *

Бір нәрсені түсіну үшін, оны жасау керек.

* * *

Көп сөйлеу мен көп айту әр түрлі нәрселер.

* * *

Бақыт еркіндіксіз мәнінен айырылады, ал борыш пен міндетсіз еркіндік те сондай. Күнделікті міндеттер – адам борышының теңізіне жиналатын тамшылар.

КРАТЕТ *(біздің эрамызға дейінгі IV ғасыр)*

Жағымпаздармен өзін қоршатып алған адам, көп қасқырдың ортасындағы жалғыз бұзау сияқты.

ЗЕНОН *(біздің эрамызға дейінгі 490-430-жылдар)*

Екі құлақ пен бір тіл көп тыңдап, аз сөйлеу үшін берілген.

* * *

Дос деген кім? – деген сұраққа ол “Мен” деп жауап беріпті.

* * *

Рахатқа беріле бермей философияға ден қою кісінің жастайынан ізгілікке бет алғанын көрсетеді.

* * *

Сөздің бағасы бес белгімен айқындалады: дұрыстық, айқындық, қысқалық, орындылық, әрлеу. Дұрыстық дегеніміз – айтылған сөздің қатесіздігі, оған тәрбие арқылы жетеді. Айқындық дегеніміз – ойдың мазмұнын дұрыс бере білу. Қысқалық деп мәселені түсіндіруге немесе ойды жеткізуге керек сөзді ғана пайдалануды айтады. Орындылық – сөздің айтылар жері мен мерзімін абайлау. Әрлеу – жасандылықтан аулақ бола тұрып әсем сөйлеу.

* * *

Заттардың кейбірі – игілік үшін, кейбірі – игілік үшін емес. Игілік үшін жаратылған заттардың өзінің кейбірі – жамандық, кейбірі – парықсыз.

* * *

Адамның түпкі мақсаты – табиғатпен келісімде өмір сүру, ол – ізгілікпен келісімде өмір сүру деген сөз: табиғаттың өзі бізді ізгілікпен келісімде өмір сүруге үндейді.

* * *

Ізгілік негізгі және қосалқы болып екіге бөлінеді. Негізгілері – саналылық, ерлік, әділдік, дұрыс ойлаушылық. Олардың түрлері – кеңпейілділік, ұстамдылық, табандылық, тәуекелшілдік, ізгі ниет.

Кемшіліктің де негізгі және қосалқы түрлері болады: мысалы, санасыздық, қорқақтық, әділетсіздік, бетімен кетушілік, бұлар – бастапқы.

* * *

Жан сегіз бөліктен тұрады: бұл бес сезім, сөйлеу бөлігі, ойлау бөлігі және туындау бөлігі. Адасу ойдың ауытқуын туғызады, содан құмарлық туады, ол жан-дүниенің тұрақсыздығының белгісі. Ынтықтық Зенон бойынша – санасыздық пен табиғатпен үндестікті бұзу немесе артық талап.

* * *

Басты ынтықтықтар төртке бөлінеді: қайғы, қорқыныш, қалау мен рахаттану.

Қайғыру жанның санасыз қысымға түсуі. Оның түрлері – аяушылық, күншілдік, қызғаныш, бәсекелестік, сағыныш, қобалжу, үмітсіздік, қайғы, абыржу.

ГЕРОДОТ *(біздің эрамызға дейінгі 490-425-жылдар)*

Киімін шешкен әйел ұятын да бірге шешеді.

* * *

Саған жаны ашығаннан гөрі сені күндегені дұрыс.

* * *

Әрекет етуге бейім адамдар жетістікке тезірек жетеді, ылғи өлшеп-пішумен кешеуілдете берген адам жетістікке жетуі қиын.

ПРОТАГОР *(біздің эрамызға дейінгі 480-410-жылдар)*

Жаттығу жақсы табиғи дарыннан да озатын кезі бар.

* * *

Болуы мүмкін және келіп қалған жамандықты болуы мүмкін және келген жақсылыққа айналдырған кісі шын ақылды.

ЕВРИПИД *(біздің эрамызға дейінгі 480-406-жылдар)*

Сөздің тереңіне үңілу өзге ілімдерден кейін емес, сол арқылы да жеңіске жетуге болады.

* * *

Адамның еркін болуынан қымбат ештеңе жоқ.

* * *

Алтынның шын я жасанды екенін адам белгілеріне карап ажырата алады, ал оңбағанды жақсы адамнан ажыратар оның тәнінде ешбір белгі болмайды.

* * *

Титтей шоқты өртке айналдыратын – тіл.

* * *

Сый-сияпат жасағанды Құдай да жақсы көреді.

СОКРАТ *(біздің эрамызға дейінгі
470/469-399-жылдар)*

Байлық пен атақтылық абырой қоспайды.

* * *

Бір ғана игілік бар, ол – білім, бір ғана жамандық бар,
ол – надандық.

* * *

Үйленсең де, үйленбесең де өкінесің.

* * *

Жаман адам ешқандай пайда іздемей-ақ біреуге
жамандық жасай салады.

* * *

Керекті заттан керексіз зат көп.

* * *

Рахат іздеген адам өзінің тәні мен жанын бүлдірмеуі
мүмкін емес.

* * *

Еркектің жек көруімен салыстырғанда әйелдің махабба-
тынан көбірек қорқу керек, ол – жағымды болғандықтан
қауіптірек у.

* * *

Иә мен олардан ақылдырақпын, өйткені өзімнің ештеңе
білмейтінімді білемін, ал олар білмесе де бәрін білеміз деп
ойлайды.

* * *

Асығыс жасалған нәрсенің жақсы жасалуы сирек
кездеседі.

* * *

Мен сені көруім үшін, сөйлегін.

* * *

Егер сендер дауыс беру арқылы бәрін шешуге болады деп ойласаңдар, онда Афинаның бар иттері атқа айналсын деп дауыс беріп көріңдер.

* * *

Ой қуу дегеніміз – өлімге дайындалу.

* * *

Жалын желмен өршиді, құмарту – жақындасу арқылы.

* * *

Түсінгенімнің өзі – тамаша, түсінбегендерім одан да артық шығар.

* * *

Күнде де бір кемшілік бар: ол өзін-өзі көре алмайды.

* * *

Адамға қаншалықты аз керек болса, ол соншалықты Құдайына жақындай түскені.

* * *

Жасөспірімнің адамгершілігі неден көрінеді? – деп сұрағанға: “Шектен шықпаудан” деп жауап беріпті.

* * *

Айнаға жиі қарап тұруға кеңес беремін: сұлулар сұлулығын жетілдірсін, көріксіздер тәрбие арқылы сұлулануды ойласын.

* * *

Үйіне шақырған бай қонақтарға жайған дастарқанымыз жұпынылау болды деген Ксантиппаға: Олар дұрыс адамдар болса, осы дастарқанға риза болады, дұрыс адамдар болып шықпаса, онда олармен біздің ісіміз жоқ, – депті.

* * *

Мен өмір сүру үшін тамақ жеймін, кейбіреулер тамақ жеу үшін өмір сүреді.

* * *

Беймаза әйел мен үшін асау ат сияқты, оны бағындыру маған басқа адамдармен қарым-қатынас өнерін үйретеді.

* * *

“Сен жазықсыз өліп кеткелі тұрсың” деген достарына ол: “Сендер менің жазықты болып өлгенімді қалар ма едіңдер?” деген екен. Бұл Сократтың соңғы сөзі болыпты.

*ДЕМОКРИТ (біздің эрамызға дейінгі 470 яки
460 – 370-жылдар)*

Жастыққа күш пен әсемдік жарасады, қарттыққа – сананың шұғыласы жарасады.

* * *

Іс біткен соң емес, оған кіріспес бұрын ойлан.

* * *

Бірде бір шын досы жоқ адамға өмір сүріп не керек.

* * *

Кедейлік пен байлық мұқтаждық пен молшылық деген сөздердің негізі. Кімде әлі аз да болса мұқтаждық болса, ол бай емес, кім ешқандай мұқтаждық сезінбесе, ол кедей емес.

* * *

Меніңше, өзгені сүймегенді – өзге ешкім де сүймейді.

* * *

Адамдар жақсылықты басқара алмаған және оны тиісті дәрежеде пайдалана алмаған жағдайда, ондай жақсылықтан жамандық туындайды.

* * *

Байлық пен ақиқат барлық адам үшін бірдей, бірақ одан ләззат алу барлық адам үшін бірдей емес.

* * *

Бақытсыздықта парызға адал болу – ең ұлы іс.

* * *

Жақсы адам болу дегеніңіз әділетсіз болмау ғана емес,
әділетсіздікті тілемеу де.

* * *

Дұшпан деп сені ренжіткенді емес, сол әрекетін
қасақана жасаған адамды айт.

* * *

Туыспен жауласу бөтенмен жауласудан қиынырақ.

* * *

Өзі айтып өзгені тыңдамау – менменшілдіктің белгісі.

* * *

Бақыт күліп тұрғанда дос табу оңай, ал бақытсыздықта
– өте қиын.

* * *

Жұмыстың қай түрі болса да бекер жатқаннан жақсы.

* * *

Беттің әрі айнадан көрінеді, адамдықтың әрі сөзден
көрінеді.

* * *

Ұят нәрсені жасаған кісі алдымен өзінен ұялсын.

* * *

Әділетсіз іске қарсы тұр, егер қарсы тұрмасаң, онда
әділетсіз іске болысқаның.

* * *

Ой бірлігі достықты туғызады.

* * *

Егер балаларды еңбекке мәжбүрлеп үйретпесе, онда
олар білімге де, музыкаға да, гимнастикаға да үйренбес
еді, сондай-ақ адамгершілікке үйрететін ұятты да сезінбес
еді.

* * *

Жеке отырғанда да ешбір жаман істі жасама, айтпа және ойлама. Өзгелерден бұрын өзіңнен ұялуды үйрен.

* * *

Қоғамға керек іспен айналыспаған адам ештеңені бүлдірмесе де, ұрлық жасамаса да, әділетсіздікке бармаса да, керексіз адам.

* * *

Шамадан шығып кетсең, жағымды нәрсенің өзі жағымсыз көрінеді.

* * *

Өзі туралы пікірі биік адамды үйретемін деген адамның уақыты босқа кетеді.

* * *

Ақшаға өте құмар болу кедей болудан да қиынырақ, өйткені тілек өскен сайын қажеттілік те өсе береді.

* * *

Өз кемшіліктеріңді ұмыту ұятсыздыққа бастайды.

* * *

Заң адамдардың өмірін жақсарту үшін жасалады. Олар орындалу үшін адамдар өз өмірлері жақсы жаққа қарай бет алуына ұмтылуы тиіс. Сондықтан заңдарға мойынсұну және оларды орындау керек.

* * *

Заңдар жақсыларға да, жамандарға да пайдасыз: жақсыларға ол керексіз, жамандар оны орындамағандықтан жаман болып жүргенін сезінбейді.

* * *

Ақиқат тереңде.

* * *

Ақылдылықтың үш ерекшелігі бар: жақсы шешім шығару, соны жақсы жеткізу және орындау.

* * *

Жақсылықты ақысыз жасағысы келген кісі — нағыз жарылқаушы.

* * *

Адамгершілік жасауды өз сеніміне сай жасайтын адам, оны күшпен немесе заңға сәйкес жасағаннан көп жақсы, себебі, күшпен немесе заңға сәйкес адамгершілік жасаған адам жасырын түрде онысынан ауытқуы мүмкін, ал, жанының қалауымен жасаған кісі өз әрекеттерінен ешқашанда айнымайды.

* * *

Дос болып көрінетіндердің ішінде дос еместері болатыны сияқты, дос деп танылмағандардың ішінде де нағыз достық пиғыл болуы мүмкін.

* * *

Өте ұят қылық жасап жүргендердің сөзінде мін болмауы мүмкін.

* * *

Ақылды жасөспірім мен ақылсыз қариялардың кездесіп қалатыны тәрбие мен табиғатынан.

* * *

Өз құмарлықтарын жеңе білетіндер де жауын жеңгендер секілді ер жүректер қатарына жатады.

* * *

Біз достарымыздың жәрдемін оншалықты қажетсінбесек те, олардың жәрдем беруге әзір екенін ұдайы қажетсінеміз.

* * *

Жастардың үйренуі мүмкін істерінің ішіндегі ең нашары — жеңілтектік, өйткені ол берген рахаттар үлкен ақауларға алып келеді.

* * *

Қорыққаннан емес, парыз сезімінен жаман істерден аулақ жүру керек.

* * *

Істеген ісің емес, соны жасауға деген ниет сенің
адамгершілік мінезіңді көрсетеді.

* * *

Бір нағыз досы жоқ адам өмір сүрмесе де болады.

* * *

Жақсы сөз жаман істі жасыра алмайды, ал жақсы іс
жаман сөзбен былғанбайды.

* * *

Пайдасы жоқ рахаттың бәрінен без.

* * *

Біз жақсылық алатын бір нәрседен жамандық та
күтуіміз және оны болдырмаудың құралын да табуымыз
мүмкін. Мәселен, терең су таза, бірақ оған батып кету де
мүмкін. Бірақ жүзу үйрену арқылы терең судың тек
пайдалы жағы ғана қалатыны тағы рас.

* * *

Айқын сөз – еркін ойдың белгісі, бірақ айтылар жерін
дұрыс таңдамасаң өзіңе қауіп.

* * *

Тәннің кеселіне қарап өмір сүру бейнесін тануға болады.

* * *

Өзгенің кемшілігін көре тұра өз кемшілігіңді білмеу ұят.

* * *

Табиғат пен тәрбие ұқсас. Тәрбие арқылы адамды
өзгертіп адамның жаңа табиғаты жасалады.

* * *

Ұят іске өкіну – өзіңді құтқарудың жолы.

* * *

Мақтау сөз ақымақты есіртеді.

* * *

Сөз – істің көлеңкесі.

* * *

Әділетсіздік жасаған адам әділетсіз айыпты болған адамнан да бақытсыз.

* * *

Әділеттілік – парыздың өтелуі, әділетсіздік – жасалуы тиіс істі жасамау, өз міндетін орындаудан қашу.

* * *

Қорқыныш жағымпаздықты туғызады.

* * *

Мәселенің мәні білімнің толықтығында емес, сананың толықтығында.

* * *

Барымен базар етіп жақсы көңіл-күйде бола алатындар бақытты, байлығы тасып жатып көңіл-күйі біркелкі болмайтындар – бақытсыз.

* * *

Өз жүрегінді жеңу қиын, оған парасат керек.

* * *

Тамақ ішуде және махаббат ләззатында шаманы білмейтіндердің рахаты ұзаққа бармайды.

* * *

Жақсы кісі болу көбіне табиғатынан емес, тәрбие арқылы келеді.

* * *

Құрметті орындар мен атақтарға лайық еместер неғұрлым көп жетсе, олар соғұрлым мемлекетке көбірек зиян келтіреді.

ФУКИДИД (*біздің эрамызға дейінгі 460 – 400-жылдар*)

Достарды біз олардан алған қызметімізбен емес оларға жасаған қызметімізбен табамыз.

* * *

Адамдарға өз табиғатында алдында бас иіп тұрғандарға
менменси қарау, ал, алдарында иілмегендерге құрметпен
қарау тән.

ГИППОКРАТ *(біздің эрамызға дейінгі
460 – 370-жылдар)*

Себепсіз шаршау – аурудың басы.

* * *

Дәрігер алдымен философ болуы керек, өйткені
философия мен медицинаның айырмасы көп емес.

* * *

Адамның рухы өлімге дейін дамуда болады.

* * *

Аш адам еңбектенбесін.

* * *

Көп ұйықтау да, ұйқысыздық та шамадан тыс болса
кеселге ұшыратады.

АРИСТОФАН *(біздің эрамызға дейінгі
445 – 375-жылдар)*

Ақылдылар дұшпандарынан да көп нәрсе үйренеді.

* * *

Маған қарыз адамды ешқашан ұмытпаймын, мен
біреуге қарыз болсам естен шығып кетуі мүмкін.

* * *

Астың орнына сөзбен тамақтандырма.

* * *

Қысқа ақылдың тілі ұзын.

АНТИСФЕН *(біздің эрамызға дейінгі
444 – 365-жылдар)*

Жақсы адамдарды жаман адамдардан ажырата алмаған
мемлекет күйрейді.

* * *

Жақсы іс істеп, жаман сөз есіту – патшалардың үлесі.

* * *

Ізгілік – ешкім тартып ала алмайтын қару.

* * *

Жақсы көргенің үшін алғыс сезімін аямайтын әйелге күліп қара.

* * *

Ізгілікке ұмтылғандардың бәрі бір-бірімен дос.

* * *

Әділ адамды туысыңнан да артық бағала.

* * *

Сенімді күшпен де, алдаумен де бүлдірме.

* * *

Адал кедейді мақтай тұрып байларға жасырын қызғаныш сезімін кешетіндерді мақтамаймын.

* * *

Достасуға қол созып тұрып жұдырығыңды түйме.

* * *

Құдай адамдарға жеңіл өмір сыйлаған, тәтті рахаттар, хош иістер іздеп оны бұзған өзіміз.

* * *

Үлкен ұрылар ұсақ ұрыларды абақтыға жаптырып жүреді.

* * *

Ең ащы нәрсе – көріліктегі кедейлік.

* * *

Маған философияның не керегі бар? – дегенге: “Сен жақсы өмір сүруге тырыспасаң, онда несіне өмір сүресің?” депті.

АРИСТИПП (б. э. дейінгі V ғасырдың
I-жартысы – IV ғасыр)

Рахаттан бас тарту емес, оған бағынбай, билік ете білу дұрыс.

* * *

Оқыған адам мен оқымаған адамның айырмасы қалай дегенге: “Үйретілген ат пен асау аттай” – деп жауап беріпті.

* * *

Әйелдермен көңіл көтеретін үйге жасөспірімдермен бірге кіргенде ол бір жас жігіттің қызарып кеткенін көріп: “Мұнда кіру айып емес, кіріп алып, шығып кетерлік күш таба алмау айып” – депті.

* * *

Кедей болған тоғышар болғаннан жақсы, біріншісінде ақша жоқ, ал екіншісінде адамгершілік жоқ.

* * *

Философтар неге байлардың үйлерін жағалап жүреді? деп сұрағандарға, ол: “Дәрігер де ауру бар үйге барады, бірақ адамдар өздерін аурудың кейпінде емес, дәрігер кейпінде көргісі келеді емес пе?” – деген екен.

* * *

Көп оқыдым деп мақтанған біреуге ол: “Тамақты көп жеген кісінің денсаулығы қажет мөлшерде ғана жейтін кісімен салыстырғанда жақсырақ болып кетпейді ғой, мұнда да сол секілді: көп оқыған емес, сол оқуын пайдаға асыра білетін адам ғалым болады” – депті.

* * *

Ұлына ұстаздық студі өтінген бір кісіден ақысына бес жүз драхм сұрапты. “Мұндай ақшаға мен құл сатып алармын” – депті ол. Сонда: “Онда сенде екі құл болады да” – депті.

* * *

Достарымнан өзімнің пайдам үшін ақша алмаймын, олар ақшаны қалай пайдалануды үйренсін деп аламын.

* * *

Ақылды мен ақылсыздың айырмасы қалай деп сұрағанға: “Екеуін бейтаныс адамдардың арасына тыр жалаңаш жібер, сонда білесің” – депті.

* * *

Балаларға не үйрету керек? дегендерге: “Өскенде керек болатын нәрсені үйрету керек” – депті.

* * *

Біз тәніміздің кей мүшелерін пайдаланып тұрған кезде жақсы көретініміздей, достарды да керек кезінде жақсы көреміз.

* * *

Жалпылама нанымдардан биік болу үшін бізге парасат аздық етеді, ол үшін жасымыздан сіңген жарамсыз көңіл-күйде болу әдетін де жеңуіміз керек.

* * *

Достық деген санасыздардың да, ақылдылардың да арасында болмайды, біріншілерде қажеттілік біткен күні достық та бітеді, ақылды өзіне сенеді, сондықтан оларға дос керегі жоқ.

ИСОКРАТ *(біздің эрамызға дейінгі 436 – 338-жылдар)*

Сенің сөзіңді сөйлегенді емес, сенің дұрыс айтылмаған сөзіңді дәлелдеп сөзіңе қарсы болғанды сенімді серік ет.

* * *

Саған сеніп айтылған құпияны саған сеніп тапсырылған мүліктен де бетер сақтай біл, антына берік боларлық мінезге ие адал адамдар тек осылай жасауы тиіс.

* * *

Біреумен өзіңнің жеке ісің жайлы ақылдасқың келсе, әуелі ол өзінің жеке істерін қалай жүргізіп жатқанын аңдап ал.

* * *

Бір жарамсыз іс жасап, жасырынып қалам деп ойлама, өз ұятыңнан қайда жасырынасың?

* * *

Екі жағдайда ғана сөз сұра: сөздің мәнін айқын ойластырғанда немесе сол сөзді айту қажет болғанда.

ПЛАТОН (б.э. дейінгі 428 яки
427 – 348 яки 347-жылдар)

Кедейлік деп мүліктің азайғанын ғана айтпайды, тойымсыздықтың көбейгенін де айтады.

* * *

Байлық адамдардың жан-дүниесін өзінің сән-салтанатымен бұзды, кедейлік адамдарды қасіретке ұшыратып, ұятсыздыққа дейін жеткізді.

* * *

Құдай біздің өз ішімізде.

* * *

Адамдар өздері шеккен қиыншылықтарына тағдырды, Құдайды, т.с.с. кінәлауға бейім, тек қана өздерін кінәлағысы келмейді.

* * *

Бүкіл жан-дүниеңмен ақиқатқа ұмтыл.

* * *

Испен аяқталмаған сөзде құн жоқ, әрбір іс сөздің жүзеге асуы болуы тиіс.

* * *

Ақымақтың екі белгісі болады: біріншіден, ол өзіне керексіз заттар жайлы өте көп айтады, екіншіден, одан сұрамаған нәрсені айтады.

* * *

Достықты – теңдік туғызады.

* * *

Әсемдіктің жолы ауыр.

* * *

Үміт деп ұйықтамай көрген түсті айтады.

* * *

Топастықтың жаман болатыны топас адам тамаша болмай-ақ, игілікті болмай-ақ, саналы болмай-ақ өзіне-өзі риза сияқты болады, ештеңені қажетсінбейді және ештеңені түзетуге ұмтылмайды.

* * *

Отқа от қоспа.

* * *

Ешкім кездейсоқ жақсы адам бола салмайды.

* * *

Бос нәрсеге және керексіз заттарға оларға бөлерлік уақыттан көп уақытын кетіргісі келмейтін, сол үшін мазасызданатын, оны өзіне керексіз салмақ санайтын адам – ақылды адам.

* * *

Барлық даналықтың негізі – төзім.

* * *

Ештеңе білмейтін және білгісі де келмейтін адам – жаман адам, өйткені онда екі кемшіліктің басы қосылып тұр.

* * *

Өзіңді жеңу – жеңістің басы. Өзіңнен жеңілсең ұят тірлік жасағаның. Біздің әрбіріміздің ішімізде өзімізбен-өзіміздің арамызда соғыс жүріп жатады.

* * *

Ойлы заңдар үлкендердің кішілерден ұялуын талап етеді, өйткені үлкендері ұятсыз болған жердің кішілері ұятсыз болуы оп-оңай.

* * *

Ақиқат тілі – қарапайым.

* * *

Қанша құл болса, сонша дұшпан болғаны.

* * *

Біреудің бақыты үшін бас қатырсақ біз өз бақытымызды табамыз.

* * *

Қалың достық бір-біріне ұқсайтын адамдар арасында болады.

* * *

Достардың жақсы пікіріне ие болу үшін олардың қызметін жоғарырақ бағала, ал өзіңнің оларға қызметінді төменірек бағала.

* * *

Істің жақсы басталуы – жартылай біткені.

* * *

Мен заңның ешқандай күші болмайтын және жеке біреудің билігіндегі мемлекеттің күні санаулы екенін айта аламын. Билеушілер заңның құлы болатын мемлекеттің адамдарына Құдай игілік сыйлайды.

* * *

Ұялту кезінде айтылғанды түсіну үшін басқаның саналы ақылы керек...

* * *

Даналыққа құштар еместің Құдайлар мекеніне кіруі... мүмкін емес, бұған тек білімқұмар ғана қол жеткізеді.

* * *

Басқа адамға да ашулануға мүмкіндік беріңіз. Егер сіз дауыс көтерсеңіз, оның да дауыс көтеруге құқығы бар.

* * *

– Менің, – деді Агафон, – сенімен дауласуға шамам жоқ, Сократ. Сенің айтқаның болсын.

– Жоқ, сүйікті Агафон, сенің ақиқатпен дауласуға шамам жоқ, ал Сократпен айтысу – оңай шаруа.

* * *

Кімде-кім барлық нәрсенің бастауын танығысы келсе, онда: біріншіден, идеяларды айыра білуі керек – мәселен,

ұқсастық, бірлік, көлем, қалып, қимыл дегендерді ажырата білуі керек; екіншіден, идеяның негізіне, өзімен-өзі өмір сүре алатын – сұлулықты, ізгілікті, әділеттілікті, т.с.с. қоя білуі керек; үшіншіден, білім, шама немесе билік секілді бір-бірімен қарым-қатынаста өмір сүретін идеяларды тани білуі тиіс.

* * *

Әдет – ұсақ нәрсе емес.

* * *

Ең тәттісі – ақиқатты есіту.

* * *

Барлық нәрсенің бастауы – Құдай мен зат.

* * *

Уақыт – мәңгіліктің образы.

* * *

Жайлылық – жан жайлылығы, тән жайлылығы және сыртқы жайлылық болып бөлінеді. Жан жайлылығы – әділдік, түсіністік, ер жүректік, ой тазалығы. Тән жайлылығы – сұлулық, мінсіз мүсін, денсаулық, күш. Сыртқы жайлылықтар – достар, отанның бақыты, байлық.

* * *

Іш тарту үш түрлі болады: табиғи, жолдастық және қонақжайлық. Табиғи іштарту ата-ананың балаларға, туыстардың бір-біріне іш тартуы. Жолдастық – бұл туыстық қарым-қатынасы жоқ адамдардың бір-біріне іш таруы. Қонақжайлық іш тарту – келген қонақтармен кездескенде немесе хат арқылы болатын іштарту. Бұл үшеуіне махаббат арқылы болатын іш тартуды қосуға болады.

* * *

Әділеттілік үш түрлі болады – Құдай алдында, адамдар алдында және өлгендер алдында. Храм үшін уайымдап, қайыр-садақасын ұдайы ұмытпай бере жүретіндер – Құдай алдында әділетті. Қарызын уақытылы қайтаратын, аманатқа

қиянат жасамайтын адам – адамдар алдында әділетті. Дүниеден өткендерді ұмытпайтын, олар туралы жаман сөз таратпайтындар – аруақтар алдында әділетті.

* * *

Заң екі түрлі болады: жазылған және жазылмаған. Мемлекет соның ережелерімен жүретін заңдар – жазылған заңдар. Дәстүр мен рәсімдерге негізделген заңдар – жазылмаған заңдар.

* * *

Сөз бес түрлі болады. Біріншісі – халықтық жиындарда айтылатын сөздер, олар саяси сөздер деп аталады. Екіншісі – мадаққа, ескерту мен айыптауға негізделген, шешендердің аузынан шығатын сөздер, олар – риторикалық сөздер делінеді. Үшіншісі – қарапайым адамдардың аузынан шығатын сөздер, олар – тұрмыстық сөздер деп аталады. Төртінші – сұрақ-жауапқа негізделген сөздер, оларды – диалектикалық сөздер дейді. Бесіншісі – қолөнершілер мен іскер адамдардың арасында қолданылатын сөздер, олар – іскерлік сөздер деп аталады.

* * *

Тектілік төрт түрлі болады. Біріншіден, ата-бабасы әсем, мейірімді және әділетті болған болса. Екіншіден, ата-бабасында билер мен ел басқарған адамдар болса. Үшіншіден, аталарында жауға шапқан ер жүрек батырлар болған болса. Ең соңғысы, адамның өзі батыр және кең пейіл болса.

* * *

Әсемдік үш түрлі болады: біреуі – мақтауға тұрарлық, мәселен сүйкімділік, екіншісі – пайда келтіретін, мәселен – қару, үй, мүлік, т.с.с., және үшінші – өмір сүруге жәрдемдесетін, ол тәртіпке, дәстүрге байланысты айтылады.

* * *

Жан үш сипатпен белгіленеді: саналы, ынталы және құмар. Олардың саналысы ниет, пікір, түсіністік, т.с.с. Жанның үстем сипаты тамаққа тәбеттің келуі, жыныстық

катынасқа ықылас, т.с.с. құмар сипаты – ер жүректікке, рахатқа, қиналуға және ашулануға себеп.

* * *

Ізгілік төрт түрлі болады: ұғынықтылық, әділеттілік, ерлік және дұрыс ойлаушылық. Олардың ішінде ұғынықтылық – өз ісін дұрыс жүргізуге итермелеуші себеп; әділеттілік – жолдастық пен алыс-берістегі дұрыс мінездің себебі; ерлік – табандылық, қиындық пен уайымдарда шегінбеушілік себебі; дұрыс ойлаушылық – өз тілектерімізді басқара білуге, рахаттың бізді бағындырып алмауына және тәртіпті өмір сүруге себеп.

* * *

Билікті бес бөлікке бөлуге болады: заңға сай, табиғи, дәстүрге орай, тұқым қуалайтын, зорлықпен болатын билік. Егер билікші сайлау жолымен билікке жетсе, оны – заңға сәйкес билік дейді. Табиғи билік деп қауымдағы еркектің билігі, жануарларда кездесетін табиғи билік, мәселен жылқылардағы айғырдың билігі секілді билік түрлері айтылады. Дәстүрге орай болатын билік деп ұстаздың шәкірттерге билігі, тәрбиешінің балаларға билігі секілді билік алынады. Тұқым қуалайтын билік деп патшаның орнын оның ұлы басқан, бір әулеттің немесе рудың билігі болған кезде айтылады. Зұлымдық пен озбырлық арқылы иеленген билік зорлықпен келген билік саналады.

* * *

Шешендік алты түрлі болады. Біреумен одақ құру немесе майдандасуға шақыратын шешендік – сендіру деп аталады. Соғыс пен одақ құрудың орнына байсалдылыққа үндейтін шешендік – тыныштыққа шақыру деп аталады. Шешендіктің үшінші түрі – айыптау. Төртінші шешендік – қорғану. Бесіншісі – мадақ. Алтыншы шешендік – өшкерелеу деп аталады.

* * *

Сөздің дұрыстығы төрт түрге бөлінеді: керектіні айту, қанша керек болса сонша айту, кімнің алдында айтуды білу және қай кезде айтуды аңғару. Керектіні айту деп –

айтушыға да, тыңдаушыға да тиімді етуді айтады. Қанша керектігін білу – жетерлік мөлшерден асып кетпеу. Кімнің алдында айту – жас пен кәрінің, білім деңгейі әр түрлі адамдардың алдында дұрыс сөйлей білу. Қашан айту – уақытынан ертерек айтылған сөз мақсатқа жеткізбеуі мүмкін, сондай-ақ кешігіп айтылған сөз де мәнін төмендетеді.

* * *

Қызмет ету төрт түрге бөлінеді: ақшамен, жеке, біліммен және сөзбен. Ақшамен қызмет ету деп тапшылыққа түскен адамға жәрдемдесу немесе оның қаржылық жағдайын қалпына келтіруге жәрдемдесуді айтады. Жеке қызмет деген – таяқ жеп жатқан кісіге, суға ағып бара жатқанға жәрдемдесу. Тәрбиелеу, емдеу немесе жақсы бір іске үйрету – білім арқылы қызмет ету делінеді. Досқа сотта немесе пікірталастарда жәрдем ету – сөзбен қызмет етуге жатады.

* * *

Істің соңы төрт түрлі болады. Бір істің соңы заңды ұсыныс жолымен шешім қабылдаумен аяқталады. Екінші іс соңы табиғат заңдарымен күннің батуы, жылдың аяқталуы секілді аяқталумен белгіленеді. Үшіншісі – икемге қарай бір шығарманың, суреттің жасалуымен, құрылыстың салынуымен аяқталады. Төртінші іс соңы – кездейсоқ, жоспарлағанға қарама-қайшы бітуі.

* * *

Қабілет төрт түрге бөлінеді. Біріншіден, ол – ақылдың қабілеті, талқылау мен болжам жасау. Екінші тән қабілеті – жүру, алу, беру, т.с.с. Үшінші – шексіз байлық пен көп әскер жинау қабілеті. Төртінші – жақсылық пен жамандық жасау немесе соған төзу қабілеті, ол, мәселен – ауыру, жазылу, тәрбиелеу, т.с.с.

* * *

Сыпайыгершілік үш түрлі болады. Бірінші – сәлемдесу, кездескен кісімен қол алысып, ықылас таныту. Екінші – қиындық көріп жатқан кез-келген кісіге жәрдемдесу. Үшіншісі – қонақжайлық.

* * *

Бақытты бес бөлікке бөлуге болады: біріншіден, қалауды шектеу, екіншіден салауатты сезім мен бүлінбеген тән, үшіншіден – істе жолы болу, төртіншіден – адамдар арасындағы жақсы атақ, бесіншіден – ақшаның, өзге де өмірге қажеттілердің жеткілікті болуы. Қалауды шектей білу тәрбие мен тәжірибе арқылы келеді. Сезім салауаттылығы – көздің көріп, құлақтың естуі, иіс сезіну. Жолы болғыштық – адам не жасауға талаптанбасын, оның ойдағыдай жүзеге асуы. Жақсы атақ – кісі жөнінде жақсы сөздер айтылып, жақсы баға берілуі. Жеткіліктілік – өзің де, қажетсініп жүрген адамдарға да, мемлекеттік міндеттіліктерді атқаруға да жетерлік дүние болуы және оны дарқандықпен, атыңа лайық жұмсау. Осылардың бәрі бар адам бақытты.

* * *

Жақсылық төрт түрлі болады. Біріншіден, жақсылық жасауға бейім адамды біз жақсы адам дейміз. Екіншіден, ізгілік пен кісіліктің өзін де жақсылық дейміз. Үшіншіден, ол – тамақ, дәрі және пайдалы дене тәрбиесі. Төртіншіден, жақсылық деп флейтада ойнауды, театрдағы ойынды т.с.с. өнерді айтады.

* * *

Кәсіп үш түрлі болады: біріншісі – өнім шығарушының еңбегі, екіншісі – өнімді ұксату, қайта өңдеу, үшіншісі – пайдаланушы кәсіп, атты, қаруды, музыка аспабын пайдалану арқылы кәсіп ету.

* * *

Барлық болмыс я жамандық, я игілік, я болмаса бейтарап. Жамандық деп ылғи зиян әкелетін – санасыздықты, ақылсыздықты, әділетсіздікті т.с.с. айтады. Игілік деп осыған қарама-қарсыларды айтады. Бейтарап деп, бірде зиян, бірде пайда, мысалы – ойнауды, жүруді, тамақ жеуді т.с.с. немесе я зияны, я пайдасы жоқ нәрсені айтады.

* * *

Мемлекеттегі тәртіп үш түрлі болады. Біріншіден, заңдар жақсы болса, тәртіп орнайды. Екіншіден, азаматтар

бар заңдарға мойынсұнса, тәртіп болады. Үшіншіден, заңдарсыз да, дәстүр мен рәсімдер арқылы мемлекетте тәртіп орнауы мүмкін.

* * *

Мемлекеттегі тәртіпсіздіктің үш түрі бар. Біріншіден, заңдар нашар болса, тәртіпсіздік орнайды. Екіншіден, бар заңдарға адамдар бағынбаса тәртіпсіздік болады. Үшіншіден, заңдар жүйесі жасалмаған болса тәртіп болмайды.

* * *

Игілік үш түрлі болады: бірінші – иеленуге болатын, мәселен – әділдік, денсаулық; екінші – қатысуға болатын – демалыс, және үшінші – өзімен-өзі өмір сүретін, мысалы – қызғаншақтық.

* * *

Кеңес үш түрлі болады: өткеннен алынатын, бүгінгі мысалдармен берілетін және болашақ иелігіндегі себептерден. Мысалы, өткен уақытқа тиесілі сенімге кіргендердің кесірінен жеңіліс тапқан соғыс, осы шаққа тиесілі – қабырғаның жіңішкелігі, әскердің аздығы, дайындықтың түгел еместігі, болашақ мерзімге қатысты – ертенгі зиянын айтып, біреуге күмәндана қарау.

ДИОГЕН (біздің эрамызға дейінгі 400 – 325-жылдар)

Жоқтан ештеңе пайда болмайды және жоққа барып ештеңе ұрынбайды.

* * *

Тәрбие жастарды ұстамды етеді, қарттарды жұбатады, кедейді байытады, байды тәубеге шақырады.

* * *

Бұл өмірден тойдан кеткендей болып кеткен жақсы: шөлдеп те қалмай, мас та болмай.

* * *

Адам іздеп жүрмін.

* * *

Шындыққа отқа қарағандай қара: жақындама – күйесің, ұзап кетпе – тоңасың.

* * *

Мал бақсаң, малға қызмет етіп кетпе.

ПИРРОН (*біздің эрамызға дейінгі IV ғасыр*)

Өзімен-өзі сөйлесіп отырғанын көріп, бұл қалай деп сұрағанда: “Мейірімді болуды үйреніп отырмын”, – депті.

* * *

Бір іс біреулер үшін әділетті болып көрінсе, екінші біреуге әділетсіз, біреуге жақсылық болып көрінген іс екінші біреулер үшін жамандық.

* * *

Күн алыста тұрған соң кішкене болып көрінеді, ол шыққан кезде басқаша, түс әлетінде басқа, батып бара жатқанда басқа. Таулар алыстан жеп-жеңіл нәрсе болып көрінеді. Бір зат орман ішінде тұрғанда басқа, жалғыз тұрғанда басқа әсер береді, жансыз мүсін қалай орнатқанына байланысты әр түрлі көрінеді, ақкудың мойны иілгеніне қарай әр түрлі күйге енеді.

* * *

Әрбір дәлел тағы бір дәлелдеуді қажет етеді, осылай шексіздікке дейін.

* * *

Сезім – алдамшы, сана – екіұшты. Осыдан да ақиқатты танып болмайды.

* * *

Табиғатта жамандық пен жақсылық болмайды. Олай болса, олар барлығына бірдей болуы тиіс еді. Ал, қар барлығына бірдей суық емес, т.с.с.

* * *

Саналы және әділ өмір сүрмей тәтті өмір сүруге болмайды; тәтті өмір сүрмей, саналы және әділ өмір сүруге болмайды. Саналы және әділ өмір сүруге бір нәрсесі жетпейтін адам тәтті өмір сүре алмайды.

* * *

Ешбір рахат өздігінен жамандық болып кетпейді; бірақ сол рахатқа жету жолы кейде алған рахаттан көп әурешілік туғызады.

* * *

Бар өмірдің бақыты боларлық нәрсені беретін ақылдың ішіндегі ең ұлысы – дос табу.

* * *

Көңіл қалауының бірі табиғи және қажетті, екіншісі табиғи, бірақ қажетсіз, үшіншісі – табиғи емес және қажетсіз деп бөлінеді. Табиғи және қажетті деп уайымды жеңілдететін, мәселен шөлдегенде су ішу, табиғи және қажетсіз деп қанағаттануды жетілдіретін нәрселер, мысалы мол дастарқан айтылады. Табиғи емес және қажетсіз деп қаралы гүл, құрмет жансыз мүсіндері алынады.

Табиғи қалау оны қанағаттандырмағанда ауырсынуға алып келмейтін болса, ол бос мерекеге құмарлықтан болады.

* * *

Әділетсіздікті өздігінен жаман нәрсе деп қарауға болмайды, ол – істеген әрекеті үшін жаза алмай қалмаймынау деген күдіктен қорқу.

МАКРОБИЙ *(біздің эрамызға дейінгі 400-жылдар)*

Ұқсас ұқсасқа қуанады.

АРИСТОТЕЛЬ *(біздің эрамызға дейінгі
384 – 322-жылдар)*

Надан заттардың өз мәнісіне сәйкес келетініне таңданады және осы таңырқау білім бастауы болады: данышпан, керісінше, заттар өзі білетіннен басқаша болса таңданаар еді.

* * *

Алғыс тез ескіреді.

* * *

Саналылық – артық кету мен сезімсіздіктің орта шенінде болуы тиіс.

* * *

Батыл болу дегеніміз – қорқыныштың аулағырақта және батылдық әкелетін барлық нәрсенің жақын болуы.

* * *

Тәрбие үш нәрсені қажет етеді: қабілет, білім, тәжірибе.

* * *

Өлімнің келмей қоймайтынын әркім-ақ біледі, бірақ оның қашан келетінін білмегендіктен ол туралы онша ойлана бермейді.

* * *

Әлемдік жүйеде бізге аз ғана мерзім өмір сүруге беріледі, ол – тамаша және биік сый. Сергектік, сезіну, ойлау қабілеті – рахатқа батыратын ең үлкен игілік. Олардың ішінде ойлана білу – рахаттың рахаты, адам үшін өмір қуанышы мен ең сүйкімді іс сол.

* * *

Мемлекеттік азамат деп билеуге де, бағынуға да қатысы бар адамды айтамыз.

* * *

Қайраткерлік іс деп теория мен тәжірибені үйлестіруді айтамыз.

* * *

Кімге абырой жай ғана нәрсе болып көрінсе, оған басқа нәрселердің бәрі солай көрінгені.

* * *

Жақсы адам болу мен жақсы дос бола білу – бір нәрсе.

* * *

Мәңгі өмір сүретіндей қарау болу мен бүгін өліп қалатындай шашып-төгудің екеуі де жарамайды.

* * *

Ананың кемшілігі балаға жұқпай қоймайды.

* * *

Аузы бейпілдік – істі нашар атқарудың басы.

* * *

Тарихшы мен ақынның айырмашылығы – тарихшы болып өткенді айтады, ақын – болатынды айтады. Сондықтан да поэзияда философия басым.

* * *

Кім білімділікте ілгері жылжып, адамгершілікте сол орынында қалып қойса, онда оның ілгері жылжымағаны.

* * *

Көп істі нашар бітіргеннен бір істі басынан аяғына дейін жақсы атқарған жақсы.

* * *

Махаббат дегеніміз біреуге жақсылықты өзің үшін емес, сол адам үшін тілеу және құр тілеу ғана емес, соны жасау.

* * *

Өзін ғана сүйетін адам ондай мінезі жоқ адамдармен салыстырғанда күншілдеу келеді. Қайратсыз адамдар да күншіл болады, өйткені өзгелердің жеткеніне жете алатынына сенбейді.

* * *

Білімді мен білімсіздің арасы өлі мен тірінің арасы секілді.

* * *

Бос селтеңнен артық адамды аздыратын және бұзатын нәрсе жоқ.

* * *

Жаны әсем адам деп адамгершілігі жетілген адамды айтамыз. Жанның әсемдігі – адамның әділеттілігінен, ер жүректігінен, саналылығынан, яғни барлық ізгілікке ие мінездерден көрінеді.

* * *

Адасу түрлі жолмен болуы мүмкін, дұрыс жасау бір ғана жолмен келеді, сондықтан да адасу оңай, дұрыс шешімге келу қиын.

* * *

Таным таңырқаудан басталады.

* * *

Барлық нәрсенің күлкілі жағын іздеу жанның ұсақтығын білдіреді, өйткені күлкілі нәрсе тереңде жатпайды.

* * *

Табиғат адамға зиялылық мінез-құлық күшін берген, сол күші аз адамдар жабайы, ұяты кем, дәм білу мен жыныстық инстинкттерде төмен болып кетеді.

* * *

Құл – құлды, мырза – мырзаны қалайды.

* * *

Ұят дегеніміз – жақсы адамның әділетті соты.

* * *

Әділеттілік дегеніміз ізгіліктің бір бөлігі емес, соның өзі, соған қарама-қайшы әділетсіздік – кесірдің бір бөлігі емес, кесірдің өзі.

* * *

Қорқыныш дегеніміз – жамандықты күту.

* * *

Кім риза жүрсе бақыт соның жағында.

* * *

Бір игілікті иеленуден қорқатын адамды адамгершілігі жақсы деп айтуға болмайды. Олай деп барлық жақсы нәрсе ол үшін жақсы болатын, билік пен байлық секілді нәрселерде оның байырғы қалпын бұзбаған адамды айтамыз.

* * *

Шөкірт дегеніне жету үшін алдағыларға жетіп алуға тырысады және артындағыларды күтіп жатпайды.

* * *

Балалар берген тәрбиесі үшін қарыздар болатын ұстаздар, балалар өздерін дүниеге әкелгені үшін алдында қарыздар болатын ата-анадан құрметтірек: біреуі балаларға өмір сыйласа, екіншілері оларға мағыналы өмір сыйлайды.

* * *

Адамдарды бетіне мақтау көбіне жарамсақтықтан келіп шығады.

* * *

Жақсы кітап деп жазушы жазуға тиістісін жазған, жазуға тиісті емесін жазбаған және қалай жазуы тиіс екенін білгеннен туған кітапты айтады.

* * *

Платон да, ақиқат та маған қымбат, бірақ қасиетті парыз маған ақиқатты таңдауды мегзейді.

* * *

Қоғамнан тыс адам, я – Құдай, я болмаса – аң.

* * *

Өте әрлі айтылған сөз мінезді де, ойды да айқын көрсетіп бермейді.

* * *

Абырой дегеніміз ізгілік үшін алған сый.

* * *

Айқындық – сөздің ең басты құндылығы.

* * *

Ғылымның тамыры ащы, жемісі тәтті.

* * *

Тез қартаятын не? “Алғыс”.

* * *

Бақыт деген үш игіліктің бірдей толық болуы: бірінші – жанның, екінші – тәннің, яғни денсаулықтың, күштің,

сұлулықтың, т.с.с., үшіншіден, сыртқы игіліктің – барлық-
тың, белгіліліктің, даңқтың, т.с.с.

* * *

Дана да құмарлықтан тыс болмайды, бірақ ол құмарлы-
ғын шектей біледі.

ДЕМОСФЕН *(біздің эрамызға дейінгі*
384 – 322- жылдар)

Шешеннің міндеті, оқиғаны әуел бастан көре білу, оның
ағысын аңғару және ол туралы басқаларға ескерту болып
табылады. Сосын әрбір істе бейқамдық, кертартпалық,
түсінбестік, бақкүндестік секілді барлық ерікті мемлекет-
терге тән қашып құтылмастай кемшіліктер болады. Осы-
лардың барлығын мүмкіндігіне қарай мейлінше азайту,
ал керісінше, азаматтарды өзара келісімге, татулыққа, өз
борыштарын жан-тәнімен орындауға жұмылдыру болып
табылады.

* * *

Саяси қайраткерлер мен шешен қандай жағдайда
мейлінше батыл қимылдау керек? – деп сұрау қояды да,
оған өзі былай деп жауап береді: “Мемлекеттің бүтіндігіне
қандай болмасын қатер төнген және халқы дұшпанмен
күрес жүргізуіне тура келген жағдайда, міне нақ осындай
кезде нағыз ақылды және арлы азамат батыл қимылдау
керек”.

* * *

Ештеңеден қателеспеу Құдайдың ғана қолынан келеді.

АПЕЛЛЕС *(біздің эрамызға дейінгі I V ғасырдың*
2-жартысы)

Етікші етіктен басқаға баға бере алмайды.

ФЕОФРАСТ *(біздің эрамызға дейінгі*
372 – 287-жылдар)

Пайдалыдан бұл өмірде керексіз көп.

* * *

Уақыт – барлық құралдардың ішіндегі ең қымбаты.

* * *

Өмір қысқа, оны даңқ қуып босқа кетірме.

* * *

Үндемейтіндер білімсіз болса, онда ақылдың ісін істегені, егер оқымысты болса, онда ақымақтық жасағаны.

* * *

Егер сен тәрбием жеткіліксіз деп үндемей отырсаң, соның өзі тәрбиелілік, егер тәрбиелі болып, үндемесең, онда өте жақсы тәрбиеленіпсің.

* * *

Байланыссыз сөз – ауыздықсыз ат сияқты.

* * *

Ең үлкен шығын – босқа кеткен уақыт шығыны.

* * *

Өзіңнен ұяла жүрсең, сені ешкім де ұялта алмайды.

МЕНАНДР *(біздің эрамызға дейінгі
343 – 291-жылдар)*

Алғысты дер кезінде айтқан дұрыс.

* * *

Биліктің сөзінде шындықтың таңбасы көрініп тұрсын.

* * *

Уақыт барлық жараны жазады.

* * *

Айтылмаған сөздердің мағынасы терең.

* * *

Күткен сайын махаббат жалындайды,
Тез суыйды керегін алғаннан соң.

* * *

Лақтырған тасты қайтарып ала алмайтының секілді,
айтылған сөзді де кері шақырып ала алмайсың.

* * *

Байдың асын күнде жеме. Ол саған арнап ешқандай шығын жасап жатқан жоқ. Ал ол сенің үйіңе келсе, бар жиғаныңды бір дастарханға жұмсап, шығынға батасың.

* * *

Сөзден күшті ештеңе жоқ.

* * *

Ақымақтықтан өткен ер жүректік жоқ.

* * *

Өткен ренішті есте қалдырма.

* * *

Кедеймен ешкім туыстасқысы келмейді.

* * *

Сот пен айыптаушы бір адам болмасын.

* * *

Ата-анаңды Құдаймен тең құрметте.

* * *

Әділетті адам деп әділетсіздік жасамаған адамды айтпаймыз, әділетсіз болуға мүмкіндігі бола тұрып әділетсіздік жасамаған адамды айтамыз.

* * *

Бірін-бірі сүйетін адамдардың ұрысы ұзаққа бармайды.

* * *

Жақын адамыңды жоғалтқанда терең уайымға түспе. Қайтыс болған кісінді жерлеген соң қайғыны жүрегіңнен қу. Барлық адамның соңы – өлім.

* * *

Ашуын ауыздықтай білетін адам ұят келетін істі ешқашан жасамайды.

ЭПИКУР (*біздің эрамызға дейінгі 341 – 270-жылдар*)

Өзің істей алатын нәрсені Құдайдан сұрап қайтесің.

* * *

Ізгі адам даналық пен достықты тандайды: біреуі өтпелі игілік, екіншісі – мәңгілік.

* * *

Сүю – ылғи жасайтын іс. Әйелің мен балаларыңды өзіңнен артық сүй.

* * *

Адамдардан алғыс тілеп ештеңе жасама, сонда алғыс айтпаса да ренжімейсің.

* * *

Менмендіктің орнын ақылға толтыр.

* * *

Көңіл қалауын орындарда осыны орындағанда не болады, орындамағанда не болады? – деп өзіңнен сұра.

* * *

Әуелі өз төңірегінді қамтамасыз ет.

* * *

Қорқынышты болып көрінетін адам қорқыныштан ерікті бола алмайды.

* * *

Аз қасіретке төзімді болса, үлкен рахаттың дәмін татасың, кей рахаттардан бас тарту ауырырақ қасіреттердің болмауына себеп болады.

* * *

Көп адамдар байлыққа жету арқылы жамандықтан құтылудың орнына оны көбейтіп алады.

* * *

Біз достардың жәрдемін қажет етуден гөрі олардың жәрдем беретініне сенімді көбірек қажет етеміз.

* * *

Барлық жақсылықтың басы ізгілік... Ол саналы, адамгершілікті және әділетті болмай, лайықты өмір сүруге болмайтынын, және керісінше, лайықты өмір болмай саналы, адамгершілікті және әділетті болуға болмайтынын көрсетеді.

* * *

Асқазан тойымсыз емес, ашкөздік тойымсыз.

* * *

Ұсақ қызметтер жасай салудан қашпа, ол сенің ірірек қызмет жасауға да өзір екенінді көрсетеді.

* * *

Қажеттілік – апат, оны қанағаттандырудың соңынан қуып кетпе.

* * *

Шексіз қалаудың себебіне байланыстырылған нәрсе үлкен шаттық әкелмейді.

* * *

Рахат өз алдына алғанда жамандық емес, бірақ кейбір рахаттарға жеткізерлік құралдың тынышсыздығы рахаттан асып түсуі мүмкін.

* * *

Ешқашан күндеме: жақсы адам күндеуге лайық емес, жаман адамдар бақытты болған сайын өзіне-өзі зиян келтіреді.

* * *

Өлім деген біз үшін ештеңе де емес деп ойлауға үйрен: өйткені жақсы нәрсе де, жаман нәрсе де сезіммен өлшенеді, ал өлім дегеніміз – сезімнен айырылу.

* * *

Ақылдыға тағдырдың қарсы тұратыны сирек кездеседі.

* * *

Ең үлкен жамандық – өлім, бірақ оның бізге ешқандай қатысы жоқ: біз бар болсақ, өлім жоқ, ал өлім келгенде біз жоқпыз.

* * *

Жетілу дегеніміз – алған білімінді пайдалана білу.

* * *

Жақсы өмір сүру мен жақсы өлу – екеуі бір ғылым.

АРХИМЕД (*біздің эрамызға дейінгі*
287-212-жылдар)

Маған сүйену нүктесін бер, мен жер шарын төңкеріп тастайын.

БИОН (*біздің эрамызға дейінгі I I ғасырдың соңы*)

Бақытсыздықты көтере алмау – үлкен бақытсыздық.

* * *

Кәрілікті сөгудің қажеті жоқ: біз әрбіріміз кәрілікке жетуді армандаймыз емес пе?

* * *

Өзімбілермендік – табысқа жетуге кедергі.

* * *

Қарау адам байлыққа жетуге қаншама тырысқанымен, оның игілігін аз пайдаланады.

* * *

Абайлап өзілдес, өзіліңді түсінбей қалмасын.

* * *

Жайлы өмірді көп аңсай берген адам тынышсыздықта өмір сүреді.

* * *

Әйелдің сұлуы жалпыға ортақ болғандықтан жаза, сұлу емесі көріксіз болғандықтан жаза.

* * *

Мен даңқ айбындылықтың анасы дер едім, сұлулық пен
ізгілік бір-біріне қарама-қайшы нәрсе, байлық – барлығын
ілгері жылжытушы күш.

* * *

Бақытсыздыққа төзе алмау – бақытсыздықтың көкесі.

* * *

Біреулер байлықты иелендім деп жүріп, байлық оларды
иеленіп кеткенін сезбейді.

* * *

Сені күндеп жүргендер мұңға оранып жүрсе, я сенің
жағдайың жақсы болғаны, я болмаса оның өзінің жағдайы
жаман.

* * *

Досыңа қарап сені танитын болғандықтан, оларды
таңдауда абайла.

ПЛУТАРХ *(45-шамамен 127-жылдар)*

Сұраққа жауап берудің үш жолы бар: керектіні айту,
жылы шыраймен жауап беру және артық айтпау.

* * *

Ері аймаласқысы келгенде қабақ шытатын әйел мен ері
бір шаруамен айналысып жатқанда ойнап-күлгісі келетін
әйелді алып қарасақ: біріншісі – ерін жек көретін әйел,
екіншісі – еріне енжар әйел.

* * *

Күншілдік – басқаның жетістігіне өкіну.

* * *

Ерінің достарынан өзге достары бар әйел – нашар әйел.

* * *

Қарға өлімтіктің көзін шұқығаны сияқты, жағымпаздар
да санасыздардың байлығын біртіндеп тасиды.

* * *

Катон өзіне мүсін қоюға тыйым жасап тұрып былай депті: “Мынау кімнің мүсіні деп сұрағаннан, менің мүсінімнің неге жоқ екенін сұрағанын қалар едім”.

* * *

Кім молшылықта өмір сүргісі келсе, жоқшылықта өмір сүруді үйренсін.

* * *

Маған өзіммен ылғи да келісе салатын дос керек емес, оны менің көлеңкем де жасай алады.

* * *

Теңгені үлкен-кішілігіне қарап емес, асыл-жасықтығына қарап бағалайды, сөзді де көптігіне қарап емес, ойдың аз сөзбен жеткізілуімен бағалайды.

* * *

Біз, көбіне, біреулерге сұрақ қойғанда соған жауап алу үшін емес, сөйлескен кісіміздің сөз әуеніне қарап оны сұхбатқа шақыруды ойлап қоямыз. Сұрақ қойған кісіміздің жауабын күтпей-ақ өзіміз жауап бере кеткенде біз басқа біреудің сүюін күтіп тұрған адамды сүюге ұмтылғандай, не болмаса басқа біреуге қарап тұрғанды өзімізге қаратып алғымыз келгендей болып көрінеміз.

* * *

Тыңдай білуді үйренсең, нашар сөйлеген адамның сөзінен де пайда алатындай дәрежеге жетесің.

* * *

Көп ізгілікке аз кемшілікпен көлеңке түсіріп алуға болады.

* * *

Геродоттың: “Әйел өзінің киімін шешумен бірге ұятын да жоғалтады” дегені жөн емес, қайта әйел өз ерінің алдында киімін шешу арқылы ұятқа енеді, мұндай ұят қаншалықты көп болса, махаббаттың соншалықты берік болғаны.

* * *

Үздіксіз оқи беріп көрілікке де жеттім.

* * *

Айтылған сөздің пайдасы айтылмаған сөздің пайдасынан көп емес.

* * *

Сабан мен қоянның жүні тез тұтанып, тез сөнетіні секілді, жастық жалын мен тән сұлулығынан басталған махаббат рухани арлылыққа, жақсы мінезге ұласпаса, тез сөнеді.

* * *

Жаңа үйленген кезде ұрыс-керіске әдеттенбеген жөн: сынған көзені қайта жапсыра сала қозғасаң қайтадан қирайды да, біраз уақыт өткен соң тисең берік болып қалғанын көресің.

* * *

Сатқындар алдымен өздерін сатып тұр.

* * *

Мінез дегеніміз ұзақ уақыттан бергі әдет.

* * *

Тәрбиенің маңызы кітап сатып алу ғана емес, сатып алған кітапты пайдалана білу.

* * *

Тыңдай біл, сонда сен нашар сөйлейтіндерден де пайда табасың.

* * *

Опасыздықты даттамаймын, ал опасызды мақтамаймын.

* * *

Бізді тұрақсыз не күйрек ететін жағдайлар емес, олар тек біздің қандай екенімізді ашып көрсетеді.

* * *

Ашуға ашу қоссақ одан да көп ашуға жолығамыз.

* * *

Саяси қайраткердің сөзі жастық жалынмен айтылғаны жарамайды, ол әсіре айтылғаны да жөн емес. Оның сөздерінің негізінде шыншылдық, ашықтық, ізгі мінез, іске берілу, абайшылдық, ілтипат пен қамқорлық болсын. Әрине, оның сөзі соттағы сөз емес, сондықтан ол сөздерде мысалдар, тарихи салыстырулар, ойдан шығарылған және тұспалдап айтылатын сөздер, байсалдылық пен орнына қарай сөйлеу болуы тиіс.

* * *

Батылдық – жеңістің басы.

* * *

Жанашырлық – біреудің бақытсыздығына қайғыру, күншілдік – біреудің бақытсыздығына қуану.

* * *

Нашар іс жасау – кемдік, қауіп төнбей тұрған кезде жақсылық жасау – қалыпты іс, жақсы адам тәуекел ету өзіне қиындық әкелетін жағдайда да жақсылық жасаған адам.

* * *

Өзі адал ердің әйелі өзгелерге әуестенбейді.

* * *

Адамға екі құлақ пен бір тіл берілуі – көп тыңдап аз сөйле дегенді білдіреді.

* * *

Тегі жақсылық – игілік, бірақ ол ата-бабаның игілігі.

* * *

Байлық құрметті.

* * *

Даңқ керек-ақ, бірақ ол – тұрақсыз.

* * *

Сұлулық – әсем, бірақ өтпелі.

* * *

Денсаулық бағалы, бірақ тез бұзылады.

* * *

Білім – мәңгілік, ол – Құдайға да жақын.

* * *

Адам табиғатындағы ең жақсы нәрсе – сана мен сөз.

ПТОЛЕМЕЙ (90-160-жылдар)

Жас кезінде көңіл қалауынды шекте, қартайған соң
өзіңді жөңдей алмайсың.

ЛУКИАН (120-190-жылдар)

Орынсыз тасылған өсек сөздерден көп рулар жойылып,
көп қалалар жермен-жексен болған, әкесі ұлына, туыстар
бір-біріне қарсы шыққан, қол жұмсаған. Өсекке сену көп
достарды ажыратып, көп үйлердің есігін мәңгіге жапқан.

* * *

Кітаптың мұқабасына емес мазмұнына қара.

* * *

Тіліңе мөр басып қой, ондай байлықты қорғау керек.

* * *

Тыңда да үндеме.

БАБРИЙ (II ғасыр)

Ашу ең лайықты адамның өзін құл етеді және
қорлайды.

СЕКСТ ЭМПИРИК (II ғасырдың соңы – III ғасырдың
басы)

Талқылауға қатыспау біздің я мақұлдайтынымызды, я
қарсы екенімізді білмейтін жағдайда болады.

* * *

Ізденгендер іздегенін табады, не болмаса, іздегенінің орынсыз екеніне көзі жетіп мойындайды, я болмаса табандылыққа үйренеді.

* * *

Себепті білу үшін, салдарды білу керек, салдарды білу үшін себепті білу керек.

ПРОКЛ (410-485-жылдар)

Барлық ерекше нәрселер – мәңгілік.

* * *

Барлық тәннен жоғары – жанның мәні, барлық жаннан жоғары – зиялылық табиғаты, зиялылық субстанциясынан жоғары – барлығының бірлігі.

IX. 2004 – XII. 2004

БАЛЪТАСАР ГРАСИАН

АҚЫЛҚАЛТА

немесе парасат сабағы, мұнда Лоренсо Грасианның шығармаларынан алынған нақылдар жиналған

Испанның ұлы жазушысы Балътасар Грасиан лайықты өмір сүрудің тәсілдерін зерттеп, кейінгіге мәңгі мұра боларлық ақыл кітабын қалдырған. Кітап бұдан үш жарым ғасыр бұрын жазылғанына қарамастан бүгінгі күнге үндес. Себебі барлық дәуір, барлық ортада адамгершілік қағидалары бірдей. Кітап көп елдердің тілдерінде бірнеше қайтара жарық көрген. Ол әлемдік пәлсапаның інжу-маржандарының бірі.

Кітап арқылы қазақ оқырманы жетістікке жету, достық, махаббат, өзгелердің құрметіне ие болу, қиындықты болдырмау, алданып қалмау жолдары қалай екенін білуге, яғни өзінді өзің тану, өзінді өзің табу жолында қай мінез дұрыс, қай қылық бұрыс, өз өлшеміңе салуына мүмкіндік туады.

1. Қазір бәрі жетілген. Әсіресе – жеке тұлға. Ежелгінің жеті данасымен* салыстырғанда, қазіргінің бір данышпанынан көп нәрсе талап етіледі және бір кездегі тұтас халықпен дұрыс қатынаста болудан бүгінгі бір адаммен қалыпты араласу көп шеберлікті қажет етеді.

2. Мінез бен мәдениет – бойдағы бар абырой айқын көрінетін екі негіз. Бірінсіз бірінің орны толмайды. Білім аздық етеді – дарын керек. Бірақ наданның сору сол, ол өмірдегі бейімділігін, айналысар ісін, туған өлкедегі, достарының арасындағы алатын орнын білмейді.

3. Жасырын әрекет ету. Күтілмеген жағдай – табыс кепілі. Ашық ойыннан пайда да, қуаныш та болмайды. Өз ниетінді білдірмесең қызығушылық тудырасың, әсіресе бұл жоғары дәрежедегі адамдарға қатысты. Тіпті түсінікті

* Ежелгінің жеті данасы деп Фалес, Питтак, Солон, Клеобул, Периандр, Хилон, Биант алынған.

болғың келген кездің өзінде, сырынды жайып салуға асықпа және көлденең көк аттыға өзіңнің жан дүниеге кіруге мүмкіндік берме. Үнсіз ұстамдылық – ізгілік ордасы. Ниетінді жариялау оны тұншықтырғанмен бірдей: онда одан күні бұрын кемшіліктер табады, ал сәтсіздікке ұшыраса екі есе бақытсыз боласың. Сонымен, өзіңе әрдайым көп көңіл бөлінсін десең, өз әрекетінде кемелдікке ұмтыл.

4. Даналық пен айбын – ұлылық негізі. Аты өлмейтіндер өшпес істер сыйлайды. Адам қаншалықты көп білсе адамдығы соншалықты болмақ; көп білетін адам құдыретті. Надан үшін дүние – қараңғы түнек. Ақыл мен күш – көз бен қол; қажыр-қайратсыз даналық жеміссіз ағаш сияқты.

5. Сені қажет етсін: Табынатын адамды мүсінші емес, оны құдайындай көретін адам жасайды. Саған алғыс айтқаннан гөрі, сенен өтінсін. Оңбаған ризашылыққа сену – ізгі үмітті жоғалту: алғашқы тез ұмтылады, соңғысы есте сақталады. Сыпайыларға қарағанда тәуелділер пайдалырақ: шөлін қандырған соң бұлақты елемейді, сөлін сығып алған апельсинді лақтырып тастайды. Мұқтаждық біткенде достық, онымен бірге қызмет те бітеді. Өзіңе деген мұқтаждықты сақтап отыру, оны толық қанағаттандырмау сенің күнделікті бірінші ережең болсын, сені үнемі қажет етсін. Бірақ тым тұйықтықпен жақын адамыңды адасуға мәжбүр етіп, оған өз игілігің үшін жамандық жасамаған жөн.

6. Адамның толысуы. Адам бірден кемеліне келіп тұмайды, бірақ күннен күнге жеке басын жетілдіріп, өз ісінде шеберлік шыңына өрмелей отырып, ол лайықтылық пен артықшылықтың жоғары сатысына көтеріледі, бұл талғамның нәзіктенуінен, ақылдың сұңғылалығынан, пайымдаудың тереңдігінен, тілектердің мүлтіксіздігінен көрінеді. Бәз біреулер толысуға қол жеткізе алмай-ақ қояды, оларға әрқашан бірдеңе жетіспей тұрады; ал кейбіреулер оған кеш жетеді. Сөзі дана, ісі ізгі, кемел кісіні әрдайым парасатты адамдар құшақ жая қарсы алады, олар онымен тіл табысуды аңсайды.

7. Жоғарыда тұрғанды жеңуден сақтану. Жеңу дегеніміз – өзіңе жек көру туғызу, ал өз мырзаңды жеңу жөнсіз, тіпті қауіпті нәрсе. Өзінен басым болғанды ешкім ұнатпайды, әсіресе мәртебелі адамдар. Өз басымдығыңды

кажет кезінде, әдемілікті нашар киіммен жасырғандай көрсетпеуге болады. Көп адамдар, әсіресе осы дүниенің мықтылары ақылдан басқа сәттілікке, кез келген дарынға қатысты өзгелерге жол беруге ықыласпен келіседі: ақыл бар дарынның үстінен салтанат құрады, оны аз ғана ренжіту – оның ұлылығын қорлағанмен бірдей. Кім биікте тұрса, одан да жоғарырақтан үстемдік еткісі келеді. Олардың мәртебесі басымдық емес, көмек тілейді; өздеріне берілген кеңес оларға түсініксіз нәрсені түсіндіру түрінде емес, ұмытылғанды еске түсіру ретінде айтылса ғана ұнайды. Жұлдыздар бізге көрнекі сабақ береді: күннің сәулелі перзенттері ешқашан оның шұғыласын қалқаламайды.

8. Өз құштарлықтарына ие болу – рухтың жоғары ұлылығының қасиеті. Мұның өзі рухты оған лайық емес төмен қылықтардан сақтайды. Өзіңе өзің ие болғаннан, өз құштарлықтарыңды бағындырғаннан артық жоғары билік жоқ. Дегенмен құштарлық бойды билеп алса, оған дәрежеге жетуге жол бермеу керек: міне қамықпаудың оңай тәсілі, міне ізгі даңққа апарар қысқа жол.

9. Өз жерлестеріңе тән кемшіліктен арылу. Су өзі ағатын топырақтың қасиетін өзіне жұттырып, ащы немесе тұщы болуы мүмкін, ал адамның өзі туылған ортаға байланысты жақсы не нашар қасиеттері болады. Біреулер игі ниетті аспан астында туғандықтан да басқаларға қарағанда отанына көбірек қарыздар. Әрбір халыққа, тіпті ол білімдар өнегелі болса да, қайсыбір табиғи кемшілік тән; көршілері оны әдетте әжуалай немесе табалай көрсетеді. Бұл кемшіліктен арылу немесе оны жасыру оңай шаруа емес: мұндай адамның өз жерлестері арасында өзгешелігімен даңқы шығады, ал не сирек болса, сол қымбат. Сондай-ақ, тектік, тектік-таптық, лауазымдық, жасқа байланысты кемшіліктер болады, егер осылардың бәрі жиылып, ал адам олардан құтылуға тырыспаса, онда ол кісі төзгісіз құбыжыққа айналады.

10. Бақыт пен даңқ. Алғашқысы қаншалықты тұрақсыз болса, соңғысы соншалықты өзгермейтін болып келеді. Бақыт осы өмірде, даңқ өлгеннен кейін келеді, біріншісі көре алмаушылықты, екіншісі ізсіз жоғалуды жеңеді. Бақытты тілейді, кейде оған қол жеткізеді; даңққа еңбек сіңіреді. Ізгі даңқты аңсауды қажыр-қайрат тудырады.

Даңқ әрдайым ұлылардың еншісінде болып келді және бола береді, ол кереғарлықтың серігі: ғажайып немесе құбыжық, тамсандырады, не, жүрек айнытады.

11. Өнеге алуға болатын кісімен араласу. Сен үшін достарыңмен араласу білім мектебі, ал әңгімелесу – ұнамды үйрену болсын: достарыңа ұстаз ретінде қара және оқудан келер пайданы әңгімеден алар ләззатпен ұштастыр. Ақылдылардың достығы өзара пайдалы: әңгіме айтушы тыңдаушының мақтауын естіп көңілі өседі, ал тыңдаушыға ақыл қосылады. Бірақ әдетте біз мұны ұмыт қалдырамыз, өйткені менменшілдігіміз оған бөгет жасды. Есті адам күйкі тірліктің емес, өнегенің мекені болатын жарқын жүзді адамдармен араласады. Көзі қарақты сөзімен және ісімен өздері ғана өнеге беріп қоймайды, сондай-ақ олардың төңірегіндегілер де ізгі істерімен ерекшеленеді.

12. Табиғат пен өнер, материал мен жаратылыс. Сұлулықтың өзіне де көмектесу керек: көркем нәрсенің өзі егер оның кемшілігін жасырып, артықшылығын асырып отырмаса ұсқынсыз кейіпке түседі. Табиғат бізді тағдыр тәлкегіне тастаған екен – өнерге жүгінейік! Онсыз керемет болмыс та мінсіз бола алмайды. Мәдениетсіз адам жарты абыройынан айрылады. Жақсы мектептен өтпеген кісіден дөрекіліктің иісі шығып тұрады: оған кемелдікке жету жолында өзін үнемі жонып отыру керек.

13. Ниетке сай әрекет ету. Адам өмірі – адамның арам ойларымен күресін білдіреді. Қулық қастық ниетті қолдана отырып күреседі: күткен нәрсені жасамайды; алдарқату үшін шеберлікпен күш көрсетеді және кенеттен, ойламаған жақтан соққы береді, есін шығаруға тырысады. Қарсыластың ойын тексеру үшін басқа ниетін алға тосады, одан кейін жалт бұрылып, шалт қимылдайды да абдырап қалған жауын жеңіп тынады. Алайда сұңғыла ақыл оның тіміс-кілеуін көре біледі, оны қабақ астынан бағып отырады, оның сендіргеніне қарсы нәрсеге иланады да алдамшы жүрісті сезе қояды; алғашқы қаскөй шабуылдан соң екіншісін, одан кейін үшіншісін күтеді. Сыры мәлім болғанын байқаған қаскүнемдік алдау үшін шындықтың өзін пайдаланып, күшін еселей түседі. Енді ойын ережелері өзгереді, әдістер де өзгеше болады – қулық шынайылықтың киімін киіп, зұлымдық ақ көңілділіктің бет пердесін

жамылады. Ондайда көмекке байқағыштық келеді; тереңде жатқан мақсатты көре білген ол беткі жарықтың арғы жағынан қараңғылықты байқайды, неғұрлым ашық жатса, соғұрлым құпия сақталатын арам ойды әшкерелейді. Пифонның түнек бұлттары* Аполлонның нұрлы сәулелерімен осылай күреседі.

14. Мән мен мәнер. Істің мәні – оның жартысы ғана; істің қалай бітуі одан да маңызды. Дөрекілік бәріне, тіпті әділдік пен естілікке де зардабын тигізеді; сыпайылық барлығына көрік береді: жоқты бар, ақиқатты бал етеді, тіпті көрілікті жасартады. Сыпайылық достық ролін табысты ойнап, өмірге сән береді.

15. Ақылды көмекшілерің болсын. Билік басындағылардың бір артықшылығы – оларда төңірегіне ақылды адамдар жинауға мүмкіндік болады, бұл адамдар биліктілерді надандық қараңғылығынан алып шығады, ең қиын дауда да жеңіске жеткізеді. Даналардың көмегіне жүгіну – ұлылардың қасиеті; бұл жеңілген патшаларды құл еткен армян патшасы Тигранның тағылығынан гөрі әлдеқайда мақтарлық іс. Біздің көзі ашық заманымызда қожалық етудің жаңа түрі пайда болды – бұл табиғат дарын сыйлаған адамдарды қызметшілерге айналдыру. Қысқа ғұмырда көп білуге мүмкіндік аз, ал білімсіз өмір – өмір емес. Сондықтан білім нәрінен қиындықсыз сусындайтынның, көп жайды білетіндерге қарағанда көп үйренетіннің, бәрінің даналығына қанығатынның өнері үлкен. Кеңеске қатыса отырып, ол көпшілік атынан сөйлейді, ежелгі даналардың нақылдарын тілге тиек етеді, өзгенің төккен тері арқасында ол шешендік даңқына бөленеді. Ақылды көмекшілер оған ғылымдағы бар жақсыны сүзіп береді. Ал даналықты өзіне қызмет еттіре алмайтындар, оны достары арасынан іздесін.

16. Ақылды ізгі мақсатпен ұштастыру – көп табыстың кепілі. Кемел ақыл мен жасық жігер зорлап қосқан жұбайлар сияқты. Арам ниет – білік абырой үшін у сияқты, ол ақылдың көмегімен зұлымдықты одан сайын шеберлікпен жасай түседі. Арам мақсаттар үшін пайда-

* Пифонның түнек бұлттары Аполлонның нұрлы сәулелерімен күреседі – бұл космологиялық түсінікте Күннің /Аполлон/ Жерден /Юнона/ көтеріліп, Күннің қарындасы Айды көзден қалқалайтын бұлттармен күресін бейнелейді.

ланылған үлкен ақыл жек көруге лайық! Санасыз ақыл есуастықтан да жаман.

17. Әдістерді өзгертіп отыру керек, бұл басқалардың назарын алаңдатып, бұрып әкету үшін қажет. Әрекеттің алғашқы тәсілін ұстанба – біркелкілік ойынды біліп қоюға, тіпті ниетіңнің бей-берекетін шығаруға мүмкіндік береді. Түзу ұшып бара жатқан құсты атып түсіру жеңіл, ал айнала қалықтап ұшқанды құлату – қиынырақ. Екінші тәсілді де аяғына дейін ұстанбаған жөн, өйткені бір сәтте бар пиғылың мәлім болады. Зұлымдық қайда деме – аяқ астында. Оған шалдырмау үшін сұңғылалық қажет. Тәжірибелі ойыншы қарсыласы күтіп отырған жүріске аяқ баспайды.

18. Ықылас пен дарындылық. Бұларсыз ұлылық мүмкін емес, ал кісі бойынан осы екі қасиет те табылған кезде ол кемелдікке кенеледі. Ынтасыз дарындылыққа қарағанда, ыждаһатты орташалық көп нәрсеге қол жеткізеді. Даңқ құны еңбектің бағасымен өтеледі; жеңіл келген нәрсе қадірсіз болады. Тіпті жоғары қызметте де ынта керек: ол әдетте кісінің қабілеттілігін көрсетеді. Жай істе бірінші орынды қанағат тұтпай, жоғарғыдан тым болмаса ортаңғы орынға ұмтылатын адамды оның ұмтылысының ізгілігі үшін кешіруге болады; бірақ қатардағы шаруада көзге түсе алғанымен, жоғарғы істегі орташа орынды қанағат ететін кісіге кешірім жоқ. Сонымен, мінез бен өнер керек, ал олардың одағын ынта нығайтады.

19. Көп нәрседен үміттеніп бастамау керек. Шамадан тыс мақталған нәрсе көп жағдайда үмітті ақтамайды. Көңіл көк дөненнен де жүйрік, арманға берілу жеңіл, оған жету қиын. Қиялдың тілекпен қосылуынан өмір ауқымына сыймайтын нәрселер туады. Қол жеткен табыстар қанша татымды болғанмен, олар рухты қанағаттандыра алмайды және ерекше үміттердің билігіндегі ол қуаныш әкелуден гөрі, көңіліңді қайтарады. Үміт шындықтың өңін айналдыруға шебер; парасатың оны сабырға шақырсын. Әуелі ынта тудыру үшін біраз несие берген дұрыс, дегенмен қолдағы барыңызды жайып салмаңыз, шындық күткеніңізден асып түссін. Бірақ ақымаққа мұндай ереже жарамайды, тіпті мұнда асыра сілтеу пайдалырақ: ниет іске аспаса да бәрі риза және бұрын сұмдық көрінетін нәрсе енді қанағат етерліктей болады.

20. Адам және оның заманы. Аса дарынды адамдардың өздері өз заманына тәуелді болады. Көп адам өзіне лайық кезеңге тап келе алмайды, ал тап келгендердің көбі оның биігінен көріне алмайды. Кейбіреу заманынан озық туады, жақсылық әрқашан салтанат құра бермейді: әр нәрсенің өз уақыты бар, тіпті аса көрнектінің өзі сәнге байланысты болады. Бірақ даналықтың бір артықшылығы, ол мәңгілік; егер бұл ғасыр оның заманы болмаса, онда алдағы ғасырлар оның еншісіне тимек.

21. Бақытты болу өнері. Мұның бірқатар амалы бар, бірақ ақылды адамға оның бәрі бірдей жарай бермейді. Іскерлік табысқа әкеледі. Біреулер сәттіліктен үміт күтеді. Ақылдырақтары алға ұмтылады және өзіне сеніп әрекет етеді. Өйткені қажыр-қайрат қанатында бақытқа кездесуге болатынын біледі. Дегенмен бақытқа апарар төте жол – ізгілік пен ынта-ықылас жолы, өйткені ессіздіктен өткен бақытсыздық болмайтындай, саналылықтан асқан бақыт та жоқ.

22. Жағымды білім. Саналы зиялы оқымыстылыққа ие; ол көп жайдан хабардар және нәзік мәнерде ой жүгіртеді; одан әрдайым тапқыр сөздердің, керемет істердің үлгілерін табуға болады және ол оларды орынды жерінде қолдана біледі. Адамдар көсемсіген ғибраттан гөрі, тапқыр сөздердің астарында берілген кеңесті ынтамен тыңдайды. Еркін де өнегелі әңгімелеу өнері кейбіреуге басқа барлық жеті өнерге* қарағанда көбірек пайдасын тигізеді.

23. Өзінің елеусіз кемшілігіне де төзбе. Бұл кемелдіктің белгісі. Рухани немесе дене кемшіліктерінсіз адамдар сирек кездеседі, бірақ көбіміз осы кемшіліктерден арылу жолын іздемейміз. Қасиеттердің керемет үйлесуін кейде болмашы кемістік бұзатынын көру ақылды адамды қапаландырады – бір тұтам бұлт та күнді қалқалай алады. Ізгі даңқ нұрындағы дақтарды адамдар бірден байқайды және табанды түрде оларды нысанаға ала бастайды. Өз кемшілігін жасырып, оны артықшылыққа айналдыра білу өнері ерекше бағалы. Мысалы, Цезарь басының қасқасын лавр веногымен жасыру мақсатында Сенаттан венукты

*“Жеті өнер” немесе “ғылым” – грамматикадан, риторикадан, диалектикадан, арифметикадан, геометриядан, астрономиядан және музыкадан тұрған. Пәндердің мұндай бөлінуі алтыншы ғасырда енгізіліп, Еуропа университеттерінде он бесінші ғасырға дейін сақталды.

күнде киіп жүруге рұқсат алған; оған дейінгі дәстүр бойынша венукты тек салтанатты жағдайларда киетін еді.

24. Өз қиялыңды еркін ұста. Керек кезінде тежей біл, ал қажет жерінде қамшы бас өйткені ол біздің бар шаттығымыздың ұясы; сананың өзі кейде оның жетегінде болады. Ол – тиран. Армандауды қанағат тұтпай, әрекетке араласады, біздің өмірімізге қожалық етеді, оны өз қалауы бойынша қуанышты не мұңды қылады: біздің өзімізге риза – риза емес екеніміз көбіне оған байланысты. Ол біреулерді уайым-қайғыға батырады, ал басқаларды ләззат пен рахатқа бөлейді. Оны жоғары синдересис* ауыздық-тамайынша, одан кез келген нәрсені күтуге болады.

25. Көрегенге мадақ. Бұрындары ой жүгірту дағдысы бөрінен жоғары саналатын; енді бұл аздық етеді – қазір алдауды байқай білу, ең бастысы оны әшкерелей алу маңызды. Алды-артын көре білмейтін адамды ақылды деп айту қиын. Көңіл түкпіріндегіні біліп қоятын сәуегейлер болады. Біз үшін ең маңызды шындықтар тек жартылай ғана айтылады, бірақ зерек түйсік оларды тұтасымен қабылдайды. Егер саған мархабат етсе, өз сеніміңнің шылбырын бос ұста, ал егер саған жаулық ниет көрсетсе, делбенді қағып, айдай жөнел.

26. Әркімнің жүрегіне жол таба білу. Адамдарды басқару өнерінің мәнісі осы. Оған өжеттік емес, ысылғандық, адаммен тіл табыса алу дағдысы керек. Әр адамның өз құштарлығы бар және олар әртүрлі, өйткені олардың табиғи бейімділіктері бірдей емес. Барлық адамдардың өз ардақтысы болады: біреулер қадір-құрметті ұнатады, біреулер – пайданың құлы, ал көпшілігі рахатқа берілгенді қалайды. Мәселенің мәнісі кімнің нені ұнататынын білуде және осыған орай оның көңілін табуда. Алғашқы себепті ізде: ол әрқашан жоғары мәнге ие бола бермейді, өйткені парасатты кісілерден гөрі, әдепсіз адамдар көп. Кісінің үстінен аңдаусызда шығып, оның жанды жерін таба білу және шабуылды нақ сол құштарлығына қарай бағыттау керек, сонда өз дегенімен жүретін адамды да жеңіп шығасың.

27. Бірден көп нәрсеге ұмтылмай, тереңге бойлау. Ұлылықтың мәні санда емес, сапада. Асыл нәрсе әрқашан

* *синдересис* – дұрыс интуициямен үйлесетін нәзік түсінік.

сирек кездеседі; көп нәрсе қадірсіз болады. Адамдардың арасында да бойы биік алыптардың әдетте ақылы қысқа болып келеді, Кейбіреулер кітаптарды олардың көлеміне қарай бағалайды, кітаптың қолды жаттықтыру үшін емес, бастың ойлануы үшін жазылатынын ескермейді. Тек көлденеңіне қарай өссең, қарабайырлықтың ауқымынан шыға алмайсың. Әмбебап адамдардың сору сол, олар бәрінен хабардар болуға ұмтылатындықтан, түбінде ештеңені жөнді біліп шыға алмайды. Тереңдік қана шынайы басымдық береді.

28. Арзандықтан, көпшілік қолдылықтан сақтан. Әсіресе талғам жағынан. Оу, өзінің шығармалары көпшілікке ұнағанын білгенде қапаланған данышпан ғана ұлы*. Жаппай мадақтау ақылдың жүрегін айнытады. Хамелеондар ауамен қоректенетіні сияқты кейбір адамдар да тобырдың бас ұрғанынан ләззат алады, тобырдың жағымсыз иісі олар үшін Аполлонның саф демінен артық. Түсінік те осы сияқты: надандарды тамсандыратын немесе қорқытатын ғажайыптарға таңданба, тобыр ақымақ келеді, парасатты ойлау тек таңдаулылардың үлесі.

29. Әділетті адам. Ол үнемі еш қорқынышсыз әділдік жағында болады – тобырдың айғайы да, тианның зорлығы да оны әділдік шеңберінен шығуға мәжбүр ете алмайды. Табандылықтың сол фениксі қайда екен? Шындыққа табынатындар аз. Көпшілік оны мадақтаумен ғана шектеледі, басқалар оны қауіп жоқ кезде ұстанады, ал жан алқымға келгенде оңбағандар одан тайқып шыға келеді; ку адамдар шындыққа адал болып көрінгісі келеді. Шындық достарға, билікке, өз пайдасына тайсалмай қарсы жүреді, осы сынақта көбіне оны сатып кетеді. Мекерлер жоғарғыдағылардың мүддесіне тимес үшін одан танады. Тек тура сөзді адам ғана әрбір жалғандықты сатып кету деп бағалайды; қырағылыққа қарағанда, өзінің табандылығын мақтан ететін ол әрқашан шындықты ұстанады. Егер шындық өзінің соңынан ергендерді тастап кетсе, тұрақсыз ол емес, олар; өйткені олар одан бірінші болып безіп кетті.

30. Өзіңді бос істермен әурелемеу. Әсіресе бұл қыл-жақбастыққа қатысты, ол құрметтен гөрі, жек көру

* Бұл сөз Сенеканың “Луциллияға адамгершілік хаттар” деген еңбегінен алынған.

туғызады. Еркелік шіркеуінде секталар көп, бірақ өзін кадірлейтін адам олардың бәрінен бас тартады. Әдеттен тыстың да әуесқойлары бар, естілер қашатын нәрсенің бәрі оларды тартып тұрады; олар үшін ең жақсы рахат – өзгелерге ұқсамау; рас, мұнымен олар танымал болады, бірақ құрметтің емес, күлкінің объектісіне айналады. Тіпті ілім дәрістерінде де шектен шықпаған жөн.

31. Бақыттылар мен бақытсыздарды тани біл, алғашқыларға үйір бол, соңғылардан аулақ жүр. Жолы болмаушылық – көп жағдайда ақымақтық үшін берілетін жаза. Елеусіз бақытсыздыққа есігінді ашудан сақтан, ол соңынан көптеген басқа, әлдеқайда ауыр бақытсыздықтарды ерте келеді. Ойындағы алғашқы ереже – картаны уақытында пайдалану: кіші күзер карта алдыңғы жолғы күзердің үлкен картасынан артық. Жол айқын болмаса, ақылды, сақ адамдардың жанында бол, ерте ме, кеш пе олар жол тауып шығады.

32. Жақсылық жасауға бейім адам болып көріну. Билік басындағыларға оларды қайырымды санаған тиімді: бұл монархтарды жұрт көзіне ұнамды етеді. Билеушінің жалғыз артықшылығы – ол басқа адамдарға қарағанда көбірек жақсылық жасай алады. Достасуға кім дайын болса, сол дос. Бірақ қитығып, жақсылық жасағысы келмейтін адамдар да кездеседі және олар мұны қолынан келмегендіктен емес, өздерінің өркеуделігінен солай етеді: олар ізгілерге бар тұрғыдан қайшы.

33. Жалтара білу. Жалтара білу дағдысы өмірдегі пайдалы ереженің бірі болғандықтан, өзіңнің істерің мен маңызды адамдардың пікірін керек жерінде қабыл алмау одан да маңыздырақ. Мағынасыз істер құнды уақытты жеп тауысатын күйе сияқты; бос нәрсемен айналысқаннан гөрі ештеңе істемеген жақсы. Ақылды ешкімді жалықтырмайды, бірақ басқалар да сені жалықтырмайтындай күйді ұстану керек. Бәрінің бабын табуға тырысатын адамның өзіне уақыты қалмайды. Өзіне, тіпті, достарыңды да үйір ете берме, ал олардан өзіне бергеннен артықты талап етпе. Ынсапсыздықты ешкім ұнатпайды, әсіресе бұл адамдар арасындағы араласуға қатысты. Қанағат етушілік достық пен құрметті сақтайды, өйткені сыпайылық шегінде болады. Сонымен, сүйіктіңді сүйсең де, рух еркіндігін

сақта және қарым-қатынаста жақсы талғамға қарсы күнә жасама.

34. Өзіңнің басты қасиетінді біл: өз қабілеттеріңнің озығын дамыт, бірақ қалғанын да ұмытпа. Әркім өз артықшылықтарын жетік білсе, өмірде биік белестерге шыға алар еді. Өзіңнің басты дарыныңды анықтап, ықылас қой; біреулерде ақыл, біреулерде – күш-қайрат басым. Адамдардың көбі өз қабілеттеріне мән бермейтіндіктен, көп нәрседен құр қалады. Жеңіл табыс уақытша масайратады, бірақ бұл уақыт өте келе өкінішке ауысады.

35. Өз пікірің болсын. Әсіресе бұл маңызды істерде керек. Ақымақтар ойланбайтындығынан опық жейді, істің жартысын да түсінбейтін, не зиянды, не пайданы көре білмейтін олар ойдағыдай қимылдай алмайды; олар елеусіз істерге көп мән береді және бәрін керісінше бағалайды. Көбі ақылы жоқтықтан да оны жоғалтпайды. Тереңге бойлап, көңіл түкпірінде сақталуы тиіс нәрселер бар. Ақылды адамның әр нәрсеге өз пікірі болады, бірақ терең, жоғары мағынасы бар жайға ол ерекше бойлап енеді, өйткені онда өзі ойлағаннан көп сырға кездесетінін біледі. Ойлану осылай алғашқы пікірден әрі озады.

36. Өз бақталайыңды сына – бірдеңеге қол жеткізу үшін әрекет ет. Бұл рух салмақтылығын сақтағаннан маңыздырақ. Қырықтан асқан соң денсаулық туралы Гиппократқа жалбарыну* ақымақтық болатыны сияқты, ақылды болу үшін Сенекаға жалбарыну одан да қисынсыз. Өз бақ-талайыңды қисынды басқару – ұлы өнер, дегенмен өз талайының қашан туатынын ешкім де білмейді. Жұлдыздың оңынан туғанын байқаған заматта батыл қимылда; ол батылдарды, және, арулар сияқты, жастарды ұнатады. Жолы болмайтынға талаптанып та керегі жоқ, ол үшін дұрысы шегінген, әйтпесе бақытсыздығын екі еселеп алуы мүмкін. Ал бақыт құсы қонғандар, тек алға!

37. Құпия жебелерді ату және тойтару – қатынаса білудің нәзік шеберліктерінің бірі. Құпия жебелер арқылы ой-ниет тексеріледі, көңіл түкпірі жасырын әрі терең зерттеледі. Бұл жебелер кейде қауіпті, опат етуі де мүмкін, күншілдік уытымен суарылған, құштарлық уына малынған осынау көрінбес найзағайлар күтпеген жерден жасындай

* Рим императоры Тиберийдің пікірі.

жалт ете қалады. Тобырдың өсегі мен жекелеген адамдардың арам ниеттерінен құрылған небір қастандықтар жағдайын шайқалтпаған қаншама адамдар болмашы сөзден масқараға ұшырап, халық құрметінен айрылды. Кейде жебелер, керісінше, пайда әкеледі, ізгі даңқты нығайтады. Білім ғана олардан сенімді қорғайды, ал күні бұрын күткен соққы онша қауіпті емес.

38. Табысты ойынды уақытында доғару. Тәжірибелі ойыншылардың ережесі. Лайықты шегіне білу батыл шабуылдағандай маңызды; қол жеткен нәрсе жеткілікті болғанда тоқтай біл. Үнемі жолы болғыштық әрқашан күдік тудырады; алма-кезек келу сенімдірек, қышқыл-тәтті тек тәттіге қарағанда дұрыстау. Бірінен соң бірі келген сәттіліктен кейін қайғыға тап болуың ғажап емес. Кейде бақ-талай құсы аз уақытқа қонғанмен, молынан қонады. Сол сияқты, жолы болғышқа үнемі кездесе беру бақытты да жалықтырады.

39. Гүлденіп, толысқан нәрсені іздеу. Табиғаттың бар құбылысы белгілі бір кезеңде толысу шағына жетеді: оған дейін олар пісіп, жетіледі, соңынан бұзылады. Бірақ өнер шығармаларының мүлтіксіз болуы сирек кездеседі, оларды әрқашан одан әрі жетілдіруге болады. Жақсы талғамның артықшылығы – тек мүлтіксіз заттардан ләззат алу қабілеті; бұл қасиет екінің бірінде кездеспейді. Ақылдың да өзінің жоғары дәрежелі толысуы болады; оны тани біл, сөйтіп өзінді дамыт.

40. Халық сүйіспеншілігі. Жаппай сұқтануды тудыру оңай емес, ал сүйіспеншілік сезімін ояту одан да қиын; бұл ішінара тағдырдың арқасында, көбіне тырысудың нәтижесінде орындалады; алғашқысы бастап береді, екіншісі жалғастырады. Бойдағы қасиеттердің құр өзі жеткіліксіз, кейбіреу құрметке қол жеткізген соң сүйіспеншілікке бөлену қиын емес деп ойлайды. Жұрт қастерлесін десең, ізгі істер жаса, жақсы сөздер мен істерге сараңдық жасама, сүйікті болғың келсе, сен де сүй. Сыпайылық – озық адамдардың дуалы әдісі. Әуелі әрекет ет, соңынан қолыңа қалам алсаң да болады, ұрыс майданынан қағаз бетіне көш. Өйткені жазушылар да халықтың сүйіктілері, көбісі мәңгілік сүйікті.

41. Шамадан тыс мақтанбау. Жағдайды бұрмалап, ақымақ болып көрінгің келмесе шамадан тыс көтер-

мелеме. Асыра мақтау түсінік пен талғамның шектеулі екенінің белгісі. Мақтау әуесқойлық тудырады, тілекті қоздырады, ал егер шындық сенің бағаңнан төмен болып шықса – әдетте осылай болады – алданған көңіл алданғаны үшін жек көріп өш алады: ол мақталған нәрсеге де, мақтаған адамға да бағытталады. Ақылды адам ұстамды болады, ол ысырапшылдықтан гөрі сарандық жолын ұстанады. Қадірлі нәрсе сирек кездеседі: сүйінішті зор болса да, сабырлы бол. Шектен тыс таңырқау жалған болып та көрінеді; адамдар сенің талғамың мен ақылыңа сенуден қалады, бұл өзіңе де ұнай қоймас.

42. Туа біткен өктемшілік туралы. Бұл – мысы басудың құпия көздерінің бірі. Жорта істелген құлықтар мұнда жүрмейді. Оған өз еркінен тыс барлығы да бағынады, тіпті мұны олар сезбей де қалады, сөйтіп табиғи өміршінің құпия күшін мойындайды. Өмір беру дарынын иеленген олар қасиеті жағынан корольдер, туу құқы жағынан арыстандар; олар тағзым етуден тілі байланып қалғандардың жүрегін баурап алады. Егер басқа қасиеттері қолайынан келгенде, бұл адамдар мемлекеттік істердің бірінші жүргізушілері болады, өйткені бір ишаратымен-ақ басқалардың ұзақ сөздеріне қарағанда көп нәрсеге қол жеткізеді.

43. Ойың азшылықпен, сөзің көпшілікпен болсын. Ағысқа қарсы жүзу ниеті қауіпті. Тек Сократ ғана осыған бара алды. Келіспеушілік қорлаған сияқты болады, өйткені басқалардың пікірін теріске шығарады, наразылардың қатары өседі, олардың бірі сен сынаған нәрсені мақтайды, екіншісі мақтағандарды қолдайды. Ақиқат тек аздаған адамдардың үлесі, ал адасу кең таралған. Дана адамды алаңдағы сөзіне қарап тани алмайсың – ол онда өз даусымен емес, іштей келіспесе де ақымақтардың үнімен сөйлейді. Ақылды өзі айтысуы да қарсы болу да ұнамсыз: ол басқаның пікірін ынта қойып тыңдайды. Ой еркін, оны зорлауға болмайды. Ол одан да үнсіздік ордасында болсын, ал жарыққа шыға қалса тек таңдаулы ақылдыларға келсін.

44. Ұлы қайраткерлер арасындағы бір-біріне көңілі ауу. Қаһарманға қаһарманмен жақындасу тән; осы бір жұмбақ та керемет қасиет – табиғат ғажаптарының бірі. Көңіл мен мінездің бұл туыстығын ақылы шолақ надандар

сиқырдың күші деп бағалайды. Көңілі ауу құрметтеуден басталады, одан әрі жақсы көрушілік, соңынан әбден берілушілік келеді. Ол сөзсіз сендіреді және еңбек сіңірмей-ақ баурап алады. Көңілі ауу әдетте шынайы және аяушылық түрінде болады; екеуі де биік рухты рахатқа бөлейді. Оны танып, жаулап алу оңай шаруа емес, ал осынау тылсым бейімділік жоқ жерде ешқандай табандылық көмектеспейді.

45. Көздеген есептің болуы, бірақ оны теріс пайдаланбау. Ішіндегі ойынды байқатпа; ниетің көңіл түкпірінде жатсын, оны білдіріп қойсаң жек көру туғызасың, әсіресе бұл астарлы есепке қатысты. Айнала алдау, сондықтан қапы қалма, бірақ күмәнді сездірме, әйтпесе саған сезікпен қарайтын болады; бұл қауіпті, өйткені жаулық ниет тудыра отырып, ол, түсіне де кірмеген зұлымдықты қоздырады. Шеберлікпен ойластырылған есеп – әрекеттегі табыс кепілі; ойлану – оның үздік көмекшісі. Істегі жоғарғы шеберлікке толық сенімділік қол жеткізеді.

46. Өз жиренішіңді басу. Біз жек көру сезіміне, озық қасиеттерін көре тұрсақ та, жеңіл берілеміз. Бұл табиғи дөрекі бейімділік кейде көрнекті қайраткерлерге де тән. Мінездің бұл ерекшелігін естілік ауыздықтасын – жақсыны жақтырмаудан өткен масқаралық жоқ; жақсыны ұнату қаншалықты мақтарлық болса, оны жек көру соншалықты ұят нәрсе.

47. Міндеттеме алуға асықпау. Естіліктің алғашқы ережелерінің бірі. Ұлы қабілеттер алға тек ұлы мақсаттар қояды; оларға апарар жол ұзақ, сондықтан да адамдар көбіне орта жолда қалып қояды, басты нәрсені тым кеш қолға алады. Міндеттемені абыроймен орындағаннан, одан жалтару әлдеқайда жеңіл. Бұл жерде жеңгеннен гөрі қашқан дұрыс. Бір міндеттеме екіншісін, одан үлкенін ала келеді, міне адам осылай түпкілікті шырмалады. Қызу мінезді адамдар болады, ондайлар өзіне міндеттемені жеңіл қабылдайды, өзін ақылға жеңдірген көп елікпейді. Ол жеңгеннен гөрі килікпегенді жөн санайды және бір ақымақ орға түскен жерде екінші болғысы келмейді.

48. Адам неғұрлым терең болса, соғұрлым тұлғасы биік. Әрқашан іштегі нәрсе сырттағыдан көп болуы тиіс. Қаржы жетпегендіктен салынып бітпеген үй сияқты адамдар бар: кіре берісі – сарай, іші – лашық. Мұндай

жерге аялдауға үміттенбе, олармен мандытып әңгімелесе алмайсың: сөз кездескен кездегі сәлемнен арыға бармайды. Рас, олар алғаш бір-біріне қошемет сөз айтып, сицилия арғымақтарындай шабады, бірақ көп көсіле алмайды, ой жоқ жерде сөз тез бітеді. Олар аңғал адамдарды жеңіл баурап алады, бірақ тереңге үңіле білетін адам олардың бастары, әлгі дана мысалда айтылғандай, бос* екенін байқайды.

49. Парасатты және байқағыш адам. Ол жағдайға бағынбайды, қайта оларды уысында ұстайды. Көңілдің терең түкпіріндегіні жаза баспай таниды. Адамды бір қарағаннан бағалай алады. Оның ескертулері дөп түсіп жатады, ең құпия ойларды білу қабілеті дамыған. Ол айқын көреді, терең түсінеді, ақылға қонымды ой жүгіртеді; ол барлығын байқайды, қамтиды, таниды және бағалайды.

50. Өзінді әрқашан құрметтей білу. Мұны оңаша кезінде де сақта. Өз ұятың сенің ақтығыңның өлшемі болсын және өз шешіміңнің қаталдығы басқалардың пікірінен маңыздырақ. Адамдардың сөзінен қорқып жөнсіз нәрсе істеме, өз ақылыңның даусына құлақ сал. Өзінді сыйлай біл, сонда саған Сенеканың қиялындағы ұстаз* керек болмайды.

51. Таңдай білетін адам. Өмірде көп нәрсе талғамдылыққа байланысты, ол үшін жақсы талғам мен дұрыс ойлау керек – ыждағаттылық пен қулық мұнда жүрмейді. Іріктеу жоқ жерде мүлтіксіздік те жоқ, жақсыны іріктей алу дағдысы артықшылық береді. Дарыны тасыған, ақылы асқан әрі өте еңбексүйгіш адамдар іс іріктеп алуға келгенде аңтарылып қалады: әдейі қателескендей ең нашарына жармасады. Сонымен, бұл туа бітетін ұлы қабілеттердің бірі.

52. Ешқашан күйгелектенбеу. Естіліктің маңызды ережесі – өзінді ұстай білу. Үлкен сабырлылық үлкен жүрекке тән, ұлы рухты байсалды қалыптан шығару оңай емес. Құштарлықтар – рухтың гуморлары*; олардың

* Эзоптың мысалдарынан.

** Сенека, Адамгершілік хаттар.

*** Ежелгі және орта ғасырдағы медицинаның негізінде Гиппократ тұжырымдаған төрт гумор, немесе сөл – қан, флегма, ашық өт және қара өт туралы ілім жатты, адамның денсаулығы мен оның темпераменті олардың ара салмағына байланысты.

шамадан тыс көбеюі ақылды ауруға ұшыратады, ал бұл ауыздан шығатын болса, ізгі атқа қауіп төнді дей бер. Сонымен, бақытты кезде де, бақытсыздықта да сені ұстамсыз деп жазғырмас үшін өзіңе-өзің ие бол – сонда өзгелер сенің рухыңның биіктігіне таңырқайтын болады.

53. Батылдық пен парасаттылық. Парасат көп толғанатын нәрсені батылдық әп-сәтте шешіп тастайды. Асығыстық – ақымақтың ісі; кедергіні көре білмейтін қарайламай қимылдайды. Ақылды, керісінше, баяулықпен титықтатады: көп көрген салмақты келеді. Ұзақ жиналудың жақсы ойды сәтсіз–дікке ұшырататын кезі аз емес. Шапшаңдық – табыс кепілі. Бүгінгі істі ертеңге қалдырма, сонда көп нәрсені бітіресің. Император Августың сүйікті мәтелінде айтылғандай – асықпай тездет.

54. Өжет болу. Өлі арыстаннан қоян да қорықпайды, айбынмен қалжыңдаспайды:* батылың жетпесе бір рет шегінесің, одан кейін екінші рет шегінуге тура келеді, осылай кете береді: ақыр соңында алдыңнан сол кедергі шығады – одан да мәселені бірден шешкен дұрыс емес пе еді? Рух күші дене қайратынан басым; семсер сияқты, оны әрқашан естілік қынында дайын ұста. Ол – адамның қалқаны. Рух ынжықтығы дене әлсіздігінен зияндырақ. Көптеген қасиеттері бар қаншама адамдар батылсыздықтан өлікке ұқсап күй кешті. Табиғаттың араға тәтті бал–мен қатар шағып алар азу беруі тегін емес. Сіңір, сүйек және толған тамырдан жаралған тал бойымыздағы рух өрлігі түспесін.

55. Күте білетін адам. Ол үлкен ерлік пен шыдамдылыққа ие болуы тиіс. Ешқашан асықпа және қызуланба. Өзіңді билесең – өзгелерді билейсің. Қолайлы сәтке уақыттың ұзақ жолымен келуге тура келеді. Сен сабырмен қимылдаған уақыт ішінде болашақ сәттіліктер мен құпия ойлар пісіп-жетіледі. Геркулестің кісендеулі күрзісінен гөрі уақыт балдағымен алысқа жетесің. Құдай таяқпен емес, өкіндіру арқылы жазалайды. Бір данышпан айтқандай: “Уақыт пен мен – кез келген жауды жеңіп шығамыз”*. Бақыттың өзі шыдамдылықты өзінің ең тәуір сыйларымен марапаттайды.

* Испанның “махаббатпен ойнамайды” мәтелінің өзгертіліп айтылуы.

* Император Карл V айтты делінетін сөз.

56. Шешім қабылдаудағы шапшаңдық. Табиғи еті тіріліктің нәтижесі. Жылдам да өжет ол үшін қиындық та, кобалжу да сөз емес. Бір адамдар көп ойланғанмен, қолға алған ісін бүлдіріп тынады; кейбіреу мұны ұзақ ойланбастан сәтті аяқтап шығады. Ақыл құрылымы ерекше адамдар бар, қиындық кезінде олар бәрінен жақсы қимылдайды. Мұндай бірегей кісілер ойланып жасағаннан гөрі, қызулықпен кіріскенде көп нәрсеге қол жеткізеді; бірден бітпеген істен болашақта үміт күтпейді. Шапшаңдардың өркені өссін, олар кереметтей ғажаптықпен бәріне үлгереді – ақылға да жылдам, іске де тыңғылықты.

57. Жақсылап ойланып алатындар. Тез істелген тез бұзылады; ұзаққа жетсін десең көп еңбектен. Тек мүлтіксіз нәрсе ғана қуаныш әкеледі, тек сәтті жасалған нәрсе ғана қалады. Терең ой уақыт сынынан өтеді. Барлық құнды нәрсе қымбатқа түседі – асыл металдардың балқуы қиын, салмағы да ауыр.

58. Ұстамды болу. Әсіре қызылдыққа ұмтылма, қажеттіден артық күш жұмсама. Құр бекерге тыраштануға болмайды. Тәжірибелі құсбегі саятқа керектіден артық сұңқар алмайды. Бойындағы барынды жайып салма – ертең ешкімді таңдандыра алмайсың. Қайтадан көзге түсу үшін, әрқашан бірдеңені бүгіп қал: күн сайын жаңа нәрсе көрсететін адамнан көп үміт күтеді әрі ешқашан оның қазынасының шетіне шыға алмайды.

59. Жұлдызы оңынан туатын адам. Бақыт қуанышына шаттық қақпасы арқылы кірген қайғы есігінен шығады – жөне керісінше. Сондықтан істің ақырын ойлан, әдемі кірудің емес, бақытты шығудың қамын же. Дабырадаңғойлықпен басталған іс сәтсіздікпен аяқталады. Мәселенің мәнісі сол, кіру кезіндегі жұрттың қошеметіне мәз болма, мұны әркім істей алады, бастысы – сенің кеткенің туралы өкінішпен еске алатын болсын: сүйікті болу маңызды. Бақыт кетушілерге сирек ілеседі: ол қуанышпен қарсы алып, селқос шығарып салады.

60. Дұрыс ойлаушылық. Кейбір адамдар табиғатынан парасатты болып туады, синдересистің осы сыйымен олар даналыққа дейін барады – табысқа апарар жолдың жартысын артқа тастайды. Есейіп, тәжірибенің жиналуына қарай олардың ақылы толысады; пікірлерде ұстамдылық сезіледі; олар қандай болмасын қайран қалуды ақылдың

азғырушысы ретінде жек көреді, әсіресе әрбір қадамның маңыздылығы толық сенімділікті талап ететін мемлекеттік істерде жетіктік танытады. Мұндай басқарушылар іспен де, көмекпен де қолдауға лайық.

61. Ең жақсы қасиеттегі үздіктік. Көптеген қасиеттердің ішінде біреуі басты болуы тиіс. Кез келген белгілі адамның өзіне тән бір қасиеті болады; ал қарабайырлық ешкімді қызықтырмайды. Тек бір нәрседі артық болу ғана топтан шығарып, көрнекті адамдардың қатарына қосады. Қарапайым істе ерекшелену елеусіздіктен дұрыс: бірақ оңай жерде даңқ та аз болады. Ұлы істерде көзге түсу патша айбыны сияқты – таңырқату туғызып, жүректі шымырлатады.

62. Қызметшілерді тандай білу. Біреулер оңбаған көмекшілерінің барлығын мақтан етеді. Қатал жазаға лайық қауіпті мақтаныш! Қызметшінің адалдығы мырзасының қасиетін кеміте алмайды: сәтті кездегі бар абырой да, сәтсіздіктегі бар мазақ та соған бұйырады. Даңқ бастықтарға ілеседі. Ол: “Біреудің жақсы немесе нашар қызметшілері болыпты” демейді, “Әлдекім өз ісінде ақылды не ақымақ болған екен” дейді. Сонымен, өз атыңның өшпестігін кімнің қолына сеніп тапсырасың, таңда.

63. Алғашқы қарлығаш болудың артықтығы. Әрі ол ұлы болса, артықтық екі еселенеді. Алғашқы жүріс басымдық береді. Егер оларды басқалар басып озбағанда, көп адам өз ісінің фениксі болар еді. Даңқты іліп әкететіндер алғашқылар, басқалардың еншісіне аянышты түйірлер ғана қалады – қанша тер төксең де еліктеуші атынан құтылмайсың. Өз қабілетіне жаңа жолдар аша білетін дарынды дұрыс істейді. Даналар жаңалықтарының сонылығымен, жолдарының саралығымен өздерінің өшпес атын қалдырып кетті. Кейбіреу бірінші қатарда екінші болғаннан, екінші қатарда бірінші болғанды қалайды.

64. Өзіңді қамығудан сақтау. Іштей мүжілуден сақтану әрі көңілге қонымды, әрі пайдалы. Естілік көп нәрседен құтқарады; ол Луцинаның* бақыты, демек – ризалығы. Ұнамсыз хабарларды таратпа да тыңдама: олардың есігіңнен кіруіне тыйым сал. Біреулер тәтті қолпашты күні-

* *Луцина* – Юнонаның лақап аты, дүниеге келетін жаңа өмірдің жебеушісі. Римдіктер ерекше құдай ретінде оның құрметіне храмдар мен алтарьлар салған.

түні естуге, ал кейбіреу өсек-аянды жалықпай тындауға дайын, сондай-ақ Митридаттың усыз тұра алмағаны сияқты*, күн сайын ренжіспесе көңілі көншімейтіндер де бар. Басқаға, мейлі ол ең жақсы досың болсын, жағыну үшін бір рет жасалған қылықтан өз басыңа өмір бойғы қайғы тілеп алсаң – тыныштығыңа одан өткен зиян жоқ. Кеңес беріп, өзі тысқары қалатынның ризалығы үшін өз басыңа қарсы ешқашан күнә жасама. Осындай кез келген жағдайда парасат үнін ұмытпа: соңынан өзің оңбай опық жегеннен, қазір басқа біреу ренжісін.

65. Нәзік талғам. Ақыл сияқты талғам да мәдениетті қажет етеді. Кім нәзік сезіне білсе жақсыны қаттырақ аңсайды. Түсінік тереңдігі ұмтылыстың биіктігінен байқалады. Үлкен ыдысты толтыру үшін көп сұйық кетеді; қырғауыл тойымсыз қомағайлар үшін дәмді тамақ, ал нәзік талғамды адамдарға – әсемдік белгісі. Рас, батыл ойлардан қорқамыз, тіпті айқын қасиеттердің алдында күдіктенеміз: жарық жұлдыздар сирек – тым болмаса мақтауға сараң бол. Талғамдар жұққыш, қатынасу мен тұқым қуалау арқылы беріледі; сондықтан жақсы талғамды адамдардың ортасына түсу – үлкен бақыт. Дегенмен, бәрін шетінен сынауды әдетке айналдырмаған жөн – бұл, әсіресе зәрін шашудан емес, қылымсудан туса, жек көру туғызады. Біреу басқалардың таң қаларлық қиялына сүйсініп, Құдай әсемдіктің жаңа ғажаптары бар жаңа әлем* жасар ма екен депті.

66. Сәтті аяқтау туралы ойлану. Кейбіреу мақсатқа жету туралы ойланудың орнына, о баста ұстаған бағыттан ауытқымаудың қамын жейді; бірақ ойдағыдай бітпеген іс үшін жазғыру әрқашан ынта-ықыласты мадақтағанды жоққа шығарады. Жеңімпаз ақталуды керек етпейді. Көпшілік жағдайды дұрыс бағалауға қабілетсіз және тек жақсы не нашар салдарды көреді; сонымен, мақсатқа қол жеткізген екенсің, демек ізгі атыңа нұқсан келмейді. Сәтті

* Римдіктердің қас дұшпаны, Понт патшасы Митридат VI Евпатор денесін уға үйретіп, уланушылардан қауіптенбес үшін удың белгілі бір мөлшерін күнделікті қабылдап отырған.

* Птоломей кестелеріндегі аспан денелері қозғалысының өте шиеленіскен жүйесімен танысқан Кастилия мен Леонның королі Альфонс X, аңыз бойынша, егер ғаламды мен жасасам, оны әлдеқайда түсінікті етер едім депті. Әсемдіктің жаңа ғажаптары бар жаңа әлем дегенде осыған мегзелген.

аяқтау бөріне оң сипат береді, ал оған жету тәсілдерінің қандай болғаны онша қаперге алынбайды. Ақылдылардың ережесі – өзге жолмен бастағанды аяқтау мүмкін болмағанда, нормаға қарсы жүру.

67. Мадақталатын істермен айналысу. Өмірде көп нәрсе адамдардың пікіріне байланысты. Гүлдер римдіктердің батыс желі – фавонийды қалай керек етсе, қабілеттер де мақтауды солай қажет етеді. Бәрі құрметтейтін істер бар, сондай-ақ басқа, жоғары тұрса да онша көрінбейтін істер болады; алғашқылар бәрінің көз алдында болатындықтан, барлығы оған сұқтанады; соңғылар таңдаулы әрі сирек кездеседі, тұңғыш тереңде жатады, оларды қадірлейді, бірақ ардақтап, даңқын шығармайды. Патша ағзамдардың ішінде жеңімпаздары атақты болады, сондықтан да Арагонның жаулаушы – конкистадор корольдерінің даңқы шарықтап кетті. Ұлы қайраткер даңқ әкелетін істермен айналысады, халық мақтауы оның атын өшпестей етеді.

68. Ой салу. Бұл еске алуға алып келгеннен күрделірек. Кейде еске салу керек, кейде кеңес беру қажет. Адамдар көбіне ойланбайтындықтан да қажетті қадамды жасамайды; бұл жағдайда достық кеңес берген орынды. Ақылдың бағалы қасиеттерінің бірі – маңызды нәрсені уақытында ұғыну. Мұндай қасиеті жоқтар көп сәтті қолдан шығарып алады. Зерек көмек берсін, аңқау оны пайдалансын; бірі пайымды, екіншісі ықыласты болсын. Ой салу өнері ол бағытталатын адамға пайда әкелген жағдайда өте құнды болады. Мұны жеңілдікпен жасау керек, бірақ қажет кезде табандылық танытқан да дұрыс. “Жоқ” деу оңай, “иә” деу қиын: көбіне таппайды, өйткені іздемейді.

69. Аумалы-төкпелі көңіл-күйге берілмеу. Орынсыз тілектерді уысында ұстайтын адам тегін емес. Парасат өзің туралы ойлануға, қазіргі жағдайыңды бағалап, оны түзеуге үйретеді. Өзіңді бағыттау үшін өзіңді таны.* Тұрақсыздық құбыжықтары болады, олардың көңіл-күйлері мен құштарлықтарында бүр болмайды; өзіне ие бола алмайтын олар үнемі басын тауға да, тасқа да соғып

* “Өзіңді-өзің таны” – Дельфтың Аполлон храмының маңдайшасындағы жазу. Нақыл Милеттік Фалеске, Лакедемондық Хилонға, сондай ақ Приендік Биантқа телінеді.

жүреді. Мұндай өзгергіштік жігерді жасытып қана қоймай, пайымдауға әсер етеді, тілекті де, түсінікті де бұрмалайды.

70. Бас тарта білу. Үнемі бас изей беруге болмайды. Бұл да көну, жол бере білу сияқты маңызды, әсіресе билік басындағыларға маңыздырақ. Мына жайды ұмытпа: біреулердің “жоқ” дегені басқалардың “иә” дегенінен жайлырақ естіледі, құрғақ келісуден гөрі сыпайы қайтару жанға жеңілірек. Көпшіліктің аузында әрқашан “жоқ” тұрады және ол бөріне күйініш туғызады; “жоқты” олар бірінші айтады және кейін келіскенмен, бұл енді бұрынғы реніштің әсерінен бағаланбайды. Бірден бас тартпа, біртіндеп көңілі қайтсын; үзілді-кесілді бас тартуға да болмайды, бұл қатынасқа көлеңкесін түсіреді. Үміт ұшқыны қалсын, олар қабыл алмаудың күйінішін басады. Сыпайылық рақым етудің кемшіліктерін жасырады, жақсы сөздер жоқ істерді ауыстырады. “Жоқ” не “иә” деп айта салу қиын емес, алдымен жақсылап ойланып ал.

71. Құбылмалы болмау, есерліктен қашу – жібі түзуліктің белгісі. Есті адам тұрақты болады, бұл даналық кепілі. Ол көзқарасын себепсіз өзгертпейді. Үлкен істерде тұрақсыз болу – кемшілік. Өзіне бір күн де ұқсамайтын адамдар бар, тіпті олардың тілектері мен көңіл-күйлері тұрмақ, ақылдары да құбылмалы: кеше сізді “иә” деп қарсы алса, бүгін “жоқ” деп түнереді. Оларға адам сенуден қалады.

72. Батыл адам. Батылсыздық іске шамасы келмеуден де нашар. Ағын су емес, тұрып қалған су бұзылады. Біреулер басқалар түртіп қалмайынша бір де қадам жасамайды; себеп ақылдың топастығында емес, босандығында. Қиындықты көре білу үшін ақыл керек, ал одан шығудың жолын табу үшін кемеңгерлік қажет. Біреулерді ешнәрсе де абыржытпайды, бұлар – ұлы, табанды ақылдың адамдары; олар үлкен істер үшін туылған, түсіну айқындығы іс-әрекеттің жылдамдығын қамтамасыз етеді және бар іс оларға жеңіл тиеді. Олардың кейбірі бұл дүниенің істерін бір жақты қылып, о дүниенің шаруасымен де айналысып үлгерді*. Өз жұлдызына сене отырып, олар іске бар батылдықпен, табандылықпен кіріседі.

* Мұнда 1555 жылы тақтан бас тартып, монастырьға кеткен император Карл V айтылып отыр.

73. Жалтарып кету. Парасатты адамдардың әдісі. Тапқыр әзілмен олар ең шиеленісті жағдайдан шыға алады. Олар ең бір қызу таластан күлкімен шығады. Ұлы капитандардың ұлысы* осы қасиетімен даңққа бөленді. Тікелей бас тартпаудың сыпайы тәсілі әңгіме желісін өзгерту; кейде түсінбеген сыңайда болудан артық ақылдылық жоқ.

74. Менмен болмау. Халқы көп қалаларда екі аяқты хайуандар да кездеседі. Өзіне жақындатпау – өзін танымағандардың кемшілігі; құқық көп болған сайын мінез де шырт келеді. Өзіңді құрметтесін десең, тіл тигізуден бастама. Доылыққа әрқашан дайын тұратын мына бір типке көз салып көрші! Кім оған тәуелді болса, соның басынан қайғы арылмайды, онымен әңгімелесуге жолбарысқа барғандай сақтықпен жақындайды. Ол өз орнына жеткенше бәрінің бабын таба біледі, жетіп алған соң осынысының есесін қайырып, барлығының ызасына тиеді. Қызметі жағынан олар бәрімен болуы тиіс, бірақ олардың дөрекілігі мен дандайсуы барлығын бездіріп жібереді. Мұндайлардың әдепті жазасы – олардан бойынды аулақ ұстау.

75. Батырлық үлгісін таңдау: еліктеу үшін емес, жарысу үшін. Ұлылықтың, даңқтың тірі шежірелерінің дәлелдері аз емес. Соңынан ілесу үшін емес, басып озу үшін өз істерінде алғы шептегілерге қара. Александр өлген Ахиллеске емес* әлі ерліктер жасамаған өзі үшін жылады. Атаққұмарлықты өзгенің даңқ кернейінің үнінен артық ештеңе қоздырмайды. Ол қызғаныш та тудырады, жігер де береді.

76. Әрқашан әзілқой болу жөнсіз. Парасаттылық шын істерде танылады, ол әзілқойлыққа қарағанда жоғары бағаланады. Үнемі қалжыңдайтын адам – бос адам. Мұндай адамдар өтірікшілерге ұқсайды: оған да, бұған да сенбейсің – біреуінен алданып қалудан қорқасың, екіншісі мазақ етер дейсің. Олардың әзілдеп тұрғанын не

* Мұнда Италияда француздарға соққы беріп, испан тәжі үшін Неаполитан корольдігін басып алған жеңімпаз науқанда даңқы шыққан атақты испан қолбасшысы Гонсало Фернандес де Кордова айтылып отыр.

** Плутархтың баяндауынша Илиондағы Ахиллестің моласына венюк қойған Александр Ахиллесті бақытты санайтынын мұңая айтқан, өйткені оның өмірде – адал досы (Патрокл), өлгеннен соң – өз даңқының ұлы жыршысы (Гомер) болды.

шын айтып тұрғанын ешқашан білмейсің, демек олармен өңгімең жараспайды. Үнемі қызық-думанда болу іске кедергі. Біреулер қалжыңбас атын иеленеді, бірақ ақылдылардың құрметін жоғалтады. Тамаша-сайранның өз сағаты бар, қалған уақыт – іске арналсын.

77. Әркімге бейімделу. Протей ақылды еді – ғалыммен ғалымша, әулиемен әулиеше араласатын. Көңілді таба білу ұлы өнер: ұқсастық тілектестік тудырады. Мінездерді танып, соларға орай бейімделу әсіресе бағыныштылар үшін ерекше маңызды. Тұрмыстық бұл өнер көп білімді қажет етеді, ол ақылды әрі туа біткен талғамы бар әмбебап адамға қиынға түспейді.

78. Бастау өнері. Ақымақтық ойланбастан қимылдайды, ақымақтар – шетінен батыр. Олар өздерінің аңғалдығынан істің басында кедергілерді көрмейді, есесіне соңынан сәтсіздікке көп қайғыра да қоймайды. Парасаттылық іске абайлап кіріседі, оның тыңшылары, Болжау мен Ойлау, бөгетсіз жүру үшін жолға барлау жасайды. Асығыстықты Байсалдылық сәтсіздікке бұйырған, дегенмен кейде оны Сәттілік құтқарып қалады. Терең деп ойлаған жерден сақ өт: Көрегендік су түбін сезе біледі, Парасаттылық жағалауға жетелейді. Бүгінде адамдармен араласу кезінде қайраңға шығып қалу жеңіл, лотты жиі түсіріп отыр.

79. Тауып айту дарыны. Шамадан шықпасаң, бұл кемшілік емес, қасиет. Аздаған ашылық астың дәмін кіргізеді. Тіпті ұлы адамдар да өткір сөзбен шаншып алудан қашпайды, бірақ әдептілік пен сыпайыгершілік ауқымынан шықпайды. Біреулер әзілді амал ретінде пайдаланады, өйткені кейбіреу оларды шын қабылдағанмен, қайсыбір нәрселерге қалжың тұрғысынан қарау дағдысы бар. Рухтың мұндай сабырлылығы – жүректер үшін еліктіргіш.

80. Көп сене бермеу. Басқалар туралы көргенімізден естігеніміз көп болады; біз естігенімізбен өмір сүреміз. Есту шындық үшін қосалқы есік те, өтірік үшін басты есік. Шындықты біз көбіне көреміз, бірақ аз естиміз, ал таза күйінде мүлде естімейміз дерлік: онда біреудің қоспалары болады. Әсіре қызылдық жанаған нәрсенің бәрін өз түсіне бояйды; ол үшін бастысы – әсер туғызу. Біреуді біреу мақтаған кезде, әсіресе жазғырған уақытта сақ бол. Айтушының ниетін білуге, оған не түрткі болғанын

түсінуге тырысып бақ. Ойлану сені ақымақтықтан да, ұждансыздықтан да қорғасын.

81. Өз абыройыңды жаңартып отыр. Феникстің артықшылығы. Ұлы нәрсе де ескіреді, онымен бірге оның даңқы да азаяды. Әдет таң қалуды кемітеді, ал жаңа қарабайырлық ескі атақты қалқалайды. Сонымен, қайта түле – айбыныңды, талантыңды, жеңісіңді, бәрін жаңарт; әр кезде күн сияқты жаңа нұрға бөлен, бір жерде сенің болмауың өзінді қалаулы ету үшін, ал бір жерде сонылығың қуаныш тудыру үшін тұғырларыңды ауыстырып отыр.

82. Жамандықта да, жақсылықта да шаманы білу. Бір данышпан бар даналықты шамаға сайыпты*. Шектен шығу шындықты да бұрмалайды; апельсинді сыға берсе қышқыл ағады. Егер талантты ысырап етсе, ол тез таусылады. Ұятсыздықпен сауа берсең, сүт орнына қан шығарасың.

83. Ұсақ салақтықтарға ерік бер. Кейбір кемшілік қасиеттерінді ашып көрсетеді. Қызғаныш үнемі тіміскілеп жүреді. Ол кемелдікке оның мүлтіксіздігін кінә етіп қояды, ешқандай кемшілік таппағандықтан, бәрін сынауға көшеді; ол Аргусқа** айналады, кереметтен кемістік іздеп, содан алданыш табады. Жамандау, найзағай сияқты, неғұрлым биік абыройға түседі. Сондықтан да Гомер кейде қалғып алсын***, талант немесе ерлік істерде аздап ұқыпсыздыққа ерік берсін: уға біртіндеп толып, жарылып кетпес үшін ашуды тыныштандыру керек. Сен осы арқылы мәңгілікті құтқару үшін, күншілдік бұқасына шапаныңды лақтырғандай боласың.

84. Жауларыңнан пайда көре білу. Кез келген нәрсені дұрыс пайдалану керек: қылыштың жүзінен ұстасаң, қолыңды қанатасың, сабынан ұстасаң – өзінді қорғайсың. Ақымаққа достарынан гөрі, ақылдыға жауларынан келетін пайда көбірек. Игі ниеттілік өте алмайтын қиындықтарды

* Бұл ойды ежелгі жеті данышпанның қатарына кіретін Клеобул немесе Солон айтқан болуы мүмкін.

** Аргус – жүз көзі бар, оның жартысы әрқашан ашық тұратын аргив патшасы. Қызғаншақ Юнона оған Юпитердің сүйіктісі, сиырға айналдырылған Ионды бағуды тапсырады, бірақ Меркурий сыбызғы үнімен Аргусты ұйықтатып, оның басын алады. Сонда Юнона оның көздерін тауыстың құйрығына ауыстырады.

*** Горацийдің сөзі.

кейде дұшпандық жеңілдікпен тегістеп тастайды. Көп адамға олардың жаулары даңқ әкеледі. Жағымпаздық жек көруге қарағанда қауіптірек; бірі кемшіліктерден құтылуға көмектеседі, бірі оларды жасырады. Парасатты адам жұрттың ашу-ренішін өзіне айна ретінде пайдаланады және әшкерелеуге тойтарыс береді не кемшілігін жөндейді. Бақталастықпен, теріс ниеттілікпен көрші болғанда әрқашан абай болғын.

85. Төменшік болмау. Көркем де әсем нәрсе көп қолданылса солғын тартады. Әуелі оны аңсайды, қолға түскен соң жалықтырады. Ештеңеге жарамсыз болу үлкен бақытсыздық, бірақ бәріне жағымды болуға ұмтылу одан кем түспейтін бақытсыздық; сараң болсаң, бәрін жоғалтасың, бұрын сені бағалағандар алдымен сырт айналады. Мұндай арзанқолдар кез келген істе кездеседі, бұрын оларға ғажайып ретінде сұқтанса, енді тұрпайылық сияқты жек көреді. Артық болудың бір тәсілі – көзге түсуде шаманы білу; кемелдігің кемерінен аса берсін, бірақ кербездікте ұстамдылық керек. Шырақ неғұрлым қатты жанса, соғұрлым тез өшеді. Ысыраптағы сараңдық құрметтеу проценттерімен марапатталады.

86. Жаман өсекке таңылмау. Тобырда бас көп, демек жаман көздер мен улы тілдер де жеткілікті. Өсек бір тараса, жақсылыққа күйе жағып, маскара лақап таңады, ізгі атпен қоштаса бер. Оған кез келген ағаттық немесе күлкілі кемістік себеп бола алады, бұлар улы тілдер үшін шабыт көздері. Кейде қауіпті қарсыластар кемшіліктерді ойдан шығарып, жұртқа жайып жібереді; ғайбат ауыздар ұлы даңқты ашық батылдықтан гөрі, өсек-аяңмен жамандағанды ұнатады. Жаман атқа қалу жеңіл, ал одан құтылып көр! Есті адам мұндай қырсықтан бойын аулақ ұстайды, әдепсіз дәрекілікке сылтау бермейді, ауруды емдегеннен, оның алдын алған жеңіл.

87. Мәдениет пен ысылу. Адам жабайы болып туылады: тәрбиеден соң ол өзіндегі тағылықтан арылады. Мәдениет кісіні адам етеді және ол неғұрлым көп болса, соғұрлым елеулі болады. Мәдениетті Греция басқа әлемді тағы деп атауға құқы болды. Мәдениетсіздік – надандықтан: мәдениет үшін ең алдымен білім керек, бірақ ысылудан өтпесе, оқымыстылықтың өзі дәрекі болады. Ой да, тілек те, тіл де, бойдағы бар нәрсе әсем де сыпайы

болуы тиіс. Бір адамдар табиғатынан ішкі және сыртқы сұлулығымен ерекшеленеді, ойлары мен сөздері мүлтіксіз болады. Біреулер, керісінше, ысылмағандықтан, олардың бар табиғи ерекшеліктері, оның ішінде озық қасиеттері тағы тұрпайылықтың әсерінен солғын тартады.

88. Қатынаста сабырлы болу, кеңпейілдік көрсету. Ұлы адам күнделікті тұрмыста да ұсақ болмайды. Ұсақ-түйекке араласпа; кейде, рас, оны байқаған да пайдалы, бірақ әдейі емес, аңдаусызда білгендей бол. Көзқарас кеңдігі – тәрбиелілік негізі. Басқаларды басқарғың келсе өз сезімдеріңді жасыра біл. Үй ішіндегілердің, достарыңның, әсіресе жауларыңның көп істеріне немқұрайды қара. Қазымырлықты ешкім ұнатпайды, ал мінезде ол басым болса төзгісіз болады. Ұнамсыз жайға үнемі қайта оралып, мінеп отыру көргенсіздіктің көкесі. Әдетте, әркімнің мінезі оның жүрегінің үлкендігімен анықталады.

89. Өзін-өзі тану. Өз мінезіңді, ақылыңды, пікірлерің мен құштарлықтарыңды таны. Өзіңді танып болмайынша, өзіңе ие бола алмайсың. Бет үшін айна бар, ал көңіл түкпірін ештеңемен көруге болмайды; осы жерде өз парасатың саған көңіл айнасы болсын. Өзіңнің сыртқы әлпетің туралы ұмытуға болады, бірақ әрқашан жан жайсандығын естен шығарма, оны жақсарт, жетілдір. Өз парасатыңды, іс-әрекетке қабілеттілігіңді тексер; қызбалығыңды сына, жан тереңіне бойла, қабілеттеріңді екше.

90. Ұзақ өмір сүру өнері лайықты өмір сүруден тұрады. Екі нәрсе адамның шаруасын тез бітіреді: бірі – ақымақтық, бірі – азғындық. Біреулер өмірін сақтай алмағандықтан онымен қош айтысты, кейбіреу өмір сүргісі келмегендіктен де көз жұмды. Жақсылық сияпат десек, бұзықтық – жаза. Бұзықтық жағдайында өмір сүргісі келетіндер ажалын тез табады; ал өзін жақсылыққа арнағандар ешқашан өлмейді. Жан-дүние денсаулығы денеге беріледі, әділдердің өмірі істеген істерімен де, жасаған жылдарымен де ұзақ.

91. Күмән таусылған кезде ғана іске көшу. Әрекет үстіндегінің сәттілігіне шүбәлану бақылаушының (қарсыластың) өзінің жолы болмайтынына сенімділікке айналады. Егер қызбалық кезде ақыл күдіктенсе, қызбалық тараған соң ол сенің қылығыңды ақымақтық ретінде жазғырады. Істің ақылға қонымды екеніне күмәндана отырып

кимылдау – қауіпті, одан да әрекеттен тартын. Парасат сенімсіздікке жол бермейді, әрқашан ақылдың айтуымен жүреді. Әрекет ойға келген сәтте қауіптенуге ұшыраса, мұндай істен табыс күтуге бола қояр ма екен? Егер ішкі даусың құптаған іс сәтсіздікке ұшырап жатса, онда жалтақтап кіріскен шаруадан не күтуге болады?

92. Парасаттылық трансцендентті – сирель бәрінен жоғары. Бұл істер мен сөздердегі бірінші маңызды ереже, әсіресе қызмет неғұрлым жоғары әрі құрметті болған сайын маңыздырақ. Дұрыс ойлаушылықтың грамы қулықтың арробынан* салмақты, ақылды атану – жоғары атақ. Ақылдылардың мақұлдауын қанағат ет, олардың даусы сенің әділдігіңе сын.

93. Әмбебап адам. Ол бар қасиетті бойына сіңірген, бір өзі көп адамға татиды. Ол өмірге зор қуаныш алып келеді. Көп қырлылық кемелдік сияқты – өмірге қуаныш сыйлайды. Бар жақсыны бойға жинау – ұлы өнер. Егер Табиғат адамды көтеру үшін оны дүниедегі бар жақсының жиынтығы етсе, өнер талғам мен ақылмен тәрбиелеу жолымен оны шағын әлем етсін.

94. Рухтың құпиялығы. Абайлағыш кісі өзін құрметтесін десе, ішкі сырын құпияда ұстайды; онымен тек танысуға болады, бірақ аяғына дейін түсіне алмайсың. Ешкім сенің мүмкіндіктеріңнің шегін білмесін, әйтпесе сұқтану түңілуге ауысады. Ешқашан сырыңды білуге мүмкіндік берме. Өзінді білмей, тек шамаласа етене таныстықтан гөрі құрметтірек боласың.

95. Үміттен айырма, оны талмай қолдап отыр; сенен көп нәрсе күтсін – ірі ойнаған пайдалырақ. Алғашқы жүрістен бар мүмкіндігіңді көрсетпе. Ойынның маңызды әдісі – өз білімің мен күшіңді байқатар сәтті таңдау, сөйтіп күткен үміттен асып түсу.

96. Ұлы синдересис туралы. Бұл ақыл тәжі, даналық негізі; оның иесі көп нәрсеге үлгереді. Ол аспан сыйы, ең қалаулы нәрсе, өйткені оған баға жетпейді. Біз жеткен жетістіктің ең бастысы, бәрінен керектісі: синдересистен айрылған адамды ғана жынды деп атайды; кім одан құр қалса, сол шын мәнінде мақұрым болғаны. Біздің бар әрекетіміз синдересистің ықпалымен жасалады, әрбір

* *Арроба* – испанның салмақ өлшемі, 11,5 кг-ға жуық.

ісіміз оның мақұлдауын керек етеді – өйткені ақыл бәріне қажет қой. Синдересистің мәні – ақылға қонымды нәрсемен әуестену.

97. Жақсы атты болу және оны сақтау. Ол даңқыңның шығуына мүмкіндік береді. Жақсы ат қымбат тұрады, оған үлкен қасиеттер керек, ал қарабайырлық қаншалықты жиі болса, олар соншалықты сирек кездеседі. Жақсы атқа қол жеткізсең, оны сақтау жеңіл. Ол көп нәрсеге міндеттейді, құрмет тудыра отырып, ұлылыққа бөлейді. Шынайы жақсы ат жағдайға тәуелді болмайды.

98. Өз ниетінді жасыру. Құштарлықтар – көңіл терезесі. Өмір даналығы жасырындықты талап етеді: ашық ойнағанның ұтылу тәуекелі жоғары болады. Құпия ұстамдылық көрегеннің қырағылығымен күреске түседі: сілеусін көзге қарақаттың көзқарасы қарсы тұрады. Ниетінді ешкім білмей-ақ қойсын, әйтпесе біреу қарсыласып, біреу жағымпазданып кедергі жасайды.

99. Мән мен келбет. Нәрсе туралы оның ішкі мәніне емес, сыртқы түріне қарап ой түйеді; ішке үңілетіндер аз, әдетте сырт пішінді қанағат тұтады. Бет әлпетің қулықтан хабар беріп тұрса, сенің адалдығыңнан не пайда.

100. Елікпейтін кісі – ақылды діндар, зиялы философ. Осындай болып көрінбеу керек, осындай болу қажет. Философиямен шұғылдану ой адамдарының басты ісі болғанмен, қазір ол құрметте емес. Парасаттылық ғылымы елемеуде. Римде оның негізін қалаған Сенеканы ұзақ уақыт құрметтесе, енді жөнсіздікке балауда. Бірақ, парасатты ақыл әрдайым даналық негізі, әділдік төрешісі болады.

101. Жұрттың жартысы қалған жартысына күледі – екеуінің де ақымақтығы бірдей. Кез келген нәрсе біреулердің пікірінше жақсы болғанмен, басқаларға ұнамайды; біреу ұмтылатын нәрседен екінші қашады. Бәрін өз бетінше қайта жасауға тырысатын адам – ақымақ. Біреуге ұнамай қалғаннан кемелдікке зиян келмейді, талғамдар да бет әлпет сияқты алуан түрлі. Жабайы құсқа аңшы табылады, сол сияқты бірнәрсе біреуге ұнамай қалды деп қапаланба, оны бағалайтындар да кездеседі. Бірақ мақтағанға да масайрама, сынаушылар табылады. Шынайы рахаттанудың өлшемі – істің жайын білетіндердің мақтауы. Бір пікір, бір ағым, бір ғасыр – әлі бәріне өлшем емес.

102. Сәттіліктің ірі кесектері үшін – үлкен қарын.

Парасаттылық денесінде үлкен асқазан соңғы рольді атқармайды, өйткені тұтастың сыйымдылығы бөліктерінің кеңдігіне байланысты. Ізгі сәттілікті одан да жоғарыға лайықтылар жеңіл қорытады; біреу тойып кететін тамақ біреудің жұмырына жүк та болмайды. Көпшілікке патша тағамы да сіңбейді – ішек жұқа, оларға үйренбеген, жоғары қызметтер үшін туылмаған. Олардың дәрежелігі осыдан, жағымпаз қошемет бастарын айналдырады; биіктік олар үшін қауіпті: сәттілікті шамадан тыс аңсай бергендіктен, олар дандайсудан жарылып кетеді. Ал ұлы қайраткер одан да үлкенді сыйдыра алатынын дәлелдейді – ол әуелі жүрегінің шектеулі екенін көрсетуден сақтанады.

103. Әркім өз әлінше тақсыр. Король болмасаң да, істерің өз ішіндегі корольге лайық болсын; істерің өр, ойларың асқақ болсын. Әрқашан және бәрінде корольге шен жағынан болмаса да, қасиеттеріңмен ұқса, өйткені нағыз патшалық ұжданның биіктігінде; өзгенің ұлылығына өзі соның үлгісіндегі адам қызықтайды. Әсіресе, таққа жақын адамдарда шын ұлылықтан бірдеңе болуы тиіс. Олар күйбең тірліктің салтанатына емес, патшалықтың абыройына қатысты болғаны жөн; бос менменсуге жол бермей, ұлылықтың мәнін танығаны абзал.

104. Түрлі істерді байқап көр. Олар алуан түрлі және оларды білген маңызды, ал бұл үшін түсіну керек. Бір істе батылдық талап етіледі, бір іс нәзіктікті керек етеді. Туралық жеткілікті болатын істерде табысқа жету жеңіл; екі жүзділікті қажет ететін істер қиынға түседі. Алғашқыларды жүзеге асыруды жақсы табиғи қасиеттерің қамтамасыз етеді; соңғылар үшін асқан ыждағат пен тырысу да аздық қылады. Адамдарды басқару оңай шаруа емес, ал есуастарды, не, ақымақтарды басқару одан да қиын; басы істемейтіндерді жеңіп шығу үшін басың екеу болуы шарт. Белгілі бір уақытта және белгілі бір істе адамның тұтас берілуін талап ететін істер ауыр тиеді; тақырыптың маңыздылығы әр түрлілікпен ұштасып келетін істер ұнамды, өйткені өзгерістер ынталану туғызады. Іс басқаларға неғұрлым аз тәуелді болса, соғұрлым лайықты және керісінше, іс өзгелердің ауанына қаншалықты байланысты болса, соншалықты қадірінен айрылады.

105. Беймаза болмау. Кім үнемі бір іспен шапқылап жүрсе және тек бір жайды ғана талқыласа, сол адам бірінші болып шаршайды. Қысқалық жүрекке де жылы тиеді, іске де пайдалы: ол көп сөзділік жеткізбейтін нәрсеге жеткізеді. Қысқа да нұсқа болу бұдан да жақсы; қысқа қайырылған ақымақтық онша жаман емес. Бос мылжыңдықтан әңгіменің тоқ етері әлдеқайда артық. Көк мылжыңды ешкім де тыңдамайтыны белгілі, оның әңгімесінің желісі емес, жеткізетін формасы діңкелетеді. Кейбіреу бар адам айналып өтетін, лақтырып тасталған ескі-құсқы сияқты. Ақылды ығыр қылмайды, әсіресе маңызды кісілердің мазасын алмайды, өйткені олардың бұған уақыты жоқ. Қысқа да нұсқа айту олардың күнделікті дағдысы.

106. Жағдайға мақтанбау. Талантқа мақтанғаннан гөрі, жағдайға менменсу көбірек түршіктіреді. Маңызды адам болып көріну қызғаныш қана емес, жек көру де туғызады. Құрмет көруге неғұрлым дәмеленгендер оны соғұрлым аз көреді; ол пікірге байланысты: құрметті күшпен ала алмайсың, оған еңбек сіңіріп, шыдамдылықпен күту керек. Жоғары лауазым үлкен беделді талап етеді. Өз міндеттемелерінді орындау үшін, жинаған абыройыңды сақтай біл; оны пайдаланба, қайта нығайт. Міндетін атқару кезінде көп еңбектеніп қойдым деп күңкілдейтін адам, осынысымен өзінің оған лайықты емес екенін, лауазым оның мүмкіндігінен жоғары тұрғанын көрсетеді. Көзге түсің келсе жолы болғыштықпен емес, бойыңдағы қасиеттермен мақтан; тіпті корольдің өзін оның сыртқы салтанатына қарап емес, жеке басының абыройына қарай қадірлеу керек.

107. Өзіңе-өзің риза болушылықты байқатпау. Өзіңді наразы болумен қинама – бұл жасықтық, бірақ өзіңе масаттану да ақымақтық. Көп адамда пандық надандықтан туып, ақымақ ләззатқа бөлейді, бірақ ізгі атқа ол мүлде пайдасыз. Басқаның сирек қасиеті бойынан табылмағандықтан, надан өзінің қатардағы қасиетін алданыш етеді. Табысқа жетуде ынталану үшін және сәтсіздікте көп қапаланбас үшін абайлап өмір сүру әрқашан пайдалы: тағдыр қаталдығы оған күні бұрын дайындалған адамды көп мойыта алмайды. Гомердің өзі кейде қалғып кетеді, Александр өзін алдарқату сәтінде өз шенінен төмен түседі. Кез келген іс жағдайға байланысты – орын мен

уақыт ол үшін үнемі қолайлы бола бермейді. Бірақ ақымақты түзей алмайсың, оның жараспайтын паңдығы үнемі гүлдеп, үздіксіз өркен жаюда болады.

108. Кісі болудың ең қысқа жолы – достарыңды таңдай біл. Қатынасудың ықпалы зор – талғам мен әдеттер беріледі, мінез, тіпті ақыл біртіндеп өзгереді. Жылдам баяумен достассын және әркім осылай істесін; сонда ол ешқандай мәжбүр етусіз ұстамдылыққа үйренеді, ал өзін басу – үлкен нәрсе. Қарама-қарсылықтың үйлесуі дүниеге көрік береді және оның құрылымын сақтайды; ол болмыста, әсіресе адамгершілік саласында үйлесім береді. Серіктерің мен бағыныштыларыңды таңдау кезінде осы өнегелі мысалдан үйрен – кереғарлықтар өзара әрекеттескенде ақылға қонарлық ортақ шешімге келуге болады.

109. Жамандаушы болмау. Табиғи бейімділігінен айналасынан тек қылмыс көретін мінезі зәрлі адамдар бар. Олар бәрін кінәлайды – біреуді істеген ісі үшін, басқаны өзге қылығы үшін жазғырады. Бұл мінездің ең бір оңбаған белгісі. Сөге отырып, олар түймедейді түйедей етеді. Осы бір көрлі қадағалаушылар Элизиумді* де галераға айналдырар еді. Ал бұған қызбалық қосылса, оларды ауыздықтау жоқ. Аңғалдық, керісінше, бәрін кешіреді, бұл арам ниеттен емес, жете ойламаушылықтан болады.

110. Уақытында кете білу. Парасатты адам істен уақытында кетуді ереже етіп ұстанады. Өз ақырыңды да салтанатқа айналдыра біл, күн де өзінің ұяға батқанын көрсетпес үшін бұлтқа тығылады; біз оның батқан-батпағанын тек жорамалдай аламыз. Өрескелдіктен азап көргін келмесе, қайғыдан күні бұрын кет. Өзіңнен басқалардың сырт айналуын күтпе, әйтпесе қара үшін тірі болғанмен, құрмет үшін өлі боласың. Көреген атбегі далада ат құлап, жұрт шабандозды мазақ етпес үшін бәйге атын қартайғанға дейін пайдаланбайды. Сол сияқты жас сұлу да қолындағы айнасын уақытында тастағаны дұрыс, күндердің күнінде әжімді көрсетеді.

111. Достар жинау. Достық – екінші болмыс. Әр дос өзінің досына сүйкімді; достар арасында бәрі реттеледі. Адамда басқалар оны қаншалықты бағаласа, соншалық-

* Элизиум – ежелгі грек мифологиясында ер жүрек, ізгі рухтардың өлімнен соң болатын жері.

ты күн болады, ал олардың аузына апарар жол жүрек арқылы өтеді. Досыңа көрсеткен ізгі қызметің ұмытылмайды. Достыққа лайық болудың ең жақсы тәсілі – достық ниет көрсету. Бойымыздағы бар жақсылық басым бөлігінде басқаларға байланысты. Достар мен жауларыңның арасында өмір сүруге тура келеді, сондықтан күн сайын жақын болмаса да тілектес таныс тап. Сынақтан өткен олардың кейбірі уақыт өте келе сенің сырласыңа айналады.

112. Кіршіксіз махаббатты іздеу. Тіпті Жоғарғы Басты себеп те өзінің ұлы істерінде оған орын қалдырған. Сезім арқылы махаббат сенімге кіреді. Кейбіреу өзінің қасиеттеріне сеніп, оны жеңіп алуға ұмтылмайды, бірақ тілектестік көмектеспеген жерде қанша еңбек сіңіру керек екенін парасат қана біледі. Кіршіксіз махаббат бәрін жеңілдетеді, бәрін сыйлайды; бар қасиеттерді ғана марапаттап қоймайды, көбіне оларды өз қиялында жасап алады – айбынды, ізгілікті, ғалымдықты, тіпті ақылды ойша елестетеді; кемшіліктерді көрмейді. Әдетте ол материалдық өмірдің – мінездің, сословиенің, туыстықтың, отанның, істің ортақтығынан туады. Рух ортақтығы үшін жоғарырақ түсініктер – дарын, міндеттілік, атақ, сіңірген еңбек керек. Мұндай берілушілікті жеңіп алу қиын, оны сақтау жеңіл. Оған қол жеткізуге болады – оны пайдалануды үйрену қажет.

113. Береке күндері ауыр кезеңге дайындал. Қысқы шаңасын жазда сайлайтын адам ақылды: асықпауға болады, қайырым жеңіл жасалады, достар да көп. Ауыр күнге сақтағаның болсын: өмір қымбаттап, заттар тапшыға айналатын уақыт та келеді. Резервте достарың мен қарыздар адамдарың болсын: қысылтаяң кезде қазір бағаланбайтын нәрсе әжетке жарайды. Оңбағандықта достар болмайды – береке күндері ол оларды танымайды, ал ауыртпалықта оны мойындамайды.

114. Бақталастыққа ұрынбау. Жарыс бар жерде кез келген талаптану өз зиянын тигізбей қоймайды: біреу өзін күшейту үшін басқаны даттайды. Әділ күресті таңдап алатындар сирек. Қарсыласың сыпайылықтан ұмыт болған жылан жылғы кемшіліктеріңді тауып алады; бақталасы пайда болғанға дейін көп адам құрметтеп өмір сүреді. Араздық жанжалы күні өткен масқаралықты қайта тірілтеді, ертедегі сасық былғаныштарды қазбалайды.

Бірін-бірі масқаралау басталады, бұл мақсатта ештеңені аянып қалмайды. Қорлау ең жақсы әдіс болмаса да, бақталастық онымен өзінің кекшілдігін қанағаттандырады және қорлау қаруын қатты шайқайтыны сонша, бұрынғы күнәлерден ұмытылғандық шаңы ұшады. Тілектестік әрқашан бейбітшіл, ал қайырымдылық тілектестік тудырады.

115. Маңайдағылардың жаман мінезіне көну, ұсқынсыз келбетке шыдаған сияқты, әсіресе тәуелді болсаң амал жоқ. Мінезі көрлі адамдар бар, олармен өмір сүру де оңай емес, олардан кетіп те қала алмайсың. Осыған бет-әлпеттің көріксіздігіне көнген сияқты, бірте-бірте үйрену қажет, әйтпесе кенеттен көрлі қаһарға ұшырауың мүмкін. Алғаш олар қорқытады, бірақ алғашқы қорқыныш біртіндеп тарайды, ал абайлау ашудың алдын алуға немесе оған төзуге үйретеді.

116. Адал адамдармен араласу. Оларға сенуге болады. Олардың парасаттылығы – істердегі, тіпті айтыстардағы сенімді кепілдік, өйткені олар өздерінің болмысы бұйырған әрекеттерді істейді. Оңбағандарды жеңгеннен гөрі, адалдармен күрескен жақсы. Оңбағандықпен келісе алмайсың, ол ережелерді мойындамайды; сондықтан да оңбағандардың арасында шынайы достық болмайды, ал олардың тілектестігі ар-намысқа негізделмеген. Арсыз адамнан қаш; арын құрметтемейтіннен ешқандай ізгілік күтпе. Ар-намыс – адалдықтың алтын тағы.

117. Ешқашан өзің туралы айтпау. Әйтпесе не өзіңді мақтайсың – бұл даңғойлық, не өзіңді даттайсың – ал бұл жасықтық; өзің туралы айту дегеніміз парасатқа қарсы күнә жасау әрі тыңдаушыларды қажыту. Мұны достардың арасында да істеме, әсіресе көпшілік алдында сөйлеуге тура келетін жоғары орында мұндай әлсіздік сені мазаққа ұшыратады. Отырғандар туралы әңгімелеу де жөнсіз; сен су астындағы екі жартастың біріне соғыласың, не жағынасың, не тілің тиеді.

118. Сыпайы адамның атына лайық болу. Осының өзі жүректерді тартуға жетіп жатыр. Сыпайылық – мәдениеттіліктің басты белгісі, маңайындағыларға сүйікті ететін қасиет, ал ерсілік жек көру мен түсінбеушілік туғызады. Ерсілік дандайсумен қосылғанда теріс айналдырады, ал надандықпен араласқанда – жирентеді. Әдептілік көптік

етпейді. Ол жаулардың арасында олардың айбынының сенімді өлшемі. Ол көп тұрмаса да жоғары бағаланады: қадірліні құрметтейді. Сыпайылық пен намыстың артықшылығы – олар алғашқыны көрсетіп, соңғыны сақтайтын адамдарда болады.

119. Жаулықты іздемеу. Өзіне жек көрініш туғызудан сақтан. Көп адам неліктен екенін түсінбесе де жек көре салады. Қаскөй адалдың алдын орап кетеді. Зұлым зұлымдыққа пайдакүнем пайдаға ұмтылғаннан да бетер ұмтылады. Тіпті, кейбіреу ешкіммен жараспайтынын және жеңіл қорлай салатынын мақтаныш етеді. Жек көру жаныңды билеп алса, оны, жаман ат сияқты оңайлықпен кетіре алмайсың. Қабілетті адамдардан сақтанады, у тілділерді сүймейді, даңғойларды айналып өтеді, мазақ етушілерден қорқады, ал лайықтылармен араласады. Сонымен, өзінді қа-дірлесін десең, құрмет көрсет: бейбіт өмір сүргің келсе, бейбітшіл бол.

120. Заманыңмен тату болу. Қолданыстағы білім ғана жақсы, ал оған жол жоқ жерде надан болып көрінген дұрыс. Жылдар өтеді, пікірлер мен сән өзгереді, ескішілдікті көксеме және қазіргі талғамды ұстан. Бәрі мойындаған талғам бар салада салтанат құрады. Оны ұстан және мүмкіндігінше жақсарт; өткен кезең саған ұнаса да қазіргі кезбен өмір сүріп үйрен. Тек адамгершілік саласында ғана бұл тұрмыс ережесі жарамайды, мұнда ізгілік бәрінен жоғары. Біздің уақытта шындықты айту, сөзде тұру сәннен қалған сияқты; адал адамдар ескі мейірбан заманнан келген тәрізді; оларды қазір де мақтайды, бірақ не құрметтеушілері, не еліктеушілері жоқ. О, заманымыздың ұлы қырсығы! Ізгілікке үрке қараймыз, есесіне оңбағандық етек жайған. Ақылды біз қалағандай болмаса да, шамасына қарай өмір сүрсін. Тағдыр салғанға риза болып, бермегенге қайғырмасын.

121. Іс еместі іс көрмеу. Біреулер бәрін әзілге бұрады, біреулер – айналдырады: барлығын маңызды түрмен талқылайды, әрбір болмашы нәрсе оларды мазалайды, тұс-тұстан арам ойлар мен қастық елестейді. Ал іс жүзінде кез келген жолы болмаушылықтан мағына іздеу – мәнісі жоқ іс. Бойдан серпіп тастайтын нәрсені көңілге алу өзінді қинайды. Маңызды көрінетін нәрсе сырт айналсаң болғаны, түкке тұрғысыз болып шыға келеді; керісінше,

кейбір елеусіз жай назарға қатты іліксе түймедейден түйедей болады. Қырсықпен алғашында күресу жеңіл; соңынан – қиын. Аурудың өзі кейде шипа болады. Бәрін нәрселердің өз жөніне жіберу – тұрмыстағы тәуір ереженің бірі.

122. Сөздер мен істердегі ұлылық. Олар сен қайда барсаң да құрметті орынға отырғызып, басқаларға әсер туғызады. Ол бәрінен көрінеді – әңгімеден, құлшылық қылудан, тіпті жүріс-тұрыстан, көзқарастан және, әрине, тілектен сезіледі. Жүректерді баурап алу – ұлы жеңіс! Оған көзсіз ерлікпен де, қалжыңбастықпен де жете алмайсың – оған тек адамгершіліктен туып, қасиеттерге сүйенетін сыпайы сенімділік жеткізеді.

123. Жасанды маңыздылықты қабылдамайтын адам. Адамда қасиет неғұрлым көп болса, онда жасандылық соғұрлым аз болады. Оның бір өзі бәріне тұрпайылық береді. Ол маңайдағыларға ғана емес, даңғойға да ауыр тиеді, ол өз қылықтарынан, жасанды салтанаттың ұсақ-түйегінен азап көреді. Тіпті жоғары қасиеттер де көпірмеліктен зардап шегеді, бұл жағдайда оларды бояма ретінде қабылдайды. Табиғилық әрқашан жасандылықтан ұнамды. Даңғой адамдарды олар өршелене түсіндірген саласында да ешкім білгір деп есептемейді. Ісін өрге домалаған сайын, өз еңбектерің жөнінде азырақ айт, бұл жетілгендікке табиғилықпен қол жеткенді көрсетеді. Дегенмен, бояма маңыздылықтан қаша отырып, жасанды қарапайымдылық танытпа. Парасатты адам өз қасиеттерін білетін түр көрсетпейді – оның селқостығының өзі маңайдағылардың назарын аударады. Бойына бар қасиеттерді жинай отырып, олар туралы тіс жармайтын адам екі есе ұлы; ол өзін көптің жаппай мойындауына өзгеше жолмен жетеді.

124. Қалаулы болу. Бүкілхалықтық сүйіспеншілікке бөленген адамдар сирек, ал тек парасатты кісілердің сүйіктісі болу – бұл да бақыт. Күнің бітуге жақындағанда, сені салқын шығарып салады. Ықыласқа ие болудың түрлі тәсілдері бар: сенімдісі – істерің мен қасиеттеріңмен көзге түсу, жеделі – жағыну. Өз орнына лайық адамға әрқашан сұраныс бар және ол қызметті керек қылғаннан, қызмет оны керек еткенін бәрі көреді: біреуге отырған орны көрік береді, біреу отырған орнын көріктендіреді. Егер сенен кейін орныңа ақымақ келіп, бағанды көтерсе – ол

жұбаныш емес; бұл сені ұнатқандықты емес, басқаны жек көргендікті білдіреді.

125. Жасыл кітап болмау*. Өзгенің кемшілігін ерекше байқай бастау – өз құлдырауыңның айқын белгісі. Басқаларға дақ түсіре отырып, көп адам өзіндегі күйені кетіре алмаса да жасыруға тырысады. Олар осыны көңілге медеу етеді, бірақ бұл ақымақтардың жұбанышы. Олардың аузы сасық, өйткені олар қоғам былғаныштарын жинайтын ор сияқты. Оны қазбалаған әуелі өзін былғайды. Өтірік-шын болсын әркімнен кір табуға болады: тек бейтаныс адамдардың кемшіліктері ғана белгісіз. Ақылды өзгелердің күнәсін тізуден сақтанады, әйтпесе өз жанын тірідей көметінін біледі.

126. Ақымақтық істеген ақымақ емес, оны істеп алып, жасырмаған ақымақ. Өз құштарлықтарыңды, әсіресе әлсіздіктеріңді құпияда ұста. Бәрі қателеседі, бірақ айырма мынада: қулар істеген ісінен жалтарып кетеді, ал ақымақтар жасамаған ісіне мақтанады. Жақсы атты болу мінез-құлықтан гөрі үнсіздікке байланысты; күнәлі екенсің, тым болмаса сақ бол. Ұлы адамдардың қателіктерін аспан шырақтарының тұтылуы сияқты бәрі байқайды. Өз қателіктеріңді досыңа да ашпа және мүмкін болса оларды өзің де білме. Мұнда көбірек ұмыту сияқты күнделікті тұрмыс ережесі де жарайды.

127. Барлығында еркін болушылық. Ол абыройды көтереді, сөзге дем береді, істі жандандырады, адамдағы бар жақсыны көріктендіреді. Басқа қасиеттер – бойдың көркі, ал қысылып-қымтырылмаушылық – осы қасиеттердің сәні; тіпті ой жүгіртуде де оны жоғары бағалайды. Негізінен бұл қасиет туа бітеді, ынта-ықыласпен қол жеткізу қиын, өйткені ол бар ережеден биік тұрады. Ол бар нәрседен жеңіл өтеді және ішкі еркіндікті білдіреді. Онсыз сұлулық солғын тартады, сүйкімділікте күш болмайды, ол айбыны, ақылға, даналыққа, тіпті патша ұлылығына тән. Ол қабыл алмауға жағымдылық береді, кез келген қиындықтан жеңіл шығады.

128. Рух биіктігі. Қаһарманның негізгі белгілерінің бірі, өйткені ол ұлылықты бәріне ғашық еткізеді: талғамға

* Жасыл кітап деп христиандыққа жақында көшкен маврлар мен еврейлердің генеалогиялық жазбасы айтылған, онда атақты әулеттердің өткені мен жарамсыз жақтары да тізбеленген/.

нәзіктік, жүрекке кеңдік, ойға шарықтау, мінезге ізгілік береді және кісіні ұлылыққа бейімдейді. Оны қайда болмасын бірден байқайсың; тіпті күншіл тағдыр қудалағанның өзінде ол жоғары өрлейді, мүмкіндігі шектеулі болса да тілектері биік келеді. Ол – кең пейілдіктің, ізгіліктің және бар қаһармандықтың жұрт таныған бастауы.

129. Ешқашан шағымданбау. Шағымдану әрқашан зиянын тигізеді; ол аяушылық сезімін оятқаннан бұрын ашу тудырады; ол басқа осындай жәбірге апарар жолды көрсетеді және алғашқы жәбірді білгені екінші жәбіре-леуші үшін ақталу болады. Біреулер өздерінің өткенде көрген жәбір-жапасын айтамын деп табалауға ұшырайды, тіпті, жек көру туғызады. Одан да басқалардың қолтығына су бүрку ниетімен біреулердің ісін мақтау немесе өзгелерге түрткі болу үшін біреулердің сыпайылығы туралы айту ақылға қонымды. Абайлағыш адам өзінің көрген жәбірлері мен жіберген кемшіліктерін айтпайды, бірақ достарын сақтап, жауларын тежеп отыру үшін құлаққа жағымды сөздерді айтуды ұмытпайды.

130. Істеген ісінді көрсете білу. Әдетте ішіне үңіліп жатпайды, сыртына қарап бағалайды. Қасиеттерің болып, оларды көрсете білу – абырой: көрінбей тұрған нәрсе жоқ нәрсе сияқты. Түрі келіспей тұрса ақылдың өзі құрмет көрмейді. Өйткені көрегендерге қарағанда алданып қалатындар әлдеқайда көп; алдану басым, бар нәрсе туралы сыртқы бейнесі арқылы ой түйеді және көбі іс жүзінде ойлағандай емес. Келісті пішін – ішкі қасиетте-ріңнің көрінісі болсын.

131. Мінез сұлулығы. Жанның да өз әсемдігі бар, оның кербездігі – істелген қылықтың тартымдылығы жүректі рахатқа бөлейді. Ол жұрттың бәріне берілмеген, бұл рух-тың ұлылығына байланысты. Оның алғашқы белгісі – жауы туралы жақсы пікір айту. Ол әсіресе кек алуды күткен жағ-дайда жарқырай көрінеді: кек қайтармақ былай тұрсын, бөрі жақсылықпен бітеді – енді өш алады дегенде, кенет ақ көңілдікпен қайран қалдырады. Ол саясатта да пайдалы, тіпті мемлекеттік резонға көрік береді. Мақтануды білмейтін ол, еңбек сіңіріп жеткен жеңісін аңқылдақ-тығымен жасырады.

132. Толғанып алу. Істің алдында ойланып алған әрқашан сенімділік береді, әсіресе бұл табысқа жетері белгісіз істе маңызды. Не бас тарту үшін, не бір тоқтамға келу үшін уақытты соз, мүмкін басыңа өз шешіміңнің пайдасына жаңа дәлелдер келер. Егер мәселе беру туралы болса, ұзақ тілегенді көбірек бағалайтынын ұмытпа. Егер қабыл алмау керек болса, онда жоқтың күйінішін жұмсарту жайлы ойла; әрі тілектің қызуы өткен соң, сұраушы басылып, бас тартқанға онша қапаланбайды. Тез беруді сұрағанға асықпай бер: үмітін суытасың.

133. Жалғыздықта ақылды болғанша, көппен бірге ақымақ болған артық, – дейді көнігі адамдар. Бәрі ессіз болғандықтан, ешкім жазғырмайды. Ал жалғыз ақылдыны ағысқа қарсы жүзгені үшін есуас дейді. Кейде білмеген не білмеген сияқты болып көріну құтқарады. Адамдармен бірге өмір сүруге тура келеді, ал олардың көпшілігі надандар. Жалғыздық тірлік ету үшін не Құдайға, не малға ұқсау керек. Мен бұл нақылды өзгертіп, былай дер едім: “Жалғыздықта ақымақ болғанша, көппен бірге ақылды болған артық”. Кейбіреуге өзінің ерсіліктерінде жалғыз болған ұнайды.

134. Өмірдегі сүйеніштерді көбейту – өмірді еселейді. Бір ғана қамқоршың болмасын, өзіңді ешқашан жалғыз нәрсемен шектеме: бәрі, әсіресе, пайданың, рахаттың, қайырымдылықтың көздері қос-қостан болсын. Бәріне тұрақсыздықтың символы айдың өзгергіштігі әсер етеді, бұл опасыз адам еркіне байланысты істерге өте-мөте қатысты. Тұрақсыздыққа қарсы қор жинаушылық көмектеседі: игілік пен жайлылықтың қос бастауы болсын деген тұрмыстың маңызды ережесін ұмытпа. Табиғат біздің денеміздің зақымдануы жеңіл және неғұрлым керекті мүшелерін қос-қостан жаратқаны сияқты, ақылды адам да өз жақтаушыларын біреумен шектемейді.

135. Қайшылық рухын көрсетпе – ақымақ және жылауық атанасың. Оған ақылды қарсы қой. Әрине, егер тауып айта білсең, қарсы тұруға болады, бірақ қыңырлық әрқашан жөнсіз. Үнемі айтысатындар ұнамды әңгімені жанжалға айналдырады, олар басқаларға қарағанда өз жақындарына жау: балық етіндегі қылтанақтар сияқты. Осы бір қаскүнем ақымақтарда топастық долылықпен ұштасып жатады.

136. Нәрсені ұғын: кез келген істе бірден мәнін аңғару керек. Көп нәрсе жеміссіз данасынудың бұтағымен немесе қажытатын көп сөзділіктің сабағымен ағып кетеді және мағынаға жетпейді, болмаса бір нүктенің маңында шаршатып жүріп алады, бірақ ең маңыздыға жақындай алмайды. Себеп біреу – ақылдағы бұлдырлық дұрыс жолға түсірмейді. Сөйтіп, уақыт пен төзім елеусіз нәрсеге жұмсалып, басты мәселеге келгенде жетпей қалады.

137. Дана өзін-өзі жетелейді. Оның бар қасиеті – өзі, ол бәрін өз бойына сіңірген. Егер әмбебап дос Рим мен дүниені алмастыра алса, онда өзіне өзі осындай дос бол – сонда сен жалғыздықта өмір сүре аласың. Көзқарас пен талғамда ешкімге еліктемейтін саған тағы кім керек? Сен тек өзіне тәуелдісің, ал бұл жағынан Жоғарғы Иеге ұқсау – зор шаттық. Кім осылай бір өзі өмір сүре алса, сол малға мүлде ұқсамайды, көп жағынан – данаға, және бар тұрғыдан Құдайға ұқсайды.

138. Араласпау өнері. Әсіресе мұны қоғамдық немесе жанұялық теңіз алай-түлей болғанда ұстану керек. Адамдар арасындағы қатынастарда да қызбалықтың күйіндары көтеріліп, дауылдары соғып тұрады; мұндай кезде қойнауа күткен дұрыс. Сырқат кейде дәріден асынып кетеді; мұнда табиғаттың еркіне, анда – адамгершіліктің билігіне берген жөн; ақылды дәрігер дәріні жазып беруді емес, онсыз қалай амалдауға болатынын ойлайды. Тұрмыстағы ауа-райының қолайсыздығында ақылға қонымдысы дауылдың басылуын күту; қазір шегінсең, кейін жеңесің. Жылға желден де лайланады және су сенің араласуыңсыз тұнады. Шым-шытырықты өз еркіне жібергеннен артық айла жоқ, бәрі ұзамай қалпына келеді.

139. Өзіңнің ауыр күніңді білу, оның болатынын ұмытпау маңызды. Бұл күні ештеңенің сәті түспейді, ойынды қалай өзгертсең де қорытынды бір – сәтсіздік. Мұндай күнді екі жүрісте байқап, шегіне білу керек. Тіпті, ақылдың да өз уақыты бар, ешкім де ұдайы ақылды болған емес. Қолайлы сағатта жақсы ойланасың әрі хатты да сәтті жазасың. Әр қасиеттің өз уақыты бар, сұлулықтың өзі үнемі қадірлі бола бермейді. Парасат та кейде өзіне ұқсамайды – бірде биік, бірде төмен; әр істің өз күні бар. Бір күндері ештеңенің реті келмейді, ал бір күндері бәрінің сәті түседі: ақыл айқын, көңіл-күй жоғары, жұлдызың